

زیر نظر: استاد محقق
آیة الله مکارم شیرازی

تفسیر نمونه

با همکاری:
جمعی از دانشمندان

بسم الله الرحمن الرحیم

تفسیر نمونه

نویسنده:

آیت الله ناصرمکارم شیرازی

ناشر چاپی:

دار الکتب الاسلامیه

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

تفسیر نمونه جلد ۷ ----- ۲۲

مشخصات کتاب ----- ۲۲

[ادامه سوره اعراف] ----- ۲۲

اشاره ----- ۲۲

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۲ تا ۱۷۴] ----- ۲۴

اشاره ----- ۲۴

ترجمه: ----- ۲۴

تفسیر: ----- ۲۵

اشاره ----- ۲۵

پیمان نخستین و عالم ذر ----- ۲۵

توضیح و داوری در باره عالم ذر ----- ۲۶

عالم ذر در روایات اسلامی ----- ۳۰

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۵ تا ۱۷۸] ----- ۳۲

اشاره ----- ۳۲

ترجمه: ----- ۳۲

تفسیر: ----- ۳۳

اشاره ----- ۳۳

دانشمندی که در خدمت فراعنه در آید ----- ۳۳

بلعم باعورا دانشمند دنیاپرست و منحرف ----- ۳۵

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۹ تا ۱۸۱] ----- ۳۹

اشاره ----- ۳۹

ترجمه: ----- ۳۹

تفسیر: ----- ۴۰

اشاره ----- ۴۰
نشانه های دوزخیان! ----- ۴۰
چرا همچون چهار پایان؟! ----- ۴۳
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ----- ۴۶
اشاره ----- ۴۶
۱-اسماء حسنی چیست؟ ----- ۴۶
۲-گروه رستگاران ----- ۴۹
۳-اسم أعظم خدا ----- ۵۱
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۲ تا ۱۸۳] ----- ۵۲
اشاره ----- ۵۲
ترجمه: ----- ۵۲
تفسیر: ----- ۵۳
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۴ تا ۱۸۶] ----- ۵۷
اشاره ----- ۵۷
ترجمه: ----- ۵۷
شان نزول: ----- ۵۷
تفسیر: ----- ۵۸
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۷] ----- ۶۱
اشاره ----- ۶۱
ترجمه: ----- ۶۱
شان نزول: ----- ۶۱
تفسیر: ----- ۶۲
[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۸] ----- ۶۴
اشاره ----- ۶۴
ترجمه: ----- ۶۴
شان نزول ----- ۶۴

تفسیر: ۶۵
اشاره ۶۵
اسرار نهان را فقط خدا می داند ۶۵
آیا پیامبر از غیب آگاهی نداشت.؟ ۶۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۹ تا ۱۹۳] ۶۹
اشاره ۶۹
ترجمه: ۶۹
تفسیر: ۷۰
اشاره ۷۰
کفران یک نعمت بزرگ ۷۰
پاسخ به یک سؤال مهم ۷۱
یک روایت مجعول و معروف! ۷۴
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۴ تا ۱۹۵] ۷۷
اشاره ۷۷
ترجمه: ۷۷
تفسیر: ۷۷
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۶ تا ۱۹۸] ۸۰
اشاره ۸۰
ترجمه: ۸۰
تفسیر: ۸۰
[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۹ تا ۲۰۳] ۸۲
اشاره ۸۲
ترجمه: ۸۲
تفسیر: ۸۲
اشاره ۸۲
وسوسه های شیطان: ۸۲

جامعترین آیه اخلاقی ---- ۸۵
[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۰۴ تا ۲۰۶] ---- ۹۰
اشاره ---- ۹۰
ترجمه: ---- ۹۰
تفسیر: ---- ۹۰
سوره انفال از سوره های مدنی است و دارای ۷۵ آیه است ---- ۹۶
اشاره ---- ۹۶
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱] ---- ۱۰۰
اشاره ---- ۱۰۰
ترجمه: ---- ۱۰۰
شان نزول: ---- ۱۰۰
تفسیر ---- ۱۰۱
اشاره ---- ۱۰۱
انفال چیست؟ ---- ۱۰۲
در اینجا به سه نکته مهم باید توجه داشت: ---- ۱۰۲
اشاره ---- ۱۰۲
[۱-مفهوم آیه فوق یک حکم کلی و عمومی است] ---- ۱۰۲
[۲-آیا این آیه با آیه ۴۱ منافات دارد] ---- ۱۰۴
[۳-برخورد مسلمانان در مورد غنائم و اصلاح ذات البین] ---- ۱۰۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲ تا ۴] ---- ۱۰۶
اشاره ---- ۱۰۶
ترجمه: ---- ۱۰۶
تفسیر: ---- ۱۰۷
[سوره الأنفال (۸): آیات ۵ تا ۶] ---- ۱۱۱
اشاره ---- ۱۱۱
ترجمه: ---- ۱۱۱

تفسیر: ----- ۱۱۱
[سوره الأنفال (۸): آیات ۷ تا ۸] ----- ۱۱۳
اشاره ----- ۱۱۳
ترجمه: ----- ۱۱۳
غزوه بدر نخستین درگیری مسلحانه اسلام و کفر ----- ۱۱۳
تفسیر: ----- ۱۲۰
[سوره الأنفال (۸): آیات ۹ تا ۱۴] ----- ۱۲۳
اشاره ----- ۱۲۳
ترجمه: ----- ۱۲۳
تفسیر: ----- ۱۲۴
اشاره ----- ۱۲۴
درسهای آموزنده در میدان بدر ----- ۱۲۴
آیا فرشتگان جنگیدند؟ ----- ۱۲۵
[سوره الأنفال (۸): آیات ۱۵ تا ۱۸] ----- ۱۳۱
اشاره ----- ۱۳۱
ترجمه: ----- ۱۳۱
تفسیر: ----- ۱۳۲
[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۹] ----- ۱۳۸
اشاره ----- ۱۳۸
ترجمه: ----- ۱۳۸
تفسیر: ----- ۱۳۹
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۰ تا ۲۳] ----- ۱۴۱
اشاره ----- ۱۴۱
ترجمه: ----- ۱۴۱
تفسیر: ----- ۱۴۱
در اینجا باید به دو نکته توجه کرد ----- ۱۴۵

اشاره ----- ۱۴۵
۲-شنیدن سخن حق مراحلی دارد: ----- ۱۴۶
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۴ تا ۲۶] ----- ۱۴۷
اشاره ----- ۱۴۷
ترجمه: ----- ۱۴۷
تفسیر: ----- ۱۴۷
[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۷ تا ۲۸] ----- ۱۵۴
اشاره ----- ۱۵۴
ترجمه: ----- ۱۵۴
شان نزول: ----- ۱۵۵
تفسیر: ----- ۱۵۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۹] ----- ۱۶۰
اشاره ----- ۱۶۰
ترجمه: ----- ۱۶۰
تفسیر: ----- ۱۶۱
[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۰] ----- ۱۶۶
اشاره ----- ۱۶۶
ترجمه: ----- ۱۶۶
شان نزول: ----- ۱۶۶
تفسیر: ----- ۱۶۸
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۱ تا ۳۵] ----- ۱۷۱
اشاره ----- ۱۷۱
ترجمه: ----- ۱۷۱
تفسیر: ----- ۱۷۲
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۶ تا ۳۷] ----- ۱۸۰
اشاره ----- ۱۸۰

ترجمه: ۱۸۰
شان نزول ۱۸۰
تفسیر: ۱۸۱
در اینجا به چند نکته باید توجه داشت: ۱۸۲
[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۸ تا ۴۰] ۱۸۴
اشاره ۱۸۴
ترجمه: ۱۸۴
تفسیر ۱۸۵
اشاره ۱۸۵
هدف جهاد و یک بشارت ۱۸۷
[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۱] ۱۹۲
اشاره ۱۹۲
ترجمه: ۱۹۲
تفسیر: ۱۹۲
در اینجا به چند نکته باید توجه داشت. ۱۹۴
اشاره ۱۹۴
۱-روز جدایی حق از باطل ۱۹۴
[۲-میان آیه انفال و این آیه تضادی وجود ندارد] ۱۹۴
۳-منظور از ذی القربی چیست؟ ۱۹۵
[۴-منظور از "یتیمان،مسکینان و واماندگان..."] ۱۹۵
۵-آیا غنائم منحصر به غنائم جنگی است؟ ۱۹۶
۶-آیا اختصاص نیمی از خمس به بنی هاشم تبعیض نیست؟ ۲۰۲
۷-منظور از سهم خدا چیست؟ ۲۰۶
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۲ تا ۴۴] ۲۰۷
اشاره ۲۰۷
ترجمه: ۲۰۷

تفسیر: ---- ۲۰۸
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۵ تا ۴۷] ---- ۲۱۴
اشاره ---- ۲۱۴
ترجمه: ---- ۲۱۴
تفسیر: ---- ۲۱۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۴۸ تا ۵۱] ---- ۲۱۹
اشاره ---- ۲۱۹
ترجمه: ---- ۲۱۹
تفسیر: ---- ۲۲۰
اشاره ---- ۲۲۰
مشرکان و منافقان و وسوسه های شیطانی ---- ۲۲۰
آیا شیطان از طریق وسوسه یا از طریق تشکل ظاهر شد؟ ---- ۲۲۲
[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۲ تا ۵۴] ---- ۲۲۶
اشاره ---- ۲۲۶
ترجمه: ---- ۲۲۶
تفسیر: ---- ۲۲۷
اشاره ---- ۲۲۷
یک سنت تغییرناپذیر! ---- ۲۲۷
پاسخ به یک سؤال ---- ۲۲۸
۱-عوامل حیات و مرگ ملت ها ---- ۲۲۹
۲-جبر سرنوشت و جبر تاریخ و سایر جبرها ممنوع! ---- ۲۳۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۵ تا ۵۹] ---- ۲۳۶
اشاره ---- ۲۳۶
ترجمه: ---- ۲۳۶
تفسیر: ---- ۲۳۷
[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۰ تا ۶۴] ---- ۲۴۱

اشاره ----- ۲۴۱
ترجمه: ----- ۲۴۱
تفسیر: ----- ۲۴۲
اشاره ----- ۲۴۲
افزایش قدرت جنگی و هدف آن ----- ۲۴۲
در اینجا به چند نکته باید توجه داشت: ----- ۲۴۲
هدف نهایی تهیه سلاح و افزایش قدرت جنگی ----- ۲۴۶
در اینجا به دو نکته باید توجه کرد: ----- ۲۴۸
هدف و ارکان جهاد اسلامی ----- ۲۵۰
آمادگی برای صلح ----- ۲۵۱
[حلقه اتصال ایمان] ----- ۲۵۴
[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۵ تا ۶۶] ----- ۲۵۶
اشاره ----- ۲۵۶
ترجمه: ----- ۲۵۶
تفسیر: ----- ۲۵۶
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ----- ۲۵۹
اشاره ----- ۲۵۹
۱-آیا آیه نخست منسوخ شده؟ ----- ۲۵۹
۲-افسانه موازنه قوا ----- ۲۶۰
[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۷ تا ۷۱] ----- ۲۶۳
اشاره ----- ۲۶۳
ترجمه: ----- ۲۶۳
تفسیر: ----- ۲۶۴
اشاره ----- ۲۶۴
اسیران جنگی ----- ۲۶۴
در اینجا به چند نکته باید توجه داشت ----- ۲۶۷

آیا گرفتن فداء منطقی و عادلانه است؟ ---------- ۲۷۱
[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۲ تا ۷۵] ---------- ۲۷۵
اشاره ---------- ۲۷۵
ترجمه: ---------- ۲۷۵
تفسیر: ---------- ۲۷۶
در اینجا به چند نکته باید توجه داشت: ---------- ۲۸۲
اشاره ---------- ۲۸۲
۱-"هجرت و جهاد" ---------- ۲۸۲
۲-مبالغه و اغراق در تنزیه صحابه ---------- ۲۸۴
۳-ارث در نظام قوانین اسلام ---------- ۲۸۶
۴-منظور از"فتنه"و"فساد کبیر"چیست؟ ---------- ۲۸۷
(۹) سوره توبه این سوره دارای ۱۲۹ آیه است که همه در"مدینه"نازل شده ---------- ۲۹۰
اشاره ---------- ۲۹۰
[سوره التوبه (۹): آیات ۱ تا ۲] ---------- ۳۰۴
اشاره ---------- ۳۰۴
ترجمه: ---------- ۳۰۴
تفسیر: ---------- ۳۰۴
در اینجا به دو نکته باید توجه کرد. ---------- ۳۰۶
اشاره ---------- ۳۰۶
۱-آیا الغای یک جانبه پیمان صحیح است؟ ---------- ۳۰۶
۲-این چهار ماه از کی شروع شد؟ ---------- ۳۰۸
[سوره التوبه (۹): آیات ۳ تا ۴] ---------- ۳۰۸
اشاره ---------- ۳۰۸
ترجمه: ---------- ۳۰۸
تفسیر: ---------- ۳۰۹
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ---------- ۳۱۱

اشاره ----- ۳۱۱
۱-"حج اکبر"کدام است؟ ----- ۳۱۱
۲-مواد چهارگانه ای که در آن روز اعلام شد ----- ۳۱۲
۳-چه کسانی پیمان مدت دار داشتند؟ ----- ۳۱۳
[سوره التوبه (۹): آیات ۵ تا ۶] ----- ۳۱۴
اشاره ----- ۳۱۴
ترجمه: ----- ۳۱۴
تفسیر: ----- ۳۱۴
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد. ----- ۳۱۷
اشاره ----- ۳۱۷
۱-منظور از"اشهر حرم"در اینجا چیست؟ ----- ۳۱۷
۲-آیا نماز و زکات شرط قبول اسلام است؟ ----- ۳۱۷
۳-ایمان زائیده علم است ----- ۳۱۸
[سوره التوبه (۹): آیات ۷ تا ۱۰] ----- ۳۱۹
اشاره ----- ۳۱۹
ترجمه: ----- ۳۱۹
تفسیر: ----- ۳۲۰
در اینجا به دو نکته باید توجه کرد ----- ۳۲۳
[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱ تا ۱۵] ----- ۳۲۵
اشاره ----- ۳۲۵
ترجمه: ----- ۳۲۵
تفسیر: ----- ۳۲۶
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ----- ۳۲۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۱۶] ----- ۳۳۴
اشاره ----- ۳۳۴
ترجمه: ----- ۳۳۴

تفسیر: ----- ۳۳۴
[سوره التوبه (۹): آیات ۱۷ تا ۱۸] ----- ۳۳۶
اشاره ----- ۳۳۶
ترجمه: ----- ۳۳۶
تفسیر: ----- ۳۳۷
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ----- ۳۳۹
اشاره ----- ۳۳۹
۱-منظور از"عمران"چیست؟ ----- ۳۳۹
۲-عمل خالص تنها از ایمان سرچشمه می گیرد. ----- ۳۴۰
۳-پاسداران شجاع ----- ۳۴۰
۴-آیا تنها مسجد الحرام منظور است؟ ----- ۳۴۰
۵-اهمیت بنای مساجد ----- ۳۴۱
[سوره التوبه (۹): آیات ۱۹ تا ۲۲] ----- ۳۴۳
اشاره ----- ۳۴۳
ترجمه: ----- ۳۴۳
شان نزول: ----- ۳۴۴
تفسیر: ----- ۳۴۵
در اینجا به دو نکته باید توجه داشت. ----- ۳۴۷
اشاره ----- ۳۴۷
۱-تحریف تاریخ: ----- ۳۴۷
[سوره التوبه (۹): آیات ۲۳ تا ۲۴] ----- ۳۵۳
اشاره ----- ۳۵۳
ترجمه: ----- ۳۵۳
تفسیر: ----- ۳۵۴
اشاره ----- ۳۵۴
همه چیز فدای هدف و برای خدا ----- ۳۵۴

در اینجا بدو نکته باید توجه کرد: ---- ۳۵۷
گذشته و امروز در گرو این دستور است: ---- ۳۵۸
[سوره التوبه (۹): آیات ۲۵ تا ۲۷] ---- ۳۵۹
اشاره ---- ۳۵۹
ترجمه: ---- ۳۵۹
تفسیر: ---- ۳۵۹
اشاره ---- ۳۵۹
انبوه جمعیت به تنهایی کاری نمی کند ---- ۳۵۹
[در اینجا به نکاتی باید توجه کرد] ---- ۳۶۲
اشاره ---- ۳۶۲
۱-"غزوه عبرت انگیز حنین" ---- ۳۶۲
۲-چه کسانی فرار کردند؟ ---- ۳۶۶
۳-ایمان و آرامش ---- ۳۶۸
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۸] ---- ۳۷۰
اشاره ---- ۳۷۰
ترجمه: ---- ۳۷۰
تفسیر: ---- ۳۷۱
[سوره التوبه (۹): آیه ۲۹] ---- ۳۷۳
اشاره ---- ۳۷۳
ترجمه: ---- ۳۷۳
تفسیر: ---- ۳۷۳
اشاره ---- ۳۷۳
وظیفه ما در برابر اهل کتاب ---- ۳۷۳
جزیه چیست؟ ---- ۳۷۸
[سوره التوبه (۹): آیات ۳۰ تا ۳۳] ---- ۳۸۲
اشاره ---- ۳۸۲

ترجمه: ---------- ۳۸۲
تفسیر: ---------- ۳۸۳
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ---------- ۳۸۴
اشاره ---------- ۳۸۴
۱-"عزیر"کیست؟ ---------- ۳۸۴
۲-مسیح فرزند خدا نبود ---------- ۳۸۶
۳-اقتباس این خرافات از دیگران ---------- ۳۸۷
یک درس آموزنده ---------- ۳۹۰
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ---------- ۳۹۱
آینده در قلمرو اسلام! ---------- ۳۹۲
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد. ---------- ۳۹۳
اشاره ---------- ۳۹۳
۱-منظور از هدایت و دین حق چیست؟ ---------- ۳۹۳
۲-غلبه منطقی یا غلبه قدرت؟ ---------- ۳۹۴
۳-قرآن و قیام مهدی(ع) ---------- ۳۹۵
روایات اسلامی پیرامون ظهور مهدی(ع) ---------- ۳۹۷
اثرات سازنده انتظار ظهور مهدی(ع) ---------- ۴۰۱
مفهوم انتظار ---------- ۴۰۴
انتظار یعنی آماده باش کامل ---------- ۴۰۶
نخستین فلسفه-خودسازی فردی ---------- ۴۰۷
فلسفه دوم-خودیاریهای اجتماعی ---------- ۴۰۸
فلسفه سوم-منتظران راستین در فساد محیط حل نمی شوند ---------- ۴۰۹
[سوره التوبه (۹): آیات ۳۴ تا ۳۵] ---------- ۴۱۲
اشاره ---------- ۴۱۲
ترجمه: ---------- ۴۱۲
تفسیر: ---------- ۴۱۳

اشاره ----- ۴۱۳
کنز ممنوع است ----- ۴۱۳
جمع ثروت تا چه اندازه"کنز"محسوب می شود؟ ----- ۴۱۷
ابو ذر و اشتراکیت ----- ۴۲۰
کیفر ثروت اندوزان! ----- ۴۲۴
[سوره التوبه (۹): آیات ۳۶ تا ۳۷] ----- ۴۲۷
اشاره ----- ۴۲۷
ترجمه: ----- ۴۲۷
تفسیر: ----- ۴۲۸
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ----- ۴۳۱
اشاره ----- ۴۳۱
۱-فلسفه ماههای حرام ----- ۴۳۱
۲-مفهوم و فلسفه"نسیء"در جاهلیت ----- ۴۳۲
۳-وحدت کلمه در برابر دشمن ----- ۴۳۳
۴-چگونه اعمال زشت در نظر زیبا جلوه می کند؟ ----- ۴۳۴
[سوره التوبه (۹): آیات ۳۸ تا ۳۹] ----- ۴۳۵
اشاره ----- ۴۳۵
ترجمه: ----- ۴۳۵
شان نزول ----- ۴۳۵
تفسیر باز هم حرکت به سوی میدان جهاد ----- ۴۳۶
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ----- ۴۳۹
[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰] ----- ۴۴۱
اشاره ----- ۴۴۱
ترجمه: ----- ۴۴۱
تفسیر: ----- ۴۴۱
اشاره ----- ۴۴۱

خداوند پیامبرش را در حساسترین لحظات تنها نگذارد. ----- ۴۴۱

داستان یار غار ----- ۴۴۴

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۱ تا ۴۲] ----- ۴۴۶

اشاره ----- ۴۴۶

ترجمه: ----- ۴۴۶

تفسیر تن پروران طماع ----- ۴۴۶

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۳ تا ۴۵] ----- ۴۵۰

اشاره ----- ۴۵۰

ترجمه: ----- ۴۵۰

تفسیر: ----- ۴۵۱

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۶ تا ۴۸] ----- ۴۵۵

اشاره ----- ۴۵۵

ترجمه: ----- ۴۵۵

تفسیر: ----- ۴۵۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹] ----- ۴۶۰

اشاره ----- ۴۶۰

ترجمه: ----- ۴۶۰

شان نزول: ----- ۴۶۰

تفسیر: ----- ۴۶۱

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ----- ۴۶۲

[سوره التوبه (۹): آیات ۵۰ تا ۵۲] ----- ۴۶۳

اشاره ----- ۴۶۳

ترجمه: ----- ۴۶۳

تفسیر: ----- ۴۶۴

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد: ----- ۴۶۶

اشاره ----- ۴۶۶

۱-مقدرات و کوششهای ما ----- ۴۶۶
۲-در قاموس مؤمنان شکست وجود ندارد. ----- ۴۶۷
۳-صفات همیشگی منافقان ----- ۴۶۸
[سوره التوبه (۹): آیات ۵۳ تا ۵۵] ----- ۴۶۹
اشاره ----- ۴۶۹
ترجمه: ----- ۴۶۹
تفسیر: ----- ۴۷۰
در اینجا به چند نکته باید توجه کرد ----- ۴۷۳
[سوره التوبه (۹): آیات ۵۶ تا ۵۷] ----- ۴۷۴
اشاره ----- ۴۷۴
ترجمه: ----- ۴۷۴
تفسیر: ----- ۴۷۴
[سوره التوبه (۹): آیات ۵۸ تا ۵۹] ----- ۴۷۶
اشاره ----- ۴۷۶
ترجمه: ----- ۴۷۶
شان نزول ----- ۴۷۷
تفسیر: ----- ۴۷۷
درباره مرکز ----- ۴۸۰

تفسیر نمونه جلد ۷

مشخصات کتاب

سرشناسه : مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ -

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر نمونه/ بقلم جمعی از نویسندگان؛ زیرنظر ناصر مکارم شیرازی.

مشخصات نشر : طهران. : دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۵۳.

مشخصات ظاهری : ج.

وضعیت فهرست نویسی : فهرست نویسی توصیفی

یادداشت : فهرستنویسی براساس جلد دوم، ۱۳۵۳.

یادداشت : کتابنامه.

شماره کتابشناسی ملی : ۵۴۲۴۵

ص :۱

[ادامه سوره اعراف]

اشاره

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۲ تا ۱۷۴]

اشاره

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلیٰ أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قٰالُوا بَلیٰ شَهِدْنٰا أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ اَلْقِیٰامَهِ إِنّٰا کُنّٰا عَنْ هٰذٰا غٰافِلِینَ (۱۷۲) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمٰا أَشْرَکَ آبٰاؤُنٰا مِنْ قَبْلُ وَ کُنّٰا ذُرِّیَّهً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِکُنٰا بِمٰا فَعَلَ اَلْمُبْطِلُونَ (۱۷۳) وَ کَذٰلِکَ نُفَصِّلُ اَلْآیٰاتِ وَ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۱۷۴)

ترجمه:

۱۷۲-به خاطر بیاور زمانی را که پروردگارت از پشت و صلب فرزندان آدم،ذریه آنها را برگرفت و آنها را گواه بر خویشتن ساخت(و فرمود:)آیا من پروردگار شما نیستم؟!گفتند آری،گواهی می دهیم(چرا چنین کرد؟)برای اینکه در روز رستاخیز نگوئید ما از این غافل بودیم(و از پیمان فطری توحید و خداشناسی بی خبر).

۱۷۳-یا نگوئید پدران ما قبل از ما بت پرستی را اختیار کردند و ما هم فرزندانی بعد از آنها بودیم(و چاره ای جز پیروی از آنان نداشتیم)آیا ما را به آنچه باطل گرایان انجام دادند مجازات می کنی.

۱۷۴-و اینچنین آیات را توضیح می دهیم و شاید به سوی حق باز گردند(و بدانند ندای توحید در درون جانشان از روز نخست بوده است).

تفسیر:

اشاره

پیمان نخستین و عالم ذر

آیات فوق در حقیقت اشاره ای به "توحید فطری" و وجود ایمان به خدا در اعماق روح آدمی است و به همین جهت بحثهایی را که در آیات گذشته این سوره در زمینه "توحید استدلالی" بوده است تکمیل می کند.

گرچه در تفسیر این آیه بحثها و گفتگوهای فراوان و داغی در میان مفسران به راه افتاده و احادیث گوناگونی در این باره وارد شده ولی ما سعی می کنیم نخست تفسیر اجمالی آیه و بعد مهمترین بحثهای مفسران و سپس انتخاب خودمان را به طور فشرده و مستدل در اینجا بیاوریم.

خداوند روی سخن را در این آیه به پیامبر کرده،نخست چنین می گوید:

"به خاطر بیاور موقعی را که پروردگارت از پشت فرزندان آدم ذریه آنها را بر گرفت و آشکار ساخت و آنها را گواه بر خویشتن نمود و از آنها پرسید:آیا من پروردگار شما نیستم؟آنها همگی گفتند آری گواهی می دهیم".(وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّکَ مِنْ بَنِی آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّیَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلیٰ أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قٰالُوا بَلیٰ شَهِدْنٰا).

"ذریه"چنان که دانشمندان لغت گفته اند در اصل به معنی"فرزندان کوچک و کم سن و سال"است،ولی غالبا به همه فرزندان گفته می شود،گاهی به معنی مفرد و گاهی به معنی جمع استعمال می گردد اما در اصل معنی جمعی دارد.

در باره ریشه اصلی این لغت احتمالات متعددی داده شده است بعضی آن را از "ذرء"(بر وزن زرع)به معنی آفرینش می دانند بنا بر این مفهوم اصلی"ذریه" با مفهوم مخلوق و آفریده شده برابر است.

و بعضی آن را از "ذر"(بر وزن شر)که به معنی موجودات بسیار کوچک

هماننـد ذرات غبـار و مورچه هـای بسـیار ریز می باشـد دانسـته انـد،از این نظر که فرزنـدان انسـان نیز در ابتـداء از نطفه بسـیار کوچکی آغاز حیات می کنند.

سومین احتمـال که در باره آن داده شـده این است که از ماده"ذرو"(بر وزن مرو)به معنی پراکنـده ساختن گرفته شـده و اینکه فرزندان انسان را ذریه گفته اند به خاطر آن است که آنها پس از تکثیر مثل به هر سو در روی زمین پراکنده می شوند.

سپس اشاره به هـدف نهایی این سؤال و جواب و گرفتن پیمان از فرزنـدان آدم در مسئله توحید نموده می فرماید:"این کار را خداونـد به این جهت انجام داد که در روز قیامت نگوئیـد ما از این موضوع(توحیـد و شـناسایی خـدا)غافل بودیم" (أَنْ تَقُولُوا یَوْمَ الْقِیَامَهِ إِنّا کُنّا عَنْ هذا غافِلِینَ) ***در آیه بعـد اشاره به هـدف دیگر این پیمان کرده،و می گویـد:"این پیمان را به خاطر آن گرفتیم که نگوئیـد:پـدران ما پیش از ما بت پرست بودنـد و ما هم فرزندانی بعد از آنها بودیم و چاره ای جز تبعیت از آنها نـداشتیم آیـا مـا را به گنـاه افراد بیهوده کـار مجـازات می کنی"(أَوْ تَقُولُوا إِنَّما أَشْرَکَ آباؤُنا مِنْ قَبْلُ وَ کُنّا ذُرِّیَّهً مِنْ بَعْدِهِمْ أَ فَتُهْلِکُنا بِما فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ). ***آری"اینگونه ما آیات را توضـیح می دهیم و روشن می سازیم تا بدانند نور توحید از آغاز در روح آنها بوده شاید با توجه به این حقایق به سوی حق باز گردند" (وَ کَذلِکَ نُفَصِّلُ الْآیاتِ وَ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ).

توضیح و داوری در باره عالم ذر

همان گونه که دیدیم آیات فوق سـخن از پیمانی به میان می آورد که به طور سربسته از فرزندان آدم گرفته شده،اما اینکه این پیمان چگونه بوده است

ص :۵

توضیحی در باره جزئیات آن در متن آیه نیامده،ولی مفسران به اتکاء روایات فراوان و گوناگونی که در ذیل این آیات در منابع اسلامی نقل شده است نظراتی دارند که از همه مهمتر دو نظر زیر است:

۱-هنگامی که آدم آفریده شد فرزندان آینده او تا آخرین فرد بشر از پشت او به صورت ذراتی بیرون آمدند(و طبق بعضی از روایات این ذرات از گل آدم بیرون آمدند)آنها دارای عقل و شعور کافی برای شنیدن سخن و پاسخ گفتن بودند،در این هنگام از طرف خداوند به آنها خطاب شد" أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ ":"آیا پروردگار شما نیستم"؟! همگی در پاسخ گفتند:" بَلىٰ شَهِدْنا "آری بر این حقیقت همگی گواهیم.

سپس همه این ذرات به صلب آدم(یا به گل آدم)باز گشتند و به همین جهت این عالم را"عالم ذر"و این پیمان را"پیمان الست"می نامند.

بنا بر این پیمان مزبور یک"پیمان تشریعی"و قرارداد خود آگاه در میان انسانها و پروردگارشان بوده است.

۲-منظور از این عالم و این پیمان همان"عالم استعدادها"و"پیمان فطرت" و تکوین و آفرینش است،به این ترتیب که به هنگام خروج فرزندان آدم به صورت "نطفه"از صلب پدران به رحم مادران که در آن هنگام ذراتی بیش نیستند خداوند استعداد و آمادگی برای حقیقت توحید به آنها داده است،هم در نهاد و فطرتشان این سر الهی به صورت یک حس درون ذاتی به ودیعه گذارده شده است و هم در عقل و خردشان به صورت یک حقیقت خودآگاه!.

بنا بر این همه افراد بشر دارای روح توحیدند و سؤالی که خداوند از آنها کرده به زبان تکوین و آفرینش است و پاسخی که آنها داده اند نیز به همین زبان است.

ص :۶

اینگونه تعبیرها در گفتگوهای روزانه نیز کم نیست مثلا- می گوئیم:"رنگ رخساره خبر می دهد از سر درون"یا می گوئیم:"چشمان به هم ریخته او می گوید دیشب به خواب نرفته است"، از یکی از ادبا و خطبای عرب نقل می کنند که در سخنان خود چنین می گفته است:"سل الارض من شق انهارک و غرس اشجارک و اینع ثمارک فان لم تجبک حوارا اجابتک اعتبارا":"از این زمین بپرس چه کسی راه نهرهای تو را گشوده؟و درختانت را غرس کرده و میوه هایت را رسانیده؟اگر زمین با زبان معمولی به تو پاسخ نگوید به زبان حال جواب خواهد گفت".

در قرآن مجید نیز تعبیر سخن گفتن در زمینه زبان حال در بعضی از آیات آمده است،مانند" فَقٰالَ لَهٰا وَ لِلْأَرْضِ اِئْتِیٰا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قٰالَتٰا أَتَیْنٰا طٰائِعِینَ " (فصلت-۱۱):"خداوند به آسمان و زمین فرمود:"با میل یا از روی اجبار بیائید و سر بر فرمان نهید آنها گفتند:ما از روی میل آمدیم و سر بر فرمان نهادیم".

این بود خلاصه دو نظر معروف در تفسیر آیات فوق.

***ولی تفسیر اول دارای اشکالاتی است که ذیلا بیان می شود:

۱-در متن آیات سخن از خارج شدن ذرات از پشت فرزندان آدم است نه خود آدم(مِنْ بَنِی آدَمَ-مِنْ ظُهُورِهِمْ-ذُرِّیَّتَهُمْ)در حالی که تفسیر اول از خود آدم یا از گل آدم سخن می گوید.

۲-اگر این پیمان با خود آگاهی کافی و عقل و شعور گرفته شده چگونه همگان آن را فراموش کرده اند و هیچکس آن را به خاطر نمی آورد؟در حالی که فاصله آن نسبت به زمان ما بیش از فاصله این جهان با جهان دیگر و رستاخیز نیست با اینکه در آیات متعددی از قرآن می خوانیم که افراد انسان(اعم از بهشتیان و دوزخیان)در قیامت سرگذشتهای دنیا را فراموش نکرده و به خوبی یاد دارند،

این نسیان عمومی در مورد عالم ذر به هیچوجه قابل توجیه نیست.

۳-هدف از چنین پیمانی چه بوده است؟اگر هدف این بوده که پیمان با یادآوری چنین پیمانی در راه حق گام نهند و جز راه خداشناسی نپویند باید گفت چنین هدفی به هیچوجه از این پیمان به دست نمی آید زیرا همه آن را فراموش کرده و به اصطلاح به بستر"لا"خفته اند.

و بدون چنین هدفی این پیمان لغو و بیهوده به نظر می رسد.

۴-اعتقاد به وجود چنین جهانی در واقع مستلزم قبول یک نوع تناسخ است زیرا مطابق این تفسیر باید پذیرفت که روح انسان قبل از تولد فعلی او یک بار دیگر در این جهان گام گذارده است.و پس از طی دورانی کوتاه یا طولانی از این جهان باز گشته است،و به این ترتیب بسیاری از اشکالات تناسخ متوجه آن خواهد شد.

ولی اگر تفسیر دوم را بپذیریم هیچیک از این ایرادها متوجه نخواهد شد زیرا سؤال و جواب و پیمان مزبور یک پیمان فطری بوده است که الان هم هر کس در درون جان خود آثار آن را می یابد و حتی طبق تحقیقات روانشناسان اخیر"حس مذهبی"یکی از احساسات اصیل روان ناخودآگاه انسانی است،و همین حس است که بشر را در طول تاریخ به سوی خداشناسی رهنمون بوده و با وجود این فطرت هیچگاه نمی تواند به این عذر که پدران ما بت پرست بودند توسل جوید فطره اَللّهِ الَّتِی فَطَرَ النّاسَ عَلَیْها (روم-۳۰) تنها ایراد مهمی که به تفسیر دوم متوجه می شود این است که سؤال و جواب در آن جنبه کنایی به خود می گیرد،ولی با توجه به آنچه در بالا اشاره کردیم که این گونه تعبیرات در زبان عرب و همه زبانها وجود دارد،ایراد دیگری متوجه آن نمی شود از همه تفاسیر نزدیکتر به نظر می رسد.

***

عالم ذر در روایات اسلامی

روایات فراوانی در منابع مختلف اسلامی در کتب شیعه و اهل تسنن در زمینه عالم ذر نقل شده است که در بدو نظر به صورت یـک روایت متواتر تصور می شود مثلا در تفسیر برهان ۳۷ روایت و در تفسـیر نور الثقلین ۳۰ روایت در ذیـل آیات فوق نقل شـده که قسـمتی از آن مشترک و قسـمتی از آن متفاوت است و با توجه به تفاوت آنها شاید مجموعا از ۴۰ روایت نیز متجاوز باشد.

ولی اگر درست روایـات را گروه بنـدی و تجزیه و تحلیل کنیم و اسـناد و محتوای آنها را بررسـی نمائیم خواهیم دیـد که نمی تـوان روی آنهـا به عنوان یـک روایت معتبر تـا چه رسـد به عنوان یـک روایت متواتر تکیه کرد.(دقت کنیـد!) بسیاری از این روایات از "زراره"و تعـدادی از "صالـح بن سـهل "و تعدادی از "ابو بصـیر"و تعدادی از "جابر"و تعدادی از "عبد اللّه سـنان"می باشـد روشن است که هر گاه شـخص واحد روایات متعددی به یک مضـمون نقل کند همه در حکم یک روایت محسوب می شود با توجه به این موضوع تعـداد روایات فوق از آن عـدد کثیری که در ابتـدا به نظر می رسد تنزل می نماید و از ۱۰ الی ۲۰ روایت شاید تجاوز نمی کند.این از نظر سند.

اما از نظر مضـمون و دلالت مفاهیم آنها کاملا با هم مختلف است بعضـی موافق تفسـیر اول و بعضـی موافق تفسـیر دوم است و بعضـی بـا هیچکـدام سازگار نیست مثلا روایاتی را که"زراره"نقل کرده است و تحت شـماره ۳ و ۴ و ۸ و ۱۱ و ۲۸ و ۲۹ در تفسیر برهان ذیل آیات مورد بحث نقل شده موافق تفسیر اول است و آنچه در روایات "عبد اللّه بن سنان"که تحت شماره ۷ و ۱۲ در همان تفسیر برهان ذکر شده اشاره به تفسیر دوم می کند.

بعضـی از این روایـات مبهم و پاره ای از آنها تعبیراتی دارد که جز به صورت کنایه و به اصـطلاح در شـکل سـمبولیک مفهوم نیست مانند روایت ۱۸ و ۲۳ که

ص: ۹

از "ابو سعید خدری" و "عبد اللّه کلبی" در همان تفسیر نقل شده است:

در پاره ای از روایات مزبور تنها اشاره به ارواح بنی آدم شده(مانند روایت مفضل که تحت شماره ۲۰ ذکر شده است).

به علاوه روایات فوق بعضی دارای سند معتبر و بعضی فاقد سند می باشند.

بنا بر این و با توجه به متعارض بودن روایات فوق نمی توانیم روی آنها به عنوان یک مدرک معتبر تکیه کنیم و یا لا اقل همانگونه که بزرگان علماء در این قبیل موارد می گویند علم و فهم این روایات را باید به صاحبان آنها واگذاریم و از هر گونه قضاوت پیرامون آنها خودداری کنیم.

در اینصورت ما می مانیم و متن آیاتی که در قرآن آمده است و همانگونه که گفتیم تفسیر دوم با آیات سازگارتر است.

و اگر روش بحث تفسیری ما اجازه می داد همه گروه های این روایات را بطور مشروح ذکر و مورد بررسی قرار می دادیم تا آنچه در بالا ذکر کردیم آشکارتر گردد ولی علاقمندان می توانند به تفسیر "نور الثقلین" و "برهان" و "بحار الانوار" مراجعه کرده و بر اساس بحث فوق به گروه بندی و بررسی اسناد و محتوای آنها بپردازند.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۵ تا ۱۷۸]

اشاره

وَ اُتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ اَلَّذِی آتَيْنٰاهُ آيٰاتِنٰا فَانْسَلَخَ مِنْهٰا فَأَتْبَعَهُ اَلشَّيْطٰانُ فَكٰانَ مِنَ اَلْغٰاوِينَ (۱۷۵) وَ لَوْ شِئْنٰا لَرَفَعْنٰاهُ بِهٰا وَ لٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَی اَلْأَرْضِ وَ اِتَّبَعَ هَوٰاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ اَلْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ اَلْقَوْمِ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيٰاتِنٰا فَاقْصُصِ اَلْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶) سٰاءَ مَثَلاً اَلْقَوْمُ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيٰاتِنٰا وَ أَنْفُسَهُمْ كٰانُوا يَظْلِمُونَ (۱۷۷) مَنْ يَهْدِ اَللّٰهُ فَهُوَ اَلْمُهْتَدِی وَ مَنْ يُضْلِلْ فَأُولٰئِكَ هُمُ اَلْخٰاسِرُونَ (۱۷۸)

ترجمه:

۱۷۵-و برای آنها بخوان سرگذشت آن کس را که آیات خود را به او دادیم ولی (سرانجام)آنها از(دستور)آنها خارج گشت و شیطان به او دست یافت و از گمراهان شد.

۱۷۶-و اگر می خواستیم(مقام)او را با این آیات(و علوم و دانشها)بالا می بردیم (اما اجبار بر خلاف سنت ماست لذا او را به حال خود رها ساختیم)ولی او به پستی گرائید و از هوای نفس خویش پیروی کرد او همچون سگ(هار) است که اگر به او حمله کنی دهانش را باز و زبانش را برون خواهد کرد و اگر او را به حال خود واگذاری باز همین کار را می کند(گویی آن چنان تشنه دنیا پرستی است که هرگز سیراب نمی شود)این مثل جمعیتی است که آیات ما را تکذیب کردند این داستانها را(برای آنها)بازگو کن شاید بیندیشند(و بیدار شوند).

۱۷۷-چه بد مثلی دارند گروهی که آیات ما را تکذیب کردند ولی آنها به خودشان ستم می کردند.

۱۷۸-آن کس را که خدا هدایت کند هدایت یافته(واقعی)او است و آنها را که (به خاطر اعمالشان)گمراه سازد زیانکاران(واقعی)آنهایند.

تفسیر:

اشاره

دانشمندی که در خدمت فراعنه در آید

در این آیات اشاره به یکی دیگر از داستانهای بنی اسرائیل شده است که یک الگو و نمونه،برای همه کسانی که دارای چنین صفاتی هستند،محسوب می شود.

همانطور که در لابلای تفسیر آیات خواهیم خواند،مفسران احتمالات متعددی در باره کسی که این آیات پیرامون او سخن می گوید داده اند،ولی بدون شک مفهوم آیه همانند سایر آیاتی که در شرائط خاصی نازل می گردد،کلی و همگانی و عمومی است.

در آیه نخست روی سخن را به پیامبر کرده می گوید:"داستان آن کس را که آیات خود را به او دادیم ولی سرانجام از آنها خارج شد و گرفتار وسوسه های شیطان گشت و از گمراهان گردید،برای آنها بخوان"(وَ اتْلُ عَلَیْهِمْ نَبَأَ الَّذِی آتَیْناهُ آیاتِنا فَانْسَلَخَ مِنْها فَأَتْبَعَهُ الشَّیْطانُ فَکانَ مِنَ الْغاوِینَ).

این آیه به روشنی اشاره به داستان کسی می کند که نخست در صف مؤمنان بوده و حامل آیات و علوم الهی گشته،سپس از این مسیر گام بیرون نهاده،به همین جهت شیطان به وسوسه او پرداخته،و عاقبت کارش به گمراهی و بدبختی کشیده شده است.

تعبیر"انسلخ"که از ماده"انسلاخ"و در اصل به معنی از پوست بیرون آمدن است،نشان می دهد که آیات و علوم الهی در آغاز چنان به او احاطه داشت که همچون پوست تن او شده بود،اما ناگهان از این پوست بیرون آمد و با یک چرخش تند،مسیر خود را به کلی تغییر داد!.

از تعبیر" فَأَتْبَعَهُ الشَّیْطانُ "چنین استفاده می شود که در آغاز شیطان تقریبا

از او قطع امید کرده بود،چرا که او کاملا در مسیر حق قرار داشت،اما پس از انحراف مزبور،شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و به او رسید و بر سر راهش نشست و به وسوسه گری پرداخت،و سرانجام او را در صف گمراهان و شقاوتمندان قرار داد (۱).
***آیه بعد این موضوع را چنین تکمیل می کند که"اگر می خواستیم، می توانستیم او را در همان مسیر حق به اجبار نگاه داریم و به وسیله آن آیات و علوم،مقام والا بدهیم"(وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها).

ولی مسلم است که نگاهداری اجباری افراد در مسیر حق با سنت پروردگار که سنت اختیار و آزادی اراده است،سازگار نیست و نشانه شخصیت و عظمت کسی نخواهد بود،لذا بلافاصله اضافه می کند:

ما او را به اختیارش واگذاردیم و او به جای اینکه با استفاده از علوم و دانش خویش هر روز مقام بالاتری را بپیماید"به پستی گرائید و بر اثر پیروی از هوی و هوس مراحل سقوط را طی کرد"(وَ لٰكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوٰاهُ).

"اخلد"از ماده"اخلاد"به معنی سکونت دائمی در یک جا اختیار کردن است، بنا بر این" أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ "یعنی برای همیشه به زمین چسبید که در اینجا کنایه از جهان ماده و زرق و برق و لذات نامشروع زندگی مادی است.

سپس این شخص را تشبیه به سگی می کند که همیشه زبان خود را همانند حیوانات تشنه بیرون آورده،می گوید:"او همانند سگ است که اگر به او حمله کنی دهانش باز و زبانش بیرون است و اگر او را به حال خود واگذاری باز چنین است" (فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ).

۱- ۱) "اتبعه"و"تبعه"بمعنی"لحقه و ادرکه"آمده است.

او بر اثر شدت هوا پرستی و چسبیدن به لذات جهان ماده،یک حال عطش نامحدود و پایان ناپذیر به خود گرفته که همواره دنبال دنیا پرستی می رود،نه به خاطر نیاز و احتیاج بلکه به شکل بیمار گونه ای همچون یک"سگ هار"که بر اثر بیماری هاری حالت عطش کاذب به او دست می دهد و در هیچ حال سیراب نمی شود این همان حالت دنیا پرستان و هوا پرستان دون همت است،که هر قدر بیندوزند باز هم احساس سیری نمی کنند.

سپس اضافه می کند که این مثل مخصوص به این شخص معین نیست،بلکه "مثالی است برای همه جمعیتهایی که آیات خدا را تکذیب کنند"(ذٰلِکَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیٰاتِنٰا).

"این داستانها را برای آنها بازگو کن،شاید در باره آن بیندیشند و مسیر صحیحی را پیدا کنند"(فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ یَتَفَکَّرُونَ).

***

بلعم باعورا دانشمند دنیاپرست و منحرف

همان گونه که ملاحظه کردید آیات فوق نامی از کسی نبرده بلکه سخن از یک عالم و دانشمند می گوید که نخست در مسیر حق بود،آن چنان که هیچکس فکر نمی کرد روزی منحرف شود اما سرانجام دنیا پرستی و پیروی از هوای نفس چنان به سقوطش کشانید که در صف گمراهان و پیروان شیطان قرار گرفت.

ولی از بسیاری از روایات و کلمات مفسران استفاده می شود که منظور از این شخص مردی به نام"بلعم باعورا"بوده است که در عصر موسی ع زندگی می کرد و از دانشمندان و علمای مشهور بنی اسرائیل محسوب می شد،و حتی موسی ع از وجود او به عنوان یک مبلغ نیرومند استفاده می کرد،و کارش در این راه آن قدر بالا گرفت که دعایش در پیشگاه خدا به اجابت می رسید،ولی بر اثر تمایل به فرعون و وعد و وعیدهای او از راه حق منحرف شد و همه مقامات خود را از دست

داد،تا آنجا که در صف مخالفان موسی ع قرار گرفت (۱).

اما اینکه بعضی احتمال داده اند شخص"امیه بن ابی الصلت"همان شاعر معروف زمان جاهلیت است که نخست بر اثر آگاهی از کتب آسمانی پیشین در انتظار ظهور آخرین پیامبر بود،ولی کم کم به این فکر فرو رفت که ممکن است پیامبر خودش باشد و به همین دلیل پس از بعثت پیامبر اسلام ص نسبت به او حسد ورزید و بنای مخالفت را گذاشت.

و یا اینکه منظور"ابو عامر"راهب معروف است که در زمان جاهلیت، مردم را نوید به ظهور پیامبر اسلام ص می داد،اما پس از ظهور پیامبر،راه مخالفت را پیش گرفت،هر دو احتمال بسیار بعید به نظر می رسد.

زیرا جمله"و اتل"و کلمه"نبا"و جمله" فَاقْصُصِ الْقَصَصَ "نشان می دهد که این جریان مربوط به افراد معاصر پیامبر ص نبوده بلکه از سر گذشت اقوام پیشین است،به علاوه سوره اعراف از سوره هایی است که در مکه نازل شده و داستان "ابو عامر"،"راهب"و"امیه بن صلت"مربوط به"مدینه"است.

ولی از آنجا که افرادی همانند"بلعم"در عصر و زمان پیامبر ص همانند "ابو عامر"و"امیه بن ابی الصلت"وجود داشته اند،مفهوم آیات بر آنها تطبیق شده است،همانگونه که بر افراد مشابه او در هر عصر و زمان نیز منطبق خواهد شد و گر نه اصل داستان مربوط به غیر"بلعم"نیست.

در تفسیر"المنار"از پیامبر اسلام ص چنین نقل شده که مثل بلعم بن باعورا در بنی اسرائیل همانند امیه بن ابی الصلت در این امت است (۲).

ص: ۱۵

۱- ۱) در تورات کنونی نیز شرح ماجرای"بلعم باعورا"آمده است،ولی تفاوت این است که تورات او را از انحراف،سرانجام تبرئه می کند،برای اطلاع بیشتر به باب ۲۲ سفر اعداد مراجعه شود.

۲- ۲) المنار جلد ۹ صفحه ۱۱۴.

همچنین از امام باقر ع روایت شده که فرمود:

الاصل فی ذلک بلعم، ثم ضربه اللّٰه مثلا لکل مؤثر هواه علی هدی اللّٰه من اهل القبله :یعنی اصل آیه در باره بلعم است،سپس خداوند آن را به عنوان یک مثال در باره کسانی که هوا- پرستی را بر خدا پرستی و هدایت الهی در این امت مقدم بشمرند،بیان کرده (۱).

***اصولا کمتر خطری در جوامع انسانی به اندازه خطر"دانشمندانی است که علم و دانش خود را در اختیار فراعنه و جباران عصر خود قرار می دهند و در اثر هوا پرستی و تمایل به زرق و برق جهان ماده(و اخلاد الی الارض)همه سرمایه های فکری خود را در اختیار طاغوتها می گذارند،و آنها نیز برای تحمیق مردم عوام از وجود اینگونه افراد حد اکثر استفاده را می کنند.

این موضوع اختصاص به زمان موسی ع یا سایر پیامبران نداشته،بعد از عصر پیامبر اسلام ص و تا به امروز نیز ادامه دارد که"بلعم باعوراها"و"بو راهب ها"و امیه بن ابی الصلت ها"علم و دانش و نفوذ اجتماعی خود را در برابر درهم و دینار یا مقام و یا به خاطر انگیزه حسد در اختیار گروه های منافق و دشمنان حق و فراعنه و بنی امیه ها و بنی عباس ها و طاغوتها داده و می دهند.

این گروه از دانشمندان نشانه هایی دارند که در آیات فوق بیان شده و به وسیله آن می توان آنها را شناخت،آنها هواپرستانی هستند که خدای خود را فراموش کرده اند،آنها همتهایی پست دارند که به جای توجه به شخصیت برتر و مقام والا در پیشگاه خدا و خلق خدا به پستی می گرایند،و به خاطر همین دون همتی همه چیز خود را از دست می دهند،آنها تحت وسوسه های شدید شیطان قرار دارند و به آسانی قابل خرید و فروشند آنها همانند سگهای بیماری هستند که هرگز سیراب نمی گردند و روی این جهات مسیر حق را رها کرده،در بیراهه ها سرگردان

ص: ۱۶

۱- ۱) مجمع البیان جلد ۴ صفحه ۵۰۰.

می شوند و پیشوای گمراهانند باید این گونه افراد را شناخت و به شدت از آنها بر حذر بود. ***دو آیه بعد در واقع یک نتیجه کلی و عمومی از سرگذشت "بلعم" و علمای دنیا پرست گرفته،نخست می گوید:"چه بد مثلی دارند آنها که آیات ما را انکار کردند و چه بد عاقبت و سرنوشتی در انتظار آنها است"(سٰاءَ مَثَلاً الْقَوْمُ الَّذِینَ کَذَّبُوا بِآیٰاتِنٰا).

ولی آنها به ما ظلم و ستم نمی کردند،بلکه"بر خویشتن ستم روا می داشتند" (وَ أَنْفُسَهُمْ کٰانُوا یَظْلِمُونَ).

چه ستمی از این بالاتر که سرمایه های معنوی علوم و دانشهای خویش را که می تواند باعث سربلندی خود آنها و جامعه هایشان گردد در اختیار صاحبان"زر" و"زور"می گذارند و به بهای ناچیز می فروشند و سرانجام خود و جامعه ای را به سقوط می کشانند. ***اما به هوش باشید که رهایی از اینگونه لغزشها و دامهای شیطانی،بی توفیق و هدایت الهی ممکن نیست،و دام بسیار سخت است،مگر یار شود لطف خدا "آن کس را که خدا هدایت کند و توفیق را رفیق راهش سازد،هدایت یافته واقعی او است" (مَنْ یَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِی).

"آن کس را که خداوند بر اثر اعمالش به حال خود رها سازد یا وسائل پیروزی و موفقیت را در برابر وسوسه های شیطانی از او بگیرد،زیانکار واقعی او است" (وَ مَنْ یُضْلِلْ فَأُولٰئِکَ هُمُ الْخٰاسِرُونَ).

بارها گفته ایم که"هدایت"و"اضلال"الهی نه جنبه اجباری دارد و نه بی دلیل و بی حساب است،منظور از این دو فراهم ساختن زمینه های هدایت،و یا

باز گرفتن اینگونه زمینه ها است،آنهم به خاطر اعمال نیک و بدی که انسان قبلا انجام داده است،و در هر حال تصمیم نهایی با خود انسان است،بنا بر این آیه فوق با آیات گذشته که اصل آزادی اراده را تایید می کرد کاملا انطباق دارد و منافاتی در میان آنها نیست.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۷۹ تا ۱۸۱]

اشاره

وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ اَلْجِنِّ وَ اَلْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ اَلْغافِلُونَ (۱۷۹) وَ لِلّهِ اَلْأَسْماءُ اَلْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا اَلَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ سَیُجْزَوْنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۸۰) وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّهٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ (۱۸۱)

ترجمه:

۱۷۹-به طور مسلم گروه بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم،آنها دلها(عقلها)یی دارند که با آن(اندیشه نمی کنند و)نمی فهمند و چشمانی دارند که با آن نمی بینند و گوشهایی دارند که با آن نمی شنوند،آنها همچون چهار پایانند،بلکه گمراه تر اینان همانا غافلانند(زیرا با اینکه همه گونه امکانات هدایت دارند باز هم گمراهند).

۱۸۰-و برای خدا نامهای نیکی است خدا را با آن بخوانید،و آنها را که در اسماء خدا تحریف می کنند(و بر غیر او می نهند و شریک برایش قائل می شوند)رها سازید آنان به زودی جزای اعمالی را که انجام می دادند می بینند.

۱۸۱-و از آنها که آفریدیم گروهی به حق هدایت می کنند و به حق اجرای عدالت می نمایند.

ص: ۱۸

تفسیر:

اشاره

نشانه های دوزخیان!

این آیات بحثی را که در آیات گذشته در زمینه دانشمندان دنیاپرست و همچنین عوامل هدایت و ضلالت گذشت تکمیل می کند،در این آیات مردم به دو گروه تقسیم شده اند و صفات هر کدام توضیح داده شده:"گروه دوزخیان و گروه بهشتیان".

نخست در باره دوزخیان که گروه اولند با تکیه به سوگند و تاکید چنین می گوید:"ما بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم"(وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ).

"ذرأنا"از ماده"ذرء"(بر وزن زرع)در اینجا به معنی خلقت و آفرینش است ولی در اصل به معنی پراکنده ساختن و منتشر نمودن آمده،چنان که در قرآن می خوانیم تذروه الریاح:"بادها آن را پراکنده می کنند"(سوره کهف آیه ۴۵) و از آنجا که آفرینش موجودات موجب انتشار و پراکندگی آنها در روی زمین می گردد،این کلمه به معنی خلقت آفرینش نیز آمده است.

و در هر حال اشکال مهمی که در اینجا پیش می آید این است که چگونه خداوند می فرماید:"ما بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم"،مگر نه این است که در جای دیگر می خوانیم وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلّا لِیَعْبُدُونِ (۱):که مطابق آن همه جن و انس تنها برای پرستش خدا و ترقی و تکامل و سعادت آفریده شده اند،به علاوه این تعبیر بوی جبر در آفرینش و خلقت می دهد و به همین جهت بعضی از طرفداران مکتب جبر همچون"فخر رازی"برای اثبات مذهب خود با آن استدلال کرده اند.

۱- ۱) ذاریات آیه ۵۶.

ولی اگر آیات قرآن را کنار هم قرار داده مورد بررسی قرار دهیم و گرفتار استنباطهای سطحی و زودگذر نشویم،پاسخ این سؤال،هم در خود آیه نهفته شده و در آیات دیگر به وضوح دیده می شود به طوری که محلی برای سوء استفاده افراد باقی نمی گذارد.

زیرا اولا این تعبیر درست به آن می ماند که شخص نجار بگوید قسمت زیادی از این چوبهایی را که فراهم ساخته ام برای تهیه درهای زیبا است و قسمت زیاد دیگری برای سوزاندن و افروختن آتش،چوبهایی که صاف و محکم و سالمند در قسمت اول مصرف می کنم،و چوبهای ناصاف و بد قواره و سست و تکه پاره را در قسمت دوم،در حقیقت نجار دو گونه هدف دارد،یکی هدف اصلی و دیگری هدف تبعی،هدف اصلی او ساختن در و پیکر و ابزار خوب است و تمام کوشش و تلاش او در همین راه مصرف می شود، ولی هنگامی که ببیند چوبی به درد این کار نمی خورد، ناچار آن را برای سوزاندن کنار می گذارد،این هدف تبعی است نه اصلی (دقت کنید).

تنها تفاوتی که این مثال با مورد بحث ما دارد این است که تفاوت چوبها با یکدیگر اختیاری نیست،ولی تفاوت انسانها بستگی به اعمال خودشان دارد و در اختیار خود آنها است.

بهترین گواه برای این سخن صفاتی است که برای گروه جهنمیان و بهشتیان در آیات فوق می خوانیم که نشان می دهد اعمال خودشان سرچشمه این گروه بندی می باشد.

و به تعبیر دیگر خداوند طبق صریح آیات مختلف قرآن همه را پاک آفریده و اسباب سعادت و تکامل را در اختیار همگی گذاشته است ولی گروهی با اعمال خویش خود را نامزد دوزخ می کنند و سرانجامشان شوم و تاریک است و گروهی با اعمال خود،خود را نامزد بهشت می سازند و عاقبت کارشان خوشبختی و سعادت است.

ص :۲۰

سپس صفات گروه دوزخی را در سه جمله خلاصه می کند:نخست اینکه "آنها قلبهایی دارند که با آن درک و اندیشه نمی کنند"(لَهُمْ قُلُوبٌ لا یَفْقَهُونَ بِها).

بارها گفته ایم که قلب در اصطلاح قرآن به معنی روح و فکر و نیروی عقل است یعنی با اینکه استعداد تفکر دارند و همچون بهائم و چهار پایان فاقد شعور نیستند در عین حال از این وسیله سعادت بهره نمی گیرند و فکر نمی کنند،در عوامل و نتائج حوادث اندیشه نمی نمایند و این وسیله بزرگ رهایی از چنگال هر گونه بدبختی را بلا استفاده در گوشه ای از وجودشان رها می سازند.

دیگر اینکه"چشمهای روشن و حقیقت بین دارند اما با آنها چهره حقایق را نمی نگرند و همچون نابینایان از کنار آنها می گذرند"(وَ لَهُمْ أَعْیُنٌ لا یُبْصِرُونَ بِها).

سوم اینکه"با داشتن گوش سالم،سخنان حق را نمی شنوند"و همچون کران خود را از شنیدن حرف حق محروم می سازند(وَ لَهُمْ آذانٌ لا یَسْمَعُونَ بِها).

"اینها در حقیقت همچون چهار پایانند"چرا که امتیاز آدمی از چهار پایان در فکر بیدار و چشم بینا و گوش شنوا است که متاسفانه آنها همه را از دست داده اند (أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ).

"بلکه آنها از چهار پایان گمراهتر و پست تر می باشند"(بَلْ هُمْ أَضَلُّ).

چرا که چهارپایان دارای این استعدادها و امکانات نیستند،ولی آنها با داشتن عقل سالم و چشم بینا و گوش شنوا امکان همه گونه ترقی و تکامل را دارند،اما بر اثر هوا پرستی و گرایش به پستیها این استعدادها را بلا استفاده می گذارند،و بدبختی بزرگ آنان از همین جا آغاز می گردد.

"آنها افراد غافل و بیخبری هستند"و به همین جهت در بیراهه های زندگی سرگردانند(أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ).

ص :۲۱

چشمه آب حیات کنار دستشان است،ولی از تشنگی فریاد می کشند، درهای سعادت در برابر رویشان باز است،اما حتی به آن نگاه نمی کنند.

از آنچه در بالا گفته شد روشن می شود که آنها با دست خود وسائل بدبختی خویش را فراهم می سازند و نعمتهای گرانبهای "عقل"و"چشم"و"گوش"را به هدر می دهند،نه اینکه خداوند اجبارا آنها را در صف دوزخیان قرار داده باشد.

***

چرا همچون چهار پایان؟!

بارها در قرآن مجید غافلان بیخبر به چهار پایان و حیوانات بی شعور دیگر تشبیه شده اند ولی نکته تشبیه آنها به انعام(چهارپایان)شاید این باشد که آنها تنها به خواب و خور و شهوت جنسی می پردازند،درست همانند ملتهایی که تحت شعارهای فریبنده انسانی آخرین هدف عدالت اجتماعی و قوانین بشری را رسیدن به آب و نان و یک زندگی مرفه مادی می پندارند.آن چنان که علی ع در نهج البلاغه می فرماید:

کالبهیمه المربوطه همها علفها او المرسله شغلها تقممها :

"همانند حیوانات پرواری که تنها به علف می اندیشند و یا حیوانات دیگری که در چراگاهها رها شده اند و از این طرف و آن طرف خرده علفی بر می گیرند" (۱)به تعبیر دیگر گروهی مرفهند همچون گوسفندان پرواری،و گروهی نامرفه مانند گوسفندانی که در بیابانها در بدر دنبال آب و علف می گردند و هر دو گروه هدفشان جز شکم چیزی نیست! ***آنچه در بالا گفته شد ممکن است در باره یک فرد صادق باشد و یا در باره یک ملت، ملتهایی که اندیشه های خود را از کار انداخته اند و به سرگرمیهای ناسالم روی آورده اند و در ریشه های بدبختی خود نمی اندیشند و در عوامل ترقی فکر نمی کنند،

۱- ۱) نهج البلاغه نامه ۴۵.

نـه گـوش شـنوا دارنـد و نـه چشـم بينـا،آنهـا نيز دوزخى هسـتند نه تنهـا در دوزخ قيـامت، بلكه در دوزخ زنـدگى اين دنيـا نيز گرفتارنـد. ***در آيه بعـد اشاره به وضع گروه بهشتى كرده،صـفات آنان را بيان مى كند، نخست براى بيرون آمدن از صـف دوزخيان مردم را به توجه عميق به اسـماء حسـناى خـدا دعوت نموده،مى فرمايـد:"براى خدا نامهاى نيكى است،خدا را به آنها بخوانيد"(وَ لِلّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها).

منظور از"اسماء حسنى"،صفات مختلف پروردگار است كه همگى نيك و همگى"حسنى"است مى دانيم خدا عالم است،قادر است،رازق است،عادل است،جواد است،كريم است و رحيم است،و همچنين داراى صفات نيك فراوان ديگرى از اين قبيل مى باشد.

منظور از خوانـدن خـدا به اين نامهـا تنهـا اين نيست كه اين الفـاظ را بر زبان جارى كنيم و مثلا بگوئيم يا عالم،يا قادر،يا ارحم الراحميـن،بلكه در واقع اين است كه اين صـفات را در وجـود خودمـان بمقـدار امكـان پيـاده كنيم،پرتـوى از علم و دانش او، شعاعى از قدرت و توانايى او،و گوشه اى از رحمت واسـعه اش در ما و جامعه ما پياده شود،و به تعبير ديگر متصف به اوصاف او و متخلق به اخلاقش كرديم.

تا در پرتو اين علم و قدرت و اين عدالت و رحمت بتوانيم خويش و اجتماعى را كه در آن زندگى مى كنيم از صف دوزخيان خارج سازيم.

سپس مردم را از اين نكته بر حذر مى دارد كه اسامى خدا را تحريف نكنند و مى گويد:

"آنها كه اسـماء خـدا را تحريف كرده اند رها سازيد،آنها به زودى به جزاى اعمال خويش گرفتار خواهند شد"(وَ ذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِى أَسْمائِهِ سَيُجْزَوْنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ).

ص :۲۳

"الحاد"در اصل از ماده"لحد"(بر وزن مهد)به معنی حفره ای است که در یک طرف قرار گرفته و به همین جهت،به حفره ای که در یک جانب قبر قرار داده می شود،"لحد"گفته می شود،سپس به هر کاری که از حد وسط تمایل به افراط و تفریط پیدا کند"الحاد"گفته شده،و به شرک و بت پرستی نیز به همین جهت "الحاد"اطلاق می گردد.

منظور از الحاد در اسماء خدا این است که الفاظ و مفاهیم آن را تحریف کنیم،یا به اینگونه که او را به اوصافی توصیف نمائیم که شایسته آن نیست، همانند مسیحیان که قائل به تثلیث و خدایان سه گانه شده اند،و یا اینکه صفات او را بر مخلوقاتش تطبیق نمائیم،همچون بت پرستان که نام بتهای خود را از نام خدا مشتق می کردند،مثلا به یکی از بتها"اللات"و به دیگری"العزی"و به دیگری"منات"می گفتند که به ترتیب از"اللّه"و"العزیز"و"المنان"مشتق شده است،و یا همچون مسیحیان که نام خدا را بر عیسی و روح القدس می گذاشتند.

و یا اینکه صفات او را آن چنان تحریف کنند که به"تشبیه"به مخلوقات یا"تعطیل"صفات و مانند آن بیانجامد.

و یا تنها به"اسم"قناعت کنند بدون اینکه این صفات را در خود و جامعه خویش بارور سازند. ***در آخرین آیه به دو قسمت که اساسی ترین صفات گروه بهشتیان است اشاره می کند و می فرماید:"از کسانی که آفریدیم،امت و گروهی هستند که مردم را به حق هدایت می کنند و به حق حکم می کنند"(وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ).

در واقع آنها دو برنامه ممتاز دارند،فکرشان و هدفشان و دعوتشان و فرهنگشان حق و به سوی حق است،و نیز عملشان و برنامه هایشان و حکومتشان بر اساس حق

ص :۲۴

و حقیقت می باشد.

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

اشاره

۱-اسماء حسنی چیست؟

در کتب حدیث و تفسیر اعم از منابع شیعه و اهل تسنن بحثهای مشروحی پیرامون"اسماء حسنی"دیده می شود که فشرده ای از آن را به اضافه عقیده خود در اینجا می آوریم:

شک نیست که"اسمای حسنی"به معنی"نامهای نیک"است و می دانیم که تمام نامهای پروردگار مفاهیم نیکی را در بر دارد و بنا بر این همه اسماء او اسماء حسنی است،اعم از آنها که صفات ثبوتیه ذات پاک او است،مانند عالم و قادر،و یا آنها که صفات سلبیه ذات مقدس او است مانند"قدوس"،و آنها که صفات فعل است و حکایت از یکی از افعال او می کند مانند خالق،غفور،رحمان و رحیم.

از سوی دیگر شک نیست که صفات خدا قابل احصاء و شماره نیست زیرا کمالات او نامتناهی است و برای هر کمالی از کمالات او اسم و صفتی می توان انتخاب کرد.

ولی چنان که از احادیث استفاده می شود،از میان صفات او بعضی دارای اهمیت بیشتری می باشد،و شاید"اسماء حسنی"که در آیه بالا آمده است،اشاره به همین گروه ممتازتر است،زیرا در روایاتی که از پیامبر ص و ائمه اهل بیت ع به ما رسیده کرارا این مطلب دیده می شود که خداوند دارای ۹۹ اسم است که هر کس او را به این نامها بخواند،دعایش مستجاب و هر که آنها را شماره کند اهل بهشت است.

مانند روایتی که در کتاب توحید صدوق از امام صادق ع از پدرانش از علی ع نقل شده که پیغمبر ص فرمود:

ان اللّه تبارک و تعالی تسعه و تسعین اسما-مائه الا واحده-من احصاها دخل الجنه. .. (۱)

۱- ۱) تفسیر المیزان و مجمع البیان و نور الثقلین ذیل آیه.

و نیز در کتاب توحید از امام علی بن موسی الرضا ع از پدرانش از علی ع نقل شده که فرمود:

ان للّه عز و جل تسعه و تسعین اسما من دعا اللّه بها استجاب له و من احصاها دخل الجنه

(۱)

.

در کتاب صحیح بخاری و مسلم و ترمذی و کتب دیگر از منابع حدیث اهل تسنن نیز همین مضمون پیرامون اسماء نود و نه گانه خدا و اینکه هر کس خدا را با آن بخواند،دعای او مستجاب است یا هر کس آنها را احصا کند،اهل بهشت خواهد بود،نقل شده است (۲).

از پاره ای از این احادیث استفاده می شود که این اسامی نود و نه گانه در قرآن است،مانند روایتی که از ابن عباس نقل شده که می گوید:پیامبر ص فرمود:

للّه تسعه و تسعون اسما من احصاها دخل الجنه و هی فی القرآن (۳).

و به همین جهت جمعی از دانشمندان کوشش کرده اند که این اسامی و صفات را از قرآن مجید استخراج کنند،ولی نامهایی که در قرآن مجید برای خدا آمده است بیش از ۹۹ نام است،بنا بر این ممکن است اسماء حسنی در لابلای آنها باشد،نه اینکه در قرآن جز این ۹۹ نام،نام دیگری برای خدا وجود نداشته باشد.

در بعضی از روایات این نامهای نود و نه گانه آمده است،که ما ذیلا یکی از این احادیث را می آوریم(ولی باید توجه داشت،بعضی از این نامها به شکلی که در این روایت آمده در متن قرآن نیست،اما مضمون و مفهوم آن در قرآن وجود دارد).

و آن روایتی است که در توحید صدوق از امام صادق ع از پدر و اجدادش از علی ع از پیامبر ص نقل شده که پس از اشاره به وجود نود و نه نام برای خدا

۱- ۱ و ۲ و ۳) تفسیر المیزان و مجمع البیان و نور الثقلین ذیل آیه.

۲-

۳-

می فرماید:

و هی اللّه،الاله،الواحد،الاحد،الصمد،الاول،الآخر،السمیع،البصیر القدیر،القادر،العلی،الاعلی،الباقی،البدیع،البارئ،الاکرم،الباطن،الحی،الحکیم،العلیم،الحلیم،الحفیظ،الحق،الحسیب،الحمید،
الحفی،الرب،الرحمن،الرحیم،الذارء،الرزاق،الرقیب،الرؤف،الرائی،
السلام،المؤمن،المهیمن،العزیز،الجبار،المتکبر،السید،السبوح،الشهید،
الصادق،الصانع،الظاهر،العدل،العفو،الغفور،الغنی،الغیاث،الفاطر،الفرد،الفتاح
الفالق،القدیم،الملک،القدوس،القوی،القریب،القیوم،القابض،الباسط، قاضی الحاجات، المجید،المولی،المنان،المحیط،المبین،المغیث،المصور، الکریم،الکبیر،الکافی،کاشف الضر،الوتر،النور،الوهاب،الناصر،الواسع، الودود،الهادی،الوفی،الوکیل،الوارث،البر،الباعث،التواب،الجلیل، الجواد،الخبیر،الخالق،خیر الناصرین،الدیان،الشکور،العظیم،اللطیف، الشافی

(۱)

.

***ولی آنچه در اینجا بیشتر اهمیت دارد و باید مخصوصا به آن توجه داشته باشیم این است که منظور از خواندن خدا به این نامها و یا احصاء و شمارش اسماء حسنای پروردگار،این نیست که هر کس این ۹۹ اسم را بر زبان جاری کند و بدون توجه به محتوا و مفاهیم آنها تنها الفاظی بگوید سعادتمند خواهد بود، و یا دعایش به اجابت می رسد،بلکه هدف این است که به این اسماء و صفات ایمان داشته باشد،و پس از آن بکوشد در وجود خود پرتوی از مفاهیم آنها یعنی از مفهوم عالم و قادر و رحمان و رحیم و حلیم و غفور و قوی و قیوم و غنی و رازق و امثال آن را در وجود خود منعکس سازد،مسلما چنین کسی هم بهشتی خواهد بود و هم دعایش

۱- ۱) المیزان جلد ۸ صفحه ۳۷۶(نقل از توحید صدوق).

مستجاب و به هر خیر و نیکی نائل می گردد.

ضمنا از آنچه گفتیم روشن می شود که اگر در پاره ای از روایات و دعاها اسامی دیگری برای خدا غیر از این اسماء ذکر شده و حتی شماره نامهای خدا در بعضی از دعاها به یکهزار رسیده هیچگونه منافاتی با آنچه گفتیم ندارد،زیرا اسماء خدا حد و حصر و انتهایی ندارد،و مانند کمالات ذات و بی انتهایش نامحدود است.هر چند پاره ای از این صفات و اسماء امتیازی دارد.

و نیز اگر در بعضی از روایات مانند روایتی که در اصول کافی از امام صادق ع در تفسیر این آیه نقل شده می خوانیم فرمود:

نحن و اللّه الاسماء الحسنی :"به خدا سوگند ما اسماء حسنای خدا هستیم (۱)"اشاره به آن است که پرتو نیرومندی از آن صفات الهی در وجود ما منعکس شده و شناخت ما به شناخت ذات پاکش کمک می کند.

و یا اگر در بعضی دیگر از احادیث آمده است که همه اسماء حسنی در "توحید خالص"خلاصه می شود،نیز به خاطر آن است که همه صفات او به ذات پاک یکتایش بر می گردد.

فخر رازی در تفسیرش به مطلبی اشاره می کند که از جهتی قابل ملاحظه است و آن اینکه تمام صفات پروردگار به دو حقیقت بازگشت می کند،یا به"بی نیازی ذاتش از همه چیز"و یا"نیازمندی دیگران به ذات پاک او" (۲).

۲-گروه رستگاران

در آیات فوق خواندیم که گروهی از بندگان خدا به سوی حق دعوت می کنند و به آن حکم می نمایند.

در اینکه منظور از این گروه چه اشخاصی هستند تعبیرات مختلفی در روایاتی

ص :۲۸

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۰۳.

۲- ۲) تفسیر فخر رازی جلد ۱۵ صفحه ۶۶.

که در منابع حدیث اسلامی آمده است دیده می شود،از جمله در حدیثی از امیر مؤمنان ع نقل شده که فرمود:منظور امت محمد ص است (۱).

یعنی پیروان راستین این پیامبر و آنهایی که از هر گونه تحریف و تغییر و بدعت و انحراف از اصول تعلیمات آن حضرت بر کنار ماندند.

به همین جهت در حدیث دیگری از آن حضرت نقل شده که فرمود:

و الذی نفسی بیده لتفرقن هذه الامه علی ثلاثه و سبعین فرقه کلها فی النار الا فرقه" وَ مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ یَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَ بِهِ یَعْدِلُونَ "و هذه التی تنجو من هذه الامه:

"سوگند به آن کس که جانم بدست او است این امت به هفتاد و سه فرقه تقسیم می شوند که همه در دوزخند جز یک گروه که خداوند در آیه و مِمَّنْ خَلَقْنا أُمَّةٌ ...به آنها اشاره کرده است،تنها آنها اهل نجاتند" (۲).

ممکن است عدد ۷۳ فرقه عدد تکثیر باشد و اشاره به گروه های مختلفی است که در طول تاریخ اسلام با عقائد عجیب و غریب روی کار آمدند و خوشبختانه غالب آنها منقرض شده اند و امروز تنها نامی از آنها در کتب"تاریخ عقائد" به چشم می خورد.

در حدیث دیگری که در منابع اهل تسنن از علی ع نقل شده می خوانیم که علی ع ضمن اشاره به گروه های مختلفی که در آینده در امت اسلامی پیدا می شوند،فرمود:"گروهی که اهل نجاتند من و شیعیان و پیروان مکتب من هستند" (۳).

در روایات دیگری نیز آمده است که منظور از آیه فوق ائمه اهل بیت ع

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۲ ص ۱۰۵.

۲- ۲) مدرک قبل.

۳- ۳) تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۵۳.

است (۱).

روشن است که روایات فوق همگی یک واقعیت را تعقیب می کنند و بیان مصداقهای مختلف از این واقعیت اند،و آن اینکه آیه اشاره به گروهی است که دعوتشان به سوی حق و عمل و حکومت و برنامه هایشان حق است و در مسیر اسلام راستین گام بر می دارند،منتها بعضی در رأس این گروه قرار دارند و بعضی در مراحل دیگرند،جالب توجه اینکه با تمام اختلافاتی که از نظر مراحل علمی و نژاد و زبان و مانند آن دارند،یک امت و یک گروه بیش نیستند،زیرا قرآن از آنها به "امت"(نه امم)تعبیر کرده است.

۳-اسم أعظم خدا

در بعضی از روایات در داستان "بلعم باعورا" که قبلا گذشت،آمده است که او از "اسم اعظم خداوند" آگاه بود،به تناسب آیات فوق که سخن از اسماء حسنای خدا می گوید بد نیست اشاره ای هم به این موضوع کنیم.

پیرامون "اسم اعظم" روایات گوناگونی وارد شده و از آنها چنین استفاده می شود که هر کس از این اسم با خبر باشد،نه فقط دعایش مستجاب است،بلکه با استفاده از آن می تواند به فرمان خدا در جهان طبیعت تصرف کند و کارهای مهمی انجام دهد.

در اینکه "اسم اعظم" کدامیک از اسماء خدا است،بسیاری از دانشمندان اسلامی بحث کرده اند و غالبا بحثها بر محور این دور می زند که از میان نامهای خدا نامی را بیابند که این خاصیت عجیب و بزرگ را داشته باشد.

ولی ما فکر می کنیم آنچه بیشتر باید از آن جستجو کرد،این است که نام و صفاتی را بیابیم که با پیاده کردن مفهوم آن در وجود خودمان آن چنان تکامل روحی بیابیم که آن آثار بر آن مترتب گردد.

۱- ۱) نور الثقلین ج ۲ ص ۱۰۴-۱۰۵.

به تعبیر دیگر مساله مهم تخلق به این صفات و واجد شدن این مفاهیم و متصف شدن به این اوصاف است و گر نه یک شخص آلوده و پست با دانستن یک کلمه چگونه ممکن است،مستجاب الدعوه و مانند آن شود.

و اگر می شنویم که"بلعم"دارای این اسم اعظم بود و آن را از دست داد، مفهومش این است که بر اثر خود سازی و ایمان و آگاهی و پرهیزگاری به چنان مرحله ای از تکامل معنوی رسیده بود که دعایش نزد خدا رد نمی شد ولی بر اثر لغزشها که در هر حال آدمی از آنها مصون نیست و به خاطر هوا پرستی و قرار گرفتن در خدمت فراعنه و طاغوتهای زمان آن روحیه را به کلی از دست داد و از آن مرحله سقوط کرد،و منظور از فراموش کردن اسم اعظم نیز ممکن است همین معنی باشد.

و نیز اگر می خوانیم که پیامبران و پیشوایان بزرگ از اسم اعظم آگاه بودند،مفهومش این است که حقیقت این اسم بزرگ خدا را در وجود خودشان پیاده کرده بودند و در پرتو این حالت خداوند چنان مقام والایی به آنها داده بود.

[سوره الأعراف (٧): آیات ١٨٢ تا ١٨٣]

اشاره

وَ اَلَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لاَ يَعْلَمُونَ (١٨٢) وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (١٨٣)

ترجمه:

١٨٢-و آنها که آیات ما را تکذیب کردند تدریجا از آن راه که نمی دانند گرفتار مجازاتشان خواهیم کرد.

١٨٣-و به آنها مهلت می دهیم(تا مجازاتشان دردناکتر باشد)زیرا طرح و نقشه من قوی (و حساب شده)است(و هیچکس را قدرت فرار از آن نیست).

تفسیر:

مجازات استدراج

در تعقیب بحثی که در آیات گذشته پیرامون حال گروه دوزخیان بود،در این دو آیه یکی از مجازاتهای الهی را که به صورت یک سنت در باره بسیاری از گنهکاران سرکش اجرا می شود،بیان شده و آن همان چیزی است که به"عذاب استدراج" از آن تعبیر می شود.

استدراج در دو مورد از قرآن مجید آمده است یکی در آیه مورد بحث و دیگر آیه ۴۴ سوره"قلم"و هر دو مورد در باره انکار کنندگان آیات الهی است.

به طوری که اهل لغت گفته اند استدراج دو معنی دارد،یکی اینکه چیزی را تدریجا بگیرند(زیرا اصل این ماده از"درجه"گرفته شده که به معنی"پله" است،همانگونه که انسان در صعود و نزول از طبقات پائین عمارت به بالا،یا به عکس، از پله ها استفاده می کند،همچنین هر گاه چیزی را تدریجا و مرحله به مرحله بگیرند یا گرفتار سازند به این عمل استدراج گفته می شود).

معنی دیگر"استدراج""پیچیدن"است،همانگونه که یک طومار را به هم می پیچند(این دو معنی را راغب در کتاب مفردات نیز آورده است)ولی با دقت روشن می شود که هر دو به یک مفهوم کلی و جامع یعنی"انجام تدریجی"باز می گردند.

پس از روشن شدن معنی استدراج به تفسیر آیه باز می گردیم:

خداوند در نخستین آیه مورد بحث می فرماید:"آنها که آیات ما را تکذیب و انکار کردند تدریجا،و مرحله به مرحله،از راهی که نمی دانند،در دام مجازات گرفتارشان می کنیم و زندگی آنها را در هم می پیچیم"(وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لاٰ يَعْلَمُونَ).

ص:۳۲

در دومین آیه همان مطلب را به این صورت تاکید می کند:چنان نیست که با شتابزدگی چنین کسانی را فورا مجازات کنیم،بلکه"به آنها مهلت و فرصت کافی برای تنبه و بیداری می دهیم"و هنگامی که بیدار نشدند،گرفتارشان می سازیم (وَ أُمْلِی لَهُمْ).

زیرا شتاب و عجله مال کسانی است که قدرت کافی ندارند و می ترسند فرصت از دستشان برود"ولی نقشه من و مجازاتهایم آن چنان قوی و حساب شده است که هیچکس را قدرت فرار از آن نیست"(إِنَّ کَیْدِی مَتِینٌ).

"متین"به معنی قوی و شدید است و اصل آن از"متن"گرفته شده که به معنای عضله محکمی است که در پشت قرار دارد.

و"کید"با"مکر"از نظر معنی همسان است و همانگونه که در ذیل آیه ۵۴ از سوره آل عمران(جلد دوم تفسیر نمونه صفحه ۴۲۹)گفته ایم:"مکر"در اصل لغت به معنی چاره جویی و جلوگیری کردن کسی از رسیدن به مقصود او است، و معنی"نقشه های موذیانه"که در مفهوم فارسی امروز آن افتاده در مفهوم عربی آن نیست.

***در مورد"مجازات استدراجی"که در آیه فوق به آن اشاره شده و از آیات دیگر قرآن و احادیث استفاده می شود چنین است که خداوند گناهکاران و طغیانگران جسور و زورمند را طبق یک سنت،فورا گرفتار مجازات نمی کند،بلکه درهای نعمتها را به روی آنها می گشاید،هر چه بیشتر در مسیر طغیان گام بر می دارند، نعمت خود را بیشتر می کند، و این از دو حال خارج نیست،یا این نعمتها باعث تنبه و بیداریشان می شود،که در این حال برنامه"هدایت الهی"عملی شده،و یا اینکه بر غرور و بی خبریشان می افزاید در این صورت مجازاتشان به هنگام رسیدن به آخرین مرحله،دردناکتر است،زیرا به هنگامی که غرق انواع ناز و نعمتها

می شونـد خداونـد همه را از آنهـا می گیرد و طومـار زنـدگانی آنها را در هم می پیچـد و این گونه مجازات بسـیار سـخت تر است.

البته این معنی بـا تمـام خصوصـیاتش در کلمه اسـتدراج به تنهایی نیفتاده،بلکه با توجه به قیـد" مِنْ حَيْثُ لاٰ يَعْلَمُونَ "این معنی استفاده می شود.

به هر حال این آیه به همه گنهکاران هشدار می دهد که تاخیر کیفر الهی را دلیل بر پاکی و درستی خود،و یا ضعف و ناتوانی پروردگار،نگیرند،و ناز و نعمتهایی را که در آن غرقند،نشانه تقربشان به خدا ندانند،چه بسا این پیروزیها و نعمتهایی که به آنها می رسد مقدمه مجازات استدراجی پروردگار باشد،خدا آنها را غرق نعمت می کند و به آنها مهلت می دهد و بالا و بالاتر می برد،اما سرانجام چنان بر زمین می کوبد که اثری از آنها باقی نماند و تمام هستی و تاریخشان را در هم می پیچد.

امیر مؤمنان علی ع در نهج البلاغه می فرماید:

انه من وسع علیه فی ذات یـده فلم یره ذلـک اسـتدراجا فقـد امن مخوفـا :"کسـی که خداونـد به مـواهب و امکانـاتش وسـعت بخشد،و آن را مجازات استدراجی نداند،از نشانه خطر غافل مانده است" (۱).

و نیز از همان امام ع در کتاب"روضه کافی"نقل شده که فرمود:

"زمـانی فرا می رسـد که هیـچ چیز در آن زمـان،پنهـان تر از حق،و آشـکارتر از باطـل، و فزونـتر از دروغ بر خـدا و پیـامبر ص نیست-تا آنجا که می گوید-در آن زمان افرادی هسـتند به مجرد اینکه آیه ای از قرآن را می شنوند(آن را تحریف کرده) و از آئین خـدا خارج می شوند و پیوسـته از آئین این زمامدار به آئین زمامدار دیگر و از دوستی یکی به دیگری و اطاعت سـلطانی به اطـاعت سـلطان دیگر،و از پیمـان یکی به دیگری منتقـل می گردنـد،و سـرانجام از راهی که متوجه نیسـتند گرفتـار مجازات استدراجی پروردگار می شوند" (۲).

۱- ۱ و ۲) نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۰۶.

۲-

امام صادق ع می فرماید:

کم من مغرور بما قد انعم اللّه علیه و کم من مستدرج یستر اللّه علیه و کم من مفتون بثناء الناس علیه :"چه بسیارند کسانی که بر اثر نعمتهای پروردگار مغرور می شوند،و چه بسیارند گنهکارانی که خداوند بر گناهشان پرده افکنده ولی با ادامه گناه به سوی مجازات پیش می روند،و چه بسیارند کسانی که از ثناخوانی مردم فریب می خورند" (۱).

و نیز از همان امام،در تفسیر آیه فوق چنین نقل شده که فرمود:

هو العبد یذنب الذنب فتجدد له النعمه معه تلهیه تلک النعمه عن الاستغفار عن ذلک الذنب :"منظور از این آیه بنده گنهکاری است که پس از انجام گناه،خداوند او را مشمول نعمتی قرار می دهد ولی او نعمت را به حساب خوبی خودش گذاشته و از استغفار در برابر گناه غافلش می سازد" (۲).

و نیز از همان امام در کتاب کافی چنین نقل شده:

ان اللّه اذا اراد بعبد خیرا فاذنب ذنبا اتبعه بنقمه و یذکره الاستغفار،و اذا اراد بعبد شرا فاذنب ذنبا اتبعه بنعمه لینسیه الاستغفار و یتمادی بها،و هو قوله عز و جل سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لاٰ یَعْلَمُونَ ،بالنعم عند المعاصی

(۳)

"موقعی که خداوند خیر بنده ای را بخواهد به هنگامی که گناهی انجام می دهد او را گوشمالی می دهد تا به یاد توبه بیفتد،و هنگامی که شر بنده ای را(به اثر اعمالش)بخواهد موقعی که گناهی می کند نعمتی به او می بخشد تا استغفار را فراموش نماید و به آن ادامه دهد،این همان است که خداوند عز و جل فرموده:" سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لاٰ یَعْلَمُونَ "یعنی از طریق نعمتها به هنگام معصیتها آنها را تدریجا از راهی که نمی دانند گرفتار می سازیم".

۱- ۱ و ۲) نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۰۶

۲- ۳) تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۵۳.

۳-

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۴ تا ۱۸۶]

اشاره

أَ وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا مٰا بِصٰاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّهٍ إِنْ هُوَ إِلاّٰ نَـذِیرٌ مُبِینٌ (۱۸۴) أَ وَ لَمْ یَنْظُرُوا فِی مَلَکُوتِ اَلسَّمٰاوٰاتِ وَ اَلْأَرْضِ وَ مٰا خَلَقَ اَللّٰهُ مِنْ شَیْءٍ وَ أَنْ عَسیٰ أَنْ یَکُونَ قَدِ اِقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعْدَهُ یُؤْمِنُونَ (۱۸۵) مَنْ یُضْـلِلِ اَللّٰهُ فَلاٰ هٰادِیَ لَهُ وَ یَذَرُهُمْ فِی طُغْیٰانِهِمْ یَعْمَهُونَ (۱۸۶)

ترجمه:

۱۸۴-آیـا آنهـا فکر نکردنـد که همنشـینشان(پیامبر)هیچگونه آثاری از جنون نـدارد(پس چگونه چنین نسـبت ناروایی به او می دهنـد؟)او فقـط بیـم دهنـده آشـکاری است(که مردم را متـوجه مسـئولیتهایشان می سـازد) ۱۸۵-آیـا آنهـا در حکومت و نظـام آسمانها و زمین و آنچه خدا آفریده است(از روی دقت و عبرت)نظر نیفکندند؟(و آیا در این نیز اندیشه نکردند که)شاید پایان زندگی آنها نزدیک شده باشد(اگر به این کتاب آسـمانی روشن ایمان نیاورند)به کدام سـخن بعد از آن ایمان خواهند آورد؟ ۱۸۶-هر کس را خداوند(به جرم اعمال زشـتش)گمراه سازد هدایت کننده ای ندارد و آنها را در طغیان و سرکشـیشان رها می سازد تا سرگردان شوند.

شان نزول:

مفسران اسلامی چنین نقل کرده اند که پیامبر ص هنگامی که در مکه بود،شبی بر کوه صفا بر آمد و مردم را به سوی توحید و یکتا پرستی دعوت نمود، مخصوصا تمامی طوائف قریش را صـدا زد و آنها را از مجازات الهی بر حـذر داشت،تا مقدار زیادی از شب گذشت،بت پرستان مکه گفتند:ان صاحبهم قد جن بات

لیلا یصوت الی الصباح!:"رفیق ما دیوانه شده،از شب تا صبح نعره می کشید"! در این موقع آیه فوق نازل شد و به آنها در این زمینه پاسخ دندانشکنی داد.

با اینکه آیه شان نزول خاصی دارد،در عین حال چون دعوت به شناخت پیامبر ص و هدف آفرینش و آمادگی برای زندگی دیگر می کند،با بحثهای گذشته که پیرامون"گروه دوزخی و بهشتی"سخن می گفت،پیوند روشنی دارد.

تفسیر:

تهمتها و بهانه ها

در این آیه نخست خداوند به گفتار بی اساس بت پرستان دائر به جنون پیامبر ص چنین پاسخ می گوید:"آیا آنها فکر و اندیشه خود را به کار نینداختند که بدانند همنشین آنها(پیامبر)هیچگونه آثاری از جنون ندارد"(أَ وَ لَمْ یَتَفَکَّرُوا مٰا بِصٰاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّهٍ) (۱)اشاره به اینکه پیامبر اسلام ص شخص ناشناخته ای در میان آنها نبود و به تعبیر خودشان"صاحب"یعنی دوست و همنشینشان محسوب می شد،بیش از چهل سال در میان آنها رفت و آمد داشته،و همواره فکر و تدبیرش را دیده اند و آثار نبوغ را در وی مشاهده کرده اند،کسی که قبل از این دعوت،از عقلای بزرگ آن جامعه محسوب می شد،چگونه یک بار چنین وصله ای را به وی چسباندند، آیا بهتر نبود به جای چنین نسبت ناروایی در این فکر فرو روند که ممکن است دعوت او حق باشد،و ماموریتی از طرف پروردگار یافته باشد؟!آن چنان که قرآن به دنبال این جمله می گوید:"او فقط بیم دهنده آشکاری است که جامعه خویش را از خطراتی که با آن روبرو است بر حذر می دارد"(إِنْ هُوَ إِلاّٰ نَذِیرٌ مُبِینٌ).

۱- ۱) "جنه"همانگونه که بزرگان اهل لغت گفته اند به معنی جنون است و ریشه اصلی آن به معنی پوشش و حائل آمده گویا به هنگام جنون پوششی به روی عقل می افتد(برای توضیح بیشتر به جلد پنجم تفسیر نمونه صفحه ۳۱۴ مراجعه فرمائید).

در آیه بعد برای تکمیل این بیان آنها را به مطالعه عالم هستی،آسمانها و زمین،دعوت می کند و می گوید:"آیا در حکومت آسمانها و زمین و مخلوقاتی که خدا آفریده از روی دقت و فکر نظر نیفکندند"(أَ وَ لَمْ یَنْظُرُوا فِی مَلَکُوتِ السَّمٰاوٰاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مٰا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَیْءٍ).

تا بدانند این عالم وسیع آفرینش با این نظام حیرت انگیز بیهوده آفریده نشده و هدفی برای آن بوده است،و دعوت پیامبر ص در حقیقت دنباله همان هدف آفرینش،یعنی تکامل و تربیت انسان است.

"ملکوت"در اصل از ریشه"ملك"به معنی حکومت و مالکیت است، و اضافه"واو"و"ت"به آن برای تاکید و مبالغه می باشد و معمولا به حکومت مطلقه خداوند بر سراسر عالم هستی گفته می شود.

نظر افکندن در نظام شگرف این عالم هستی که پهنه ملك و حکومت خدا است،هم نیروی خدا پرستی و ایمان به حق را تقویت می کند،و هم روشنگر وجود یک هدف مهم در این عالم بزرگ و منظم است،و در هر دو صورت،انسان را به جستجوی نماینده خدا و رحمتی که بتواند هدف آفرینش را پیاده کند می فرستد.

سپس برای اینکه آنها را از خواب غفلت بیدار سازد می فرماید"آیا در این موضوع نیز اندیشه نکردند که ممکن است پایان زندگی آنها نزدیک شده باشد، اگر امروز ایمان نیاورند،و دعوت این پیامبر را نپذیرند،و قرآنی را که بر او نازل شده است با اینهمه نشانه های روشن قبول نکنند،به کدام سخن بعد از آن ایمان خواهند آورد"؟(وَ أَنْ عَسیٰ أَنْ یَکُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعْدَهُ یُؤْمِنُونَ).

یعنی اولا چنان نیست که عمر آنها جاودانی باشد،فرصتها به سرعت درگذرند و هیچکس نمیداند فردا زنده خواهد بود یا نه،پس با این حال امروز و

فردا کردن و مسائل را پشت گوش انداختن هرگز کار عاقلانه ای نیست.

ثانیا اگر آنها به این قرآن با اینهمه نشانه های روشنی که در آن از خداست ایمان نیاورند آیا در انتظار کتابی از این برتر و بالاترند؟آیا ممکن است به گفتار و سخن و دعوت دیگر ایمان بیاورند؟! همانطور که مشاهده می کنیم آیات فوق تمام راههای فرار را به روی مشرکان می بندد،از یک طرف آنها را متوجه سابقه عقل و درایت پیامبر ص می کند تا به اتهام جنون از شنیدن دعوتش فرار نکنند،از سوی دیگر متوجه نظام آفرینش و آفریدگار و هدف خلقت می سازد تا بدانند بیهوده آفریده نشده اند،و از سوی سوم متوجه زودگذرا بودن زندگی می کند تا امروز و فردا نکنند،و از سوی چهارم می گوید:

اگر به کتابی به این روشنی ایمان نیاورند،در آینده به هیچ چیزی ایمان نخواهند آورد،زیرا از این بالاتر تصور نمی شود! ***سرانجام در آخرین آیه مورد بحث،سخن را با آنها چنین پایان می دهد که"هر کس را خداوند به خاطر اعمال زشت و مستمرش،گمراه سازد،هیچ هدایت کننده ای ندارند،و خداوند آنها را هم چنان در طغیان و سرکشی رها می سازد تا حیران و سرگردان شوند"(مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلاٰ هٰادِيَ لَهُ وَ يَذَرُهُمْ فِي طُغْيٰانِهِمْ يَعْمَهُونَ).

همانگونه که بارها گفته ایم اینگونه تعبیرات در باره همه کافران و گنهکاران نیست بلکه مخصوص به گروهی است که آن چنان در برابر حقایق،لجوج و متعصب و معاندند که گویی پرده بر چشم و گوش و قلبشان افتاده،پرده های تاریکی که نتیجه اعمال خود آنها است،و منظور از"اضلال الهی"نیز همین است.

ص:۳۹

[سوره الأعراف (۷): آیه ۱۸۷]

اشاره

یَسْئَلُونَکَ عَنِ اَلسّاعَهِ أَیّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا یُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلاّ هُوَ ثَقُلَتْ فِی اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضِ لا تَأْتِیکُمْ إِلاّ بَغْتَهً یَسْئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنْها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اَللّهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ اَلنّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۱۸۷)

ترجمه:

۱۸۷-از قیامت از تو سؤال می کنند که وقوع آن در چه زمانی است؟بگو علمش نزد پروردگار من است و هیچکس جز او(نمی تواند)وقت آن را آشکار سازد،(اما قیام قیامت حتی)در آسمانها و زمین سنگین(و بسیار پر اهمیت)است،و جز به طور ناگهانی به سراغ شما نمی آید،(باز)او تو چنان سؤال می کنند که گویی تو از زمان وقوع آن با خبری،بگو علمش تنها نزد خدا است ولی بیشتر مردم نمی دانند.

شان نزول:

کی قیامت بر پا می شود؟

به طوری که در بعضی از روایات آمده است (۱)طایفه قریش به چند نفر ماموریت دادند که به نجران سفر کنند،و از دانشمندان یهود که(علاوه بر مسیحیان)در آنجا ساکن بودند مسائل پیچیده ای را سؤال کنند و در بازگشت آنها را در برابر پیامبر ص مطرح سازند(به گمان اینکه پیامبر از پاسخ آنها عاجز می ماند)از جمله سؤالات این بود که در چه زمانی قیامت برپا می شود، هنگامی که آنها این پرسش را از پیامبر ص کردند،آیه فوق نازل شد و به آنها پاسخ گفت (۲).

ص: ۴۰

۱- ۱) تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۵۴.

۲- ۲) بعضی از مفسران مانند مرحوم طبرسی شان نزول را در باره جمعی از یهود ذکر کرده که به خدمت پیامبر ص آمدند و از مساله قیامت پرسیدند،اما از آنجا که سوره در مکه نازل شده و پیامبر در آنجا با یهود درگیری نداشت این موضوع بسیار بعید به نظر می رسد.

تفسیر:

با اینکه برای آیه شان نزول خاصی ذکر شده در عین حال پیوند روشنی نیز با آیات قبل دارد،زیرا در آیات قبل اشاره به مساله قیامت و لزوم آمادگی برای چنین روزی شده بود،طبعا به دنبال چنین بحثی این سؤال برای بسیاری از مردم پیش می آید که قیامت کی بر پا خواهد شد،لذا قرآن می گوید:"از تو در باره ساعت(روز رستاخیز)می پرسند،که در چه زمانی وقوع می یابد"؟ (یَسْئَلُونَکَ عَنِ السّاعَهِ أَیّانَ مُرْساها).

گرچه کلمه"ساعت"به معنی زمان پایان دنیا نیز آمده است،ولی غالبا-و به عقیده بعضی همواره-در قرآن مجید به معنی قیام قیامت است،مخصوصا پاره ای از قرائن در مورد آیه ای که در آن بحث می کنیم این موضوع را تاکید می کند،مانند،جمله"متی تقوم الساعه"(کی ساعت بر پا می شود)که در شان نزول وارد شده است.

کلمه"ایان"مساوی"متی"و برای سؤال از زمان است.

و"مرسی"به اصطلاح"مصدر میمی"است،و با"ارساء"یک معنی دارد و آن اثبات یا وقوع چیزی است،لذا به کوه های محکم و ثابت،جبال راسیات گفته می شود،بنا بر این جمله" أَیّانَ مُرْساها "مفهومش این است در چه زمان قیامت وقوع پیدا می کند و ثابت می شود؟ سپس اضافه می کند که ای پیامبر!در پاسخ این سؤال صریحا"بگو این علم تنها نزد پروردگار من است،و هیچکس جز او نمی تواند وقت آن را آشکار

ص:۴۱

سازد"(قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا یُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلاّ هُوَ).

ولی دو نشانه سربسته برای آن بیان می کند،نخست می گوید:"قیام ساعت در آسمانها و زمین،مساله سنگینی است"(ثَقُلَتْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ) چه حادثه ای ممکن است از این سنگینتر بوده باشد،در حالی که در آستانه قیامت،همه کرات آسمانی به هم می ریزند،آفتاب خاموش،ماه تاریک، ستارگان بی فروغ و اتمها متلاشی می گردند،و از بقایای آنها جهانی نو با طرحی تازه ریخته می شود (۱).

دیگر اینکه قیام ساعت،ناگهانی است،و بدون مقدمات تدریجی،و به شکل انقلابی،تحقق می یابد.

بار دیگر می گوید:"چنان از تو سؤال می کنند که گویی تو از زمان وقوع قیامت با خبری"!(یَسْئَلُونَکَ کَأَنَّکَ حَفِیٌّ عَنْها) (۲).

بعد اضافه می کند که در جواب آنها بگو:"این علم تنها نزد خدا است ولی بیشتر مردم از این حقیقت آگاهی ندارند"که چنین علمی مخصوص ذات پاک او است،لذا پی در پی از آن می پرسند.(قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ اللّهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النّاسِ لا یَعْلَمُونَ).

ممکن است بعضی از خود سؤال کنند چرا این علم مخصوص ذات خدا است و هیچکس حتی پیامبران را از آن آگاه نمی سازد؟

۱- ۱) بعضی از مفسران گفته اند منظور از این جمله این است که علم و آگاهی بر قیامت بر اهل آسمانها و زمین ثقیل و سنگین است،ولی حق همان تفسیر اول است،زیرا کلمه"علم" و"اهل"را محذوف دانستن خلاف ظاهر آیه می باشد.
۲- ۲) "حفی"در اصل به معنی کسی است که پی در پی از چیزی سؤال می کند و با دقت و اصرار تعقیب می نماید و از آنجا که اصرار در سؤال باعث پیشرفت علم و دانش انسان می شود گاهی این کلمه به معنی"عالم و دانشمند"نیز آمده است.

پاسخ این سؤال این است که:عدم آگاهی از وقوع رستاخیز به ضمیمه ناگهانی بودن و با توجه به عظمت ابعاد آن سبب می شود که هیچگاه مردم قیامت را دور ندانند و همواره در انتظار آن باشند،به این ترتیب خود را برای نجات در آن آماده سازند،و این عدم آگاهی اثر مثبت و روشنی در تربیت نفوس و توجه آنها به مسئولیتها و پرهیز از گناه خواهد داشت.

[سوره الأعراف (٧): آیه ١٨٨]

اشاره

قُلْ لاٰ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لاٰ ضَرًّا إِلاّٰ مٰا شٰاءَ اَللّٰهُ وَ لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ اَلْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ اَلْخَيْرِ وَ مٰا مَسَّنِيَ اَلسُّوءُ إِنْ أَنَا إِلاّٰ نَذِيرٌ وَ بَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (١٨٨)

ترجمه:

١٨٨-بگو من مالك سود و زیان خویش نیستم مگر آنچه را خدا بخواهد(و از غیب و اسرار نهان نیز با خبر نیستم مگر آنچه خداوند اراده کند)و اگر از غیب با خبر بودم منافع فراوانی برای خود فراهم می ساختم و هیچ بدی(و زیانی)به من نمی رسید،من فقط بیم دهنده و بشارت دهنده ام برای جمعیتی که ایمان می آورند (بیم از مجازات پروردگار و بشارت به پاداشهای گرانبهایش).

شان نزول

بعضی از مفسران(مانند مرحوم طبرسی در مجمع البیان)نقل کرده اند که اهل مکه به پیامبر ص گفتند تو اگر با خدا ارتباط داری آیا پروردگار تو را از گرانی و ارزانی اجناس در آینده با خبر نمی سازد که از این طریق بتوانی آنچه به سود و منفعت است تهیه کنی و آنچه به زیان است کنار بگذاری و یا از خشکسالی،و یا پر آبی مناطق مختلف آگاه سازد تا به موقع از مناطق خشك به سرزمین های پر برکت کوچ کنی؟!در این هنگام آیه فوق نازل شد و به آنها پاسخ گفت.

تفسیر:

اشاره

اسرار نهان را فقط خدا می داند

گرچه برای این آیه نیز شان نزول خاصی ذکر شده ولی با این حال پیوندش با آیه گذشته روشن است،زیرا در آیه قبل راجع به عدم آگاهی هیچکس جز خدا نسبت به زمان قیام"قیامت"بحث بود و در این آیه سخن از نفی علم غیب به طور کلی در میان است.

در نخستین جمله،خطاب به پیامبر ص کرده می گوید:"به آنها بگو من مالك و صاحب اختیار هیچگونه سود و زیانی در باره خویش نیستم مگر آنچه را که خدا بخواهد"(قُلْ لاٰ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعاً وَ لاٰ ضَرًّا إِلاّٰ مٰا شٰاءَ اللّٰهُ).

شک نیست که هر انسانی می تواند برای خود منافعی کسب کند و یا از خویشتن ضررهایی را دور سازد،ولی با این حال،همانگونه که می بینیم،در آیه فوق مطلقا این قدرت و توانایی بشر نفی شده است،و این به خاطر آن است که انسان در کارهای خود،قدرت و نیرویی از خویش ندارد بلکه همه قدرت ها از ناحیه خدا است و او است که این تواناییها را در اختیار آنها گذاشته است.و به تعبیر دیگر مالک همه قدرتها و صاحب اختیار مستقل و بالذات در عالم هستی تنها ذات پاک خدا است،و دگران،حتی پیامبران و فرشتگان،از او کسب قدرت می کنند،و مالکیت و قادریت آنها بالغیر است،جمله إِلاّٰ مٰا شٰاءَ اللّٰهُ (مگر آنچه خدا بخواهد و در اختیار من بگذارد)نیز گواه این مطلب است.

در بسیاری دیگر از آیات قرآن نیز مالکیت سود و زیان از غیر خدا نفی شده است و به همین دلیل از پرستش بتها و هر چه غیر از خدا است،نهی گردیده، در سوره فرقان آیه ۳ و ۴ می خوانیم وَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لاٰ يَخْلُقُونَ

شَيْئاً وَ هُمْ يُخْلَقُونَ وَ لاٰ يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لاٰ نَفْعاً :"آنها جز خدا معبودهایی برای خود انتخاب کردند،معبودهایی که هیچ چیز را نمی آفرینند، بلکه خودشان مخلوقند،و صاحب اختیار سود و زیانی در باره خویش نیستند" (تا چه رسد به دیگران).

این عقیده یک نفر مسلمان است که هیچکس را ذاتا خالق و رازق و مالک سود و زیان،جز خدا نمی داند،و به همین دلیل اگر از دیگری چیزی می خواهد با توجه به این حقیقت است که او آنچه دارد از ناحیه خدا است(دقت کنید).

و از اینجا روشن می شود آنهایی که اینگونه آیات را دستاویز برای نفی هر گونه توسل جستن به پیامبران و امامان قرار داده اند و آن را یک نوع شرک پنداشته اند،اشتباهشان از اینجا سرچشمه گرفته که تصور کرده اند توسل به پیامبر و امام مفهومش آن است که او را در برابر خداوند مستقل بدانیم و مالک سود و زیان.

اما اگر کسی با این عقیده که پیامبر و امام از خود چیزی ندارند و هر چه بخواهند از خدا می خواهند،به آنان توسل جوید،یا از آنها شفاعتی بخواهد عین توحید و عین اخلاص است،و همان چیزی است که قرآن با جمله " إِلاّٰ مٰا شٰاءَ اللّٰهُ "در آیه فوق به آن اشاره کرده و همان چیزی است که با جمله " إِلاّٰ بِإِذْنِهِ "در آیه" مَنْ ذَا الَّذِی یَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاّٰ بِإِذْنِهِ "به آن اشاره شده است.

بنا بر این دو گروه در باره توسل جستن در اشتباهند،آنها که برای پیامبر و امام قدرتی با لذات و دستگاهی مستقل در مقابل خدا قائلند که این یک نوع شرک و بت پرستی است،و آنها که قدرت بالغیر را از آنها نفی می کنند که این نیز یک نوع انحراف از مفاد صریح آیات قرآن است،راه حق این است که آنها به فرمان خدا نزد او شفاعت می کنند و حل مشکل توسل جوینده را از او می خواهند.

پس از بیان این موضوع،اشاره به مساله مهم دیگری می کند که مورد

سؤال گروهی بود و آن اینکه به پیامبرش می گوید به آنها بگو:"من از غیب و اسرار نهان آگاه نیستم زیرا اگر از اسرار نهان آگاهی داشتم منافع فراوانی را برای خودم فراهم می ساختم و هیچگونه زیانی به من نمی رسید"(وَ لَوْ کُنْتُ أَعْلَمُ الْغَیْبَ لَاسْتَکْثَرْتُ مِنَ الْخَیْرِ وَ مٰا مَسَّنِیَ السُّوءُ) (۱).

چون آن کس که از تمام اسرار نهان آگاه باشد،می تواند آنچه را به نفع او است انتخاب کند و از آنچه ممکن است به زیان او تمام شود بپرهیزد.

سپس مقام واقعی و رسالت خویش را در یک جمله کوتاه و صریح بیان کرده می گوید:"من فقط بیم دهنده و بشارت دهنده برای افرادی که ایمان می آورند هستم" (إِنْ أَنَا إِلاّٰ نَذِیرٌ وَ بَشِیرٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ).

***

آیا پیامبر از غیب آگاهی نداشت.؟

پاره از کسانی که مطالعات محدودی دارند و تنها با توجه سطحی به یک آیه بدون در نظر گرفتن آیات دیگر قرآن و حتی قرائنی که در خود آن آیه وجود دارد داوری می کنند،آیه بالا را دلیل بر نفی علم غیب به طور مطلق از پیامبران دانسته اند.

در حالی که آیه فوق"علم بالذات و مستقل"را از پیامبر ص نفی میکند همانگونه که مالکیت هر گونه سود و زیان را به طور مستقل از او نفی کرده است با اینکه شک نیست هر انسانی مالک سود و زیانهایی در باره خویش و دیگران است.

بنا بر این جمله قبل گواه روشنی است بر اینکه هدف نفی مالکیت سود و زیان یا نفی علم غیب به طور مطلق نیست بلکه هدف نفی استقلال می باشد و به تعبیر دیگر

۱- ۱) در حقیقت در آیه فوق جمله و لا اعلم الغیب محذوف شده و جمله بعد بر آن گواهی می دهد.

پیامبر ص از خودش چیزی نمی داند بلکه آنچه خدا از غیب و اسرار نهان در اختیارش گذارده است می داند،همانگونه که در آیه ۲۶ و ۲۷ از سوره جن می خوانیم: عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلاّ مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ :"خداوند از تمام امور پنهانی آگاه است و هیچکس را از علم غیب خود آگاه نمی سازد مگر رسولانی که مورد رضایت او هستند".

اصولا تکمیل مقام رهبری،آنهم یک رهبری جهانی و همگانی،آنهم در تمام زمینه های مادی و معنوی،نیاز به آگاهی بر بسیاری از مسائل دارد که از سایر مردم پوشیده است،نه تنها آگاهی از احکام و قوانین الهی،بلکه آگاهی بر اسرار جهان هستی و ساختمان بشر و قسمتی از حوادث آینده و گذشته،این بخش از علم غیب را خداوند در اختیار فرستادگان و نمایندگانش می گذارد،و اگر نگذارد رهبری آنها تکمیل نخواهد شد.

و به تعبیر دیگر:اقدامات و سخنان و گفته های آنها رنگ زمان و مکان خودشان پیدا خواهد کرد و محدود به شرائط یک عصر و یک محیط می شود،اما هنگامی که از این بخش از اسرار غیب آگاه باشند،برنامه ها را آن چنان پیاده می کنند که برای آیندگان و کسانی که در شرائط و مقتضیات دیگر به وجود خواهند آمد نیز مفید و کافی خواهد بود.

(برای توضیح بیشتر در زمینه"آگاهی از غیب"به جلد پنجم تفسیر نمونه صفحه ۲۴۵ مراجعه فرمائید).

ص:۴۷

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۸۹ تا ۱۹۳]

اشاره

هُوَ اَلَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ وٰاحِدَهٍ وَ جَعَلَ مِنْهٰا زَوْجَهٰا لِیَسْکُنَ إِلَیْهٰا فَلَمّٰا تَغَشّٰاهٰا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِیفاً فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمّٰا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اَللّٰهَ رَبَّهُمٰا لَئِنْ آتَیْتَنٰا صٰالِحاً لَنَکُونَنَّ مِنَ اَلشّٰاکِرِینَ (۱۸۹) فَلَمّٰا آتٰاهُمٰا صٰالِحاً جَعَلاٰ لَهُ شُرَکٰاءَ فِیمٰا آتٰاهُمٰا فَتَعٰالَی اَللّٰهُ عَمّٰا یُشْرِکُونَ (۱۹۰) أَ یُشْرِکُونَ مٰا لاٰ یَخْلُقُ شَیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ (۱۹۱) وَ لاٰ یَسْتَطِیعُونَ لَهُمْ نَصْراً وَ لاٰ أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ (۱۹۲) وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی اَلْهُدیٰ لاٰ یَتَّبِعُوکُمْ سَوٰاءٌ عَلَیْکُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صٰامِتُونَ (۱۹۳)

ترجمه:

۱۸۹-او خدایی است که شما را از نفس واحدی آفرید و همسرش را نیز از جنس او قرار داد تا در کنار او بیاساید سپس هنگامی که با او نزدیکی کرد حملی سبک برداشت که با وجود آن به کارهای خود ادامه می داد،و چون سنگین شد،هر دو از خداوند و پروردگار خویش خواستند(که فرزند صالحی به آنان دهد و عرضه داشتند)اگر فرزند صالحی به ما دهی از شاکران خواهیم بود.

۱۹۰-اما به هنگامی که فرزند صالحی به آنها داد(موجودات دیگر را در این موهبت موثر دانستند و)برای خدا شریکهایی در این نعمت که به آنها بخشیده بود قائل شدند،خداوند برتر است از آنچه شریک او قرار می دهند!

۱۹۱-آیا موجوداتی را شریک او قرار می دهند که چیزی را نمی آفرینند و خودشان مخلوقند؟! ۱۹۲-و نمی توانند آنها را یاری کنند،و نه خودشان را یاری می دهند.

۱۹۳-و هر گاه آنها را به سوی هدایت دعوت کنید،از شما پیروی نمی کنند،برای آنها تفاوت نمی کند چه آنها را دعوت کنید و چه خاموش باشید.

ص: ۴۸

تفسیر:

اشاره

کفران یک نعمت بزرگ

در این آیات به گوشه دیگری از حالات مشرکان و طرز تفکر آنها و پاسخ به اشتباهاتشان اشاره شده است و از آنجا که آیه گذشته سود و زیان و آگاهی از علم غیب را منحصر به خدا معرفی می کرد،و در حقیقت اشاره به توحید افعالی خدا بود،این آیات مکمل آنها محسوب می شود،زیرا اینها نیز اشاره به توحید افعالی خدا است.

نخست می گوید:"او کسی است که شما را از یک نفس آفرید و همسر او را نیز از جنس او قرار داد تا در کنار او بیاساید"(هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ نَفْسٍ وٰاحِدَهٍ وَ جَعَلَ مِنْهٰا زَوْجَهٰا لِیَسْکُنَ إِلَیْهٰا).

این دو در کنار هم زندگی آرامبخشی داشتند،"اما هنگامی که زوج با همسر خود آمیزش جنسی کرد،باری سبک برداشت،به گونه ای که در آغاز کار این حمل برای او مشکلی ایجاد نمی کرد،و با داشتن حمل به کارهای خود هم چنان ادامه می داد"(فَلَمّٰا تَغَشّٰاهٰا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِیفاً فَمَرَّتْ بِهِ) (۱).

اما با گذشت شب و روز،حمل او کم کم سنگین شد تا"کاملا احساس سنگینی کرد" (فَلَمّٰا أَثْقَلَتْ).

در این هنگام دو همسر،انتظار فرزندی را می کشیدند و آرزو داشتند خداوند فرزند صالحی به آنها مرحمت کند،لذا"متوجه درگاه خدا شدند و پروردگار خویش را چنین خواندند:بارالها اگر به ما فرزند صالحی عطا کنی از

۱- ۱) تغشاها از ماده"تغشی"به معنی پوشانیدن است و این جمله در زبان عرب کنایه لطیفی از آمیزش جنسی است.

شکرگزاران خواهیم بود"(دَعَوَا اللّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ). "ولی هنگامی که خداوند فرزندی سالم با تناسب اندام و شایستگی کامل به آنها داد،آنها برای خدا در این نعمت بزرگ شرکائی قائل شدند،اما خداوند برتر و بالاتر از شرک آنهاست"(فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحاً جَعَلاَ لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ).

پاسخ به یک سؤال مهم

در اینکه منظور از این "زوجین"که در دو آیه بالا پیرامون آنها بحث شده کیست؟در میان مفسران گفتگوی بسیار است:

آیا"نفس واحده"و همسرش اشاره به"آدم"و"حوا"است،در حالی که آدم از پیامبران و حوا زن با ایمان و شایسته ای بود،آیا ممکن است آنها از مسیر توحید منحرف شده،راه شرک پیموده باشند؟! و اگر منظور غیر آدم است و همه افراد بشر را شامل گردد با کلمه"واحده" چگونه سازگار است؟ از این گذشته منظور از این شرک چه نوع عمل یا تفکری بوده که از آنها سرزده است؟ در پاسخ این سؤالات باید گفت:

در تفسیر این آیات دو راه در پیش داریم که شاید تمام سخنان گوناگون مفسران که در تفسیر این آیه گفته اند ریشه اش به این دو باز گردد.

نخست اینکه:مراد از"واحد"در آیه"واحد شخصی"است،همانگونه که در بعض آیات دیگر مانند آیه اول سوره نساء نیز به همین معنی آمده

است (۱).

اصولا"نفس واحده"در قرآن مجید در پنج مورد ذکر شده که یک مورد آن آیه مورد بحث است و چهار مورد دیگر سوره نساء آیه یک،سوره انعام آیه ۹۸ لقمان آیه ۲۸ و زمر آیه ۶ می باشد که بعضی از آنها ارتباطی به بحث ما ندارد و بعضی مشابه آیه مورد بحث است،بنا بر این آیات مورد بحث منحصرا اشاره به آدم و همسر او است.

در این صورت مسلما منظور از شرک،پرستش غیر خدا و یا اعتقاد به الوهیت غیر پروردگار نیست،بلکه ممکن است چیزی از قبیل تمایل انسان به فرزندش بوده باشد،تمایلاتی که گاهی او را از خداوند غافل می سازد.

تفسیر دیگر اینکه مراد از واحد،در اینجا"واحد نوعی"است،یعنی خداوند همه شما را از یک نوع آفرید،همانطور که همسران شما را نیز از جنس شما قرار داد.

در این صورت این دو آیه و آیات بعد اشاره به نوع انسانها است که به هنگام انتظار تولد فرزند دست به دعا بر می دارند و از خدا فرزند صالح و شایسته می خواهند و همانند همه اشخاصی که خود را در برابر مشکل یا خطری می بینند،با اخلاص کامل به درگاه خدا می روند و با او عهد می کنند که پس از بر آمدن حاجات و حل مشکلشان شکرگزار باشند،اما به هنگامی که فرزند متولد شد یا مشکل آنها بر طرف گردید تمام عهد و پیمانها را به دست فراموشی می سپارند،گاه می گویند اگر فرزند ما سالم،یا زیبا است،به پدر و مادرش رفته،و قانون وراثت است!گاه می گویند نوع تغذیه ما و شرائط دیگر خوب بوده و چنین محصولی داده!و گاه به بتهایی که مورد پرستش آنهاست روی می آورند و می گویند فرزند ما نظر کرده بت است!، و امثال اینگونه بحثها،و به طور کلی نقش آفرینش پروردگار را نادیده

۱- ۱) به تفسیر نمونه جلد سوم صفحه ۲۴۵ مراجعه شود.

می گیرند،و علت اصلی این موهبت را تنها عوامل طبیعی و یا معبودهای خرافی می شمرند (۱).

قرائنی در آیات فوق وجود دارد که نشان می دهد با تفسیر دوم سازگارتر و مفهومتر است زیرا اولا تعبیرات آیه حال همسرانی را بازگو می کند،که قبلا در جامعه ای می زیسته اند و تولد فرزندان صالح و ناصالح را با چشم خود دیده بودند،لذا از خدای خود،فرزندانی از گروه اول تقاضا می کردند،و اگر آیات مربوط به آدم و حوا باشد،هنوز فرزندی برای آنها به وجود نیامده و هنوز صالح و ناصالح وجود نداشت که آنها از خدای خود فرزند صالح بخواهند.

ثانیا ضمائری که در آخر آیه دوم و آیات بعد وجود دارد همه"ضمیر جمع" است و این می رساند که منظور از ضمیر"تثنیه"اشاره به دو گروه بوده است نه دو شخص.

ثالثا آیات بعد نشان می دهد که منظور از شرک در این آیات شرک به معنی بت پرستی است نه محبت فرزند و امثال آنها و این موضوع با حضرت آدم و همسرش سازگار نیست.

با توجه به این قرائن روشن می شود که آیات فوق پیرامون نوع انسان و گروه "زوج"و"زوجه ها"سخن می گوید.

و همان گونه که در جلد سوم تفسیر نمونه صفحه ۲۴۵ اشاره کردیم آفرینش همسر انسان از انسان به این معنی نیست که جزئی از بدن او جدا و تبدیل به همسر شده باشد(آن چنان که در روایت مجعول و اسرائیلی نقل شده که حوا از دنده چپ آدم آفریده شد)،بلکه منظور این است که همسر انسان از نوع و از جنس او

---

۱ - ۱) بعضی از مفسران خواسته اند آغاز آیه را در باره آدم و ذیل آن را در باره فرزندان آدم بدانند که با ظاهر آیه به هیچوجه سازگار نیست و به اصطلاح احتیاج به حذف و تقدیر و یا رجوع ضمیر به غیر مرجع دارد.

است آن چنان که در آیه ۲۱ سوره روم می خوانیم: وَ مِنْ آیاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَکُمْ مِنْ أَنْفُسِکُمْ أَزْواجاً لِتَسْکُنُوا إِلَیْها ."از نشانه های قدرت خدا این است که از جنس شما همسرانی برای شما آفریده تا در کنار آنها بیاسائید".

یک روایت مجعول و معروف!

در بعضی از منابع اهل تسنن و پاره ای از منابع غیر معتبر شیعه در تفسیر آیات فوق حدیثی نقل شده است که به هیچ رو با عقائد اسلامی در باره پیامبران سازگار نیست،و آن اینکه:"سمره بن جندب"از پیامبر ص چنین نقل می کند:

لما ولدت حواء طاف بها ابلیس و کان لا یعیش لها ولد فقال سمیه عبد الحارث فعاش و کان ذلک من وحی الشیطان و امره:"هنگامی که حوا فرزندی آورد، ابلیس اطراف او را گرفت-و قبل از آن هیچ فرزندی از او زنده نمی ماند-شیطان به حوا پیشنهاد کرد،نام او را"عبد الحارث"بگذارد(حارث یکی از نامهای شیطان است بنا بر این عبد الحارث یعنی بنده شیطان)"حوا"چنین کرد و آن فرزند زنده ماند و این از وحی شیطان و فرمان او بود"! (۱).

از پاره ای از روایات که به این مضمون وارد شده استفاده می شود که"آدم" نیز به این موضوع رضایت داد! راوی این روایت خواه"سمره بن جندب"که از دروغگویان و کذابین مشهور است بوده باشد و یا افرادی مانند"کعب الاحبار"و"وهب بن منبه"که از سرشناسان یهود بودند و سپس اسلام آوردند،و به عقیده بعضی از دانشمندان اسلامی خرافات تورات و بنی اسرائیل را این دو نفر به محیط اسلام کشاندند هر چه باشد مضمون روایت خود بهترین دلیل بر فساد و بطلان آن است،زیرا آدم که خلیفه اللّه و پیامبر بزرگ خدا و دارای علم اسماء بود هر چند با ترک اولی از بهشت به زمین آمد،کسی نبود که راه شرک را انتخاب کند و فرزند خود را"بنده شیطان"!

ص:۵۳

۱- ۱) مسند احمد بنا به نقل تفسیر المنار جلد ۹ صفحه ۵۲۲.

نام بگذارد،این کار تنها در شان یک بت پرست جاهل و نادان و بیخبر است.

و از آن عجیبتر اینکه حدیث مزبور متضمن معجزه یا کرامت شیطان است، که با نامگذاری این فرزند به نام او،بر خلاف همه فرزندان گذشته،زنده ماند! و بسیار جای تاسف است که بعضی از مفسران گذشته تحت تاثیر اینگونه احادیث مجعول قرار گرفته و آن را به عنوان تفسیر آیه ذکر کرده اند،به هر حال این حدیث را چون هم بر خلاف قرآن و هم بر خلاف عقل است باید به گوشه ای انداخت. ***به دنبال این جریان،قرآن بار دیگر فکر و عقیده بت پرستی را با بیان روشن و کوبنده ای محکوم می کند،و می گوید:"آیا اینها موجوداتی را شریک خدا قرار می دهند که قادر بر آفرینش چیزی نیستند،بلکه خودشان مخلوق اویند" (أَ یُشْرِکُونَ مٰا لاٰ یَخْلُقُ شَیْئاً وَ هُمْ یُخْلَقُونَ). ***به علاوه"این معبودهای ساختگی در هیچیک از مشکلات قادر نیستند پرستش کنندگان خود را یاری کنند،و حتی قادر نیستند خود را نیز در برابر مشکلات یاری دهند"(وَ لاٰ یَسْتَطِیعُونَ لَهُمْ نَصْراً وَ لاٰ أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ). ***این معبودها آن چنان هستند که"اگر شما بخواهید آنها را هدایت کنید، از شما پیروی نخواهند کرد"و حتی عقل و شعور آن را ندارند(وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی الْهُدیٰ لاٰ یَتَّبِعُوکُمْ).

آنها که چنین هستند و ندای هادیان را نمی شنوند،چگونه می توانند دیگران را هدایت کنند؟ بعضی از مفسران احتمال دیگری در تفسیر این آیه داده اند و آن اینکه ضمیر

"هم"به بت پرستان و مشرکان بر می گردد،یعنی گروهی از آنها بقدری لجوج و متعصبند که هر چه آنها را دعوت به توحید کنید،تسلیم نمی شوند.

این احتمال نیز هست که منظور این باشد اگر شما از آنها تقاضای هدایت کنید،تقاضای شما انجام نخواهد شد به هر حال"برای شما مساوی است،خواه آنها را،دعوت به سوی حق کنید و یا در برابرشان خاموش باشید"در هر دو صورت، این گروه بت پرستان لجوج،دست بردار نیستند(سَوٰاءٌ عَلَيْكُمْ أَ دَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صٰامِتُونَ).

و طبق احتمال دوم معنی جمله این است:برای شما یکسان است،خواه از "بتها"تقاضای چیزی کنید،یا خاموش باشید،در هر دو صورت،نتیجه منفی است، زیرا بتها اثری در سرنوشت کسی ندارند و قادر به انجام خواسته کسی نیستند.

فخر رازی در تفسیر خود در ذیل این آیه می نویسد:مشرکان هنگامی که به مشکلی گرفتار می شدند دست تضرع به سوی بتها بر می داشتند،و هنگامی که مشکلی برای آنها واقع نمی شد،ساکت و خاموش بودند،قرآن به آنها می گوید:

خواه در برابر آنها تضرع و زاری کنید و خواه خاموش بمانید هیچ تفاوتی نمی کند.

ص:۵۵

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۴ تا ۱۹۵]

اشاره

إِنَّ اَلَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اَللّٰهِ عِبٰادٌ أَمْثٰالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صٰادِقِينَ (۱۹۴) أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهٰا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهٰا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهٰا أَمْ لَهُمْ آذٰانٌ يَسْمَعُونَ بِهٰا قُلِ اُدْعُوا شُرَكٰاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلاٰ تُنْظِرُونِ (۱۹۵)

ترجمه:

۱۹۴-آنهایی را که غیر از خدا می خوانید(و پرستش می کنید)بندگانی همچون خود شما هستند،آنها را بخوانید و اگر راست می گوئید باید به شما پاسخ دهند (و تقاضایتان را بر آورند).

۱۹۵-آیا(آنها لا اقل همانند خود شما)پاهایی دارند که با آن راه بروند؟یا دستهایی دارند که با آن چیزی را بگیرند(و کاری انجام دهند)؟یا چشمانی دارند که با آن ببینند؟یا گوشهایی دارند که با آن بشنوند؟(نه،هرگز،هیچکدام)بگو(اکنون که چنین است)این بتهایی را که شریک خدا قرار داده اید(بر ضد من)بخوانید و برای من نقشه بکشید و لحظه ای مهلت ندهید(تا بدانید کاری از آنها ساخته نیست!).

تفسیر:

این دو آیه هم چنان بحثهای توحید و مبارزه با شرک را ادامه می دهد، و بحثهایی را که در این زمینه در آیات قبل بوده تکمیل می کند،شرک در عبادت و پرستش غیر خدا را عملی سفیهانه و دور از منطق و عقل معرفی می نماید.

دقت در مضمون این دو آیه نشان می دهد که با چهار دلیل،منطق بت پرستان ابطال گردیده و سر اینکه قرآن با استدلالهای مختلف،پیرامون این مساله بحث می کند و هر زمان برهانی تازه ارائه می دهد این است که"شرک"بدترین دشمن

ایمان و سعادت فرد و جامعه است،و چون ریشه ها و شاخه های گوناگونی در افکار بشر دارد،و هر زمان به شکل تازه ای ظهور می کند و جوامع انسانی را مورد تهدید قرار می دهد لذا قرآن از هر فرصتی برای قطع این ریشه خبیث و شاخه هایش استفاده می کند.

نخست می گوید:"آنهایی را که شما جز خدا می خوانید و عبادت می کنید و از آنان یاری می طلبید بندگانی همچون خود شما هستند"!(إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّهِ عِبادٌ أَمْثالُکُمْ).

بنا بر این معنی ندارد که انسان در مقابل چیزی که مثل خود او است،به سجده بیفتد و دست نیاز به سوی او دراز کند و مقدرات و سرنوشتش را در دست او بداند.

به تعبیر دیگر:مفهوم آیه این است که اگر دقت کنید می بینید،آنها هم جسم دارند و اسیر زنجیر مکان و زمان هستند و محکوم قوانین طبیعتند و هم محدود از نظر عمر و زندگی و تواناییهای دیگر،خلاصه هیچ امتیازی بر شما ندارند،تنها با خیال و وهم و امتیازی برای آنها ساخته اید.

در اینکه چرا در این آیه به معبودهای بت پرستان"عباد"که جمع"عبد" به معنی بنده است اطلاق شده در حالی که"عبد"را به"موجود زنده"می گویند، تفسیرهای متعددی وجود دارد.

نخست اینکه ممکن است اشاره به معبودهای انسانی،همچون مسیح برای مسیحیان،و فرشتگان برای بت پرستان عرب،و امثال آن بوده باشد.

دیگر اینکه ممکن است روی توهمی که آنها پیرامون بتها داشتند با آنها سخن گفته باشد که اگر فرضا آنها دارای عقل و شعوری هم باشند،موجودی برتر از شما نخواهند بود.

سوم اینکه"عبد"در لغت گاهی به معنی موجودی که تحت تسلط و فرمان

دیگری است و در برابر آن خاضع است-هر چند عقل و شعور نداشته باشد-نیز گفته شده،از جمله به جاده ای که مرتبا از آن رفت و آمد می کنند"معبد"(بر وزن مقدم)گفته شده است.

سپس اضافه می کند اگر فکر می کنید آنها قدرت و شعوری دارند"آنها را بخوانید ببینید آیا شما را جواب می دهند اگر راست می گوئید"(فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ).

و این دومین دلیلی است که برای ابطال منطق آنها بیان شده و آن اینکه سکوت مرگبارشان نشانه بی عرضگی آنها و عدم قدرتشان بر هر چیز است. ***در سومین بیان روشن می سازد که آنها حتی از بندگان خود پستتر و ناتوانترند:"خوب بنگرید آیا آنها لا اقل همانند شما پاهایی دارند که با آن راه بروند"(أَ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا) "یا دستهایی دارند که با آن چیزی را بگیرند و کاری انجام دهند"(أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا) (۱).

"یا چشمهایی دارند که با آن ببینند"(أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا) "یا گوشهایی دارند که با آن بشنوند"(أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا) به این ترتیب آنها به قدری ضعیفند،که حتی برای جابجا شدن نیاز به کمک شما دارند و برای دفاع از موجودیت خود،نیازمند به حمایت هستند،نه چشم بینا، نه گوش شنوا و نه هیچ احساس دیگری در آنها وجود ندارد.

سرانجام در پایان آیه ضمن تعبیر دیگری که در حکم چهارمین استدلال است می گوید:"بگو ای پیامبر این معبودهایی را که شما شریک خدا قرار داده اید

۱- ۱) یبطشون از ماده بطش(بر وزن عرش)به معنی گرفتن با قدرت و صولت و شدت است.

بر ضـد من بخوانیـد و همگی دست به دست هم دهیـد و برای من تـا آنجا که می توانیـد نقشه بکشـید و در این کار هیچگونه تـاخیر روا مداریـد،ببینیم با این حال کاری از همه شـما ساخته است"؟(قُلِ ادْعُوا شُرَکاءَکُمْ ثُمَّ کِیدُونِ فَلاٰ تُنْظِرُونِ) یعنی اگر من دروغ می گویم و آنها مقربان خـدا هسـتند و من به حریم احترامشان جسارت کرده ام،پس چرا آنها مرا غضب نمی کنند،و نیروی آنهـا و شـما کمترین تاثیری در وضع من نـدارد،بنا بر این بدانیـد اینها موجودات غیر موثری هسـتند که توهمات شـما به آنها نیرو بخشیده!.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۶ تا ۱۹۸]

اشاره

إِنَّ وَلِیِّیَ اَللّٰهُ اَلَّذِی نَزَّلَ اَلْکِتٰابَ وَ هُوَ یَتَوَلَّی اَلصّٰالِحِینَ (۱۹۶) وَ اَلَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لاٰ یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَکُمْ وَ لاٰ أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ (۱۹۷) وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی اَلْهُدیٰ لاٰ یَسْمَعُوا وَ تَرٰاهُمْ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ وَ هُمْ لاٰ یُبْصِرُونَ (۱۹۸)

ترجمه:

۱۹۶-(اما)ولی و سرپرست من خدایی است که این کتاب را نازل کرده است و او سرپرست همه صالحان است.

۱۹۷-و کسانی را که شما جز او می خوانید نمی توانند یاریتان کنند و نه(حتی)خودشان را یاری دهند.

۱۹۸-و اگر از آنها هدایت بخواهید سخنانتان را نمی شنوند و آنها را می بینی(که با چشمهای مصنوعیشان)به تو نگاه می کنند اما در حقیقت نمی بینند!.

تفسیر:

معبودهای بی ارزش:

در تعقیب آیه گذشـته که به مشـرکان می گفت شـما و بتهایتـان نمی توانیـد کوچکترین زیانی به من برسانیـد،در نخستین آیه مورد بحث به دلیل آن اشاره

کرده،می گوید:"ولی و سرپرست و تکیه گاه من خدایی است که این کتاب آسمانی را بر من نازل کرده است"(إِنَّ وَلِیِّیَ اللّهُ الَّذِی نَزَّلَ الْکِتابَ).

نه تنها من،"او همه صالحان و شایستگان را حمایت و سرپرستی می کند و مشمول لطف و عنایتش قرار می دهد"(وَ هُوَ یَتَوَلَّی الصّالِحِینَ). ***سپس بار دیگر به تاکید روی دلائل بطلان بت پرستی پرداخته می گوید:

"معبودهایی را که غیر از خدا می خوانید کاری از آنها ساخته نیست،نمی توانند شما را یاری کنند و نه خودشان را"(وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَطِیعُونَ نَصْرَکُمْ وَ لا أَنْفُسَهُمْ یَنْصُرُونَ).

***و از این بالاتر"اگر از آنها هدایت خویشتن را در مشکلات بخواهید،آنها حتی حرف شما را نمی شنوند"!(وَ إِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَی الْهُدی لا یَسْمَعُوا) و حتی با چشمهای مصنوعیشان که دارند،"گویا به تو نگاه می کنند،ولی در حقیقت نمی بینند"(وَ تَراهُمْ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ وَ هُمْ لا یُبْصِرُونَ).

چنان که سابقا هم اشاره کردیم آیه اخیر ممکن است اشاره به"بتها"یا "بت پرستان"باشد،در صورت اول مفهومش همانست که گفته شد،و در صورت دوم تفسیرش چنین است:اگر شما مسلمانها این بت پرستان و مشرکان لجوج را به راه صحیح توحید دعوت نمائید از شما نمی پذیرند آنها با چشمهای خود به سوی تو می نگرند و نشانه های صدق و درستی را در تو مشاهده می کنند،اما واقعیتها را نمی بینند".

مضمون دو آیه اخیر در آیات گذشته نیز آمده بود،و این تکرار به خاطر تاکید هر چه بیشتر روی مساله مبارزه با بت پرستی و ریشه کن کردن نفوذ آن در روح و فکر مشرکان از طریق تلقین مکرر است.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۱۹۹ تا ۲۰۳]

اشاره

خُذِ اَلْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ اَلْجٰاهِلِينَ (۱۹۹) وَ إِمّٰا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ اَلشَّيْطٰانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۰۰) إِنَّ اَلَّذِينَ اِتَّقَوْا إِذٰا مَسَّهُمْ طٰائِفٌ مِنَ اَلشَّيْطٰانِ تَذَكَّرُوا فَإِذٰا هُمْ مُبْصِرُونَ (۲۰۱) وَ إِخْوٰانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي اَلْغَيِّ ثُمَّ لاٰ يُقْصِرُونَ (۲۰۲) وَ إِذٰا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قٰالُوا لَوْ لاٰ اِجْتَبَيْتَهٰا قُلْ إِنَّمٰا أَتَّبِعُ مٰا يُوحىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هٰذٰا بَصٰائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳)

ترجمه:

۱۹۹-با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکیها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان (و با آنها ستیزه مکن).

۲۰۰-و هر گاه وسوسه ای از شیطان به تو رسد به خدا پناه بر،که او شنونده و دانا است.

۲۰۱-پرهیزکاران هنگامی که گرفتار وسوسه های شیطان شوند به یاد(خدا و پاداش و کیفر او)می افتند و(در پرتو یاد او راه حق را می بینند و)بینا می گردند.

۲۰۲-(ولی ناپرهیزکاران)برادرانشان(یعنی شیاطین)آنان را پیوسته در گمراهی پیش می برند و باز نمی ایستند!.

۲۰۳-و هنگامی که(در نزول وحی تاخیر افتد و)آیه ای برای آنها نیاوری می گویند چرا خودت(از پیش خود)آن را برنگزیدی بگو من تنها پیروی از چیزی می کنم که بر من وحی می شود این وسیله بینایی از طرف پروردگارتان و مایه هدایت و رحمت است برای جمعیتی که ایمان می آورند.

تفسیر:

اشاره

وسوسه های شیطان:

در این آیات شرائط تبلیغ و رهبری و پیشوایی مردم به طرز بسیار جالب و فشرده

بیان شده و با آیات گذشته که اشاره به مساله تبلیغ مشرکان داشت نیز تناسب دارد.

در نخستین آیه مورد بحث اشاره به سه قسمت از وظائف رهبران و مبلغان- به صورت خطاب به پیامبر ص-شده،در آغاز می گوید:"در طرز رفتار با مردم سختگیر مباش و با آنها مدارا کن،عذرشان را بپذیر،و بیش از آنچه قدرت دارند از آنها مخواه"(خُذِ الْعَفْوَ).

"عفو"گاهی به معنی مقدار اضافی چیزی آمده،و گاهی به معنی حد وسط و میانه،و گاه به معنی قبول عذر خطاکار و بخشیدن او،و گاه به معنی آسان گرفتن کارها.

قرائن آیات نشان می دهد که آیه فوق ارتباط با مسائل مالی و گرفتن مقدار اضافی از اموال مردم که بعضی از مفسران گفته اند ندارد،بلکه مفهوم مناسب، همان"آسان گرفتن"و"گذشت"و"انتخاب حد وسط و میانه"است (۱).

بدیهی است اگر رهبر و مبلغ،شخص سختگیری باشد به زودی جمعیت از اطراف او پراکنده می شوند،و نفوذ خود را در قلوب از دست خواهد داد،همانطور که قرآن مجید می گوید: وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ :

اگر سختگیر و بد اخلاق و سنگدل بودی به طور مسلم از گرد تو پراکنده می شدند" (۲).

سپس دومین دستور را به این صورت می دهد:"مردم را به کارهای نیک و آنچه را عقل و خرد،شایسته می شناسد و خداوند آن را نیک معرفی کرده،دستور ده" (وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ).

اشاره به اینکه ترک سختگیری مفهومش مجامله کاری نیست،بلکه باید

۱- ۱) برای توضیح بیشتر در باره معنی"عفو"به جلد دوم تفسیر نمونه صفحه ۸۰ مراجعه شود.

۲- ۲) آل عمران آیه ۱۵۹.

رهبران و مبلغان همه حقایق را بگویند و مردم را به سوی حق دعوت کنند و چیزی را فروگذار ننمایند.

در مرحله سوم دستور به تحمل و بردباری در برابر جاهلان داده می گوید:

"از جاهلان روی برگردان و با آنها ستیزه مکن"(وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ).

رهبران و مبلغان در مسیر خود با افراد متعصب،لجوج،جاهل و بیخبر، و افرادی که سطح فکر و اخلاق آنها بسیار پائین است،روبرو می شوند،از آنها دشنام می شنوند،هدف تهمتشان قرار می گیرند،سنگ در راهشان می افکنند.

راه پیروزی بر این مشکل گلاویز شدن با جاهلان نیست،بلکه بهترین راه تحمل و حوصله،نادیده گرفتن و نشنیده گرفتن اینگونه کارها است،و تجربه نشان می دهد برای بیدار ساختن جاهلان و خاموش کردن آتش خشم و حسد و تعصبشان،این بهترین راه است. ***در آیه بعد دستور دیگری می دهد که در حقیقت چهارمین وظیفه رهبران و مبلغان را تشکیل می دهد و آن اینکه بر سر راه آنها همواره وسوسه های شیطانی در شکل مقام،مال،شهوت و امثال اینها خودنمایی می کند،و شیطان و شیطان صفتان می کوشند آنها را از طریق این وسوسه ها از مسیرشان منحرف سازند و از هدفشان باز دارند.

قرآن دستور می دهد که"اگر وسوسه های شیطانی،متوجه تو شد،به خدا پناه ببر،و خود را به او بسپار،و از لطفش مدد بخواه،زیرا او سخن تو را می شنود و از اسرار درونت آگاه و از وسوسه های شیاطین با خبر است"(وَ إِمّا یَنْزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ إِنَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ) (۱).

۱- ۱) ینزغنک از ماده نزغ(بر وزن نزع)به معنی ورود در کاری،به قصد افساد و یا تحریک بر آن است.

جامعترین آیه اخلاقی

از امام صادق ع چنین نقل شده که در قرآن مجید،آیه ای جامعتر در مسائل اخلاقی از آیه فوق(آیه نخست)نیست (۱).

بعضی از دانشمندان در تفسیر این حدیث،چنین گفته اند،که اصول فضائل اخلاقی بر طبق اصول قوای انسانی که"عقل"و"غضب"و"شهوت"است در سه قسمت خلاصه می شود.

فضائل عقلی که نامش"حکمت"است،و در جمله و أمر بالعرف(به نیکیها و شایستگیها دستور ده)خلاصه شده.

و فضائل نفسی در برابر طغیان و شهوت که نامش"عفت"است و در خذ العفو خلاصه گردیده.

و تسلط بر نفس در برابر قوه غضبیه که نامش"شجاعت"است،در أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِینَ منعکس گردیده است.

حدیث فوق را خواه به صورتی که مفسران گفته اند و در بالا اشاره شد تفسیر کنیم،و خواه به صورت شرائط رهبر که ما عنوان کردیم،تفسیر شود،این واقعیت را بیان می کند که جمله های کوتاه و فشرده آیه فوق متضمن یک برنامه جامع و وسیع و کلی در زمینه های اخلاقی و اجتماعی است،بطوری که می توان همه برنامه های مثبت و سازنده و فضائل انسانی را در آن پیدا کرد،و به گفته بعضی از مفسران،اعجاز قرآن در شکل"فشرده گویی"آمیخته با وسعت و عمق معنی،در آیه فوق کاملا منعکس است.

توجه به این نکته نیز لازم است که مخاطب در آیه گرچه شخص پیامبر ص است ولی همه امت و تمامی رهبران و مبلغان را شامل می شود.

و نیز توجه به این نکته لازم است که در آیات فوق،هیچ مطلبی که مخالف

۱- ۱) مجمع البیان ذیل آیه.

مقام عصمت بوده باشد وجود ندارد،زیرا پیامبران و معصومان هم در برابر وسوسه های شیطان باید خود را به خدا بسپارند و هیچکس از لطف و حمایت خدا در برابر وساوس شیاطین و نفس بی نیاز نیست،حتی معصومان.

در بعضی از روایات نقل شده هنگامی که نخستین آیه فوق نازل شد،پیامبر ص از جبرئیل در باره آن توضیح خواست(که چگونه با مردم مدارا و ترک سختگیری کند)جبرئیل گفت نمی دانم باید از آنکه می داند سؤال کنم،سپس بار دیگر بر پیامبر ص نازل شد و گفت:

یا محمد ان اللّه یامرک ان تعفوا عمن ظلمک و تعطی من حرمک و تصل من قطعک :ای محمد!خداوند به تو دستور می دهد از آنها که به تو ستم کرده اند(به هنگامی که قدرت پیدا کردی)انتقام نگیری و)گذشت نمایی،و به آنها که تو را محروم ساخته اند،عطا کنی،و به آنها که از تو بریده اند پیوند برقرار سازی" (۱).

و در حدیث دیگری نقل شده هنگامی که آیه نخست نازل شد و به پیامبر ص دستور داد در برابر جاهلان تحمل کند،پیامبر ص عرضه داشت پروردگارا با وجود خشم و غضب چگونه می توان تحمل کرد؟آیه دوم نازل شد و به پیامبر ص دستور داد که چنین هنگامی خود را به خدا بسپارد (۲).

ذکر این نکته نیز مناسب است که عین آیه دوم مورد بحث در سوره"فصلت" آیه ۳۶ آمده است، تنها تفاوتی که دارد بجای" إِنَّهُ سَمِیعٌ عَلِیمٌ "،"إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ "می باشد. ***در آیه بعد راه غلبه و پیروزی بر وسوسه های شیطان را،به این صورت بیان

ص: ۶۵

۱- ۱) مدرک قبل.

۲ - ۲) نویسنده المنار حدیث فوق را تحت عنوان روی عن جدنا الامام جعفر الصادق رضی اللّه عنه(از جد ما امام صادق(ع)نقل شده)در جلد ۹ صفحه ۵۳۸ آورده است.

می کند که:"پرهیزکاران هنگامی که وسوسه های شیطانی،آنها را احاطه می کند به یاد خدا و نعمتهای بی پایانش،به یاد عواقب شوم گناه و مجازات دردناک خدا، می افتند،در این هنگام ابرهای تیره و تار وسوسه از اطراف قلب آنها کنار می رود و راه حق را به روشنی می بینند و انتخاب می کنند"(إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ).

"طائف"به معنی"طواف کننده"است،گویا وسوسه های شیطانی همچون طواف کننده ای پیرامون فکر و روح انسان پیوسته گردش می کنند تا راهی برای نفوذ بیابند،اگر انسان در این هنگام به یاد خدا و عواقب شوم گناه بیفتد،آنها را از خود دور ساخته و رهایی می یابد و گرنه سرانجام در برابر این وسوسه ها تسلیم می گردد.

اصولا-هر کس در هر مرحله ای از ایمان و در هر سن و سال گهگاه گرفتار وسوسه های شیطانی می گردد،و گاه در خود احساس می کند که نیروی محرک شدیدی در درون جانش آشکار شده و او را به سوی گناه دعوت می کند،این وسوسه ها و تحریکها،مسلما در سنین جوانی بیشتر است،در محیطهای آلوده،همچون محیطهای امروز که خود مراکز فساد در آن فراوان و آزادی نه به معنی حقیقی بلکه به شکل بی بند و باری همه جا را فرا گرفته و دستگاههای تبلیغاتی غالبا در خدمت شیطان و وسوسه های شیطانی هستند،فزونتر می باشد،تنها راه نجات از آلودگی در چنین شرائطی،نخست فراهم ساختن سرمایه"تقوی"است که در آیه مورد بحث به آن اشاره شده،و سپس"مراقبت"و سرانجام توجه به خویشتن و پناه بردن به خدا،یاد الطاف و نعمتهای او،و مجازاتهای دردناک خطاکاران است.

در روایات کرارا به اثر عمیق ذکر خدا در کنار زدن وسوسه های شیطان اشاره شده است.

حتی افراد بسیار با ایمان و دانشمند و با شخصیت همیشه احساس خطر در

ص:۶۶

مقابل وسوسه های شیطانی می کردند،و از طریق مراقبت که در علم اخلاق بحث مشروحی دارد با آن می جنگیدند.

اصولا وسوسه های نفس و شیطان همانند میکربهای بیماری زا است،که در همه وجود دارند،ولی به دنبال بنیه های ضعیف و جسمهای ناتوان می گردند،تا در آنجا نفوذ کنند اما آنها که جسمی سالم و نیرومند و قوی دارند،این میکربها را از خود دفع می کنند.

جمله فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ (به هنگام یاد خدا چشمشان بینا می شود و حق را می بینند)اشاره به این حقیقت است که وسوسه های شیطانی پرده بر دید باطنی انسان می افکند،آن چنان که راه را از چاه و دوست را از دشمن و نیک را از بد نمی شناسد،ولی یاد خدا به انسان بینایی و روشنایی می بخشد،و قدرت شناخت واقعیتها به او می دهد،شناختی که نتیجه اش نجات از چنگال وسوسه ها است. ***کوتاه سخن اینکه در آیه گذشته مشاهده کردیم که چگونه پرهیزکاران در پرتو ذکر خدا از چنگال وسوسه های شیطانی رهایی می یابند،و این در حالی است که گناهکاران آلوده،که برادران شیطانند در دام او گرفتارند،قرآن در آیه بعد در این باره چنین می گوید:"برادرانشان-یعنی شیاطین-پیوسته آنها را در گمراهی پیش می برند،و از گمراه ساختن آنها باز نمی ایستند،بلکه بیرحمانه حملات خود را به طور مداوم بر آنها ادامه می دهند"(وَ إِخْوانُهُمْ یَمُدُّونَهُمْ فِی الغَیِّ ثُمَّ لا یُقْصِرُونَ) "اخوان"کنایه از شیاطین است و ضمیر"هم"به مشرکان و گنهکاران باز می گردد،چنان که در آیه ۲۷ سوره اسراء می خوانیم إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کانُوا إِخْوانَ الشَّیاطِینِ :"تبذیر کنندگان برادران شیطانند"!.

یمدونهم از ماده"امداد"به معنی کمک دادن و ادامه دادن و افزودن است

یعنی پیوسته آنها را به این راه می کشانند و پیش می روند.

جمله لاٰ یُقْصِرُونَ به معنی این است که شیاطین در گمراه ساختن آنها از هیچ چیز کوتاهی نمی کنند. ***سپس حال جمعی از مشرکان و گنهکاران دور از منطق را شرح می دهد و می گوید هنگامی که آیات قرآن را برای آنها بخوانی آن را تکذیب می کنند"و هنگامی که آیه ای برای آنها نیاوری و در نزول وحی تاخیری افتد می گویند پس این آیات چه شد؟چرا از پیش خود آنها را تنظیم نمی کنی"؟مگر همه اینها وحی آسمانی است؟(وَ إِذٰا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآیَهٍ قٰالُوا لَوْ لاٰ اجْتَبَیْتَهٰا) (۱).

"اما به آنها بگو من تنها از آنچه به سویم وحی می شود پیروی می کنم، و جز آنچه خدا نازل می کند،چیزی نمی گویم"(قُلْ إِنَّمٰا أَتَّبِعُ مٰا یُوحیٰ إِلَیَّ مِنْ رَبِّی).

"این قرآن و آیات نورانیش وسیله بیداری و بینایی از طرف پروردگار است،که به هر انسان آماده ای دید و روشنایی و نور می دهد"(هٰذٰا بَصٰائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ).

"و مایه هدایت و رحمت برای افراد با ایمان و آنها که در برابر حق تسلیمند می باشد" (وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ).

ضمنا از این آیه روشن می شود همه سخنان و کردار پیامبر ص از وحی آسمانی سرچشمه می گیرد و آنها که غیر از این می گویند،از قرآن بیگانه اند.

۱- ۱) "اجتباء"از ماده"جبایت"در اصل به معنی جمع کردن آب در حوض و مانند آن است،و لذا به حوض،"جابیه"گفته می شود،جمع آوری خراج را نیز "جبایت"می گویند،سپس به جمع آوری کردن چیزی به عنوان انتخاب"اجتباء"گفته شده است،و جمله لو لا اجتبیتها به معنی چرا انتخاب نکردی است.

[سوره الأعراف (۷): آیات ۲۰۴ تا ۲۰۶]

اشاره

وَ إِذٰا قُرِئَ اَلْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۲۰۴) وَ اُذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَ خِيفَةً وَ دُونَ اَلْجَهْرِ مِنَ اَلْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَ اَلْآصٰالِ وَ لاٰ تَكُنْ مِنَ اَلْغٰافِلِينَ (۲۰۵) إِنَّ اَلَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لاٰ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبٰادَتِهِ وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ يَسْجُدُونَ (۲۰۶)

ترجمه:

۲۰۴-هنگامی که قرآن خوانده شود گوش فرا دهید و خاموش باشید تا مشمول رحمت خدا شوید.

۲۰۵-پروردگارت را در دل خود از روی تضرع و خوف و آهسته و آرام،صبحگاهان و شامگاهان یاد کن!و از غافلان مباش!
۲۰۶-آنها که(در مقام قرب)نزد پروردگار تواند هیچگاه از عبادتش تکبر نمی ورزند و او را تسبیح می گویند و برایش سجده می کنند.

تفسیر:

به هنگام شنیدن تلاوت قرآن خاموش باشید.

این سوره(سوره اعراف)با بیان عظمت قرآن آغاز شده،و با آیات مورد بحث که آنهم از قرآن سخن می گوید،پایان می پذیرد،هر چند بعضی از مفسران برای نزول نخستین آیه مورد بحث،شان نزولهایی ذکر کرده اند از جمله اینکه "ابن عباس"و جمع دیگری گفته اند،مسلمانان در آغاز کار گاهی در نماز صحبت می کردند،و گاهی شخص تازه وارد،به هنگامی که نماز را شروع می کرد،از دیگران سؤال می کرد،چند رکعت نماز خوانده اید،؟آنها هم جواب می دادند فلان مقدار،آیه بالا نازل شد و آنها را از این کار نهی کرد.

و نیز از"زهری"نقل شده:هنگامی که پیامبر ص تلاوت قرآن می کرد،جوانی از انصار همراه او بلند قرآن می خواند،آیه نازل شد و از این

ص:۶۹

کار نهی کرد.

بهر صورت قرآن در آیه فوق دستور می دهد:"هنگامی که قرآن تلاوت می شود،با توجه گوش دهید و ساکت باشید،شاید مشمول رحمت خدا گردید" (وَ إِذا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ).

"انصتوا"از ماده"انصات"به معنی سکوت توأم با گوش فرا دادن است.

در اینکه آیا این سکوت و استماع به هنگام قرائت قرآن در تمام موارد است،یا منحصر به وقت نماز و هنگام قرائت امام جماعت،و یا به هنگامی که امام در خطبه نماز جمعه تلاوت قرآن می کند،در میان مفسران گفتگو بسیار است،و احادیث مختلفی در کتب حدیث و تفسیر در این زمینه نقل شده است.

آنچه از ظاهر آیه استفاده می شود این است که این حکم،عمومی و همگانی است و مخصوص به حال معینی نیست،ولی روایات متعددی که از پیشوایان اسلام نقل شده به اضافه اجماع و اتفاق علماء بر عدم وجوب استماع در همه حال،دلیل بر این است که این حکم به صورت کلی یک حکم استحبابی است،یعنی شایسته و مستحبّ است که در هر کجا و در هر حال کسی قرآن را تلاوت کند،دگران به احترام قرآن سکوت کنند و گوش جان فرا دهند و پیام خدا را بشنوند و در زندگی خود از آن الهام گیرند،زیرا قرآن تنها کتاب قرائت نیست،بلکه کتاب فهم و درک و سپس عمل است،این حکم مستحبّ به قدری تاکید دارد که در بعضی از روایات از آن تعبیر به واجب شده است.

در حدیثی از امام صادق ع می خوانیم که فرمود:

یجب الانصات للقرآن فی الصلاه و فی غیرها و اذا قرء عندک القرآن وجب علیک الانصات و الاستماع.

"بر تو واجب است که در نماز و غیر نماز در برابر شنیدن قرآن سکوت و استماع کنی و هنگامی که نزد تو قرآن خوانده شود،لازم است سکوت کردن

و گوش فرا دادن" (۱)حتی از بعضـی از روایات استفاده می شود که اگر امام جماعت مشغول قرائت باشد فرد دیگری،آیه ای از قرآن تلاوت کند،مستحبّ است سکوت کند تا او آیه را پایان دهد،سپس امام قرائت را تکمیل کند،چنان که از امام صادق ع نقـل شـده که علی ع در نماز صبح بود و"ابن کوا"(همان مرد منافق تیره دل)در پشت سر امام ع مشـغول نماز بود،ناگاه در نماز این آیه را تلاوت کرد وَ لَقَدْ أُوحِیَ إِلَیْکَ وَ إِلَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکَ لَئِنْ أَشْرَکْتَ لَیَحْبَطَنَّ عَمَلُکَ وَ لَتَکُونَنَّ مِنَ الْخاسِرِینَ (و هدفش از خواندن آیه این بود که به طور کنایه به علی ع احتمالا در مورد قبول حکمیت در میدان"صـفین"اعتراض کند)اما با این حال امام ع برای احترام قرآن سـکوت کرد تا وی آیه را به پایان رسانیـد،سـپس امام ع به ادامه قرائت نماز بازگشت،و"ابن کوا"کار خود را دو مرتبه تکرار کرد،باز امام ع سکوت کرد و"ابن کوا"برای سومین بار آیه را تکرار نمود،و علی ع مجددا به احترام قرآن سـکوت کرد،سـپس حضـرت این آیه را تلاوت فرمود فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللّهِ حَقٌّ وَ لا یَسْتَخِفَّنَّکَ الَّذِینَ لا یُوقِنُونَ (اشـاره به اینکه مجـازات دردنـاک الهی در انتظار منافقان و افراد بی ایمان است و در برابر آنها بایـد تحمل و حوصـله به خرج داد)سرانجام امام سوره را تمام کرده و به رکوع رفت (۲).

از مجموع این بحث روشن می شود که اسـتماع و سـکوت به هنگام شنیدن آیات قرآن کار بسیار شایسته ای است ولی به طور کلی واجب نیست،و شایـد علاوه بر اجماع و روایات جمله" لَعَلَّکُمْ تُرْحَمُونَ "(شایـد مشـمول رحمت خـدا بشویـد)نیز اشاره به مستحبّ بودن این حکم باشد.

۱- ۱) تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۵۷.

۲- ۲) تفسیر برهان ج ۲ صفحه ۵۶.

تنها موردی که این حکم الهی شکل وجوب به خود می گیرد موقع نماز جماعت است که ماموم به هنگام شنیدن قرائت امام باید سکوت کند و گوش فرا دهد،حتی جمعی از فقها این آیه را دلیل بر سقوط قرائت حمد و سوره از ماموم دانسته اند.

از جمله روایاتی که دلالت بر این حکم دارد حدیثی است که از امام باقر علیه السلام نقل شده که فرمود:

"

و اذا قرء القرآن فی الفریضه خلف الامام فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ":"هنگامی که قرآن در نماز فریضه و پشت سر امام خوانده می شود، گوش فرا دهید و خاموش باشید شاید مشمول رحمت الهی شوید" (۱).

و امام در مورد کلمه"لعل"(شاید)که در این گونه موارد به کار می رود، سابقا هم اشاره کرده ایم که منظور این است برای اینکه مشمول رحمت خدا شوید،تنها سکوت و گوش فرا دادن کافی نیست،شرائط دیگری از جمله عمل به آن دارد.

ذکر این نکته نیز به مورد است که فقیه معروف"فاضل مقداد"در کتاب "کنز العرفان"تفسیر دیگری برای آیه ذکر کرده است و آن اینکه،مراد از آن شنیدن آیات قرآن و درک مفاهیم آن و پی بردن به معجزه بودنش می باشد.

ذکر این تفسیر شاید به خاطر آن است که در آیه قبل،گفتگو از مشرکان بود که آنها در باره نزول قرآن بهانه جویی می کردند،قرآن به آنها می گوید:"خاموش شوید و گوش فرا دهید تا حقیقت را دریابید" (۲).

هیچ مانعی ندارد که مفهوم آیه فوق را آن چنان وسیع بدانیم که مسلمان و کافر همه را در بر گیرد،غیر مسلمان باید بشنوند و سکوت کنند و در آن

ص: ۷۲

۱- ۱) تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۵۷.

۲- ۲) کنز العرفان جلد اول صفحه ۱۹۵.

بیندیشند تا ایمان بیاورند و مشمول رحمت خدا شوند،مسلمانان هم باید گوش فرا دهند و مفاهیم آن را دریابند و به آن عمل کنند،تا رحمت خدا آنها را نیز فرا گیرد،زیرا قرآن کتاب ایمان و علم و عمل است برای همگان نه برای یک گروه معین. ***سپس در آیه بعد برای تکمیل دستور فوق به پیامبر ص دستور می دهد (و البته یک حکم عمومی است اگر چه روی سخن در آن به پیامبر ص شده همانند بسیاری دیگر از تعبیرات قرآن)که"پروردگارت را در دل خود از روی تضرع و خوف یاد کن"(وَ اذْکُرْ رَبَّکَ فِی نَفْسِکَ تَضَرُّعاً وَ خِیفَةً) (۱)سپس اضافه می کند:"و آهسته و آرام نام او را بر زبان بیاور" (وَ دُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ) و این کار را همواره صبحگاهان و شامگاهان تکرار کن" (بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ) "آصال"جمع"اصیل"به معنی نزدیک غروب و شامگاه است.

"و هرگز از غافلان و بیخبران از یاد خدا مباش"(وَ لا تَکُنْ مِنَ الْغافِلِینَ) یاد خدا در همه حال و در هر روز و در صبحگاهان و شامگان مایه بیداری دلها و کنار رفتن ابرهای تاریک غفلت از دل آدمی است،یاد خدا همچون باران بهاری است که چون بر دل ببارد گل های بیداری،توجه،احساس مسئولیت،روشن بینی و هر گونه عمل مثبت و سازنده ای را می رویاند. ***سپس با این سخن سوره را پایان می دهد که نه تنها شما باید در همه حال به

ص: ۷۳

۱- ۱) "تضرع"در اصل از ماده"ضرع"به معنی"پستان"گرفته شده و به کار کسی که با نوک انگشتان شیر می دوشد تضرع می گویند سپس به معنی اظهار خضوع و تواضع آمده است.

یاد خدا باشید،فرشتگان مقرب پروردگار و آنها که در مقام قرب،نزد پروردگار تواند هیچگاه از عبادت او تکبر نمی ورزند،و همواره تسبیح او می گویند و ذات پاکش را از آنچه شایسته مقام او نیست منزه می شمارند و در پیشگاه او سجده می نمایند (إِنَّ الَّذِینَ عِنْدَ رَبِّکَ لاٰ یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبٰادَتِهِ وَ یُسَبِّحُونَهُ وَ لَهُ یَسْجُدُونَ).

کلمه" عِنْدَ رَبِّکَ "(آنها که نزد پروردگار تواند)به معنی قرب مکانی نیست،زیرا خداوند مکانی ندارد،بلکه اشاره به قرب مقامی است،یعنی آنها با آن همه موقعیت و مقام باز در بندگی و یاد خدا و سجده و تسبیح کوتاهی ندارند، شما هم باید کوتاهی نکنید.

به هنگام تلاوت آیه فوق،سجده کردن مستحبّ است،ولی بعضی از اهل تسنن مانند پیروان"ابو حنیفه"آن را واجب می شمرند.

بار الها قلب ما را به نور یاد خودت روشن فرما همان روشنایی که در پرتو آن را خویش را به سوی حقیقت بگشائیم و از آن در بپاداشتن پرچم حق و پیکار با ظالمان و ستمگران و درک مسئولیت ها و انجام رسالت ها مدد گیریم.

(پایان سوره اعراف)

ص: ۷۴

سوره انفال از سوره های مدنی است و دارای ۷۵ آیه است

اشاره

ص: ۷۵

سوره انفال دور نما و فشرده مباحث این سوره

در هفتاد و پنج آیه ای که در سوره "انفال"وجود دارد مباحث بسیار مهمی مطرح شده است:

نخست اشاره به بخش مهمی از مسائل مالی اسلام از جمله "انفال" و "غنائم" که پشتوانه مهمی برای "بیت المال"محسوب می گردد،شده است.

سپس مباحث دیگری مانند:

صفات و امتیازات مؤمنان واقعی،و داستان جنگ بدر،یعنی نخستین برخورد مسلحانه مسلمانان با دشمنان،و حوادث عجیب و عبرت انگیزی که در این جنگ واقع شد.

قسمت قابل ملاحظه ای از احکام جهاد و وظائف مسلمانان در برابر حملات پی گیر دشمن.

جریان پیامبر ص و داستان آن شب تاریخی هجرت(لیله المبیت).

وضع مشرکان و خرافات آنها قبل از اسلام.

چگونگی ضعف و ناتوانی مسلمانان در آغاز کار و سپس تقویت آنها در پرتو اسلام.

حکم خمس و چگونگی تقسیم آن.

لزوم آمادگی رزمی و سیاسی و اجتماعی برای جهاد در هر زمان و مکان.

برتری نیروهای معنوی مسلمانان بر دشمن علی رغم کمبود ظاهری نفرات آنها.

حکم اسیران جنگی و طرز رفتار با آنها.

ص :۷۷

هجرت کنندگان و آنها که هجرت نکرده اند.

مبارزه و در گیری با منافقان و راه شناخت آنها و بالآخره یک سلسله مسائل اخلاقی و اجتماعی سازنده دیگر.

به همین دلیل جای تعجب نیست که در پاره ای از روایات که در فضیلت تلاوت این سوره وارد شده،مانند روایتی که از امام صادق ع به ما رسیده می خوانیم که فرمود:

من قرء الانفال و برائه فی کل شهر لم یدخله نفاق ابدا و کان من شیعه امیر المؤمنین ع حقا و یاکل یوم القیامه من موائد الجنه معهم حتی یفرغ الناس من الحساب.

"کسی که سوره"انفال"و"برائت"را در هر ماه بخواند،هرگز روح نفاق در وجود او وارد نخواهد شد و از پیروان حقیقی امیر مؤمنان علی ع خواهد بود و در روز رستاخیز از مائده های بهشتی با آنها بهره می گیرد،تا مردم از حساب خویش فارغ شوند" (۱).

زیرا همانطور که سابقا هم اشاره شد فضائل سوره های قرآن و پاداش های بزرگی که به تلاوت کنندگان وعده داده شده تنها در پرتو خواندن الفاظ آن به دست نمی آید بلکه خواندن مقدمه ای است برای اندیشه،و اندیشه وسیله ای است برای فهم،و فهم مقدمه ای است برای عمل،و از آنجا که در سوره انفال و برائت صفات منافقان و همچنین مؤمنان راستین تشریح شده آنها که آن را بخوانند و در زندگی خود پیاده کنند هیچگاه گرفتار روح نفاق نخواهند شد و همچنین از آنجا که در این دو سوره به صفات مجاهدان راستین و گوشه ای از فداکاری های سرور مجاهدان علی ع اشاره شده آنها که محتویات این دو سوره را درک و اجرا نمایند از شیعیان راستین امیر مؤمنان ع خواهند بود.

۱- ۱) تفسیر مجمع البیان ذیل آیه.

[سوره الأنفال (٨): آیه ١]

اشاره

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِlt;br/gt;یَسْئَلُونَکَ عَنِ اَلْأَنْفٰالِ قُلِ اَلْأَنْفٰالُ لِلّٰهِ وَ اَلرَّسُولِ فَاتَّقُوا اَللّٰهَ وَ أَصْلِحُوا ذٰاتَ بَيْنِكُمْ وَ أَطِيعُوا اَللّٰهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (١)

ترجمه:

١-از تو در باره انفال(غنائم و هر گونه مال بدون مالك مشخص)سؤال می کنند بگو:

انفال مخصوص خدا و پیامبر است،پس از(مخالفت فرمان)خدا بپرهیزید و میان برادرانی را که با هم ستیزه دارند آشتی دهید و اطاعت خدا و پیامبرش را کنید اگر ایمان دارید.

شان نزول:

از"ابن عباس"چنین نقل شده که پیامبر ص در روز جنگ"بدر"برای تشویق جنگجویان اسلام جوائزی برای آنها تعیین کرد و مثلا فرمود کسی که فلان فرد دشمن را اسیر کند و نزد من آورد چنین پاداشی را به او خواهم داد،این تشویق(علاوه بر روح ایمان و جهاد که در وجود آنها شعله ور بود)سبب شد که سربازان جوان پیامبر ص در یک مسابقه افتخار آمیز با سرعت به سوی هدف بشتابند،ولی پیر مردان و افراد سالخورده در زیر پرچم ها توقف کردند،هنگامی که جنگ"بدر"پایان پذیرفت،جوانان برای گرفتن پاداشتهای افتخارآمیز خود به خدمت پیامبر ص شتافتند،اما پیر مردان به آنها گفتند که ما نیز سهمی داریم،زیرا ما تکیه گاه و مایه دلگرمی شما بودیم و اگر کار بر شما سخت می شد و عقب نشینی می کردید،حتما به سوی ما می آمدید،در این موقع میان

دو نفر از انصار مشاجره لفظی پیدا شد و راجع به غنائم جنگ با یکدیگر گفتگو کردند،آیه فوق نازل شد و صریحا غنائم را متعلق به پیغمبر ص معرفی کرد که هر گونه بخواهد با آن رفتار کند،پیامبر ص هم آن را به طور مساوی در میان همه جنگجویان تقسیم کرد،و دستور داد که میان برادران دینی صلح و اصلاح شود.

***

تفسیر

اشاره

همانگونه که در شان نزول خواندیم آیه فوق پس از جنگ"بدر"نازل شده و پیرامون غنائم جنگی صحبت می کند و به صورت قانون کلی،یک حکم وسیع اسلامی را بیان می دارد،خطاب به پیامبر ص کرده و می گوید:"از تو در باره انفال سؤال می کنند"(یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَنْفالِ).

"بگو انفال مخصوص خدا و پیامبر صلی اللّه علیه و آله است"(قُلِ الْأَنْفالُ لِلّهِ وَ الرَّسُولِ).

بنا بر این"تقوا را پیشه کنید و در میان خود اصلاح کنید و برادرانی را که با هم ستیزه کرده اند آشتی دهید"(فَاتَّقُوا اللّهَ وَ أَصْلِحُوا ذاتَ بَیْنِکُمْ).

"و اطاعت خدا و پیامبرش کنید،اگر ایمان دارید"(وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ).

یعنی تنها ایمان با سخن نیست،بلکه جلوه گاه ایمان،اطاعت بی قید و شرط در همه مسائل زندگی از فرمان خدا و پیامبر ص است،نه تنها در غنائم جنگی در همه چیز باید گوش به فرمان و تسلیم اوامر آنها باشید.

***

ص: ۸۰

انفال چیست؟

"انفال"در اصل از ماده"نفل"(بر وزن نفع)به معنی زیادی است،و این که به نمازهای مستحبّ"نافله"گفته می شود چون اضافه بر واجبات است،و همچنین اگر"نوه"را نافله می گویند به خاطر این است که بر فرزندان افزوده می شود، "نوفل"به کسی گفته می شود که بخشش زیاد داشته باشد.

و اگر به غنـائم جنگی نیز انفال گفته شـده است،یا به جهت این است که یک سلسـله اموال اضافی است که بـدون صاحب می مانـد و به دست جنگجویـان می افتـد در حالی که مالک خاصـی برای آن وجود نـدارد،و یا به این جهت است که جنگجویان برای پیروزی بر دشمن می جنگند،نه برای غنیمت،بنا بر این غنیمت یک موضوع اضافی است که به دست آنها می افتد.

***

در اینجا به سه نکته مهم باید توجه داشت:

اشاره

[۱-مفهوم آیه فوق یک حکم کلی و عمومی است]

۱-گرچه آیه فوق در زمینه غنـائم جنگی وارد شـده است،ولی مفهوم آن یـک حکم کلی و عمومی است،و تمـام اموال اضافی یعنی آنچه مالک خصوصی ندارد را شامل می شود،به همین دلیل در روایاتی که از طریق اهل بیت ع به ما رسیده می بینیم که مفهوم وسیعی برای انفال بیان شده است،در روایات معتبر از امام باقر و امام صادق ع چنین می خوانیم:

انها ما اخـذ من دار الحرب من غیر قتال کالذی انجلی عنها اهلها و هو المسـمی فیئا و میراث من لا وارث له،و قطائع الملوک اذا لم تکن مغصوبه و الآجـام،و بطون الاـودیه،و الموات،فانهـا للّه و لرسوله و بعـده لمن قام مقامه یصـرفه حیث یشاء من مصالحه و مصالح عیاله :

"انفال اموالی است که از دار الحرب بدون جنگ گرفته می شود و همچنین

ص :۸۱

سرزمینی که اهلش آن را ترک کرده و از آن هجرت می کنند-و آن"فیء" نامیده می شود-و میراث کسی که وارثی نداشته باشد،و سرزمین و اموالی که پادشاهان به این و آن می بخشیدند-در صورتی که صاحب آن شناخته نشود- و بیشه زارها و جنگل ها و دره ها و سرزمین های موات که همه این ها از آن خدا و پیامبر ص و بعد از او برای کسی است که قائم مقام او است،و او آن را در هر راه که مصلحت خویش و مصلحت مردمی که تحت تکفل او هستند ببیند،مصرف خواهد کرد" (۱).

گرچه همه غنائم جنگی در حدیث بالا نیامده است،ولی در حدیث دیگری که از امام صادق ع نقل شده می خوانیم:

ان غنائم بدر کانت للنبی خاصه فقسمها بینهم تفضلا منه :"غنائم بدر مخصوص پیامبر ص بود و او به عنوان بخشش آنها را در میان جنگجویان تقسیم کرد" (۲).

از آنچه گفته شد چنین نتیجه می گیریم که مفهوم اصلی انفال نه تنها غنائم جنگی بلکه همه اموالی را که مالک خصوصی ندارد شامل می شود و تمام این اموال متعلق به خدا و پیامبر ص و قائم مقام او است،و به تعبیر دیگر متعلق به حکومت اسلامی است و در مسیر منافع عموم مسلمین مصرف می گردد.

منتها در مورد غنائم جنگی و اموال منقولی که با پیکار به دست سربازان می افتد،قانون اسلام-چنان که در همین سوره شرح خواهیم داد-بر این قرار گرفته که چهار پنجم آن را به عنوان تشویق و جبران گوشه ای از زحمات جنگجویان به آنها داده شود،و تنها یک پنجم از آن به عنوان خمس در مصارفی که ذیل آیه ۴۱ اشاره خواهد شد مصرف گردد،و به این ترتیب غنائم نیز در مفهوم عمومی انفال مندرج است و در اصل،ملک حکومت اسلامی است و بخشیدن چهار پنجم آن به جنگجویان به عنوان عطیه و تفضل است(دقت کنید).

***

۱- ۱ و ۲) کنز العرفان جلد اول صفحه ۲۵۴.

۲-

[۲-آیا این آیه با آیه ۴۱ منافات دارد]

۲-ممکن است تصور شود که آیه فوق(بنا بر این که غنائم جنگی را نیز شامل شود)با آیه چهل و یکم همین سوره که می گوید:"تنها یک پنجم غنائم (خمس آنها)متعلق به خدا و پیامبر ص و سایر مصارف است"منافات دارد زیرا مفهوم آن این است که چهار پنجم باقیمانده به جنگجویان متعلق است.

ولی با توجه به آنچه در بالا گفته شد،روشن می شود که غنائم جنگی در اصل همه متعلق به خدا و پیامبر ص است،و این یک نوع بخشش و تفضل می باشد که چهار پنجم آن را در اختیار جنگجویان می گذارند و به تعبیر دیگر حکومت اسلامی چهار پنجم حق خود را از غنائم منقول در مورد مجاهدین مصرف می کند و به این ترتیب هیچگونه منافاتی باقی نمی ماند.

و از اینجا نیز روشن می شود که آیه خمس-آن چنان که بعضی از مفسران پنداشته اند-آیه انفال را نسخ نمی کند،بلکه هر دو به قوت خود باقی هستند.

***

[۳-برخورد مسلمانان در مورد غنائم و اصلاح ذات البین]

۳-همانگونه که در شان نزول خواندیم در میان بعضی از مسلمانان مشاجره ای در مورد غنائم جنگی واقع شد و برای قطع این مشاجره نخست ریشه آن که مساله غنیمت بود زده شد و به طور دربست در اختیار پیامبر ص قرار گرفت،سپس دستور اصلاح میان مسلمانان و افرادی که با هم مشاجره کردند،به دیگران داد.

اصولا"اصلاح ذات البین"و ایجاد تفاهم و زدودن کدورتها و دشمنیها و تبدیل آن به صمیمیت و دوستی،یکی از مهمترین برنامه های اسلامی است.

"ذات"به معنی خلقت و بنیه و اساس چیزی است،و"بین"به معنی حالت ارتباطی و پیوند میان دو شخص یا دو چیز است،بنا بر این"اصلاح ذات البین"به معنی اصلاح اساس ارتباطات و تقویت و تحکیم پیوندها و از میان بردن عوامل و اسباب تفرقه و نفاق است.

در تعلیمات اسلامی به اندازه ای به این موضوع اهمیت داده شده که به عنوان

یکی از برترین عبادات معرفی گردیده است،امیر مؤمنان علی ع در آخرین وصایایش به هنگامی که در بستر شهادت بود به فرزندانش فرمود:

انی سمعت جدکما رسول اللّه ص یقول:اصلاح ذات البین افضل من عامه الصلاه و الصیام :"من از جد شما پیامبر ص شنیدم که می فرمود اصلاح رابطه میان مردم از انواع نماز و روزه مستحبّ هم برتر است" (۱)در کتاب"کافی"از امام صادق ع چنین نقل شده که فرمود:

صدقه یحبها اللّه اصلاح بین الناس اذا تفاسدوا و تقارب بینهم اذا تباعدوا

(۲)

"عطیه و بخششی را که خداوند دوست دارد اصلاح بین مردم است هنگامی که به فساد گرایند و نزدیک ساختن آنها به یکدیگر است به هنگامی که از هم دور شوند".

و نیز در همان کتاب از امام صادق ع نقل شده که به"مفضل"(یکی از یاران امام)فرمود:

اذا رأیت بین اثنین من شیعتنا منازعه فافتدها من مالی

(۳)

هنگامی که میان دو نفر از پیروان ما مشاجره ای ببینی(که مربوط به امور مالی است)از مال من غرامت بپرداز"(و آنها را با هم صلح ده).

و به همین دلیل در یکی دیگر از روایات می خوانیم که مفضل روزی دو نفر از شیعیان را دید که در مورد ارث با هم نزاع دارند آنها را به منزل خود دعوت کرد،و چهارصد درهم که مورد اختلاف آنها بود به آنها پرداخت و غائله را ختم کرد،سپس به آنها گفت:بدانید که این از مال من نبود،ولی امام صادق ع به من دستور داده است که در اینگونه موارد با استفاده از سرمایه امام،صلح و مصالحه در میان یاران ایجاد کنم (۴).

علت اینهمه تاکید در زمینه مساله اجتماعی با کمی دقت روشن می شود زیرا

ص :۸۴

۱- ۱) نهج البلاغه

۲- ۲ و ۳) اصول کافی باب اصلاح ذات البین حدیث یک و دو.

۳- ۴) مدرک قبل

۴-

عظمت و توانایی و قدرت و سربلندی یک ملت،جز در سایه تفاهم و تعاون ممکن نیست،اگر مشاجره ها،اختلافات کوچک اصلاح نشود،ریشه عداوت و دشمنی تدریجا در دلها نفوذ می کند، و یک ملت متحد را به جمعی پراکنده مبدل می سازد، جمعی آسیب پذیر،ضعیف و ناتوان و زبون در مقابل هر حادثه و هر دشمن،و حتی میان چنین جمعیتی بسیاری از مسائل اصولی اسلام همانند نماز و روزه و یا اصل موجودیت قرآن به خطر خواهد افتاد.

به همین دلیل بعضی از مراحل اصلاح ذات البین شرعا واجب و حتی استفاده از امکانات بیت المال برای تحقق بخشیدن آن مجاز است و بعضی از مراحل آن که با سرنوشت مسلمانان زیاد تماس ندارد مستحبّ مؤکد است.

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲ تا ۴]

اشاره

إِنَّمَا اَلْمُؤْمِنُونَ اَلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اَللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَ عَلىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (۲) اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ اَلصَّلاٰةَ وَ مِمّٰا رَزَقْنٰاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) أُولٰئِكَ هُمُ اَلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجٰاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ (۴)

ترجمه:

۲-مؤمنان تنها کسانی هستند که هر وقت نام خدا برده شود دلهاشان ترسان می گردد،و هنگامی که آیات او بر آنها خوانده می شود ایمانشان افزون می گردد و تنها بر پروردگارشان توکل دارند.

۳-آنها که نماز را بر پا می دارند و از آنچه به آنها روزی داده ایم انفاق می کنند.

۴-مؤمنان حقیقی آنها هستند،برای آنان درجات(فوق العاده ای)نزد پروردگارشان است و برای آنها آمرزش و روزی بی نقص و عیب است.

تفسیر:

پنج صفت ویژه مؤمنان

در آیه گذشته به تناسب گفتگویی که در امر غنائم میان بعضی از مسلمانان روی داده بود سخن از تقوا و پرهیزکاری و ایمان به میان آمد،برای تکمیل این موضوع در آیات مورد بحث صفات"مومنان راستین و حقیقی"در عباراتی کوتاه و پر معنی بیان شده است.

در این آیات خداوند به پنج قسمت از صفات برجسته مؤمنان اشاره کرده که سه قسمت آن،جنبه روحانی و معنوی و باطنی دارد و دو قسمت آن جنبه علمی و خارجی،سه قسمت اول عبارتند از"احساس مسئولیت"و"تکامل ایمان"و"توکل" و دو قسمت دیگر عبارتند از"ارتباط با خدا"و"ارتباط و پیوند با خلق خدا".

نخست می گوید:مؤمنان تنها کسانی هستند که هر وقت نام خدا برده شود،دلهای آنها به خاطر احساس مسئولیت در پیشگاهش ترسان می گردد" (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ).

"وجل"همان حالت خوف و ترسی است که به انسان دست می دهد که سرچشمه آن یکی از این دو چیز است،گاهی به خاطر درک مسئولیتها و احتمال عدم قیام به وظائف لازم در برابر خدا می باشد،و گاهی به خاطر درک عظمت مقام و توجه به وجود بی انتها و پر مهابت او است.

توضیح اینکه:گاه می شود انسان به دیدن شخص بزرگی که راستی از هر نظر شایسته عنوان عظمت است می رود.شخص دیدار کننده گاهی آن چنان تحت تاثیر مقام پر عظمت او قرار می گیرد،که احساس یک نوع وحشت در درون قلب خویش می نماید،تا آنجا که به هنگام سخن گفتن لکنت زبان پیدا می کند

ص: ۸۶

و حتی گاهی حرف خود را فراموش می نماید،هر چند آن شخص بزرگ نهایت محبت و علاقه را به او و همه دارد،و کار خلافی نیز از این شخص سرنزده است، این نوع ترس،بازتاب و عکس العمل درک عظمت است.

قرآن مجید می گوید: لَوْ أَنْزَلْنٰا هٰذَا الْقُرْآنَ عَلیٰ جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خٰاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَةِ اللّٰهِ :"اگر این قرآن را بر کوه نازل می کردیم،خاشع و ترسان و از خوف خدا شکافته می شد"(حشر-۲۱) و نیز می خوانیم" إِنَّمٰا یَخْشَی اللّٰهَ مِنْ عِبٰادِهِ الْعُلَمٰاءُ "تنها بندگان عالم و آگاه از عظمت خدا،از او می ترسند"(فاطر-۲۸).

و به این ترتیب پیوندی میان آگاهی و خوف،همواره بر قرار است،بنا بر این اشتباه است،که ما سرچشمه خوف و خشیت را تنها عدم انجام وظایف و مسئولیتها بدانیم.

سپس دومین صفت آنها را چنین بیان می کند:آنها همواره در مسیر"تکامل" پیش می روند و لحظه ای آرام ندارند،"و هنگامی که آیات خدا بر آنها خوانده شود بر ایمانشان افزوده می شود"(وَ إِذٰا تُلِیَتْ عَلَیْهِمْ آیٰاتُهُ زٰادَتْهُمْ إِیمٰاناً) نمو و تکامل،خاصیت همه موجودات زنده است،موجود فاقد نمو و تکامل یا مرده است و یا در سراشیبی مرگ قرار گرفته،مؤمنان راستین،ایمانی زنده دارند،که نهالش با آبیاری از آیات خدا روز بروز نمو بیشتر و گلها و شکوفه ها و میوه های تازه تری پیدا می کند،آنها هم چنان مردگان زنده نما در جا نمی زنند، و در یک حال رکود و یک نواختی مرگبار نیستند،هر روز که نو می شود فکر و ایمان و صفات آنها هم نو می شود.

سومین صفت بارز آنها این است که"تنها بر پروردگار خویش تکیه و توکل می کنند"(وَ عَلیٰ رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ).

افق فکر آنها آن چنان بلند است که از تکیه کردن بر مخلوقات ضعیف و

ناتوان هر قدر هم به ظاهر عظمت داشته باشند،ابا دارد،آنها آب را از سرچشمه می گیرند و هر چه می خواهند و می طلبند،از اقیانوس بی کران عالم هستی،از ذات پاک پروردگار می خواهند،روحشان بزرگ و سطح فکرشان بلند،و تکیه- گاهشان تنها خدا است.

اشتباه نشود مفهوم توکل آن چنان که بعضی از تحریف کنندگان پنداشته اند، چشم پوشی از عالم اسباب و دست و روی دست گذاشتن و به گوشه ای نشستن نیست،بلکه مفهومش خود سازی و بلند نظری و عدم وابستگی به این و آن و ژرف نگری است،استفاده از عالم اسباب جهان طبیعت و حیات،عین توکل بر خدا است،زیرا هر تاثیری در این اسباب است به خواست خدا و طبق اراده او است. ***پس از ذکر این سه قسمت،از صفات روحانی و نفسانی مؤمنان راستین می گوید:آنها در پرتو احساس مسئولیت و درک عظمت پروردگار و همچنین ایمان فزاینده و بلندنگری توکل،از نظر عمل دارای دو پیوند محکمند،پیوند و رابطه نیرومندی با خدا و پیوند و رابطه نیرومندی با بندگان خدا"آنها کسانی هستند که نماز را(که مظهر رابطه با خداست)بر پا می دارند و از آنچه به آنها روزی داده ایم در راه بندگان خدا انفاق می کنند"(اَلَّذِینَ یُقِیمُونَ الصَّلاهَ وَ مِمّا رَزَقْناهُمْ یُنْفِقُونَ).

تعبیر به اقامه نماز(به جای خواندن نماز)اشاره به این است که نه تنها خودشان نماز می خوانند بلکه کاری می کنند که این رابطه محکم با پروردگار هم چنان و در همه جا بر پا باشد،و تعبیر مِمّا رَزَقْناهُمْ (از آنچه به آنها روزی داده ایم)تعبیر وسیعی است که تمام سرمایه های مادی و معنوی را در بر می گیرد، آنها نه تنها از اموالشان بلکه از علم و دانششان،از هوش و فکرشان،از موقعیت و نفوذشان و از تمام مواهبی که در اختیار دارند در راه بندگان خدا مضایقه نمی کنند

در آخرین آیه مورد بحث،موقعیت و مقام والا و پاداشهای فراوان اینگونه مؤمنان راستین را بیان می کند.

نخست می گوید:"مؤمنان حقیقی تنها آنها هستند"(أُولٰئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا).

سپس سه پاداش مهم آنها را بیان می کند:

"آنها درجات مهمی نزد پروردگارشان دارند"(لَهُمْ دَرَجٰاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ).

درجاتی که میزان و مقدار آن تعیین نشده و همین ابهام دلالت بر فوق العادگی آن دارد (۱).

به علاوه آنها"مشمول مغفرت و رحمت و آمرزش او خواهند شد"(وَ مَغْفِرَةٌ) "و روزیهای کریم یعنی مواهب بزرگ و مستمر و همیشگی که نقص و عیبی در آن راه ندارد و حد و حسابی برای آن نیست در انتظارشان می باشد"(وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ) براستی ما مسلمانان که دم از اسلام می زنیم و گاهی آن چنان خود را طلبکار از اسلام و قرآن می دانیم که از روی نادانی گناه عقب ماندگیها را به گردن اسلام و قرآن می افکنیم،آیا اگر ما تنها مضمون این چند آیه را که روشنگر صفات مؤمنین راستین است در زندگی خود پیاده کنیم و ضعف و زبونی و وابستگی به این و آن را در پناه ایمان و توکل از خود دور سازیم و هر روزی که بر ما می گذرد، در مرحله تازه ای از ایمان و آگاهی گام بگذاریم و همواره در پرتو ایمان احساس مسئولیت در برابر آنچه در اجتماعمان می گذرد داشته باشیم رابطه ما با خدا و خلق آن چنان قوی باشد که از همه سرمایه های وجود خویش در پیشبرد اجتماع انفاق کنیم روزگارمان چنین خواهد بود که امروز است؟! ذکر این موضوع نیز لازم است،که ایمان مراحلی دارد و درجاتی،ممکن

۱- ۱) برای توضیح بیشتر در مورد"درجه"و"درجات"به جلد سوم تفسیر نمونه صفحه ۱۵۵ مراجعه فرمائید.

است در پـاره ای از مراحـل به قـدری ضـعیف باشـد که جلوه هـای عملی قابل ملاحظه ای از خود نشان ندهـد،و با بسـیاری از آلودگیها نیز بسازد،ولی یک ایمان راسخ و حقیقی و محکم محال است از جنبه های عملی و مثبت و سازنده خالی شود.

و اینکه بعضی ها عمل را جزء ایمان ندانسته اند تنها نظرشان به مرحله بسیار پائین ایمان بوده است.

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵ تا ۶]

اشاره

کَمٰا أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِنْ بَیْتِکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِیقاً مِنَ اَلْمُؤْمِنِینَ لَکٰارِهُونَ (۵) یُجٰادِلُونَکَ فِی اَلْحَقِّ بَعْدَ مٰا تَبَیَّنَ کَأَنَّمٰا یُسٰاقُونَ إِلَی اَلْمَوْتِ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ (۶)

ترجمه:

۵-(ناخشـنودی پـاره ای از شـما از چگـونگی تقسـیم غنـائم بـدر)هماننـد آن است که خداونـد تو را از خـانه ات به حق بیرون فرستاد(به سوی میدان بدر)در حالی که جمعی از مؤمنان کراهت داشتند(ولی سرانجامش پیروزی آشکار بود).

۶-آنها با اینکه می دانسـتند این فرمان خـدا است باز با تو مجادله می کردند(و آن چنان) ترس و وحشت آنها را فرا گرفته بود که)گویی به سوی مرگ رانده می شوند و (آن را با چشم خود)می نگرند.

تفسیر:

در آیه نخست از این سـوره خوانـدیم که پـاره ای از مسـلمانان تـازه کـار از چگونگی تقسـیم غنـائم"بـدر"تـا حـدی ناراضـی بودنـد،در آیـات مـورد بحث خداونـد به آنهـا می گویـد:این تـازگی نـدارد که چیزی نـاخوش آینـد شـما باشـد در حـالی که صلاحتـان در آن است،همـانگونه که اصـل جنگ بـدر که فعلا گفتگو بر سـر غنائم آن است برای بعضـی ناخوش آینـد بود و دیدید سرانجام چه نتائج درخشانی برای مسلمانان در بر داشت.

ص: ۹۰

بنا بر این نباید با دید محدود خود،احکام الهی را ارزیابی کنید،بلکه باید در برابر آنها سر تسلیم فرود آرید و از نتائج نهایی بهره مند شوید.

در آیه نخست می گوید:"این ناخشنودی پاره ای از افراد از طرز تقسیم غنائم بدر،همانند آن است که خداوند تو را از خانه و جایگاهت در مدینه به حق بیرون فرستاد در حالی که بعضی از مؤمنان کراهت داشتند" (کَمٰا أَخْرَجَکَ رَبُّکَ مِنْ بَیْتِکَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّ فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ لَکٰارِهُونَ).

کلمه"بالحق"اشاره به این است که این فرمان خروج،طبق یک وحی الهی و دستور آسمانی صورت گرفت که نتیجه اش وصول به حق برای جامعه اسلامی بود. ***"این گروه ظاهر بین و کم حوصله در مسیر راه به سوی بدر مرتبا با تو مجادله و گفتگو در این فرمان حق داشتند،و با اینکه این واقعیت را دریافته بودند که این فرمان خدا است،ولی باز دست از اعتراض خویش بر نمی داشتند" (یُجٰادِلُونَکَ فِی الْحَقِّ بَعْدَ مٰا تَبَیَّنَ).

و آن چنان ترس و وحشت سراسر وجود آنها را فرا گرفته بود که گویی به سوی مرگ رانده می شوند و مرگ و نابودی خویش را با چشم خود می بینند" (کَأَنَّمٰا یُسٰاقُونَ إِلَی الْمَوْتِ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ).

ولی حوادث بعد نشان داد که آنها چقدر گرفتار اشتباه و ترس و وحشت بی دلیل بودند،و این جنگ چه پیروزیهای درخشانی برای مسلمانان به بار آورد، با دیدن چنین صحنه ای چرا بعد از جنگ بدر،در مورد غنائم زبان به اعتراض می گشایند.

ضمنا از تعبیر فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ (جمعی از مؤمنان)روشن می شود که اولا-این مشاجره و گفتگو به خاطر روح نفاق و بی ایمانی نبود،بلکه بر اثر

ضعف ایمان و نداشتن بینش کافی در مسائل اسلامی بود.

و ثانیا تنها عـده محـدودی این چنین فکر می کردنـد و اکثریت که از مسـلمانان مجاهد راستین بودند تسـلیم فرمان پیامبر ص و اوامر او بودند.

[سوره الأنفال (۸): آیات ۷ تا ۸]

اشاره

وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اَللّٰهُ إِحْدَى اَلطّٰائِفَتَيْنِ أَنَّهٰا لَكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذٰاتِ اَلشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُرِيدُ اَللّٰهُ أَنْ يُحِقَّ اَلْحَقَّ بِكَلِمٰاتِهِ وَ يَقْطَعَ دٰابِرَ اَلْكٰافِرِينَ (۷) لِيُحِقَّ اَلْحَقَّ وَ يُبْطِلَ اَلْبٰاطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ اَلْمُجْرِمُونَ (۸)

ترجمه:

۷-و(به یاد بیاورید)هنگامی را که خداوند به شما وعده داد که یکی از دو گروه(کاروان تجاری قریش یا لشکر آنها)برای شما خواهـد بود اما شـما دوست می داشتیـد که کـاروان برای شـما باشـد(و بر آن پیروز شویـد)ولی خداونـد می خواهـد حق را با کلمات خود تقویت و ریشه کافران را قطع کند(لذا شما را با لشگر قریش درگیر ساخت).

۸-تا حق تثبیت شود و باطل از میان برود هر چند مجرمان کراهت داشته باشند.

غزوه بدر نخستین درگیری مسلحانه اسلام و کفر

چون در آیات گذشـته اشاره ای به جنگ بـدر شد،قرآن مجید بحث را به جنگ بدر کشانده و فرازهای حساسـی از آن را که هر کدام یک دنیا آموزندگی در بر دارد در آیات مورد بحث و آیات آینده تشـریح می کند،تا مسـلمانان این حقایق را که در گذشته نزدیک تجربه کرده بودند برای همیشه به خاطر بسپارند و در همه عمر از آن الهام بگیرند.

برای روشن شدن تفسیر این آیات و آیات آینده قبلا باید فشرده ای از جریان این جهان اسلامی که نخستین در گیری مسلحانه مسلمانان با دشمنان سرسخت و

خون آشام بود،از نظر بگذرانیم،تا ریزه کاریها و اشاراتی که در این آیات هست کاملا روشن گردد.

طبق آنچه تاریخ نویسان و محدثان و مفسران آورده اند،غزوه بدر از اینجا آغاز شد که "ابو سفیان"بزرگ"مکه"در رأس یک کاروان نسبتا مهم تجارتی که از چهل نفر با ۵۰ هزار دینار مال التجاره تشکیل می شد از شام به سوی مدینه باز- می گشت،پیامبر ص به یاران خود دستور داد آماده حرکت شوند و به طرف این کاروان بزرگ که قسمت مهمی از سرمایه دشمن را با خود حمل می کرد بشتابند و با مصادره کردن این سرمایه،ضربه سختی بر قدرت اقتصادی و در نتیجه بر قدرت نظامی دشمن وارد کنند.

پیامبر و یارانش حق داشتند دست به چنین حمله ای بزنند زیرا اولا با هجرت مسلمانان از مکه به مدینه بسیاری از اموالشان به دست مکیان افتاد و خسارت سنگینی به آنها وارد شد و آنها حق داشتند چنین خسارتی را جبران کنند،از این گذشته مردم مکه در طی ۱۳ سال اقامت پیامبر ص و مسلمین در آنجا کاملا نشان داده بودند که از هیچگونه ضربه و صدمه به مسلمانان فروگذار نخواهند کرد و حتی آماده کشتن شخص پیامبر ص نیز شدند چنین دشمنی با هجرت پیامبر ص به مدینه بیکار نخواهد نشست،و مسلما نیروی خود را برای ضربه قاطعتری بسیج خواهد کرد،پس عقل و منطق ایجاب می کند که مسلمانان به عنوان یک اقدام پیشگیرانه با مصادره کردن سرمایه عظیم کاروان تجارتی آنها ضربه سختی بر آنان وارد سازند،و هم بنیه اقتصادی و نظامی خود را برای دفاع از خویشتن در آینده قوی کنند،و این اقدامی است،که در همه برنامه های جنگی دنیا،در امروز و گذشته بوده و هست،و آنها که بدون در نظر گرفتن این جهات،سعی دارند حرکت پیامبر ص را به سوی قافله در شکل یک نوع غارتگری منعکس سازند یا افراد بی اطلاعی هستند،که از ریشه های مسائل تاریخی اسلام بی خبرند،

ص :۹۳

و یا مغرضانی که سعی دارند واقعیتها را دگرگون جلوه دهند.

به هر حال ابو سفیان از یک سو بوسیله دوستان خود در مدینه از این تصمیم پیامبر ص آگاه شد و از سوی دیگر چون موقعی که این کاروان برای آوردن مال التجاره به سوی شام می رفت نیز مورد چنین تعرض احتمالی قرار گرفته بود، قاصدی را به سرعت به مکه فرستاد،تا جریان را به اطلاع اهل مکه برساند، قاصد در حالی که طبق توصیه ابو سفیان بینی شتر خود را دریده و گوش آن را بریده و خون به طرز هیجان انگیزی از شتر می ریخت و پیراهن خود را از دو طرف پاره کرده بود و وارونه سوار بر شتر نشسته بود تا توجه همه مردم را به سوی خود جلب کند،وارد مکه شد،و فریاد برآورد:"ای مردم پیروزمند کاروان خود را دریابید،کاروان خود را دریابید،بشتابید و عجله کنید اما باور نمی کنم به موقع برسید،زیرا محمد و افرادی که از دین شما خارج شده اند برای تعرض به کاروان از مدینه بیرون شتافتند،در این موقع خواب عجیب و وحشتناکی که"عاتکه" فرزند عبد المطلب و عمه پیامبر ص دیده بود دهان به دهان می گشت و بر هیجان مردم می افزود.

جریان خواب این بود که او سه روز قبل در خواب دیده بود که شخصی فریاد می زند،مردم به سوی قتلگاه خود بشتابید و سپس این منادی بر فراز کوه "ابو قیس"رفت و قطعه سنگ بزرگی را از بالا به حرکت در آورد،این قطعه سنگ متلاشی شد و هر قسمتی از آن به یکی از خانه های قریش اصابت کرد،و نیز از دره مکه سیلاب خون جاری شد.

هنگامی که وحشت زده از خواب بیدار شد و به برادرش"عباس"خبر داد، مردم در وحشت فرو رفتند،اما هنگامی که داستان این خواب به گوش"ابو جهل" رسید،گفت:این زن پیامبر دومی است که در فرزندان عبد المطلب ظاهر شده، قسم به بتهای"لات"و"عزی"که سه روز مهلت می دهیم اگر اثری از تعبیر خواب

ص :۹۴

او ظاهر نشد،نامه ای را در میان خودمان امضا می کنیم که"بنی هاشم"دروغگوترین طوائف عربند،ولی روز سوم که از این کار گذشت،همان روزی بود که فریاد قاصد ابو سفیان همه مکه را لرزان ساخت.

و از آنجا که بسیاری از مردم مکه در این کاروان سهمی داشتند مردم به سرعت بسیج شدند و حدود ۹۵۰ نفر مرد جنگی که جمعی از آنها بزرگان و سرشناسان مکه بودند با ۷۰۰ شتر و ۱۰۰ رأس اسب به حرکت در آمدند،و فرماندهی لشکر به عهده ابو جهل بود.

از سوی دیگر ابو سفیان برای اینکه خود را از تعرض مسلمانان مصون بدارد،مسیر خود را تغییر داد و به سرعت به سوی مکه گام بر می داشت.

پیامبر اسلام ص با ۳۱۳ نفر که تقریبا مجموع مسلمانان مبارز اسلام را در آن روز تشکیل می دادند به نزدیکی سرزمین بدر،بین راه مکه و مدینه رسیده بود که خبر حرکت سپاه قریش به او رسید.

در این هنگام با یاران خود مشورت کرد که آیا به تعقیب کاروان ابو سفیان و مصادره اموال کاروان بپردازد و یا برای مقابله با سپاه آماده شود جمعی مقابله با سپاه دشمن را ترجیح دادند ولی گروهی از این کار اکراه داشتند،و ترجیح می دادند که کاروان را تعقیب کنند،دلیل آنها هم این بود که ما به هنگام بیرون آمدن از مدینه به قصد مقابله با سپاه مکه نبودیم و آمادگی رزمی برای درگیری با آنها نداریم در حالی که آنها با پیش بینی قطعی و آمادگی کافی برای جنگ،به سوی ما می آیند.

این دودلی و تردید در این گروه هنگامی افزایش یافت که معلوم شد نفرات دشمن تقریبا بیش از سه برابر نفرات مسلمانان و تجهیزات آنها چندین برابر تجهیزات مسلمانان است،ولی با همه این حرفها پیامبر ص نظر گروه اول را پسندید،و دستور داد آماده حمله به سپاه دشمن شوند،هنگامی که دو سپاه با هم

روبرو شدند،دشمن نتوانست باور کند که مسلمانان با آن نفرات و تجهیزات کم به میدان آمده اند بلکه فکر می کرد قسمت مهم سپاه اسلام در جایی مخفی شده اند تا به موقع حمله خود را به طور غافلگیرانه شروع کنند،لذا شخصی را برای تحقیق فرستادند،اما به زودی فهمیدند که جمعیت همانست که دیده بودند.

از طرفی همانطور که گفتیم جمعی از مسلمانان در وحشت و ترس فرو رفته بودند،و اصرار داشتند که مبارزه با این گروه عظیم که هیچگونه موازنه ای با آنها ندارد صلاح نیست،ولی پیامبر ص با این وعده الهی آنها را دلگرم ساخت و گفت:"خداوند به من وعده داده که بر یکی از دو گروه پیروز خواهید شد، یا بر کاروان قریش یا بر لشکرشان،و وعده خداوند تخلف ناپذیر است،بخدا سوگند گویا محل کشته شدن ابو جهل و عده ای از سران قریش را با چشم خود می بینم،سپس به مسلمانان دستور داد که در کنار چاه بدر فرود آیند("بدر"در اصل نام مردی از قبیله"جهینه"بود که چاهی در آن سرزمین احداث کرد، بعدا آن چاه و آن سرزمین به نام سرزمین بدر و چاه بدر نامیده شد).

در این گیر و دار ابو سفیان توانست خود را با قافله از منطقه خطر رهایی بخشد،و از طریق ساحل دریا(دریای احمر)از بیراهه به سوی مکه با عجله بشتابد،و به وسیله قاصدی به لشکر پیغام فرستاد که خدا کاروان شما را رهایی بخشید،من فکر می کنم مبارزه با محمد در این شرائط لزوم ندارد چون دشمنانی دارد که حساب او را خواهند رسید،ولی رئیس لشکر ابو جهل به این پیشنهاد تن در نداد،و به بتهای بزرگ"لات"و"عزی"قسم یاد کرد که ما نه تنها با آنها مبارزه می کنیم بلکه تا داخل مدینه آنها را تعقیب خواهیم کرد و یا اسیرشان می کنیم و به مکه می آوریم تا صدای این پیروزی به گوش تمام قبائل عرب برسد.

سرانجام لشکر قریش نیز وارد سرزمین بدر شد،و غلامان خود را برای آوردن آب به سوی چاه فرستادند،یاران پیامبر ص آنها را گرفته و برای

بازجویی به خدمت پیامبر ص آوردند،حضرت از آنها پرسید شما کیستید؟گفتند:

غلامان قریشیم،فرمود:تعداد لشکر چند نفر است،گفتند اطلاعی از این موضوع نداریم فرمود هر روز چند شتر برای غذا می کشند،گفتند نه تا ده شتر،فرمود جمعیت آنها از نهصد تا هزار نفر است(هر شتر خوراک یکصد مرد جنگی).

محیط،محیط رعب آور و براستی وحشتناکی بود،لشکر قریش که با ساز و برگ جنگی فراوان و نیرو و غذای کافی و حتی زنان خواننده و نوازنده برای تهییج یا سرگرمی لشکر قدم بمیدان گذارده بودند،خود را با حریفی روبروی می دیدند که باورشان نمی آمد،با آن شرائط قدم به میدان جنگ بگذارند.

پیامبر ص که می دید یارانش ممکن است،از وحشت شب را به آرامی نخوابند،و روز و فردا با جسم و روحی خسته در برابر دشمن قرار بگیرند،طبق یک وعده الهی به آنها فرمود:غم مخورید اگر نفراتتان کم است،جمع عظیمی از فرشتگان آسمان به کمک شما خواهند شتافت و آنها را کاملا دلداری داده به پیروزی نهایی که وعده الهی بود مطمئن ساخت بطوری که آنها شب را به آرامی خوابیدند. مشکل دیگری که جنگجویان از آن وحشت داشتند،وضع میدان بدر بود که از شنهای نرم که پاها در آن فرو می رفت پوشیده بود،در آن شب باران جالبی بارید،هم توانستند با آب آن وضو بسازند،خود را شستشو و صفا دهند و هم زمین زیر پای آنها سفت و محکم شد،و عجب اینکه این رگبار در سمت دشمن به طوری شدید بود که آنها را ناراحت ساخت.

خبر تازه ای که به وسیله گزارشگران مخفی که از لشکر اسلام شبانه به کنار اردوگاه دشمن آمده بودند،دریافت شد و به سرعت در میان مسلمانان انعکاس یافت این بود که آنها گزارش دادند،که لشکر قریش با آن همه امکانات،سخت بیمناکند گویی خداوند لشکری از وحشت در سرزمین قلب آنها فرو ریخته است،

ص :۹۷

فردا صبح لشکر کوچک اسلام با روحیه ای نیرومند در برابر دشمن صف کشیدند.

قبلا پیامبر ص به آنها پیشنهاد صلح کرد تا عذر و بهانه ای باقی نماند و نماینده ای به میان آنها فرستاد که من دوست ندارم شما نخستین گروهی باشید که مورد حمله ما قرار می گیرید،بعضی از سران قریش مایل بودند این دستی را که به عنوان صلح به سوی آنها دراز شده بفشارند و صلح کنند،ولی باز ابو جهل مانع شد.

سرانجام آتش جنگ شعله ور گردید،"حمزه"عموی پیامبر ص و"علی" ع که جوانترین افراد لشکر بودند و جمعی دیگر از جنگجویان شجاع اسلام در جنگهای تن به تن که سنت آن روز بود،ضربات شدیدی بر پیکر حریفان خود زدند و آنها را از پای در آوردند،روحیه دشمن باز ضعیفتر شد،ابو جهل فرمان حمله عمومی صادر کرد،و قبلا دستور داده بود آن دسته از اصحاب پیامبر ص را که از مدینه اند به قتل برسانند و مهاجرین مکه را اسیر کنند و برای انجام یک سلسله از تبلیغات به مکه آورند،لحظات حساسی بود پیامبر ص به مسلمانان دستور داده بود زیاد به انبوه جمعیت نگاه نکنند و تنها به حریفان خود بنگرند و دندانها را روی هم فشار دهند و سخن کمتر بگویند و از خداوند مدد بخواهند و از فرمان پیامبر ص در همه حال سر نپیچند و به پیروزی نهایی امیدوار باشند، پیامبر ص دست به سوی آسمان برداشت و عرض کرد:یا رب ان تهلک هذه العصابه،لم تعبد:"اگر این گروه کشته شوند کسی ترا پرستش نخواهد کرد".

باد به شدت به سوی لشکر قریش می وزید و مسلمانان پشت به باد به آنها حمله می کردند،استقامت و پایمردی و دلاوریهای آنها قریش را در تنگنا قرار داده بود، در نتیجه هفتاد نفر از سپاه دشمن که ابو جهل در میان آنها بود،کشته شدند و در میان خاک و خون غلطیدند و ۷۰ نفر به دست مسلمانان اسیر گشتند ولی مسلمانان تعداد کمی کشته بیشتر نداشتند،و به این ترتیب نخستین پیکار مسلحانه

مسلمانان با دشمن نیرومندشان با پیروزی غیر منتظره ای پایان گرفت (۱).

***

تفسیر:

اکنون که چگونگی غزوه بدر را به طور فشرده دانستیم به تفسیر آیات سوره باز می گردیم،در نخستین آیه مورد بحث اشاره به وعده پیروزی اجمالی خداوند در جریان جنگ بدر شده،و می گوید:"به یاد بیاورید هنگامی را که خداوند به شما وعده داد که یکی از دو گروه(کاروان تجاری قریش یا لشکر آنها) در اختیار شما قرار خواهد گرفت"(وَ إِذْ یَعِدُکُمُ اللّهُ إِحْدَی الطّائِفَتَیْنِ أَنَّها لَکُمْ) اما شما برای پرهیز از دردسرهای جنگ و تلفات و ناراحتیهای ناشی از آن "دوست می داشتید کاروان در اختیارتان قرار بگیرد،نه لشکر قریش"(وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَیْرَ ذاتِ الشَّوْکَهِ تَکُونُ لَکُمْ).

در روایات آمده است که پیامبر ص به آنها فرمود: إِحْدَی الطّائِفَتَیْنِ لکم اما العیر و اما النفیر که"عیر"به معنی کاروان و"نفیر"به معنی لشکر است ولی همانطور که در آیه ملاحظه می کنید به جای لشکر،"ذاتِ الشَّوْکَهِ "و به جای کاروان" غَیْرَ ذاتِ الشَّوْکَهِ "تعبیر شده است.

این تعبیر،نکته لطیفی در بر دارد،زیرا"شوکه"که به معنی قدرت و شدت است در اصل از"شوک"به معنی"خار"گرفته شده،سپس به سر نیزه های سربازان و بعد از آن به هر گونه اسلحه،"شوکه"گفته شده،و از آنجا که سلاح نشانه قدرت و شدت است به هر گونه قدرت و شدت نیز،شوکه اطلاق می شود.

بنا بر این"ذات شوکه"به معنی سربازان مسلح،و"غیر ذات شوکه"به

۱- ۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۲ از صفحه ۱۲۱ تا ۱۳۶ و مجمع البیان جلد ۴ از صفحه ۵۲۱ تا ۵۲۳(باختصار و تلخیص و در پاره ای از موارد با توضیح).

معنی کاروان غیر مسلح است که اگر مردان مسلحی هم در آن بوده،مسلما قابل ملاحظه نبوده اند.

یعنی گروهی از شما روی حس راحت طلبی یا علاقه به منافع مادی،ترجیح می دادند که با مال التجاره دشمن روبرو شوند،نه با سربازان مسلح،در حالی که پایان جنگ نشان داد،صلاح و مصلحت قطعی آنها در این بود که قدرت نظامی دشمن را درهم بکوبند،تا راه برای پیروزیهای بزرگ آینده هموار گردد.

لذا به دنبال آن می گوید:"خدا می خواهد به این وسیله حق را با کلمات خود تثبیت کند،و آئین اسلام را تقویت نماید و ریشه کافران را قطع کند"(وَ يُرِيدُ اللّٰهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمٰاتِهِ وَ يَقْطَعَ دٰابِرَ الْكٰافِرِينَ) (۱)بنا بر این،این یک درس بزرگ عبرت برای همه شما مسلمانان بود که در حوادث مختلف،دورنگر و آینده ساز باشید،نه کوته بین و تنها به فکر امروز، هر چند دورنگری و مآل اندیشی مشکلات فراوانی در بر داشته باشد و کوته بینی تؤام با آسایش و منافع مادی زودگذر،زیرا پیروزی نخست یک پیروزی ریشه دار و همه جانبه است،اما پیروزی دوم یک پیروزی سطحی و موقت است.

این تنها درسی برای مسلمانان آن روز نبود،بلکه مسلمانان امروز نیز باید از این تعلیم آسمانی الهام بگیرند،هرگز به خاطر مشکلات و ناراحتیها و زحمات طاقت فرسا از برنامه های اصولی چشم بپوشند و بسراغ برنامه های غیر اصولی ولی ساده و کم زحمت نروند. ***در آخرین آیه باز هم به طور آشکارتر پرده از روی مطلب بر می دارد که "هدف اصلی این برنامه(درگیری مسلمانان با لشکر دشمن در میدان بدر)این بود

۱- ۱) "دابر"به معنی دنباله و عقب چیزی است،بنا بر این قطع دابر کنایه از ریشه کن ساختن می باشد.

که حق یعنی توحید و اسلام و عدالت و آزادی بشر از چنگال خرافات و اسارتها و مظالم،تثبیت و جای گیر شود و باطل یعنی شرک و کفر و بی ایمانی و ظلم و فساد ابطال گردد و از میان برود،هر چند مشرکان مجرم و مجرمان مشرک مایل نباشند" (لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْباطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ).

آیا این آیه تاکید همان مطلبی است که در آیه پیش گفته شد همانطور که در نظر ابتدایی به چشم می خورد؟ یا مطلب جدیدی را در بر دارد،بعضی از مفسران مانند"فخر رازی"در تفسیر"کبیر"و نویسنده"المنار"در تفسیرش چنین گفته اند که حق در آیه قبل اشاره به پیروزی مسلمانان در جنگ بدر بود،اما حق در آیه دوم اشاره به پیروزی اسلام و قرآن است که نتیجه پیروزی نظامی در جنگ بدر بود،و به این ترتیب،پیروزی نظامی در آن شرائط خاص مقدمه پیروزی هدف و مکتب بود.

این احتمال نیز هست که آیه قبل اشاره به اراده خدا(اراده تشریعی که در شکل فرمان پیامبر ص آشکار شد)بوده باشد،و آیه اخیر اشاره به نتیجه این حکم و فرمان(دقت کنید).

[سوره الأنفال (۸): آيات ۹ تا ۱۴]

اشاره

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجٰابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ اَلْمَلاٰئِكَةِ مُرْدِفِينَ (۹) وَ مٰا جَعَلَهُ اَللّٰهُ إِلاّٰ بُشْرىٰ وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَ مَا اَلنَّصْرُ إِلاّٰ مِنْ عِنْدِ اَللّٰهِ إِنَّ اَللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۱۰) إِذْ يُغَشِّيكُمُ اَلنُّعٰاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ اَلسَّمٰاءِ مٰاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَ يُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ اَلشَّيْطٰانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلىٰ قُلُوبِكُمْ وَ يُثَبِّتَ بِهِ اَلْأَقْدٰامَ (۱۱) إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى اَلْمَلاٰئِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا اَلَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ اَلَّذِينَ كَفَرُوا اَلرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ اَلْأَعْنٰاقِ وَ اِضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنٰانٍ (۱۲) ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اَللّٰهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ يُشٰاقِقِ اَللّٰهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اَللّٰهَ شَدِيدُ اَلْعِقٰابِ (۱۳) ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْكٰافِرِينَ عَذٰابَ اَلنّٰارِ (۱۴)

ترجمه:

۹-(به خاطر بیاورید)زمانی را(که از شدت ناراحتی در میدان بدر)از پروردگارتان تقاضای کمک می کردید و او تقاضای شما را پذیرفت(و گفت)من شما را با یک هزار از فرشتگان که پشت سر هم فرود می آیند یاری می کنم.

۱۰-ولی خداوند این را تنها برای شادی و اطمینان قلب شما قرار داد و گر نه پیروزی جز از طرف خدا نیست خداوند توانا و حکیم است.

۱۱-(به خاطر بیاورید)هنگامی را که خواب سبکی که مایه آرامش از ناحیه خدا بود شما را فرو گرفت و آبی از آسمان برای شما فرو فرستاد تا با آن شما را پاک و پلیدی شیطان را از شما دور سازد و دلهای شما را محکم و گامها را با آن ثابت دارد.

۱۲-(به خاطر بیاورید)موقعی را که پروردگارت به فرشتگانی وحی کرد من با شما هستم کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم بدارید.بزودی در دلهای کافران ترس و وحشت می افکنم ضربه ها را بر بالاتر از گردن(بر سرهای دشمنان)فرود آرید و دست و پای آنها را از کار بیندازید.

۱۳-این به خاطر آنست که آنها با خدا و پیامبرش ص دشمنی ورزیدند و هر کس با

خدا و پیامبرش دشمنی کند(کیفر شدیدی می بیند)خداوند شدید العقاب است.

۱۴-این(مجازات دنیا)را بچشید و برای کافران مجازات آتش(در جهان دیگر)خواهد بود.

تفسیر:

اشاره

درسهای آموزنده در میدان بدر

این آیات به قسمتهای حساسی از جنگ بدر و نعمتهای گوناگونی که خداوند در این صحنه خطرناک نصیب مسلمانان کرد اشاره می کند،تا حس اطاعت و شکرگزاری آنها را برانگیزد و راه را به سوی پیروزیها و پیشرفتهای آینده در برابر آنها بگشاید.

نخست به یاری فرشتگان اشاره کرده می گوید:"به خاطر بیاورید زمانی را که از شدت وحشت و اضطراب که از کثرت نفرات دشمن و فزونی تجهیزات جنگی آنها برای شما پیش آمده بود،به خدا پناه بردید و دست حاجت به سوی او دراز کردید و از وی تقاضای کمک نمودید"(إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ).

در پاره ای از روایات آمده که پیامبر ص نیز با مسلمانها در استغاثه و یاری طلبیدن از خداوند هم صدا بود،دست خود را به سوی آسمان بلند کرده بود و عرضه می داشت

اللهم انجز لی ما وعدتنی اللهم ان تهلك هذه العصابه لا تعبد فی الارض :"خداوندا وعده ای را كه به من داده ای تحقق بخشد،پروردگارا اگر این گروه مؤمنان نابود شوند پرستش تو از زمین بر چیده خواهد شد،و آن قدر پیامبر ص به این استغاثه و دعا ادامه داد كه عبا از دوشش بر زمین افتاد (۱).

در این هنگام"خداوند تقاضای شما را پذیرفت و فرمود:من شما را با یک هزار نفر از فرشتگان که پشت سر هم فرود می آیند،کمک و یاری می کنم" (فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلاٰئِكَهِ مُرْدِفِينَ).

"مردفین"از ماده"ارداف"به معنی پشت سر هم قرار گرفتن است،

۱- ۱) مجمع البیان ذیل آیه.

بنا بر این مفهوم این کلمه این می شود که فرشتگان پشت سر یکدیگر برای یاری مسلمانان فرود آمدند.

این احتمال نیز در معنی آیه داده شده است که منظور این است که این گروه هزار نفری گروه های متعدد دیگری را پشت سر داشتند و به این ترتیب با آیه ۱۲۴ سوره"آل عمران"که می گوید پیامبر به مؤمنان می گفت:"آیا کافی نیست که خداوند شما را به سه هزار نفر از فرشتگان یاری کند"تطبیق می نماید.

ولی ظاهر این است که عدد فرشتگان در بدر یکهزار نفر بوده است،و مردفین صفت آن یکهزار نفر است،و آیه سوره آل عمران وعده ای بوده است به مسلمانان که حتی اگر لازم شود خداوند عدد بیشتری را به یاری شما می فرستد. سپس برای اینکه کسی خیال نکند پیروزی به دست فرشتگان و مانند آنها است،می گوید"خداوند این کار را فقط برای بشارت و اطمینان قلب شما قرار داد" (وَ مٰا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلاّٰ بُشْریٰ وَ لِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُکُمْ) "و گر نه پیروزی جز از ناحیه خداوند نیست"و ما فوق همه این اسباب ظاهری و باطنی اراده و مشیت او است(وَ مَا النَّصْرُ إِلاّٰ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ) "زیرا خداوند آن چنان قادر و قوی است که هیچکس نمی تواند در برابر اراده و ایستادگی کند و آن چنان حکیم و دانا است که یاری خود را جز در مورد افراد شایسته قرار نخواهد داد"(إِنَّ اللّٰهَ عَزِیزٌ حَکِیمٌ) ***

آیا فرشتگان جنگیدند؟

در میان مفسران در این زمینه گفتگوی بسیار شده است،بعضی معتقدند که فرشتگان رسما وارد صحنه نبرد شدند و با سلاحهای مخصوص به خود به لشکر دشمن حمله کردند و عده ای از آنها را به خاک افکندند،پاره ای از روایات را نیز در این زمینه نقل کرده اند.

ص:۱۰۴

ولی قرائنی در دست است که نشان می دهد نظر گروه دوم که می گویند:

فرشتگان تنها برای دلگرمی و تقویت روحیه مؤمنان نازل شدند،به واقع نزدیکتر است.

زیرا اولا:در آیه فوق خواندیم که می فرمود:اینها تمام برای اطمینان قلب شما بوده است که با احساس این پشت گرمی بهتر مبارزه کنید،نه اینکه آنها اقدام به جنگ کرده باشند.

ثانیا:اگر بنا شود فرشتگان،شجاعانه سربازان دشمن را به خاک افکنده باشند چه فضیلتی برای مجاهدین بدر باقی خواهد ماند که اینهمه در روایات از آنها سخن به میان آمده است.

ثالثا:تعداد مقتولین بدر ۷۰ نفر بودند که قسمت مهمی از آنها با شمشیر علی ع به خاک افتادند و قسمت دیگری به دست جنگجویان اسلام که غالبا قاتلین آنها در تاریخ به نام ذکر شده اند،بنا بر این چه باقی می ماند برای فرشتگان و چه کسی را آنها به خاک انداختند. ***سپس دومین نعمت خود را به مؤمنان یادآور می شود و می گوید"به خاطر بیاورید هنگامی را که خواب سبکی شما را فرو گرفت که مایه آرامش و امنیت روح و جسم شما از ناحیه خداوند گردید"(إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعاسَ أَمَنَةً مِنْهُ) "یغشی"از ماده"غشیان"به معنی پوشاندن و احاطه کردن است،گویی خواب همچون پرده ای بر آنها افکنده شد و آنها را پوشاند.

"نعاس"به ابتدای خواب و یا خواب کم و سبک و آرام بخش گفته می شود، و شاید اشاره به این است که در عین استراحت آن چنان خواب عمیقی بر شما مسلط نشد که دشمن بتواند از موقعیت استفاده کرده و بر شما شبیخون بزنند.

و به این ترتیب مسلمانان در آن شب پر اضطراب،از این نعمت بزرگی که

فردای آن روز در میدان مبارزه به آنها کمک فراوانی کرد بهره گرفتند.

سومین موهبتی را که در آن میدان به شما ارزانی داشت این بود،"که آبی از آسمان برای شما فرو فرستاد"(وَ یُنَزِّلُ عَلَیْکُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً) "تا بوسیله آن شما را پاک و پاکیزه کند و پلیدی شیطان را از شما دور سازد" (لِیُطَهِّرَکُمْ بِهِ وَ یُذْهِبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّیْطانِ) این پلیدی ممکن است وسوسه های شیطانی بوده و ممکن است پلیدی جسمانی بر اثر جنابت بعضی در آن شب و یا هر دو،و در هر حال این آب حیاتبخش که در گودالهای اطراف بدر جمع شده بود،در حالی که دشمن چاهها را در اختیار گرفته بود و مسلمانان نیاز شدیدی برای شستشو و رفع عطش به آن داشتند همه این پلیدیها را شست و با خود برد.

به علاوه"خدا می خواست با این نعمت دلهای شما را محکم دارد"(وَ لِیَرْبِطَ عَلی قُلُوبِکُمْ)و نیز"می خواست در آن شنزار که پای شما فرو می رفت،و لغزنده بود،به وسیله ریزش باران گامهای شما را محکم کند"(وَ یُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدامَ) این احتمال نیز وجود دارد که مراد از تثبیت اقدام تقویت روحیه و افزودن میزان پایمردی و استقامت آنها در پرتو این نعمت باشد و یا اشاره به هر دو قسمت بوده باشد. ***دیگر از نعمتهای پروردگار بر مجاهدان جنگ بدر،ترس و وحشتی بود که در دل دشمنان افکند و روحیه آنها را سخت متزلزل ساخت در این باره می فرماید:

"به خاطر بیاورید هنگامی را که پروردگار تو به فرشتگان وحی فرستاد،من با شما هستم و شما افراد با ایمان را تقویت کنید و ثابت قدم بدارید"(إِذْ یُوحِی رَبُّکَ إِلَی الْمَلائِکَهِ أَنِّی مَعَکُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِینَ آمَنُوا) و"به زودی در دلهای کافران ترس و وحشت می افکنم،(سَأُلْقِی فِی قُلُوبِ

الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ

) و این راستی عجیب بود که ارتش نیرومند قریش در برابر سپاه کوچک مسلمانان-طبق نقل تواریخ-آن چنان روحیه خود را باخته بود که جمعی از درگیر شدن با مسلمانان بسیار وحشت داشتند،گاه پیش خود فکر می کردند اینها افراد عادی نیستند بعضی می گفتند مرگ را بر شترهای خویش حمل کرده و از یثرب(مدینه)برایتان سوغات آورده اند.

شک نیست که این رعب افکنی در دل دشمن که از عوامل مؤثر پیروزی بود بدون حساب نبود،آن پایمردی مسلمانان،آن نماز جماعت و شعارهای گرم و داغشان،آن اظهار وفاداری مؤمنان راستین و سخنانی همچون سخنان"سعد بن معاذ"که به عنوان نمایندگی از طرف انصار به پیامبر ص عرض کرد:پدر و مادرم به فدایت باد ای رسول خدا ما به تو ایمان آورده ایم و به نبوت تو گواهی داده ایم که هر چه می گویی از طرف خدا است،هر دستوری را می خواهی بده و از اموال ما هر چه می خواهی برگیر،به خدا سوگند اگر به ما فرمان دهی که در این دریا(اشاره به دریای احمر که در آن نزدیکی بود)فرو رویم فرو خواهیم رفت،ما آرزو داریم خداوند به ما توفیق دهد خدمتی کنیم که مایه روشنی چشم تو شود،آری اینگونه سخنان که به هر حال در میان دوست و دشمن پخش می شد به اضافه آنچه قبلا از استقامت مردان و زنان مسلمان در مکه دیده بودند،همگی دست به دست هم داد،و وحشت برای دشمنان آفرید.

باد شدیدی که به سوی جبهه دشمن می وزید و رگباری که بر آنها فرود آمد،و خاطره وحشتناک خواب"عاتکه"در مکه و مانند اینها عوامل دیگری برای وحشت و اضطراب آنها بودند.

سپس فرمانی را که در میدان بدر به وسیله پیامبر ص به مسلمانان داده بود،به یاد آنها می آورد،و آن این بود که هنگام نبرد با مشرکان از ضربه های

غیر کاری بپرهیزید و نیروی خود را در آن صرف نکنید،بلکه ضربه های کاری بر پیکر دشمن فرود آرید"ضربه بر بالاتر از گردن،بر مغزها و سرهای آنها فرود آرید"(فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ) "و دست و پای آنها را از کار بیندازید"(وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ کُلَّ بَنانٍ) "بنان"جمع"بنانه"به معنی سر انگشت دست یا پا و یا خود انگشتان است، و در آیه مورد بحث می تواند کنایه از دست و پا بوده باشد و یا به معنی اصلیش که انگشتان است،زیرا قطع شدن انگشتان و از کار افتادن آنها اگر در دست باشد قدرت حمل سلاح را از انسان می گیرد،و اگر در پا باشد،قدرت حرکت را.

این احتمال نیز وجود دارد که اگر دشمن مهاجم پیاده باشد،هدف را سر او قرار دهید و اگر سواره باشد دست و پای او.

همانطور که در سابق هم اشاره کردیم بعضی این جمله را خطاب به فرشتگان می دانند ولی قرائن نشان می دهد که مخاطب در این جمله مسلمانان هستند،و اگر هم مخاطب فرشتگان باشند ممکن است هدف از ضربه زدن بر مغزها و دست و پا ایجاد رعب و وحشت در آنها باشد آن چنان که دست و پایشان در کار بلغزد،و سرها به زیر آید.(البته این تفسیر بر خلاف ظاهر عبارت است و باید به کمک قرائنی که سابقا در باره جنگ نکردن ملائکه گفتیم اثبات شود) ***بعد از همه گفتگوها برای اینکه کسی این فرمانهای شدید و دستورات قاطع و کوبنده را بر خلاف آئین جوانمردی و رحم و انصاف تصور نکند،می فرماید:

"اینها استحقاق چنین چیزی را دارند زیرا آنان از در عداوت و دشمنی و عصیان و گردنکشی در برابر خدا و پیامبرش در آمدند"(ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ) "شاقوا"از ماده"شقاق"در اصل به معنی شکاف و جدایی است و از آنجا که شخص مخالف و دشمن و عصیانگر،صف خود را جدا می کند به عمل او شقاق

گفته می شود،"و هر کس از در مخالفت و دشمنی با خدا و پیامبرش در آید،گرفتار مجازات دردناک در دنیا و آخرت خواهد شد،زیرا خداوند(همانگونه که رحمتش وسیع و بی انتها است)مجازاتش شدید و دردناک است"(وَ مَنْ یُشاقِقِ اللّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ) ***سپس برای تاکید این موضوع می گوید"این مجازات دنیا را بچشید-مجازات ضربه های سخت در میدان جنگ و کشته شدن و اسارت و شکست و ناکامی-و در انتظار مجازات سرای دیگر باشید،"زیرا عذاب آتش در انتظار کافران است" (ذلِکُمْ فَذُوقُوهُ وَ أَنَّ لِلْکافِرِینَ عَذابَ النّارِ)

[سوره الأنفال (٨): آیات ١۵ تا ١٨]

اشاره

یَا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا إِذَا لَقِیتُمُ اَلَّذِینَ کَفَرُوا زَحْفاً فَلاَ تُوَلُّوهُمُ اَلْأَدْبَارَ (١۵) وَ مَنْ یُوَلِّهِمْ یَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاَّ مُتَحَرِّفاً لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَیِّزاً إِلیٰ فِئَهٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اَللّٰهِ وَ مَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ اَلْمَصِیرُ (١۶) فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لٰکِنَّ اَللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَ مَا رَمَیْتَ إِذْ رَمَیْتَ وَ لٰکِنَّ اَللّٰهَ رَمیٰ وَ لِیُبْلِیَ اَلْمُؤْمِنِینَ مِنْهُ بَلاَءً حَسَناً إِنَّ اَللّٰهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (١٧) ذٰلِکُمْ وَ أَنَّ اَللّٰهَ مُوهِنُ کَیْدِ اَلْکَافِرِینَ (١٨)

ترجمه:

١۵-ای کسانی که ایمان آورده اید هنگامی که با انبوه کافران در میدان نبرد روبرو شوید به آنها پشت نکنید.

١۶-و هر کس در آن هنگام به آنها پشت کند-مگر در صورتی که هدفش کناره گیری از میدان برای حمله مجدد و یا به قصد پیوستن به گروهی(از مجاهدان)بوده باشد- (چنین کسی)گرفتار غضب پروردگار خواهد شد و ماوای او جهنم و چه بد جایگاهی است.

١٧-این شما نبودید که آنها را کشتید بلکه خداوند آنها را کشت و این تو نبودی(ای پیامبر که خاک و ریگ به صورت آنها)پاشیدی بلکه خدا پاشید و خدا می خواست مؤمنان را به این وسیله به خوبی بیازماید،خداوند شنوا و دانا است.

١٨-سرنوشت مؤمنان و کافران همان بود که دیدید و خداوند نقشه های کافران را سست می کند.

تفسیر:

فرار از جهاد ممنوع!

همانگونه که در تفسیر آیات گذشته اشاره شد بازگو کردن داستان جنگ بدر و نعمتهای گوناگون خداوند بر"مسلمانان نخستین"در این جریان بخاطر آن است که از گذشته برای آینده درس بیاموزند لذا در آیات مورد بحث روی سخن را به مؤمنان کرده و یک دستور کلی جنگی را به آنها توصیه و تاکید می کند و می گوید"ای کسانی که ایمان آورده اید هنگامی که با کافران در میدان جهاد روبرو شدید به آنها پشت می کنید و فرار اختیار ننمائید"(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا زَحْفاً فَلا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبارَ) "لقیتم"از ماده"لقاء"به معنی اجتماع و روبرو شدن است ولی در بسیاری از موارد به معنی روبرو شدن در میدان جنگ آمده است.

"زحف"در اصل به معنای حرکت کردن به سوی چیزی است آن چنان که پاها به سوی زمین کشیده شود،همانند حرکت کودک قبل از آنکه راه بیافتد و یا شتر به هنگام خستگی که پای خود را به روی زمین می کشد سپس به حرکت لشکر انبوه نیز گفته شده است زیرا از دور چنان به نظر می رسد که گویی روی زمین می لغزند و به پیش می آیند.

در آیه فوق بکار بردن کلمه"زحف"اشاره به این است که هر چند دشمن از نظر نفرات و تجهیزات فراوان و شما در اقلیت قرار داشته باشید نباید از میدان مبارزه فرار کنید همانگونه که نفرات دشمن در میدان بدر چند برابر شما بود و پایداری به خرج دادید و سرانجام پیروز شدید.

اصولا فرار از جنگ یکی از بزرگترین گناهان در اسلام محسوب می شود

ص :۱۱۱

منتهی با توجه به بعضی از آیات قرآن،آن را مشروط به این دانسته اند که جمعیت دشمن حد اکثر دو برابر مسلمانان بوده باشد که بحث آن به خواست خداوند در همین سوره ذیل آیه ۶۵ و ۶۶ خواهد آمد. ***به همین جهت در آیه بعد مجازات دردناک فرار کنندگان از میدان جهاد را با ذکر استثناهای آن شرح می دهد و می فرماید:"کسانی که به هنگام مبارزه با دشمن پشت به آنها کنند-مگر در صورتی که هدف کناره گیری از میدان برای انتخاب یک روش جنگی بوده باشد و یا بقصد پیوستن به گروهی از مسلمانان و حمله مجدد-چنین کسی گرفتار غضب پروردگار خواهد شد"(وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاّ مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلى فِئَةٍ فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّهِ).

همانگونه که مشاهده می کنیم در این آیه دو صورت از مسئله فرار،استثناء شده که در ظاهر شکل فرار دارد اما در باطن شکل مبارزه و جهاد.

نخست صورتی است که از آن تعبیر به" مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ "شده"متحرف" از ماده"تحرف"به معنای کناره گیری از وسط به اطراف و کناره هاست، و منظور از این جمله این است که جنگ جویان به عنوان یک تاکتیک جنگی از برابر دشمن بگریزند و به کناری بروند که او را به دنبال خود بکشانند و ناگهان ضربه غافل گیرانه را بر پیکر او وارد سازند و یا به صورت جنگ و گریز دشمن را خسته کنند که جنگ گاهی حمله و گاهی عقب نشینی به عنوان حمله مجدد است و به قول عربها"الحرب کر و فر" شکل دوم آن است که جنگجویی خود را در میدان تنها بیند و برای پیوستن به گروه جنگجویان عقب نشینی کند و پس از پیوستن به آنها حمله را آغاز نماید.

بهر حال دستور تحریم فرار از میدان نباید به شکل خشکی تفسیر شود

که مانورها و تاکتیک های جنگی را از میان ببرد همان مانورهایی که سرچشمه بسیاری از پیروزیهاست.

و در پایان آیه می فرماید نه تنها فرار کنندگان گرفتار خشم خدا می شوند بلکه "جایگاه آنها دوزخ و چه بد جایگاهی است "(وَ مَأْواهُ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ) جمله "باء "از ماده "بواء "به معنای مراجعت و منزل گرفتن آمده،ولی ریشه آن به معنای صاف و مسطح کردن یک محل و مکان است و از آنجا که انسان به هنگام منزل گرفتن محل خود را صاف و مسطح می کند این کلمه به این معنا آمده است،همچنین چون انسان به منزلگاه خویش مراجعت می کند به معنای بازگشت نیز آمده است و در آیه بالا اشاره به این است که آنها مشمول غضب مستمر و مداوم پروردگار می شوند گویی در خشم و غضب پروردگار منزل گرفته اند.

"ماوی "در اصل به معنای پناهگاه است و اینکه در آیه بالا می خوانیم ماوای فرار کنندگان از جهاد جهنم است اشاره به این است که آنها با فرار می خواهند پناهگاهی برای خود انتخاب کنند که از هلاکت مصون بمانند ولی بعکس پناهگاه آنها جهنم می شود نه تنها در جهان دیگر بلکه در این جهان نیز در جهنمی سوزان از ذلت و بدبختی و شکست و محرومیت،پناه خواهند گرفت.

لذا در کتاب "عیون الاخبار "امام "علی بن موسی الرضا "ع در پاسخ یکی از دوستانش که از فلسفه بسیاری از احکام سؤال می کند در زمینه فلسفه تحریم فرار از جهاد می نویسد:"خداوند به این دلیل فرار از جهاد را تحریم کرده که موجب وهن و سستی در دین و تحقیر برنامه پیامبران و امامان و پیشوایان عادل می گردد و نیز سبب می شود که آنها نتوانند بر دشمنان پیروز شوند و دشمن را به خاطر مخالفت با دعوت به توحید پروردگار و اجرای عدالت و ترک ستمگری و از میان بردن فساد کیفر دهند،بعلاوه سبب می شود که دشمنان در برابر مسلمانان جسور شوند و حتی مسلمانان بدست آنها اسیر و مقتول گردند و سرانجام آئین

خداوند عز و جل بر چیده شود" (۱)در میان امتیازات فراوانی که علی ع داشت و گاهی خودش به عنوان سرمشق برای دیگران به آن اشاره می کند همین مسئله عدم فرار از میدان جهاد است آنجا که می فرماید"

انی لم افر من الزحف قط و لم یبارزنی احد الا سقیت الارض من دمه "!:"من هیچگاه از برابر انبوه دشمن فرار نکردم(با اینکه در طول عمرم در میدان های زیاد شرکت جستم)و هیچ کس در میدان جنگ با من روبرو نشد مگر اینکه زمین را از خونش سیراب کردم" (۲)عجیب این است که جمعی از مفسران اهل تسنن اصرار بر این دارند که حکم آیه فوق مخصوص جنگ بدر بوده است و این تهدید و تشدیدی که در زمینه فرار از جهاد در آن بیان شده مربوط به جنگجویان بدر است،در حالی که نه تنها دلیلی در آیه بر اختصاص نیست بلکه مفهوم آیه یک مفهوم کلی در باره همه جنگجویان و همه مجاهدان است،قرائن دیگر در آیات و روایات نیز این موضوع را تایید می کند(البته این حکم اسلامی شرائطی دارد که در آیات آینده از همین سوره بیان خواهد شد) ***سپس برای اینکه مسلمانان از پیروزی بدر مغرور نشوند و تنها بر نیروی جسمانی خودشان تکیه نکنند بلکه همواره دل و جان خود را به یاد خدا و مددهای او گرم و روشن نگاه دارند می گوید:

"این شما نبودید که دشمنان را در میدان بدر کشتید بلکه خداوند آنها را به قتل رساند"(فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ) "و تو ای پیامبر نیز خاک و ریگ در صورت آنها نپاشیدی بلکه خدا پاشید"

ص: ۱۱۴

۱- ۱) نور الثقلین ج ۲ ص ۱۳۸

۲- ۲) نور الثقلین ج ۲ ص ۱۳۹

(وَ مٰا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَ لٰكِنَّ اللّٰهَ رَمىٰ) در روایات اسلامی و مفسران آمده است که در روز بدر پیامبر به علی فرمود:

مشتی از خاک و سنگریزه از زمین بردار و به من بده،علی ع چنین کرد و پیامبر آنها را به سوی مشرکان پرتاب کرد و فرمود:"

شاهت الوجوه ":رویتان زشت و سیاه باد!و نوشته اند این کار اثر معجزه آسایی داشت و از آن گرد و غبار و سنگ ریزه در چشم دشمنان فرو ریخت و وحشتی از آن به همه دست داد.

شک نیست که در ظاهر همه این کارها را پیامبر و مجاهدان بدر انجام دادند اما اینکه می گوید شما نبودید که این کار را کردید اشاره به این است که اولا:قدرت جسمانی و روحانی و نیروی ایمان که سرچشمه این برنامه ها بود از ناحیه خدا به شما بخشیده شد و شما به نیروی خدا داد در راه او گام برداشتید و ثانیا:در میدان بدر حوادث معجزه آسایی که سابقا به آن اشاره کردیم تحقق یافت که مایه تقویت روحیه مجاهدان اسلام و موجب شکست روحیه دشمنان شد این تاثیر فوق العاده نیز از ناحیه پروردگار بود.

در حقیقت آیه فوق اشاره لطیفی است به مکتب"لا-جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین""نه اجبار است و نه واگذاری مطلق بلکه چیزی است در میان این دو"است زیرا در عین اینکه نسبت کشتن دشمنان را به مسلمانان و نسبت پاشیدن خاک را به پیامبر می دهد در عین حال از آنها این نسبت را سلب می کند(دقت کنید).

بدون شک در چنین عبارتی تناقضی وجود ندارد بلکه هدف این است که این کار،هم کار شما بود،و هم کار خدا،کار شما بود چون به اراده شما انجام گرفت و کار خدا بود چون نیرو و مدد از ناحیه او بود،بنا بر این آنها که پنداشته اند آیه فوق دلیل بر مکتب جبر است پاسخشان در خود آیه نهفته شده است.

و نیز اینکه قائلین به وحدت وجود آیه را دستاویزی برای مکتب خود قرار داده اند پاسخ آن نیز در خود این آیه به طرز لطیفی منعکس است،زیرا

اگر منظور بیان این باشد که خدا و خلق یکی هستند نباید نسبت فعل را به صورتی برای آنها اثبات و به صورتی از آنها نفی کند این نفی و اثبات خود دلیل بر تعدد مخلوق و خالق است و اگر فکر خود را از پیش داوری های نادرست و تعصب آمیز خالی کنیم خواهیم دید که آیه ارتباطی با هیچیک از مکتب های انحرافی ندارد،بلکه تنها به مکتب واسطه و"امر بین الامرین"اشاره می کند آنهم بخاطر یک هدف تربیتی یعنی از میان بردن آثار غرور که معمولا بعد از پیروزی ها،دامنگیر افراد می شود.

در پایان آیه اشاره به نکته مهم دیگری می کند و آن این که:میدان بدر یک میدان آزمایش برای مسلمانان بود"و خدا می خواست مؤمنان را از سوی خود به وسیله این پیروزی بیازماید"(وَ لِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلاٰءً حَسَناً).

"بلاء"در اصل به معنای آزمایش کردن است منتهی گاهی بوسیله نعمتهاست که آن را"بلاء حسن"می گویند و گاهی بوسیله مصیبت ها و مجازات هاست که به آن"بلاء سیء"گفته می شود،چنان که در باره بنی اسرائیل می خوانیم وَ بَلَوْنٰاهُمْ بِالْحَسَنٰاتِ وَ السَّيِّئٰاتِ :"آنها را بوسیله نعمتها و مصائب آزمودیم"(اعراف ۱۶۸).

خدا می خواست در این نخستین برخورد مسلحانه مؤمنان با دشمنان نیرومند طعم پیروزی را به آنها بچشاند و نسبت به آینده امیدوار و دلگرم سازد،این موهبت الهی آزمونی برای همه آنها بود،ولی هرگز نباید آنها از این پیروزی نتیجه منفی بگیرند و گرفتار غرور شوند،دشمن را کوچک بشمرند،خودسازی و آمادگی را فراموش کنند،و از اتکای به لطف پروردگار غفلت نمایند.

لذا با این جمله آیه را تمام می کند که"خداوند هم شنواست و هم داناست" (إِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ).

یعنی خدا صدای استغاثه پیامبر و مؤمنان را شنید و از صدق نیت و اخلاص آنها آگاه و با خبر بود،و به همین دلیل همگی را مشمول لطف قرار داد و بر

دشـمن پیروز سـاخت،و در آینـده نیز خـدا بر طبق نیـات و میزان اخلاص و انـدازه پایمردی و اسـتقامت مسـلمانان با آنها رفتار خواهـد کرد،مؤمنان مخلص و مجاهـد سـرانجام پیروز می شونـد و متظاهران ریاکار و سـخن گویان بی عمل شـکست خواهند خورد. ***در آیه بعد برای تاکید و تعمیم این موضوع می فرماید:"سـرنوشت مؤمنان و کافران و عاقبت کارشان همان بود که شنیدید"" ذٰلِکُمْ " (۱).

سپس به عنوان ذکر علت می گوید خداوند نقشه های کافران را در برابر مؤمنان ضـعیف و سـست می کند تا نتوانند آسـیبی به آنها و برنامه هایشان برسانند" (وَ أَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ کَیْدِ الْکٰافِرِینَ) ***

[سوره الأنفال (۸): آیه ۱۹]

اشاره

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جٰاءَکُمُ اَلْفَتْحُ وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَ لَنْ تُغْنِیَ عَنْکُمْ فِئَتُکُمْ شَیْئاً وَ لَوْ کَثُرَتْ وَ أَنَّ اَللّٰهَ مَعَ اَلْمُؤْمِنِینَ (۱۹)

ترجمه:

۱۹-اگر شـما خواهان فتح و پیروزی هستید به سراغ شما آمد و اگر(از مخالفت) خود داری کنید برای شما بهتر است و اگر باز گردیـد ما هم باز خواهیم گشت(اگر به مخالفتهای خود ادامه دهیـد ما شـما را گرفتار دشـمن خواهیم کرد)و جمعیت شـما هر چند زیاد باشند شما را بی نیاز(از یاری خدا)نخواهد کرد و خداوند با مؤمنان است.

۱- ۱) این جمله در حقیقت"ذلکم الذی سمعتم هو حال المؤمنین و الکافرین "میباشد

تفسیر:

در اینکه روی سخن در آیه فوق به سوی چه اشخاصی است میان مفسران گفتگو است گروهی معتقدند مخاطب در این آیه مشرکانند زیرا آنها پیش از آنکه از مکه به سوی میدان بدر خارج شوند کنار خانه کعبه آمدند و روی غروری که داشتند و خود را بر حق می پنداشتند دست در پرده های خانه کعبه زدند و گفتند اللهم انصر اعلی الجندین و اهدی الفئتین و اکرم الحزبین (۱)خدایا از میان این دو لشکر آن گروه که برتر و هدایت یافته تر و گرامی تر است پیروز گردان"و نیز نقل شده که ابو جهل در دعای خود گفت:"خداوندا آئین ما یک آئین کهن و قدیمی است اما آئین محمد تازه و خام است هر کدام از این دو آئین نزد تو محبوب تر است پیروانش را پیروز بگردان" (۲).

لذا بعد از پایان جنگ بدر آیه فوق نازل شد و به آنها چنین گفت:"اگر شما خواهان فتح و پیروزی و آئین حق هستید که آئین محمد ص پیروز شد و حقانیت آن بر شما آشکار گردید"(إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جٰاءَكُمُ الْفَتْحُ).

"و اگر دست از آئین شرك و مخالفت فرمان خدا بردارید به سود شماست" (وَ إِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ).

"و اگر به سوی جنگ با مسلمانان باز گردید ما هم بار دیگر به سوی شما باز می گردیم"یعنی مسلمانان را پیروز و شما را مغلوب خواهیم ساخت(وَ إِنْ تَعُودُوا نَعُدْ).

و هرگز به فزونی جمعیت خود مغرور نشوید زیرا"جمعیت شما هر چند

۱- ۱) تفسیر صافی ذیل آیه و همچنین تفسیر کبیر فخر رازی جلد ۱۵ ص ۱۴۲

۲- ۲) تفسیر مجمع البیان و تفاسیر دیگر ذیل آیه

زیاد باشد موجب بی نیازی شما نخواهد بود".(وَ لَنْ تُغْنِیَ عَنْکَمْ فِئَتُکَمْ شَیْئاً وَ لَوْ کَثُرَتْ).

"و خداوند با مؤمنان است"(وَ أَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِینَ).

ولی چیزی که این تفسیر را از نظر دور می سازد این است که در آیات قبل و بعد همگی روی سخن با مؤمنان بوده و مفهوم آیات نشان می دهد که در میان آنها یک نوع پیوند معنوی وجود دارد بنا بر این در این وسط در یک آیه تنها روی سخن به کفار بوده باشد بعید به نظر می رسد.

لذا گروهی از مفسران مخاطب را مؤمنان دانسته اند و بهترین راه تفسیر آیه طبق این نظر چنین است:

بعد از جنگ بدر-چنان که دیدیم-میان بعضی از مسلمانان تازه کار و ضعیف الایمان بر سر تقسیم غنائم جنگی گفتگو واقع شد آیات نازل گردید و آنها را توبیخ کرد و غنائم را دربست در اختیار پیامبر گذارد،و او هم به طور مساوی در میان مسلمانان تقسیم کرد سپس برای تعلیم و تربیت مؤمنان،حوادث جنگ بدر را به یاد آنها آورد که چگونه خداوند آنها را در برابر یک گروه نیرومند پیروز کرد.

این آیه نیز همان مطلب را دنبال می کند که اگر شما مسلمانان از خداوند تقاضای فتح و پیروزی کردید خدا دعای شما را مستجاب کرد و پیروز شدید.

و اگر از اعتراض و گفتگو در برابر پیامبر ص خودداری کنید به سود شماست.

و اگر به همان روش اعتراض آمیز خود باز گردید ما هم باز می گردیم و شما را در چنگال دشمن تنها رها می سازیم.

و جمعیت شما هر چند زیاد هم باشند بدون یاری خدا کاری از پیش نخواهند برد.

و خداوند با مؤمنان راستین و مطیع فرمان او و پیامبرش می باشد.

از آنجا که مخصوصا آیات آینده نیز مسلمانان را در پاره ای از مخالفت ها مورد ملامت قرار می دهد و در آیات گذشته نیز همین معنا را خواندیم و نیز از آنجا که پیوند میان این آیات یک پیوند معنوی آشکار است،تفسیر دوم قوی تر به نظر می رسد.

[سوره الأنفال (٨): آیات ٢٠ تا ٢٣]

اشاره

یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اَللّٰهَ وَ رَسُولَهُ وَ لاٰ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ (٢٠) وَ لاٰ تَکُونُوا کَالَّذِینَ قٰالُوا سَمِعْنٰا وَ هُمْ لاٰ یَسْمَعُونَ (٢١) إِنَّ شَرَّ اَلدَّوَابِّ عِنْدَ اَللّٰهِ اَلصُّمُّ اَلْبُکْمُ اَلَّذِینَ لاٰ یَعْقِلُونَ (٢٢) وَ لَوْ عَلِمَ اَللّٰهُ فِیهِمْ خَیْراً لَأَسْمَعَهُمْ وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ (٢٣)

ترجمه:

٢٠-ای کسانی که ایمان آورده اید اطاعت خدا و پیامبرش را کنید و سرپیچی ننمائید در حالی که سخنان او را می شنوید.

٢١-و همانند کسانی نباشید که می گفتند:شنیدیم ولی در حقیقت نمی شنیدند.

٢٢-بدترین جنبندگان نزد خدا افراد کر و لالی هستند که اندیشه نمی کنند.

٢٣-و اگر خداوند خیری در آنها می دانست(حرف حق را)به گوش آنها می رسانید ولی (با این حالی که دارند)اگر حق را به گوش آنها برساند سرپیچی کرده و روگردان می شوند.

تفسیر:

شنوندگان ناشنوا!

این آیات تعقیب بحثهای گذشته در زمینه دعوت مسلمانان به اطاعت کامل

از پیامبر اسلام در جنگ و صلح و در همه برنامه هاست،لحن آیات نشان می دهد که بعضی از مؤمنان از وظیفه خود در این زمینه کوتاهی کرده بودند لذا در نخستین آیه می گوید:"ای کسانی که ایمان آورده اید اطاعت خدا و پیامبرش کنید" (یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ) و باز برای تاکید اضافه می کند"هیچگاه از اطاعت فرمان او و روی گردان نشوید در حالی که سخنان او و اوامر و نواهیش را می شنوید"(وَ لا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ).

شک نیست که اطاعت فرمان خدا بر همه لازم است چه مؤمنان و چه کافران ولی از آنجا که مخاطبین پیامبر و شرکت کنندگان در برنامه های تربیتی او، مؤمنان بودند روی سخن در اینجا با آنهاست. ***در آیه بعد بار دیگر روی همین مسئله تکیه کرده،می گوید:"همانند کسانی نباشید که می گفتند شنیدیم ولی در حقیقت نمی شنیدند"(وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ قالُوا سَمِعْنا وَ هُمْ لا یَسْمَعُونَ).

این تعبیر جالبی است که قرآن در باره کسانی که می دانند ولی عمل نمی کنند و می شنوند ولی ترتیب اثر نمی دهند و ظاهرا در صف مؤمنانند ولی مطیع فرمان نیستند ذکر کرده است،می گوید:آنها گوش شنوا دارند الفاظ و سخنان را می شنوند و معانی آن را می فهمند اما چون بر طبق آن عمل نمی کنند گویی اصلا کر هستند، زیرا همه این مسائل مقدمه عمل است و هنگامی که عمل نباشد مقدمات بی فایده است.

در باره اینکه این افراد که قرآن می گوید دارای چنین صفتی هستند و مسلمانان باید بهوش باشند که مثل آنها نشوند چه اشخاصی می باشند؟بعضی احتمال داده اند منظور منافقانی هستند که خود را در صف مسلمانان جا زده بودند

ص :۱۲۱

و بعضـی گفته اند اشاره به گروهی از یهود می باشد و بعضی اشاره به مشرکان عرب دانسته اند،ولی هیچ مانعی ندارد که همه گویندگان بدون عمل،از این گروه های سه گانه،در مفهوم آیه وارد باشـند. ***از آنجا که گفتار بدون عمل و شـنیدن بدون ترتیب اثر یکی از بزرگترین بلاهـای جوامع انسـانی و سرچشـمه انواع بـدبختی هـاست بار دیگر در آیه بعـد روی همین مسـئله تکیه کرده و با بیان زیبای دیگری بحث را ادامه می دهد و می گوید:

"بـدترین جنبندگان نزد خدا افرادی هسـتند که نه گوش شـنوا دارند،و نه زبان گویا،و نه عقل و درک،کر و لال و بی عقلند"(إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّهِ الصُّمُّ الْبُکْمُ الَّذِینَ لا یَعْقِلُونَ) (۱).

از آنجا که قرآن کتاب عمل است نه یک کتاب تشریفاتی همه جا روی نتائج تکیه می کند و اصولا هر موجود بی خاصیتی را معدوم،و هر زنده بی حرکت و بی اثری را مرده،و هر عضوی از اعضای انسان که در مسیر هدایت و سعادت او اثر بخش نباشد همانند فقدان آن می شمرد،در این آیه نیز کسانی که ظاهرا گوشهای سالم دارند ولی در مسیر شنیدن آیات خدا و سخنان حق و برنامه های سـعادت بخش نیسـتند،آنها را فاقـد گوش می داند و کسانی که زبان سالمی دارند اما مهر سـکوت بر لب زده نه دفاعی از حق می کنند و نه مبارزه ای با ظلم و فساد نه ارشاد جاهل و نه امر به معروف و نه نهی از منکر و نه دعوت به راه حق بلکه این نعمت بزرگ خدا را در مسـیر بیهوده گویی یا تملق و چاپلوسی در برابر صاحبان زر و زور و یا تحریف حق و تقویت باطل بکار می گیرند همچون افراد لال و گنگ می داند و آنان که از نعمت هوش و عقل بهره مندند اما درست نمی اندیشـند همچون دیوانگان می شمرد! ***

ص:۱۲۲

۱- ۱) "صم"جمع"اصم"به معنای کر و"بکم"جمع"ابکم"به معنای لال است.

در آیه بعد می گوید خداوند هیچگونه مضایقه در دعوت آنها به سوی حق ندارد"اگر آنها آمادگی می داشتند و خدا از این نظر خیر و نیکی در آنها می دید حرف حق را بهر صورت بود بگوش آنها می رسانید"(وَ لَوْ عَلِمَ اللّهُ فِیهِمْ خَیْراً لَأَسْمَعَهُمْ).

در پاره ای از روایات آمده است که جمعی از بت پرستان لجوج نزد پیامبر آمدند گفتند:اگر جد بزرگ ما"قصی بن کلاب"را از قبر زنده کنی و گواهی به نبوت تو دهد ما همگی تسلیم خواهیم شد!آیه فوق نازل شد و گفت اگر اینها همین سخن را از روی حقیقت می گفتند خداوند به طرز معجزه آسایی این کار را برای آنها انجام می داد.

ولی آنها دروغ می گویند و بهانه می گیرند و هدفشان شانه خالی کردن از زیر بار حق است.

"و اگر با این حال خداوند خواسته آنها را بپذیرد و سخنان حق را بیش از این به گوش آنها بخواند و یا جدشان قصی بن کلاب را زنده کند و گواهی او را بشنوند باز روگردان می شوند و اعراض می کنند"(وَ لَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَ هُمْ مُعْرِضُونَ).

این جمله ها در باره کسانی است که بارها سخنان حق را شنیده اند و آیات روح پرور قرآن به گوش آنها رسیده و محتوای عالی آن را فهمیده اند ولی باز بر اثر تعصب و لجاجت در مقام انکار بر آمدند این چنین افراد شایستگی هدایت را بر اثر اعمالشان از دست داده اند و دیگر خدا و پیامبرش را با آنها کاری نیست.

این آیه جواب دندان شکنی است برای پیروان مکتب جبر،و نشان می دهد که سر چشمه همه سعادت ها از خود انسان شروع می شود و خداوند هم بر طبق آمادگیها و شایستگی هایی که مردم از خود نشان می دهند با آنها رفتار می کند.

***

ص :۱۲۳

در اینجا باید به دو نکته توجه کرد

اشاره

۱-گاهی بعضی از افراد تازه کار از آیه فوق یک قیاس منطقی درست می کنند و از آن نتیجه گیج کننده ای برای خود می گیرند و می گویند:قرآن در آیه بالا می گوید"اگر خدا خیری در آنها بداند حق را به گوش آنها می رساند"و"اگر حق را بگوش آنها برساند سرپیچی می کنند،نتیجه این دو جمله این می شود که "اگر خداوند خیری در آنها ببیند سرپیچی می کنند"!و این نتیجه،نتیجه درستی نیست.

ولی اشتباه آنها در این است که جمله"حق را بگوش آنها می رساند"در قسمت اول سخن مفهومش این است که اگر آنها زمینه آماده ای داشته باشند حق را بگوش آنها میرساند.

ولی در قسمت دوم سخن مفهومش این است که اگر با فراهم نبودن زمینه چنین کاری را کند آنها سرپیچی می کنند.

بنا بر این جمله فوق در دو معنی مختلف و جداگانه در آیه فوق بکار رفته است و با این حال نمی توان از آنها یک قیاس منطقی تشکیل داد (۱)(دقت کنید).

این درست به آن می ماند که کسی بگوید من اگر می دانستم فلان کس دعوت مرا می پذیرد از او دعوت می کردم،ولی در حال حاضر وضع طوری است که اگر دعوت کنم نخواهد پذیرفت بنا بر این دعوت نخواهم کرد.

***

ص: ۱۲۴

۱- ۱) و به اصطلاح منطق"حد وسط"در قیاس بالا وجود ندارد،زیرا در جمله اول "لا سمعهم حالکونهم یعلم فیهم خیرا"و در جمله دوم"لا سمعهم حالکونهم لا یعلم فیهم خیرا"است،بنا بر این حد وسط مشترک در دو جمله فوق وجود ندارد تا بتوان از آن قیاس تشکیل داد و این دو جمله،دو جمله مختلف و از هم جداست(دقت کنید).

۲–شنیدن سخن حق مراحلی دارد:

گاهی انسان تنها الفاظ و عباراتی را می شنود بدون اینکه در مفهوم آنها بیندیشد گروهی از افراد لجوج هستند که حتی حاضر به این مقدار شنیدن نیز نیستند.

چنان که قرآن می گوید: وَ قٰالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لاٰ تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْآنِ وَ الْغَوْا فِیهِ لَعَلَّکُمْ تَغْلِبُونَ :"کافران گفتند گوش به این قرآن فرا ندهید و سر و صدا ایجاد کنید شاید شما پیروز شوید"و کسی سخن حق را نشنود(فصلت ۲۶).

و گاه انسان حاضر به شنیدن الفاظ و سخنان هست ولی هیچگاه تصمیم به عمل ندارد همچون منافقانی که در آیه ۱۶ سوره محمد ص به آنها اشاره شده است آنجا که می گوید: وَ مِنْهُمْ مَنْ یَسْتَمِعُ إِلَیْکَ حَتّٰی إِذٰا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِکَ قٰالُوا لِلَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مٰا ذٰا قٰالَ آنِفاً :"بعضی از آن منافقان هستند که به سخنان تو گوش فرا می دهند اما هنگامی که از نزد تو بیرون می روند از روی انکار و یا مسخره به افراد آگاه می گویند این چه سخنی بود که محمد ص می گفت.

و گاه وضع آنها طوری است که حس تشخیص نیک و بد از آنها چنان سلب شده که حتی اگر گوش فرا دهند مطلب حق را درک نمی کنند و این خطرناک ترین مرحله است.

قرآن در باره همه این گروه های سه گانه می گوید:آنان در حقیقت افراد کر و ناشنوا هستند زیرا شنوای حقیقی کسی است که هم گوش فرا می دهد و هم درک می کند و می اندیشد و هم تصمیم بر عمل از روی اخلاص دارد.

و چه بسیار در عصر و زمان ما کسانی که به هنگام شنیدن آیات قرآن (بلا تشبیه همانند شنیدن آهنگهای موسیقی)احساسات نشان می دهند و سر و صدا و جمله هایی که حاکی از شور و هیجان است ظاهر میسازند،ولی تمام همتشان همین است و بس و در عمل آلودگان بینوایی هستند که هیچ شباهتی با محتوای قرآن ندارند.

ص: ۱۲۵

[سوره الأنفال (۸): آیات ۲۴ تا ۲۶]

اشاره

يا أَيُّهَا اَلَّذِينَ آمَنُوا اِسْتَجِيبُوا لِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاكُمْ لِما يُحْيِيكُمْ وَ اِعْلَمُوا أَنَّ اَللّهَ يَحُولُ بَيْنَ اَلْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۲۴) وَ اِتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ اَلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خاصَّةً وَ اِعْلَمُوا أَنَّ اَللّهَ شَدِيدُ اَلْعِقابِ (۲۵) وَ اُذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي اَلْأَرْضِ تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ اَلنّاسُ فَآواكُمْ وَ أَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ اَلطَّيِّباتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۲۶)

ترجمه:

۲۴-ای کسانی که ایمان آورده اید دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید هنگامی که شما را به سوی چیزی می خواند که مایه حیاتتان است و بدانید خداوند میان انسان و قلب او حائل می شود و اینکه همه شما نزد او(در قیامت)اجتماع خواهید کرد.

۲۵-و از فتنه ای بپرهیزید که تنها به ستمکاران شما نمی رسد(بلکه همه را فرا خواهد گرفت چرا که دیگران سکوت اختیار کرده اند)و بدانید خداوند کیفر شدید دارد.

۲۶-و به خاطر بیاورید هنگامی که شما گروهی کوچک و اندک و ضعیف در روی زمین بودید آن چنان که می ترسیدید مردم شما را بربایند ولی او شما را پناه داد و یاری کرد و از روزیهای پاکیزه بهره مند ساخت تا شکر نعمتش را به جا آورید.

تفسیر:

دعوت به سوی حیات و زندگی

در تعقیب آیات گذشته که مسلمانان را به علم و عمل و اطاعت و تسلیم دعوت می کرد در این آیات همان هدف از راه دیگری دنبال می شود.

ص: ۱۲۶

نخست می گوید:"ای کسانی که ایمان آورده اید اجابت کنید دعوت خدا و پیامبر را به هنگامی که شما را به چیزی می خواند که شما را زنده می کند" (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ) آیه فوق با صراحت می گوید که دعوت اسلام،دعوت به سوی حیات و زندگی است حیات معنوی،حیات مادی،حیات فرهنگی،حیات اقتصادی،حیات سیاسی بمعنای واقعی، حیات اخلاقی و اجتماعی،و بالآخره حیات و زندگی در تمام زمینه ها.

این تعبیر کوتاه ترین و جامع ترین تعبیری است که در باره اسلام و آئین حق آمده است اگر کسی بپرسد اسلام هدفش چیست؟و چه چیز می تواند به ما بدهد؟در یک جمله کوتاه می گوئیم هدفش حیات در تمام زمینه ها و این را به ما می بخشد.

آیا مردم قبل از طلوع اسلام و دعوت قرآن،مرده بودند!که قرآن آنها را دعوت به حیات می کند؟! پاسخ این سؤال این است که آری آنها فاقد حیات به معنی قرآنیش بودند،زیرا می دانیم حیات و زندگی مراحل مختلفی دارد که قرآن به همه آنها اشاره کرده است.

گاهی به معنای حیات گیاهی آمده آن چنان که می گوید: اِعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها "بدانید خدا زمین را پس از مرگ زنده می کند." (حدید-آیه ۱۷) و گاهی به معنای حیات حیوانی ذکر شده مانند إِنَّ الَّذِی أَحْیاها لَمُحْیِ الْمَوْتی "خداوندی که آن(زمین)را زنده کرد مردگان را نیز زنده می کند" (فصلت ۳۹) و زمانی به معنای حیات فکری و عقلانی و انسانی آمده است مانند او مَنْ کانَ مَیْتاً فَأَحْیَیْناهُ ..."آیا آن کس که مرده و گمراه بود و هدایتش کردیم

همانند گمراهان است؟"(انعام ۱۲۲) و گاهی به معنای حیات جاودان جهان دیگر آمده مانند یا لَیْتَنِی قَدَّمْتُ لِحَیاتِی "ای کاش برای زندگی امروز(روز رستاخیز)چیزی از پیش فرستاده بودم."(سوره فجر آیه ۲۴) و زمانی به معنای علم و توانایی بی حد و انتهاء می آید آن چنان که در باره خدا می گوئیم هو اَلْحَیِّ الَّذِی لا یَمُوتُ "او زنده ای است که برایش مرگ وجود ندارد".

با توجه به آنچه در اقسام حیات گفتیم روشن می شود که مردم عصر جاهلی گر چه زندگی مادی حیوانی داشتند اما از زندگی انسانی و معنوی و عقلانی محروم بودند قرآن آمد و آنها را دعوت به حیات و زندگی کرد.

و از این جا به خوبی معلوم می شود آنها که دین و مذهب را در یک سلسله برنامه های خشک و بی روح و خارج از محدوده زندگی و در حاشیه برنامه های فکری و اجتماعی می پندارند چقدر در اشتباهند یک دین راستین آن است که حرکت در همه زمینه های زندگی ایجاد کند روح بدهد فکر و اندیشه بدهد، احساس مسئولیت بیافریند،همبستگی و اتحاد و ترقی و تکامل در همه زمینه ها ایجاد کند و به تمام معنی حیات آفرین بوده باشد! ضمنا این حقیقت نیز آشکار شد آنها که آیه فوق را تنها به"جهاد"یا "ایمان"یا"قرآن"یا"بهشت"تفسیر کرده اند و این امور را به عنوان تنها عامل حیات در آیه فوق معرفی کرده اند،در حقیقت مفهوم آیه را محدود ساخته اند زیرا مفهوم آیه همه اینها را در بر می گیرد و بالاتر از آنها را هر چیز،هر فکر، هر برنامه،و هر دستوری که شکلی از اشکال حیات انسانی را بیافریند در آیه فوق مندرج است.

سپس می گوید:"بدانید که خداوند میان انسان و قلب او حائل می شود،و

اینکه همه شما نزد او در قیامت اجتماع خواهید کرد"(وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ یَحُولُ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ وَ أَنَّهُ إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ).

شک نیست که منظور از قلب همانگونه که سابقا هم گفته ایم روح و عقل است و اما اینکه خدا چگونه میان انسان و روح و عقل او قرار می گیرد احتمالات فراوانی در باره آن داده شده است:

گاه گفته می شود:اشاره به شدت نزدیکی خداوند به بندگان است، آن چنان که گویی در درون جان او و میان او و خودش قرار گرفته همانگونه که قرآن می گوید:(وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ)"ما از رگ گردن به انسان نزدیک تریم." و گاه گفته می شود:"اشاره به آن است که گردش دل ها و فکرها به دست خداست آن چنان که در دعا می خوانیم"یا مقلب القلوب و الأبصار":"ای کسی که گردش دل ها و فکرها به دست تو است".

و گاه گفته می شود:منظور این است که اگر لطف خدا نبود هرگز انسان بحقانیت حق،و باطل بودن باطل،پی نمی برد.

و نیز گفته اند:منظور این است که مردم باید تا فرصت دارند در انجام طاعات و کار نیک تلاش کنند زیرا خداوند میان انسان و قلبش بوسیله مرگ حائل ایجاد می کند.

اما با یک نظر کلی می توان همه این تفسیرها را در یک تفسیر واحد جمع کرد و آن اینکه خداوند در همه جا حاضر و ناظر و به همه موجودات احاطه دارد در عین اینکه با موجودات این جهان یکی نیست از آنها هم جدا و بیگانه نمی باشد، مرگ و حیات،علم و قدرت، آرامش و امنیت،توفیق و سعادت همه در دست او و به قدرت اوست و بهمین دلیل نه انسان چیزی را می تواند از او مکتوم دارد و نه کاری را بی توفیق او انجام دهد و نه سزاوار است به غیر او روی آورد و از

غیر او تقاضا کند،چرا که او مالک همه چیز است و محیط به تمام وجود انسان! ارتباط این جمله با جمله قبل از این نظر است که اگر پیامبر دعوت به سوی حیات می کند فرستاده کسی است که حیات و مرگ و هدایت و عقل همه به دست اوست.

لذا برای تاکید این موضوع می گوید نه تنها امروز در محدوده قدرت او قرار دارید بلکه در سرای دیگر نیز به سوی او خواهید رفت اینجا و آنجا همه در برابر او قرار دارید. ***سپس اشاره به عواقب شوم عدم پذیرش دعوت حیات بخش خدا و پیامبر می کند و می گوید:"از فتنه ای بپرهیزید که تنها دامن ستمکاران شما را نمی گیرد بلکه همه را فرا خواهد گرفت"(وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً).

"فتنه"در قرآن مجید در موارد متعددی بکار رفته گاهی به معنای آزمایش و امتحان و گاهی به معنای بلاء و مصیبت و عذاب آمده است این کلمه در اصل به معنای داخل کردن طلاـ در کوره است تا خوبی و بدی آن آشکار شود سپس به معنی آزمایشها که نشان دهنده چگونگی صفات باطنی انسان هاست بکار برده شده است،و همچنین در مورد بلاها و مجازات ها که باعث تصفیه روح انسان و یا تخفیف گناه اوست بکار می رود.

در آیه مورد بحث"فتنه"به معنای بلاها و مصائب اجتماعی است که دامن همه را می گیرد و به اصطلاح خشک و تر در آن می سوزند.

و در حقیقت خاصیت حوادث اجتماعی چنین است هنگامی که جامعه در اداء رسالت خود کوتاهی کند و بر اثر آن قانون شکنی ها و هرج و مرج ها و ناامنی ها و مانند آن به بار آید نیکان و بدان در آتش آن می سوزند و این اخطاری

است که خداوند در این آیه به همه جوامع اسلامی می کند و مفهوم آن این است:

افراد جامعه نه تنها موظفند وظایف خود را انجام دهند بلکه موظفند دیگران را هم به انجام وظیفه وادارند زیرا اختلاف و پراکندگی و ناهماهنگی در مسائل اجتماعی موجب شکست برنامه ها خواهد شد و دود آن در چشم همه می رود،من نمی توانم بگویم چون وظیفه خود را انجام داده ام از آثار شوم وظیفه نشناسی های دیگران بر کنار خواهم ماند چه اینکه آثار مسائل اجتماعی فردی و شخصی نیست.

این درست به آن می ماند که برای جلوگیری از هجوم دشمنی صد هزار نفر سرباز نیرومند لازم باشد اگر عده ای مثلا پنجاه هزار نفر وظیفه خود را انجام دهند مسلما کافی نخواهد بود و نتایج شوم شکست هم وظیفه شناسان را می گیرد و هم وظیفه نشناسان را،و همانطور که گفتیم خاصیت مسائل جمعی و گروهی همین است.

این حقیقت را به بیان دیگری نیز می توان روشن ساخت و آن اینکه:نیکان جامعه وظیفه دارند که در برابر بدان سکوت نکنند اگر سکوت اختیار کنند در سرنوشت آنها نزد خداوند سهیم و شریک خواهند بود.

چنان که در حدیث معروفی از پیامبر نقل شده که فرمود:"

ان اللّه عز و جل لا یعذب العامه بعمل الخاصه حتی یروا المنکر بین ظهرانیهم و هم قادرون علی ان ینکروه فاذا فعلوا ذلک عذب اللّه الخاصه و العامه " (۱):"خداوند عز- و جل هرگز عموم را به خاطر عمل گروهی خاص مجازات نمی کند مگر آن زمان که منکرات در میان آنها آشکار گردد و توانایی بر انکار آن داشته باشند در عین حال سکوت کنند در این هنگام خداوند آن گروه خاص و همه توده اجتماع را مجازات خواهد کرد.

از آنچه گفتیم روشن می شود که این حکم هم در زمینه مجازات های الهی در

۱- ۱) تفسیر المنار جلد ۹ صفحه ۶۳۸

دنیا و آخرت صادق است،و هم در زمینه نتائج و آثار اعمال گروهی و دسته جمعی (۱).

در پایان آیه با زبان تهدید آمیز می گوید"بدانید خداوند مجازاتش شدید است"(وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقٰابِ).

مبادا لطف و رحمت خدا آنها را غافل کند و شدت مجازاتهای الهی را به دست فراموشی بسپارند و آشوب ها و فتنه ها دامان آنها را بگیرد همانگونه که دامان جامعه اسلامی را گرفت و بر اثر فراموش کردن این سنن الهی آنها را به قهقرا کشانید.

یک نگاه کوتاه به جوامع اسلامی در عصر ما و شکست های پی در پی که در برابر دشمنان دامن گیرشان می شود و فتنه های"استعمار"و"صهیونیسم"و "الحاد"و مادی گری و مفاسد اخلاقی و متلاشی شدن خانواده ها و سقوط جوانان در دامن فحشاء و انحطاط و عقب گرد علمی،حقیقت و محتوای آیه را مجسم می سازد که چگونه این فتنه ها دامن کوچک و بزرگ،نیک و بد و عالم و جاهل را فرا گرفته است و اینها هم چنان ادامه خواهد یافت تا آن زمان که مسلمانان روح اجتماعی پیدا کنند و نظارت همگانی را در جامعه عملا بپذیرند و دو وظیفه امر به معروف و نهی از منکر به عنوان وظیفه قطعی و تخلف ناپذیر عملی گردد. ***بار دیگر قرآن دست مسلمانان را گرفته و بگذشته تاریخشان باز می-

---

۱- ۱) در اینکه کلمه"لا تصیبن"صیغه نفی است یا نهی در میان مفسران گفتگو است جمعی آن را نهی می دانند و میگویند مفهومش این است از فتنه ها بپرهیزید زیرا نباید آنها تنها ظالمان را در برگیرد،و بعضی آن را صیغه نفی می دانند.ولی چون به اعتقاد علمای ادبیات عرب نون تاکید جز در نهی و جواب قسم بیرون نمی آید جمله را جواب قسم دانسته اند گویا در آیه قسمی در تقدیر است.

گرداند و به آنها حالی می کند که در چه پایه ای بودید و اکنون در چه مرحله ای قرار دارید تا درسی را که در آیات قبل به آنها آموخت به خوبی درک کنند.

می گوید:"بخاطر بیاورید آن زمان را که شما گروهی کوچک و ناتوان بودید و در چنگال دشمنان گرفتار،و آنها می خواستند شما را به ضعف و ناتوانی بکشانند"(وَ اذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ).

"آن چنان که می ترسیدند مشرکان و مخالفان شما را به سرعت بربایند" (تَخافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النّاسُ).

این تعبیر،تعبیر لطیفی است که نهایت ضعف و کمی نفرات مسلمانان را در آن زمان آشکار می سازد آن چنان که گویی همانند یک جسم کوچک در هوا معلق بودند که دشمن به آسانی می توانست آنها را برباید و این اشاره به وضع مسلمانان در مکه قبل از هجرت در برابر مشرکان نیرومند و یا اشاره به مسلمانان بعد از هجرت در مقابل قدرت های بزرگ آن روز همانند ایران و روم است.

"ولی خداوند شما را پناه داد(فَآواكُمْ).

"و با یاری خود شما را تقویت کرد"(وَ أَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ).

"و از روزی های پاکیزه شما را بهره مند ساخت"(وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ).

"شاید شکر نعمت او را به جا آرید"(لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ).

[سوره الأنفال (٨): آیات ٢٧ تا ٢٨]

اشاره

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اَللّهَ وَ اَلرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِكُمْ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٢٧) وَ اِعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُكُمْ وَ أَوْلادُكُمْ فِتْنَةٌ وَ أَنَّ اَللّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (٢٨)

ترجمه:

٢٧-ای کسانی که ایمان آورده اید به خدا و پیامبر خیانت نکنید و(نیز)در امانات خود خیانت روا مدارید در حالی که متوجهید و می دانید.

٢٨-و بدانید اموال و اولاد شما وسیله آزمایش است و پاداش عظیم(برای آنها که از عهده امتحان برآیند)نزد خدا است.

ص:١٣٣

شان نزول:

در باره نزول آیات فوق روایاتی نقل شده،از جمله امام باقر و امام صادق علیهما السلام چنین روایت کرده اند که پیامبر دستور داد یهود"بنی قریظه"(طائفه- ای از یهود مدینه)را محاصره کنند این محاصره بیست و یک شب ادامه یافت لذا ناچار شدند پیشنهاد صلحی همانند صلحی که برادرانشان از طائفه"بنی نضیر" (گروه دیگری از یهود مدینه)کرده بودند بکنند به این ترتیب که از سرزمین مدینه کوچ کرده و به سوی شام بروند،پیامبر از این پیشنهاد امتناع کرد(شاید به این جهت که صداقتشان در این پیشنهاد مشکوک بود)و فرمود تنها باید حکمیت "سعد بن معاذ"را بپذیرید آنها تقاضا کردند که پیامبر"ابو لبابه"را(که یکی از یاران پیامبر در مدینه بود)نزد آنها بفرستد و"ابو لبابه"با آنها سابقه دوستی داشت و خانواده و فرزندان و اموالش نزد آنها بود.

پیامبر این پیشنهاد را قبول کرد،و ابو لبابه را نزد آنها فرستاد آنها با "ابو لبابه"مشورت کردند که آیا صلاح است حکمیت"سعد بن معاذ"را بپذیرند؟ ابو لبابه اشاره به گلوی خود کرد یعنی اگر بپذیرید کشته خواهید شد،تن به این پیشنهاد ندهید،پیک وحی خدا جبرئیل این موضوع را به پیامبر خبر داد.

ابو لبابه می گوید هنوز گام بر نداشته بودم متوجه شدم که من به خدا و پیامبر خیانت کردم آیه های فوق در باره او نازل شد.

در این هنگام"ابو لبابه"سخت پریشان گشت به طوری که خود را با طنابی به یکی از ستون های مسجد پیامبر بست و گفت به خدا سوگند نه غذا می خورم و نه آب می نوشم تا مرگ من فرا رسد،مگر اینکه خداوند توبه مرا بپذیرد.

ص: ۱۳۴

هفت شبانه روز گذشت نه غذا خورد و نه آب نوشید آن چنان که بی هوش به روی زمین افتاد خداوند توبه او را پذیرفت،این خبر وسیله مؤمنان به اطلاع او رسید ولی او سوگند یاد کرد که من خود را از ستون باز نمی کنم تا پیامبر بیاید و مرا بگشاید.

پیامبر آمد و او را گشود ابو لبابه گفت برای تکمیل توبه خود خانه ام را که در آن مرتکب گناه شده ام رها خواهم ساخت و از تمام اموالم صرف نظر می کنم،پیامبر فرمود کافی است که یک سوم از اموالت را در راه خدا صدقه بدهی. (۱)

همین مضمون در کتب اهل تسنن نیز در باره شان نزول آیه آمده است ولی از آنجا که آیات گذشته مربوط به حادثه بدر بود بعضی بعید دانسته اند این آیه در باره داستان یهود و"بنی قریظه"باشد،زیرا این جریان مدت ها بعد واقع شد و لذا گفته اند منظور از روایات فوق این است که داستان ابو لبابه یکی از مصادیق آیه می تواند باشد نه اینکه در این موقع نازل گردیده باشد و این تعبیر در مورد شان نزول آیات سابقه دارد.

مثلا در بعضی از کتب،از پاره ای از صحابه نقل شده که فلان آیه در مورد قتل عثمان نازل گردیده در حالی که می دانیم قتل عثمان سالیان دراز بعد از وفات پیامبر بود.

این احتمال نیز هست که آیه در حادثه"بنی قریظه"نازل شده باشد اما چون تناسب با آیات بدر داشته به فرمان پیامبر به آنها ملحق شده است.

۱- ۱) نور الثقلین ج ۲ ص ۱۴۳

تفسیر:

خیانت و سرچشمه آن

در نخستین آیه خداوند روی سخن را به مؤمنان کرده و می گوید"ای کسانی که ایمان آورده اید به خدا و پیامبر خیانت نکنید"(یٰا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لاٰ تَخُونُوا اللّٰهَ وَ الرَّسُولَ).

خیانت به خدا و پیامبر آن است که اسرار نظامی مسلمانان را به اختیار دیگران بگذارند،و یا دشمنان را در مبارزه خود تقویت کنند،و یا به طور کلی واجبات و محرمات و برنامه های الهی را پشت سر بیفکنند،لذا از"ابن عباس"نقل شده که هر کس چیزی از برنامه های اسلامی را ترک کند یک نوع خیانت نسبت به خدا و پیامبر مرتکب شده است.

سپس می گوید در"امانات خود نیز خیانت نکنید"(وَ تَخُونُوا أَمٰانٰاتِکُمْ) (۱).

"خیانت"در اصل به معنای خود داری از پرداخت حقی است که انسان پرداختن آن را تعهد کرده و آن ضد"امانت"است.

امانت گرچه معمولا به امانت های مالی گفته می شود ولی در منطق قرآن مفهوم وسیعی دارد که تمام شئون زندگی اجتماعی و سیاسی و اخلاقی را در بر می گیرد،لذا در حدیث وارد شده که"

المجالس بالامانه ":"گفتگوهایی که در جلسه خصوصی می شود امانت است".

و در حدیث دیگری می خوانیم:"

اذا حدث الرجل بحدیث ثم التفت فهو امانه ":هنگامی که کسی برای دیگری سخنی نقل کند سپس به اطراف خود

۱- ۱) "تخونوا"در اصل"لا تخونوا"است که"لا"به قرینه جمله سابق محذوف گردیده است.

بنگرد(که آیا کسی آن را شنید یا نه)این سخن امانت است".

روی این جهت آب و خاک اسلام در دست مسلمانان امانت الهی است، فرزندان آنها امانت هستند،و از همه بالاتر قرآن مجید و تعلیماتش امانت بزرگ پروردگار محسوب می شود.

بعضی گفته اند امانت خدا آئین اوست و امانت پیامبر سنت اوست و امانت مؤمنان اموال و اسرار آنها می باشد ولی امانت در آیه فوق همه را شامل می شود.

بهر حال خیانت در امانت از منفورترین اعمال و از زشت ترین گناهان است،کسی که در امانت خیانت می کند در حقیقت منافق است،چنان که در حدیث از پیامبر نقل شده:"

آیه المنافق ثلاث:اذا حدث کذب،و اذا وعد اخلف، و اذا ائتمن خان،و ان صام و صلی و زعم انه مسلم ":"نشانه منافق سه چیز است:

هنگام سخن دروغ می گوید،و بهنگامی که وعده می دهد تخلف می کند و بهنگامی که امانتی نزد او بگذارند خیانت می نماید،چنین کسی منافق است هر چند روزه بگیرد و نماز بخواند و خود را مسلمان بداند".

اصولا- ترک خیانت در امانت از وظائف و حقوق انسانی است یعنی حتی اگر صاحب امانت مسلمان هم نباشد نمی توان در امانت او خیانت کرد.

در پایان آیه می گوید:ممکن است از روی اشتباه و بی اطلاعی چیزی را که خیانت است مرتکب شوید ولی هرگز آگاهانه اقدام به چنین کاری نکنید (وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) البته اعمالی همچون اعمال"ابو لبابه"مصداق جهل و اشتباه نیست،بلکه عشق و علاقه به مال و فرزند و حفظ منافع شخصی گاهی در یک لحظه حساس چشم و گوش انسان را می بندد و مرتکب خیانت به خدا و پیامبر می شود این در حقیقت خیانت آگاهانه است.ولی مهم این است که انسان زود همچون"ابو لبابه" بیدار شود و گذشته را جبران کند.

***

ص :۱۳۷

در آیه بعد به مسلمانان هشدار می دهد که مواظب باشند علاقه به امور مادی و منافع زودگذر شخصی پرده بر چشم و گوش آنها نیفکند و مرتکب خیانت هایی که سرنوشت جامعه آنها را به خطر می افکند نشوند می گوید:"بدانید اموال و اولاد شما وسیله آزمایش و امتحان شما هستند"(وَ اعْلَمُوا أَنَّما أَمْوالُکُمْ وَ أَوْلادُکُمْ فِتْنَهٌ).

"فتنه"همانطور که سابقا هم اشاره کردیم در این گونه موارد به معنای وسیله آزمایش است و در حقیقت مهم ترین وسیله آزمون ایمان و کفر،شخصیت و فقدان شخصیت،و میزان ارزش انسانی اشخاص،همین دو موضوع است.

چگونگی به دست آوردن اموال،و چگونگی خرج کردن آنها،و طرز نگاهداری آن،و میزان دلبستگی و علاقه به آن،همگی میدان های آزمایش بشر است بسیارند کسانی که از نظر عبادات معمولی و تظاهر به دین و مذهب،و حتی گاهی از نظر انجام مستحبات،بسیار سخت گیرند و وفا دارند،اما به هنگامی که پای یک مسئله مالی به میان می آید،همه چیز کنار می رود و تمام قوانین الهی، و مسائل انسانی،و حق و عدالت،به دست فراموشی سپرده می شود.

در مورد فرزندان،که میوه های قلب انسان و شکوفه های حیات او هستند نیز غالبا چنین است بسیاری از کسانی را که به ظاهر پای بند به امور دینی و مسائل انسانی و اخلاقی هستند می بینیم که به هنگامی که پای فرزندشان به میان می آید گویی پرده ای بر افکارشان می افتد و همه این مسائل را فراموش می کنند،عشق به فرزند سبب می شود که حرام را حلال،و حلال را حرام بشمرند و برای تامین آینده خیالی او تن به هر کاری بدهند و هر حقی را زیر پا بگذارند،باید خود را در این دو میدان بزرگ امتحان،به خدا بسپاریم و به هوش باشیم که بسیار کسان،در این دو میدان لغزیدند و سقوط کردند و نفرین ابدی را برای خود فراهم ساختند.

بایـد اگر یـک روز لغزشـی از ما سـر زد"ابو لبابه"وار در مقام جبران لغزش برآئیم و حتی اموالی که سـبب چنین لغزشـی شـده است در این راه قربانی کنیم.

و در پایـان آیه به آنهـا که از این دو میـدان امتحـان پیروز بیرون می آینـد بشـارت می دهـد که:"پاداش بزرگ نزد پروردگار است"(وَ أَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِیمٌ).

هر قـدر عشق به فرزنـد بزرگ جلوه کنـد،و هر انـدازه اموالی که مورد نظر است زیـاد و مهم و جـالب باشـد،بـاز اجر و پـاداش پروردگار از آنها برتر و عالی تر و بزرگ تر است.

در اینجـا سؤالاتی است از قبیل اینکه چرا خداونـد با آن احاطه علمی که دارد مردم را آزمایش می کنـد؟و اینکه چرا آزمایش خـدا عمومی است و حتی پیـامبران را شامل می شود؟و اینکه مواد آزمایش الهی و راه پیروزی در آنها چیست؟ که پاسـخ همه این سؤالات را در جلد اول تفسیر نمونه صفحه ۳۸۴ تا صفحه ۳۹۰ بیان کرده ایم.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۲۹]

اشاره

یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اَللّٰهَ یَجْعَلْ لَکُمْ فُرْقٰاناً وَ یُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئٰاتِکُمْ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اَللّٰهُ ذُو اَلْفَضْلِ اَلْعَظِیمِ (۲۹)

ترجمه:

۲۹-ای کسانی که ایمان آورده اید اگر از(مخالفت فرمان)خدا بپرهیزید برای شـما وسـیله ای برای جدایی حق از باطل قرار می دهد(و روشن بینی خاصـی که در پرتو آن حق را از باطل خواهید شـناخت)و گناهان شـما را می پوشاند و شما را می آمرزد و خداوند فضل و بخشش عظیم دارد.

تفسیر:

ایمان و روشن بینی

در آیات گذشته یک سلسله دستورات حیات بخش که ضامن سعادت مادی و معنوی بود بیان شد ولی بکار بستن آنها جز در سایه تقوا میسر نیست،لذا در این آیه اشاره به اهمیت تقوا و آثار آن در سرنوشت انسان می کند،در این آیه چهار نتیجه و ثمره برای تقوی و پرهیزکاری بیان شده است.

نخست می فرماید:"ای کسانی که ایمان آورده اید اگر تقوی پیشه کنید و از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید به شما نورانیت و روشن بینی خاصی می بخشد که بتوانید حق را از باطل به خوبی تشخیص دهید"(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقاناً).

"فرقان"صیغه مبالغه از ماده"فرق"است و در اینجا به معنای چیزی است که به خوبی حق را از باطل جدا می کند.

این جمله کوتاه و پر معنا یکی از مهم ترین مسائل سرنوشت ساز انسان را بیان کرده و آن اینکه در مسیر راهی که انسان به سوی پیروزی ها می رود همیشه پرتگاهها و بیراهه هایی وجود دارد که اگر آنها را به خوبی نبیند و نشناسد و پرهیز نکند چنان سقوط می کند که اثری از او باقی نماند در این راه مهم ترین مساله،شناخت حق و باطل،شناخت نیک و بد،شناخت دوست و دشمن،شناخت مفید و زیان بخش،و شناخت عوامل سعادت و یا بدبختی است،اگر به راستی انسان این حقائق را به خوبی بشناسد رسیدن به مقصد برای او آسان است.

مشکل این است که در بسیاری از این گونه موارد انسان گرفتار اشتباه می شود باطل را به جای حق می پندارد و دشمن را به جای دوست انتخاب می کند،

ص: ۱۴۰

و بیراهه را شاهراه.

در اینجا دید و درک نیرومندی لازم است و نورانیت و روشن بینی فوق العاده.

آیه فوق می گوید:این دید و درک ثمره درخت تقوی است اما چگونه تقوی و پرهیز از گناه و هوی و هوسهای سرکش به انسان چنین دید و درکی می دهد شاید برای بعضی مبهم باشد اما کمی دقت پیوند میان این دو را روشن می سازد.

توضیح اینکه:"اولا"نیروی عقل انسان به قدر کافی برای درک حقایق آماده است ولی پرده هایی از حرص و طمع و شهوت و خودبینی و حسد و عشق های افراطی به مال و زن و فرزند و جاه و مقام همچون دود سیاهی در مقابل دیده عقل آشکار می گردد،و یا مانند غبار غلیظی فضای اطراف را می پوشاند و پیداست که در چنین محیط تاریکی انسان چهره حق و باطل را نمی تواند بنگرد،اما اگر با آب تقوی این غبار زدوده شود و این دود سیاه و تاریک از میان برود دیدن چهره حق آسان است:

به گفته شاعر جمال یار ندارد حجاب و پرده ولی غبار ره بنشان تا نظر توانی کرد و یا به گفته شاعر دیگری: حقیقت سرایی است آراسته هوی و هوس گرد برخاسته نبینی که هر جا که برخاست گرد نبیند نظر گرچه بیناست مرد! و ثانیا می دانیم که هر کمالی در هر جا وجود دارد پرتوی از کمال حق است و هر قدر انسان به خدا نزدیک تر شود پرتو نیرومندتری از آن کمال مطلق در وجود او انعکاس خواهد یافت،روی این حساب همه علم و دانش ها از علم و دانش او سر چشمه می گیرد و هر گاه انسان در پرتو تقوی و پرهیز از گناه و هوی و هوس به او نزدیک تر شود و قطره وجود خود را به اقیانوس بیکران هستی او پیوند دهد سهم بیشتری از آن علم و دانش خواهد گرفت.

و به تعبیر دیگر قلب آدمی همچون آئینه است و وجود هستی پروردگار همچون آفتاب عالمتاب،اگر این آئینه را زنگار هوی و هوس تیره و تار کند نوری در آن منعکس نخواهد شد،اما هنگامی که در پرتو تقوی و پرهیزگاری صیقل داده شود و زنگارها از میان برود نور خیره کننده آن آفتاب پر فروغ در آن منعکس می گردد و همه جا را روشن می سازد.

لذا در طول تاریخ در حالات مردان و زنان پرهیزکار روشن بینی هایی مشاهده می کنیم که هرگز از طریق علم و دانش معمولی قابل درک نیست،آنها بسیاری از حوادث را که در لابلای آشوب های اجتماعی ریشه آن ناشناخته بود بخوبی می شناختند و چهره های منفور دشمنان حق را از پشت هزاران پرده فریبنده می دیدند!.

این اثر عجیب تقوی در شناخت واقعی و دید و درک انسان ها در بسیاری از روایات و آیات دیگر نیز آمده است،در سوره بقره آیه ۲۸۲ اِتَّقُوا اللّٰهَ وَ يُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ :

"تقوی پیشه کنید و خداوند بشما تعلیم می دهد" و در حدیث معروف آمده است"

المؤمن ينظر بنور اللّه ":انسان با ایمان با نور خدا می بیند"و در"نهج البلاغه"در کلمات قصار می خوانیم"

اکثر مصارع العقول تحت بروق المطامع ":"زمین خوردن عقل ها غالبا به خاطر برق طمع است که چشم عقل را از کار می اندازد و پرتگاه ها و لغزش گاهها را نمی بیند." ثالثا-از نظر تجزیه و تحلیل عقلی نیز پیوند میان تقوی و درک حقایق قابل فهم است،زیرا مثلا-جوامعی که بر محور هوی و هوس می گردد و دستگاه های تبلیغاتی آنها در مسیر دامن زدن به همین هوی و هوسها گام بر می دارد،روزنامه ها مروج فساد می شوند،رادیوها بلندگوی آلودگی و انحرافات می گردند،و تلویزیون ها در خدمت هوی و هوسند،بدیهی است در چنین جامعه ای تمیز حق از

ص:۱۴۲

باطـل،و خـوب از بـد،برای غـالب مردم بسـیار مشـکل است،بنـا بر این آن بی تقوایی سرچشـمه این فقـدان تشـخیص و یـا سوء تشخیص است.

و یـا فی المثـل در خـانواده ای که تقوا نیست و کودکـان در محیـط آلوده پرورش می یابنـد و از همـان طفولیت به فسـاد و بی بنـدوباری خو می گیرنـد در آینـده که بزرگ می شونـد تشـخیص نیکی ها از بـدی ها برای آنها مشـکل می شود،اصولا بکار افتـادن نیروهـا و انرژی هـا و هـدر رفتن این سـرمایه ها در راه گناه موجب می شود که مردم از نظر درک و اطلاع،در سـطحی پائین قرار گیرند و افکار منحطی داشته باشند هر چند در صنایع و زندگی مادی پیشروی کنند.

بنـا بر این به خوبی می بینیم که هر بی تقوایی سـر چشـمه یـک نوع ناآگـاهی و یـا سوء تشـخیص است،بهمین جهت در دنیای ماشـینی امروز جوامعی را مشاهده می کنیم که از نظر علم و صنعت بسیار پیشرفته اند ولی در زندگی روزانه خود چنان گرفتار نابسامـانی هـا و تضادهای وحشـتناکی هسـتند که انسان را در تعجب فرو می برد اینها همه عظمت این گفته قرآن را روشن می سازد.

و با توجه به اینکه تقوا منحصر به تقوای عملی نیست،بلکه تقوای فکری و عقلی را شامل می شود این حقیقت آشکارتر خواهد شد،تقوای فکری در برابر بی بندوباری فکری به این معناست که ما در مطالعات خود به دنبال مدارک صـحیح و مطالب اصیل برویم و بـدون تحقیق کـافی و دقت لازم در هیـچ مساله ای اظهار عقیـده نکنیم،آنها که تقوای فکری را بکار می بندنـد بـدون شک بسـیار آسانتر از بی بندوباران به نتائج صـحیح می رسـند ولی آنها که در انتخاب مدارک و طرز استدلالی بی بند و بارند اشتباهاتشان فوق العاده زیاد است.

اما مطلب مهمی که باید جدا به آن توجه داشت و مانند بسیاری دیگر از مفاهیم سازنده اسلامی در میان ما مسلمانان دستخوش تحریف شده بسیارند کسانی که خیال می کنند آدم با تقوی کسی است که زیاد بدن و لباس خود را آب بکشد

ص :۱۴۳

و همه کس و همه چیز را نجس یا مشکوک بداند،و در مسائل اجتماعی به انزوا در آید و دست به سیاه و سفید نزند،و در برابر هر مسئله ای سکوت اختیار کند، اینگونه تفسیرهای غلط برای تقوا و پرهیزکاری در واقع یکی از عوامل انحطاط جوامع اسلامی محسوب می گردد چنین تقوایی نه آگاهی می آفریند و نه روشن بینی و فرقان و جدایی حق از باطل!.

اکنون که نخستین پاداش پرهیزکاران روشن شد به تفسیر بقیه آیه و سایر پاداشهای چهارگانه آنها می پردازیم.

قرآن می گوید:علاوه بر تشخیص حق از باطل نتیجه پرهیز کاری این است که"خداوند گناهان شما را می پوشاند و آثار آن را از وجود شما بر می دارد" (وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) به علاوه"شما را مشمول آمرزش خود قرار می دهد"(وَ يَغْفِرْ لَكُمْ) و پاداش های فراوان دیگری در انتظار شماست که جز خدا نمی داند زیرا "خداوند فضل و بخشش عظیم دارد"(وَ اللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ).

این چهار اثر،میوه های درخت تقوا و پرهیزکاری هستند و وجود رابطه طبیعی در میان تقوا و پاره ای از این آثار مانعی از آن نمی شود که همه آنها را به خدا نسبت بدهیم زیرا کرارا در این تفسیر گفته ایم که هر موجودی هر اثری دارد به خواست خداست و لذا هم می توان آن اثر را به خدا نسبت داد و هم به آن موجود.

در اینکه میان"تکفیر سیئات"و"غفران"چه تفاوتی است بعضی از مفسران معتقدند که اولی اشاره به پرده پوشی در دنیا و دومی اشاره به رهایی از مجازات در آخرت است.

ولی احتمال دیگری در اینجا وجود دارد که"تکفیر سیئات"اشاره به آثار روانی و اجتماعی گناهان دارد که در پرتو تقوا و پرهیزکاری از میان می رود،

ص: ۱۴۴

ولی "غفران"اشاره به مساله عفو و بخشش خداوند و رهایی از مجازات است.

[سوره الأنفال (۸): آیه ۳۰]

اشاره

وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ اَلَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اَللّٰهُ وَ اَللّٰهُ خَيْرُ اَلْمٰاكِرِينَ (۳۰)

ترجمه:

۳۰-(به خاطر بیاور)هنگامی را که کافران نقشه می کشیدند که تو را به زندان بیفکنند، یا به قتل برسانند،و یا(از مکه)خارج سازند،آنها چاره می اندیشیدند(و تدبیر می کردند)و خداوند هم تدبیر می کرد و خدا بهترین چاره جویان(و مدیران) است.

شان نزول:

مفسران و محدثان،آیه فوق را اشاره به حوادثی می دانند که منتهی به هجرت پیامبر ص از مکه به مدینه شد،این حوادث که با تعبیراتی مختلف نقل شده همگی یک حقیقت را تعقیب می کنند و آن اینکه خداوند به طرز اعجاز آمیزی پیامبر ص را از دام یک خطر بزرگ و قطعی رهایی بخشید،جریان حادثه طبق نقل"در المنثور"چنین است:

گروهی از قریش و اشراف مکه از قبائل مختلف جمع شدند تا در"دار الندوه" (محل انعقاد جلسات مشورتی بزرگان مکه)اجتماع کنند،و در باره خطری که از ناحیه پیامبر ص آنها را تهدید می کرد بیندیشند.

(می گویند)در اثناء راه پیر مرد خوش ظاهری به آنها برخورد کرد که در واقع همان شیطان بود(یا انسانی که دارای روح و فکر شیطانی)از او پرسیدند کیستی؟گفت پیر مردی از اهل نجد هستم چون از تصمیم شما با خبر شدم خواستم

در مجلس شما حضور یابم و عقیده و خیر خواهی خود را از شما دریغ ندارم گفتند بسیار خوب داخل شو!او هم همراه آنها به دار الندوه وارد شد.

یکی از حاضران رو به جمعیت کرد و گفت در باره این مرد(اشاره به پیامبر اسلام)باید فکری کنید،زیرا به خدا سوگند بیم آن می رود که بر شما پیروز گردد(و آئین و عظمت شما را در هم پیچد).

یکی پیشنهاد کرد او را"حبس"کنید تا در زندان جان بدهد...

پیر مرد نجدی این نظر را رد کرد و گفت بیم آن می رود که طرفدارانش بریزند و در یک فرصت مناسب او را از زندان آزاد کنند و او را از این سرزمین بیرون ببرند،باید فکر اساسی تری کنید.

دیگری گفت او را از میان خود بیرون کنید تا از دست او راحت شوید، زیرا همین که از میان شما بیرون برود هر کار کند ضرری به شما نخواهد زد و سر و کارش با دیگران است.

پیر مرد نجدی گفت به خدا سوگند این هم عقیده درستی نیست،مگر شیرینی گفتار و طلاقت زبان و نفوذ او را در دل ها نمی بینید،اگر این کار را انجام دهید به سراغ سایر عرب می رود و گرد او را می گیرند،سپس با انبوه جمعیت به سراغ شما باز می گردد و شما را از شهرهای خود می راند و بزرگان شما را به قتل می رساند!،جمعیت گفتند به خدا راست می گوید فکر دیگری کنید.

"ابو جهل"که تا آن وقت ساکت بود به سخن در آمد و گفت:من عقیده ای دارم که غیر از آن را صحیح نمی دانم!گفتند چه عقیده ای؟گفت از هر قبیله ای جوانی شجاع و شمشیر زن را انتخاب می کنیم و به دست هر یک شمشیر برنده ای می دهیم تا در فرصتی مناسب دسته جمعی به او حمله کنند،و هنگامی که به این صورت او را بقتل برسانید خونش در همه قبائل پخش می شود،و باور نمی کنم طائفه بنی هاشم بتوانند با همه طوائف قریش بجنگند و مسلما در این صورت به

خونبها راضی می شوند،و ما هم از آزار او راحت خواهیم شد.

پیر مرد نجدی(با خوشحالی)گفت به خدا رأی صحیح همین است که این جوانمرد گفت من هم غیر از آن عقیده ای ندارم(و به این ترتیب این پیشنهاد به اتفاق عموم پذیرفته شد)و آنها با این تصمیم پراکنده شدند.

جبرئیل فرود آمد و به پیامبر دستور داد که شب را در بستر خویش نخوابد.

پیامبر شبانه به سوی غار(ثور) (۱)حرکت کرد و سفارش نمود علی ع در بستر او بخوابد(تا کسانی که از درز در مراقب بستر پیامبر ص بودند او را در بسترش خیال کنند و تا صبح مهلت دهند و او از منطقه خطر دور شود).

هنگامی که صبح شد و به خانه ریختند و جستجو کردند علی ع را در بستر پیامبر ص دیدند و به این ترتیب خداوند نقشه های آنان را نقش بر آب کرد،صدا زدند پس محمد ص کجاست؟فرمود نمی دانم آنها به دنبال رد پای پیامبر حرکت کردند تا به کوه رسیدند و به نزدیکی غار اما(با تعجب دیدند که تار عنکبوتی در جلو غار نمایان است به یکدیگر گفتند اگر او در این غار بود اثری از این تارهای عنکبوت بر در غار وجود نداشت و به این ترتیب باز گشتند).

پیامبر سه روز در غار ماند(و هنگامی که دشمنان همه بیابان های مکه را جستجو کردند و خسته و مایوس باز گشتند او به سوی مدینه حرکت کرد) (۲).

تفسیر:

سر آغاز هجرت

بعضی معتقدند که این آیه و پنج آیه بعد از آن،در مکه نازل شده است

ص: ۱۴۷

۱- ۱) غار ثور غاری است در نزدیکی مکه

۲- ۲) در المنثور(طبق نقل المنار و مجمع البیان ذیل آیه فوق)

چون اشاره به جریان هجرت"پیامبر"می کند،ولی طرز بیان آیه گواهی می دهد که بعد از هجرت نازل گردیده است چون به شکل بازگویی حادثه گذشته است، بنا بر این آیه اگر چه اشاره به جریان هجرت دارد ولی مسلما در مدینه نازل شده و بازگو کننده یک خاطره بزرگ و نعمت عظیم پروردگار بر پیامبر و مسلمانان است نخست می گوید:

"بخاطر بیاور زمانی را که مشرکان مکه نقشه می کشیدند که تو را یا به زندان بیفکنند و یا به قتل رسانند و یا تبعید کنند"(وَ إِذْ یَمْکُرُ بِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِیُثْبِتُوکَ أَوْ یَقْتُلُوکَ أَوْ یُخْرِجُوکَ).

کلمه"مکر"-همانگونه که قبلا نیز گفته ایم-در لغت عرب به معنی تدبیر و چاره اندیشی و طرح نقشه است نه به معنی معروفی که در فارسی امروز دارد،همانطور که"حیله"نیز در لغت به معنی چاره اندیشی است.ولی در فارسی امروز به معنی نقشه های مخفیانه زیانبخش بکار می رود.

سپس اضافه می کند:"آنها نقشه می کشند و چاره می اندیشند،و خداوند هم چاره جویی و تدبیر می کند و او بهترین چاره جویان و مدبران است" (وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللّٰهُ وَ اللّٰهُ خَیْرُ الْمٰاکِرِینَ).

اگر در حادثه هجرت پیامبر ص درست بیندیشیم به این نکته برخورد می کنیم که آنها حد اکثر نیروی فکری و جسمانی خویش را برای نابود کردن پیامبر اسلام به کار بردند،و حتی پس از آنکه پیامبر از چنگال آنها بیرون رفت یکصد شتر که در آن روز سرمایه عظیمی بود برای یافتن پیامبر جایزه تعیین کردند و افرادی بسیار بخاطر تعصب مذهبی و یا بدست آوردن این جایزه بزرگ کوه ها و بیابانهای اطراف مکه را زیر پا گذاردند،و حتی تا دم در غار آمدند ولی خداوند با یک وسیله بسیار ساده و کوچک-چند تار عنکبوت-همه این طرح ها را نقش بر آب کرد،و با توجه به اینکه مسئله هجرت سر آغاز مرحله نوینی از

تاریخ اسلام بلکه تاریخ بشریت بود نتیجه می گیریم که خداوند بوسیله چند تار عنکبوت مسیر تاریخ بشریت را تغییر داد! این منحصر به جریان هجرت نیست بلکه تاریخ انبیاء نشان می دهد که همواره خداوند برای در هم کوبیدن گردنکشان از ساده ترین وسائل استفاده می کرده گاهی از وزش باد،و زمانی از انبوه پشه ها،و گاهی از پرنده کوچک ابابیل،و و مانند اینها،تا ضعف و ناتوانی بشر را در برابر قدرت بی پایانش آشکار سازد، و او را از فکر طغیان و سرکشی باز دارد.

این نکته نیز قابل توجه است که توسل به این سه موضوع:"زندان"، "تبعید"،و"کشتار"منحصر به مشرکان مکه در برابر پیامبر نبود بلکه همیشه جباران برای کوتاه کردن زبان مصلحان و از میان بردن نفوذ آنها در میان توده های رنجدیده اجتماع به یکی از این سه موضوع توسل می جستند،ولی همانگونه که اقدام مشرکان مکه در مورد پیامبر نتیجه معکوس داد و مقدمه تحرک و جنبش تازه ای در اسلام شد اینگونه سخت گیری ها در موارد دیگر نیز معمولا نتیجه معکوس بخشیده است (۱).

۱- ۱) جالب اینکه نوشتن تفسیر نمونه قبلا با سرعت کمتری پیش می رفت ولی هم اکنون که این آیات و قبل و بعد آن در تبعیدگاه"مهاباد"نوشته می شود با سرعت بسیار بیشتری پیش می رود،سرانجام تمام جلد هفتم در دو تبعیدگاه"مهاباد"و"انارک"به پایان رسید!

[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۱ تا ۳۵]

اشاره

وَ إِذا تُتْلی عَلَيْهِمْ آياتُنا قالُوا قَدْ سَمِعْنا لَوْ نَشاءُ لَقُلْنا مِثْلَ هذا إِنْ هذا إِلاّ أَساطِيرُ اَلْأَوَّلِينَ (۳۱) وَ إِذْ قالُوا اَللّهُمَّ إِنْ كانَ هذا هُوَ اَلْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنا حِجارَةً مِنَ اَلسَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِيمٍ (۳۲) وَ ما كانَ اَللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِيهِمْ وَ ما كانَ اَللّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (۳۳) وَ ما لَهُمْ أَلاّ يُعَذِّبَهُمُ اَللّهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ اَلْمَسْجِدِ اَلْحَرامِ وَ ما كانُوا أَوْلِياءَهُ إِنْ أَوْلِياؤُهُ إِلاَّ اَلْمُتَّقُونَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۳۴) وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ اَلْبَيْتِ إِلاّ مُكاءً وَ تَصْدِيَةً فَذُوقُوا اَلْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۵)

ترجمه:

۳۱-و هنگامی که آیات ما بر آنها خوانده می شود می گویند شنیدیم(چیز مهمی نیست!) ما هم اگر بخواهیم مثل آن را می گوئیم اینها افسانه های پیشینیان است(ولی دروغ

ص: ۱۵۰

می گویند و هرگز مثل آن را نمی آورند).

۳۲-و(به خاطر بیاور)زمانی را که گفتند:پروردگارا!اگر این حق است و از طرف تو است بارانی از سنگ از آسمان بر ما فرود آر،یا عذاب دردناکی برای ما بفرست.

۳۳-ولی خداوند،تا تو در میان آنها هستی آنها را مجازات نخواهد کرد،و(نیز)تا استغفار می کنند خدا عذابشان نمی کند.

۳۴-چرا خدا آنها را مجازات نکند با اینکه از(عبادت موحدان در کنار)مسجد الحرام جلوگیری می کنند در حالی که سرپرست آن نیستند،سرپرست آن فقط پرهیزکارانند ولی بیشتر آنها نمی دانند.

۳۵-نماز آنها(که مدعی هستند ما هم نماز داریم)نزد خانه(خدا)چیزی جز"صوت کشیدن"و"کف زدن"نبود،پس بچشد عذاب(الهی)را به خاطر کفرتان!

تفسیر:

بیهوده گویان

در آیه گذشته نمونه ای از منطق عملی"مشرکان"خرافی مکه بیان شد، در آیات مورد بحث نمونه ای از منطق فکری آنها منعکس شده است تا روشن شود که آنها نه دارای سلامت فکر بودند و نه درستی عمل،بلکه همه برنامه هایشان بی اساس و ابلهانه بود!.

در آیه نخست می گوید:"هنگامی که آیات ما بر آنها خوانده شود می گویند آن را شنیدیم(اما چیز مهمی نیست)اگر بخواهیم مثل آن را می گوئیم"! (وَ إِذٰا تُتْلىٰ عَلَيْهِمْ آيٰاتُنٰا قٰالُوا قَدْ سَمِعْنٰا لَوْ نَشٰاءُ لَقُلْنٰا مِثْلَ هٰذٰا).

"اینها که محتوای مهمی ندارد،همان افسانه های پیشینیان است"!(إِنْ هٰذٰا إِلاّٰ أَسٰاطِيرُ الْأَوَّلِينَ).

این سخن را در حالی می گفتند که بارها به فکر مبارزه با قرآن افتاده،

و از آن عاجز گشته بودند،آنها به خوبی می دانستند که توانایی بر معارضه با قرآن ندارند،ولی از روی تعصب و کینه توزی و یا برای اغفال مردم می گفتند این آیات مهم نیست ما هم مثل آن را می توانیم بیاوریم اما هیچگاه نیاوردند،این یکی از منطق های نادرستشان بود که با ادعاهای تو خالی و بی اساس-مانند همه جباران تاریخ-سعی داشتند کاخ قدرتشان را چند روزی بر پا دارند. ***در آیه بعد منطق عجیب دیگری را بازگو می کند و می گوید:"(به خاطر بیاور)هنگامی را که(دست به دعا بر می داشتند و)می گفتند خداوندا اگر این (آئین و این قرآن)حق است و از ناحیه تو است بارانی از سنگ از آسمان بر سر ما فرود آور"!(وَ إِذْ قالُوا اللّٰهُمَّ إِنْ کانَ هٰذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ).

"یا به عذاب دردناك(دیگری)ما را گرفتار کن"(أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ).

این سخن را به خاطر آن می گفتند که بر اثر شدت تعصب و لجاجت چنان می پنداشتند که آئین اسلام صد در صد بی اساس است و گرنه کسی که احتمال حقانیت آن را می دهد چنین نفرینی به خود نمی کند،این احتمال نیز وجود دارد که سرکردگان مشرکان برای اغفال مردم گاهی چنین سخنی را می گفتند تا به افراد ساده لوح نشان دهند آئین محمد ص به کلی باطل است،در حالی که در دلشان چنین نبود.

گویا مشرکان در این سخن می خواستند این مطلب را وانمود کنند که تو در باره انبیای پیشین می گویی خداوند دشمنانشان را گاهی به وسیله بارانی از سنگ مجازات کرد(همانند قوم لوط)اگر راست می گویی تو نیز چنین کن! در"مجمع البیان"از امام صادق ع چنین نقل شده:"پس از آنکه پیامبر ص علی ع را در غدیر خم به خلافت منصوب کرد و فرمود:"

من کنت مولاه

فعلی مولاه "این مسئله در همه جا منتشر شد،"نعمان بن حارث قهری"(که از منافقان بود)خدمت پیامبر ص آمد و گفت:به ما گفتی شهادت به توحید و نفی بت ها بدهیم،و گواهی به رسالت تو بدهیم،و دستور به جهاد و حج و روزه و نماز و زکاه دادی،همه را پذیرفتیم،ولی به این قناعت نکردی و این پسر (منظورش علی بن ابی طالب ع است!)را خلیفه کردی و گفتی"من کنت مولاه فعلی مولاه"آیا این سخن از تو است یا دستوری از طرف خداست؟ پیامبر فرمود:به خدایی که جز او معبودی نیست از ناحیه خداست،نعمان برگشت در حالی که می گفت" اَللّٰهُمَّ إِنْ کٰانَ هٰذٰا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنٰا حِجٰارَةً مِنَ السَّمٰاءِ ":خداوندا اگر این سخن از ناحیه تو است بارانی از سنگ از آسمان بفرست چیزی نگذشت که سنگی بر او سقوط کرد و کشته شد (۱).

این حدیث منافات با آن ندارد که آیه پیش از داستان غدیر نازل شده باشد، زیرا شان نزول آیه جریان"نعمان"نبوده بلکه نعمان در نفرین خود از آیه ای که قبلا نازل شده بود،اقتباس کرد و این نظیر آن است که ما در دعای خود از قرآن اقتباس می کنیم و می گوئیم" رَبَّنٰا آتِنٰا فِی الدُّنْیٰا حَسَنَةً وَ فِی الْآخِرَةِ حَسَنَةً "(شرح بیشتر در باره حدیث فوق و مدارک فراوانی که از کتب اهل سنت برای آن داریم در ذیل آیه"سَأَلَ سٰائِلٌ بِعَذٰابٍ وٰاقِعٍ "در آغاز سوره"معارج"به خواست خداوند بزرگ خواهد آمد).

***در آیات گذشته دو ایراد از ناحیه مخالفان به پیامبر ص شد که یکی از آنها باطل بودنش واضح بوده،لذا قرآن به پاسخ آن نپرداخته،و آن اینکه گفتند:"ما اگر بخواهیم می توانیم مثل قرآن را بیاوریم"مسلما این یک ادعای کاذب و تو خالی بود و اگر می توانستند حتما آورده بودند،بنا بر این نیازی به

۱- ۱) تفسیر نور الثقلین ج ۲ صفحه ۱۵۱

پاسخ نداشته است.

ایراد دوم آنهـا این بود که اگر این آیات حق است و از طرف خـدا است پس ما را مجازات کنـد و بلا بر ما فرود آرد قرآن در سومین آیه مورد بحث به آنها چنین پاسخ می دهد:

"هیچگاه خداوند آنها را مجازات نخواهد کرد در حالی که تو در میان آنها هستی"(وَ مٰا کٰانَ اللّٰهُ لِیُعَذِّبَهُمْ وَ أَنْتَ فِیهِمْ).

در حقیقت وجود پر برکت تو که"رحمه للعـالمین"هستی مانع از آن است که بر این گناهکاران بلا نازل گردد،و هماننـد اقوام گذشته که به طور دسته جمعی و یا انفرادی با وسائل مختلف از میان رفتند،نابود گردند.

سپس اضافه می کنـد"همچنین خداوند آنها را مجازات نخواهد کرد در حالی که اسـتغفار کنند"(و از او تقاضای عفو نمایند)(وَ مٰا کٰانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ).

در تفسـیر این جمله مفسـران احتمالاتی داده اند بعضـی گفته اند منظور این است که بعضـی از مشرکان بعد از گفتن جمله آیه قبل از گفتار خود پشـیمان شـده اند و عرضه داشـته اند:غفرانک ربنا:"خدایا ما را بر این گفتار ببخش"و همین سـبب شد که حتی بعد از خروج پیامبر از مکه گرفتار بلا و نابودی نشوند.

جمع دیگری گفته انـد این جمله اشـاره به باقیمانـده مؤمنـان در مکه است زیرا پس از هجرت پیـامبر جمعی که قادر بر هجرت نبودند هم چنان در مکه باقی ماندند و وجود آنها که پرتوی از وجود پیامبر بود مانع از نزول عذاب بر مشرکان مکه شد.

این احتمـال نیز وجـود دارد که این جمله مفهـوم یـک جمله شـرطیه را دارد یعنی اگر آنهـا از کردار خـود پشـیمان شونـد و به درگاه خدا روی آرند و استغفار کنند مجازات الهی از آنها برداشته خواهد شد.

در عین حال جمع میان این احتمالات در تفسیر آیه نیز بعید نیست،یعنی ممکن است آیه اشاره به همه اینها باشد.

در هر حال مفهوم آیه اختصاص به مردم عصر پیامبر ندارد بلکه یک قانون کلی در باره همه مردم است لذا در حدیث معروفی که در منابع شیعه از حضرت علی ع و در منابع اهل تسنن از شاگرد علی ع ابن عباس نقل شده می خوانیم

کان فی الارض امانان من عذاب اللّه و قد رفع احدهما فدونکم الآخر فتمسکوا به و قرأ هذه الایه :"در روی زمین دو وسیله امنیت از عذاب الهی بود یکی از آنها(که وجود پیامبر بود)برداشته شد.هم اکنون به دومی(یعنی استغفار) تمسک جویید سپس آیه فوق را تلاوت فرمود (۱).

از آیه فوق و این حدیث روشن می شود که وجود پیامبران وسیله مؤثری برای امنیت مردم در برابر بلاهای سخت و سنگین،و پس از آن استغفار و توبه و روی آوردن به درگاه حق عامل دیگری است.

اما اگر عامل دوم نیز بر چیده شود جوامع بشری هیچگونه مصونیتی در برابر مجازات های دردناکی که به خاطر گناهانشان در انتظار آنهاست نخواهند داشت،این مجازاتها در شکل حوادث دردناک طبیعی،و یا جنگ های خانمانسوز و ویرانگر یا اشکال دیگر آشکار می شوند،همانگونه که انواع مختلف آن را را تا کنون دیده یا شنیده ایم.

در دعای کمیل که از حضرت علی ع نقل شده می خوانیم

اللهم اغفر لی الذنوب التی تنزل البلاء :"خداوندا گناهانی را که مایه نزول بلاها می شود بر من ببخش"این تعبیر نشان می دهد که اگر استغفار نباشد بسیاری از گناهان می توانند سرچشمه نزول بلاها شوند.

ذکر این نکته نیز لازم است که منظور از استغفار گفتن و تکرار جمله

۱- ۱) نهج البلاغه کلمات قصار

"خدایا مرا ببخش"یا"اللهم اغفر لی"نیست،بلکه روح استغفار یک حالت بازگشت به سوی حق و آمادگی برای جبران گذشته است. ***در آیه بعد می گوید اینها استحقاق عذاب الهی را دارند:"چرا خداوند آنها را عذاب نکند و حال آنکه مانع از رفتن مؤمنان به مسجد الحرام می شوند" (وَ مٰا لَهُمْ أَلاّٰ يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَ هُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرٰامِ).

و این اشاره به زمانی است که مسلمانان در مکه بودند و حق نداشتند آزادانه در کنار خانه خدا اقامه نماز جماعت کنند و با انواع مزاحمت ها و شکنجه ها روبرو می شدند،و یا اشاره به ممانعت هایی است که بعدا از انجام مراسم حج و عمره نسبت به مؤمنان به عمل می آوردند.

عجیب اینکه این مشرکان آلوده خود را صاحب اختیار و سرپرست این کانون بزرگ عبادت می پنداشتند ولی قرآن اضافه می کند"آنها هرگز سرپرستان این مرکز مقدس نبودند"(وَ مٰا كٰانُوا أَوْلِيٰاءَهُ).

هر چند خود را متولیان و صاحبان اختیار خانه خدا می پنداشتند،"تنها کسانی حق این سرپرستی را دارند که موحد و پرهیز کار باشند"(إِنْ أَوْلِيٰاؤُهُ إِلاَّ الْمُتَّقُونَ).

"ولی غالب آنها از این واقعیت بی خبرند"(وَ لٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لاٰ يَعْلَمُونَ).

گر چه این حکم در باره مسجد الحرام گفته شده است،ولی در واقع شامل همه کانون های دینی و مساجد و مراکز مذهبی می شود"متولیان"و"متصدیان" آنها باید از پاک ترین و پرهیزکارترین و فعال ترین مردم باشند که این کانون ها را پاک و زنده و مرکز تعلیم و تربیت و بیداری و آگاهی قرار دهند،نه مشتی افراد کثیف و وابسته و خود فروخته و آلوده که این مراکز را تبدیل به"دکه تجارتی"و"مرکز تخدیر افکار"و"بیگانگی از حق"سازند،و به عقیده ما اگر

مسلمانان همین دستور اسلامی را در باره مساجد و کانون های مذهبی اجرا می کردند امروز جوامع اسلامی شکل دیگری داشت. ***عجیبتر اینکه آنها مدعی بودند که نماز و عبادتی دارند و به کارهای احمقانه خود،نعره زدن ها و کف زدنهای در اطراف خانه خدا،نام نماز می گذاشتند، لذا قرآن اضافه می کند:"نماز آنها در کنار خانه خدا کعبه چیزی جز صوت کشیدن و کف زدن نبود"(وَ مٰا کٰانَ صَلاٰتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلاّٰ مُکٰاءً وَ تَصْدِیَةً).

در تاریخ می خوانیم که گروهی از اعراب در زمان جاهلیت به هنگام طواف خانه کعبه لخت مادرزاد می شدند،و صوت می کشیدند و کف می زدند و نام آن را عبادت می گذاشتند،و نیز نقل شده هنگامی که پیامبر در کنار حجر الاسود رو به سوی شمال می ایستاد(که هم مقابل کعبه باشد و هم بیت المقدس!)و مشغول نماز می شد دو نفر از طائفه"بنی سهم"در طرف راست و چپ آن حضرت می ایستادند یکی"صیحه"می کشید و دیگری"کف"می زد تا نماز پیامبر را مشوش کنند.

در تعقیب این جمله می گوید اکنون که همه کارهای شما حتی نماز و عبادتتان این چنین ابلهانه و زشت و شرم آور است مستحق مجازاتید"پس بچشید عذاب الهی را به خاطر این کفرتان"(فَذُوقُوا الْعَذٰابَ بِمٰا کُنْتُمْ تَکْفُرُونَ).

***هنگامی که انسان صفحات تاریخ عرب جاهلی را و رق می زند و قسمت هایی را که از آن در قرآن آمده مورد بررسی قرار می دهد می بیند با کمال تعجب در عصر ما که به اصطلاح عصر فضا و اتم نیز است کسانی هستند که با تکرار اعمال زمان جاهلیت خود را در صف عبادت کنندگان می پندارند آیات قرآن و گاهی اشعاری که در مدح پیامبر ص و علی ع است با نغمه های موسیقی توأم می کنند و حرکاتی شبیه رقص به سر و گردن و دست های خود می دهند،و نام آن

را بزرگداشت این مقدسات می گذارند،این اعمال گاهی به نام و جد و سماع و زمانی به نام ذکر و حال و گاهی به نامهای دیگر در خانقاهها و غیر خانقاهها انجام می گیرد.

در حالی که اسلام از همه این کارها بیزار است و این اعمال نمونه دیگری از اعمال جاهلی است.

در اینجا یک سؤال باقی می ماند و آن اینکه در آیه سوم مورد بحث نفی مجازات و عذاب از آنها(البته با دو شرط)شده است ولی در آیه چهارم اثبات عذاب گردیده،آیا این دو با هم تضاد ندارند؟ پاسخ این است که آیه اول اشاره به مجازات های دنیوی است،و آیه دوم ممکن است اشاره به مجازات های جهان دیگر باشد و یا اشاره به این باشد که این گروه استحقاق مجازات در همین دنیا دارند و زمینه آن برای آنها فراهم است و اگر پیامبر از میان برود و توبه نکنند دامان آنها را خواهد گرفت.

ص :۱۵۸

[سوره الأنفال (۸): آيات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

إِنَّ اَلَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اَللّهِ فَسَيُنْفِقُونَها ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَ اَلَّذِينَ كَفَرُوا إِلىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ (۳۶) لِيَمِيزَ اَللّٰهُ اَلْخَبِيثَ مِنَ اَلطَّيِّبِ وَ يَجْعَلَ اَلْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعاً فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولٰئِكَ هُمُ اَلْخاسِرُونَ (۳۷)

ترجمه:

۳۶-آنها که کافر شدند اموالشان را برای باز داشتن مردم از راه خدا انفاق می کنند،آنها این اموال را(که برای بدست آوردن آن زحمت کشیده اند در این راه)انفاق می نمایند اما مایه حسرت و اندوهشان خواهد شد و سپس شکست خواهند خورد.

و(در جهان دیگر این)کافران همگی به سوی دوزخ می روند.

۳۷-(اینها همه)به خاطر آن است که خداوند(می خواهد)ناپاک را از پاک جدا سازد و ناپاکها را روی هم بگذارد و متراکم سازد و یک جا در دوزخ قرار دهد و اینها هستند زیانکاران.

شان نزول

در تفسیر علی بن ابراهیم و بسیاری دیگر از تفاسیر چنین آمده است که آیه فوق در مورد جنگ بدر و کمک های مالی مردم مکه نازل شده است،زیرا هنگامی که مشرکان مکه به وسیله قاصد ابو سفیان از جریان آگاه شدند اموال فراوانی جمع و جور کردند تا به جنگجویان خود کمک کنند،اما سرانجام شکست

خوردند و کشته شدند و به سوی آتش دوزخ شتافتند و آنچه را در این راه مصرف کرده بودند مایه حسرت و اندوهشان شد.

البته در آیه نخست اشاره به سایر کمک های آنها در مبارزاتشان بر ضد اسلام نیز هست و مساله به طور کلی مطرح شده است.

بعضی نیز گفته اند که آیه در باره کمک های ابو سفیان برای استخدام دو هزار مزدور در جنگ احد نازل شده است ولی از آنجا که آیات در ردیف آیات مربوط به جنگ بدر قرار گرفته شان نزول اول صحیحتر به نظر می رسد.

تفسیر:

شان نزول آیه هر چه باشد مفهوم آیه یک مفهوم جامع است که تمام کمک- های مالی دشمنان حق و عدالت را برای پیشرفت مقاصد شومشان در بر می گیرد.

نخست می گوید:"کافران و دشمنان حق اموالشان را انفاق می کنند تا مردم را از راه خدا باز دارند"(إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِیَصُدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللّهِ) اما این صرف اموال هیچ گاه پیروزی برای آنها نمی آفریند"به زودی این اموال را انفاق می کنند اما سرانجام مایه حسرت و اندوهشان خواهد بود" (فَسَیُنْفِقُونَها ثُمَّ تَکُونُ عَلَیْهِمْ حَسْرَةً).

"سپس مغلوب طرفداران حق می شوند"(ثُمَّ یُغْلَبُونَ).

نه تنها در زندگی این جهان گرفتار حسرت و شکست می شوند بلکه در سرای دیگر این"کافران دسته جمعی به سوی دوزخ می روند"(وَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِلی جَهَنَّمَ یُحْشَرُونَ).

ص: ۱۶۰

در اینجا به چند نکته باید توجه داشت:

۱-از این آیه استفاده می شود که آنها حتی قبل از شکست خوردن متوجه بیهودگی کار خود می شوند و چون نتیجه کافی در برابر اموالی که صرف کرده اند نمی بینند گرفتار رنج و اندوه می گردند،و این یکی از مجازات های آنها در دنیا است.

مجازات دیگرشان شکست برنامه هایشان است،زیرا افراد زرخرید و مزدور و آنها که به عشق مال و ثروت نبرد می کنند هرگز نمی توانند در برابر افراد با ایمانی که به خاطر هدف مقدسی می جنگند بایستند.

حوادث دنیای معاصر ما نیز بارها نشان داده که دولتهای نیرومند که سربازانشان را با پول و وسائل شهوت تشویق به جنگ می کردند در برابر ملت های کوچکی که از روی ایمان می جنگیدند به رسوایی مغلوب شدند.

علاوه بر این دو مجازات دنیا،مجازات سومی نیز در جهان دیگر در پیش دارند که همان گرفتاری آتش خشم و غضب الهی است.

***۲-آنچه در آیه فوق آمده در جهان امروز ما نیز نمونه های فراوانی دارد، نیروهای اهریمنی استعمار،و طرفداران ظلم و فساد و ستمگری،و حامیان مذاهب خرافی و باطل،سرمایه های کلانی برای پیشبرد اهدافشان و باز داشتن انسان ها از راه حق به اشکال مختلفی مصرف می کنند،گاهی در لباس مزدوران جنگی،و زمانی در شکل کمک های ظاهرا انسانی،مانند ساختن بیمارستانها و درمانگاهها، و زمان دیگری به شکل کمک های فرهنگی و مانند آن،اما ماهیت و هدف نهایی همه یکی است و آن توسعه استعمار و ظلم و ستم است و اگر مؤمنان راستین همانند مجاهدان بدر صفوف متشکل و پرمقاومتی داشته باشند،می توانند همه این نقشه ها را

نقش بر آب کنند و حسرت این سرمایه ها را به دلشان بگذارند،و سرانجام جمعشان را به دوزخ بفرستند!.

***۳-بعضی از مفسران گفته اند که این آیه یکی از نشانه های صدق دعوت پیامبر است،زیرا از حوادث بعد که شکست دشمنان اسلام است خبر می دهد،اگر چه آنها برای پیروزی اموال زیادی مصرف کردند ولی اگر ما آیه را یک اخبار غیبی مربوطه به حوادث آینده هم ندانیم حد اقل نشانه محتوی دقیق و حساب شده قرآن در باره مبارزه حق و باطل است و عظمت قرآن و تعلیمات اسلام را روشن می سازد. ***پس از آنکه در آیه گذشته سه نتیجه شوم انفاقهای مالی دشمنان حق باز گو شد در آیه بعد می فرماید:این حسرت و شکست و بدبختی"برای آن است که خداوند می خواهد ناپاک را از پاک در این جهان و جهان دیگر جدا سازد"(لِیَمِیزَ اللّهُ الْخَبِیثَ مِنَ الطَّیِّبِ).

این یک سنت الهی است که برای همیشه"پاک" و"ناپاک""مخلص"و"ریاکار" "مجاهد راستین"و"دروغین""کارهای الهی"و"شیطانی""برنامه های انسانی" و"ضد انسانی"ناشناخته نمی مانند،بلکه سرانجام صفوف از یکدیگر مشخص می گردد،و حق جلوه خود را نشان خواهد داد،و البته این در صورتی است که طرفدارانش همانند مسلمانان راستین"بدر"از آگاهی و فداکاری کافی برخوردار باشند.

سپس اضافه می کند:"خداوند ناپاکها را به یکدیگر ضمیمه می کند و همه را متراکم می سازد،و در جهنم قرار می دهد"(وَ یَجْعَلَ الْخَبِیثَ بَعْضَهُ عَلی بَعْضٍ فَیَرْکُمَهُ جَمِیعاً فَیَجْعَلَهُ فِی جَهَنَّمَ).

خبیث و ناپاک از هر گروه و در هر شکل و لباس سرانجام شکل واحدی خواهند داشت،و پایان کار همه آنها زیان و خسران خواهد بود چنان که قرآن می گوید"آنها زیانکارانند"(أُولٰئِکَ هُمُ الْخاسِرُونَ) ***

[سوره الأنفال (۸): آیات ۳۸ تا ۴۰]

اشاره

قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ یَنْتَهُوا یُغْفَرْ لَهُمْ مٰا قَدْ سَلَفَ وَ إِنْ یَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ اَلْأَوَّلِینَ (۳۸) وَ قٰاتِلُوهُمْ حَتّٰی لاٰ تَکُونَ فِتْنَهٌ وَ یَکُونَ اَلدِّینُ کُلُّهُ لِلّٰهِ فَإِنِ اِنْتَهَوْا فَإِنَّ اَللّٰهَ بِمٰا یَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۳۹) وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اَللّٰهَ مَوْلاٰکُمْ نِعْمَ اَلْمَوْلیٰ وَ نِعْمَ اَلنَّصِیرُ (۴۰)

ترجمه:

۳۸-بکسانی که کافر شدند بگو:چنانچه از مخالفت بازایستند(و ایمان آورند)گذشته آنها بخشوده خواهد شد و اگر به اعمال سابق باز گردند سنت خداوند در گذشتگان در باره آنها جاری میشود.

۳۹-و با آنها پیکار کنید تا فتنه(شرک و سلب آزادی)بر چیده شود و دین(و پرستش)همه مخصوص خدا باشد و اگر آنها(از راه شرک و فساد باز گردند و از اعمال نادرست) خود داری کنند(خداوند آنها را می پذیرد)خدا به آنچه انجام می دهند بیناست.

۴۰-و اگر سرپیچی کنند بدانید(ضرری به شما نمی زنند)خداوند سرپرست شماست، او بهترین سرپرست و بهترین یاور است.

ص:۱۶۳

تفسیر

اشاره

می دانیم روش قرآن این است که بشارت و انـذار را با هم توأم می کنـد یعنی همانگونه که دشـمنان حق را تهدید به مجازات های سخت و دردناک می نماید، راه بازگشت را نیز به روی آنها باز می گذارد.

آیه نخست از آیات مورد بحث همین روش را تعقیب می کند،و به پیامبر دستور می دهد:"به افرادی که کافر شده اند بگو:اگر از مخالفت و لجاجت و طغیان و سرکشی بازایستند و به سوی آئین حق باز گردند گذشته آنها بخشوده خواهد شد"(قُلْ لِلَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ یَنْتَهُوا یُغْفَرْ لَهُمْ مٰا قَدْ سَلَفَ).

از این آیه استفاده می شـود که بـا قبـول اسـلام گذشـته هر چه باشـد مورد عفو قرار می گیرد و این همـان چیزی است که در روایات اسلامی به عنوان یک قانون کلی آمده است گاهی به عبارت"

الاسلام یجب ما قبله ":"اسلام ما قبل خود را می پوشاند"و یا به تعبیر دیگر که از طرق اهل سنت از پیامبر نقل شده"

ان الاسـلام یهدم ما کان قبله، و ان الهجره تهدم ما کان قبلها و ان الحج یهدم ما کان قبله " "اسلام آنچه را که قبل از آن است از میان می برد،و هجرت کردن نیز قبل خود را از میان می برد،و حج خانه خدا ما قبل خود را محو می کند". (۱)

منظور این است اعمال و کارهای خلاف و حتی ترک فرائض و واجبات که قبل از اسلام انجام گرفته به خاطر پذیرش اسلام از میان خواهد رفت و این قانون عطف به گذشـته نمی شود لذا در کتب فقه اسـلامی می خوانیم بر شخصـی که مسلمان می شود حتی قضاء عبادات گذشته لازم نیست.

سپس اضافه می کند اما اگر از روش نادرست خود باز نایستند"و به اعمال

ص: ۱۶۴

۱- ۱) صحیح مسلم طبق نقل المنار جلد نهم صفحه ۶۶۵.

سابق باز گردند سنت خداوند در پیشینیان در باره آنها انجام می شود"(وَ إِنْ یَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِینَ).

منظور از این سنت همان سرنوشتی است که دشمنان حق در برابر انبیاء، و حتی خود مشرکان مکه در برابر پیامبر در جنگ بدر به آن گرفتار شدند،در سوره غافر آیه ۵۱ می خوانیم إِنّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ :"ما رسولان خود و مؤمنان را در زندگی دنیا و روز رستاخیز که گواهان بر می خیزند یاری می کنیم"همچنین در سوره اسراء آیه ۷۷ پس از ذکر در هم پیچیده شدن زندگی دشمنان اسلام می خوانیم: سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنا قَبْلَکَ مِنْ رُسُلِنا وَ لا تَجِدُ لِسُنَّتِنا تَحْوِیلًا :"این سنت ما در باره پیامبران پیشین است و این سنت هرگز دگرگون نمی شود". ***از آنجا که در آیه قبل دشمنان را برای بازگشت به سوی حق دعوت کرده بود و این دعوت ممکن بود این فکر را برای مسلمانان ایجاد کند که دیگر دوران جهاد پایان یافته و هیچ راهی جز انعطاف و نرمش در پیش نیست،برای رفع این اشتباه اضافه می کند:"با این دشمنان سرسخت مبارزه کنید و پیکار را هم چنان ادامه دهید تا فتنه بر چیده شود و دین یکپارچه برای خدا باشد"(وَ قاتِلُوهُمْ حَتّی لا تَکُونَ فِتْنَةٌ وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلّهِ).

"فتنه"همانگونه که در تفسیر آیه ۱۹۳ سوره بقره گفته ایم مفهوم وسیعی دارد که هر گونه اعمال فشار را شامل می شود،لذا گاهی در قرآن کلمه فتنه به معنی شرک و بت پرستی که انواع محدودیت ها و فشارها را برای جامعه در بر دارد گفته شده، همچنین به فشارهایی که از ناحیه دشمنان برای جلوگیری از گسترش دعوت اسلام و به منظور خفه کردن ندای حق طلبان و حتی باز گرداندن مؤمنان به سوی کفر به عمل می آید"فتنه"اطلاق شده است.

ص :۱۶۵

در آیـه فـوق بعضـی از مفسـران فتنه را به معنی شـرک و بعضـی به معنی کوشـش- هـای دشـمنان برای سـلب آزادی فکری و اجتمـاعی از مسـلمانان گرفته انـد،ولی حق این است که مفهوم آیه مفهوم وسـیعی است که هم"شـرک"را شامل می شود و(به قرینه جمله و یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ لِلّهِ)و هم سایر فشارهایی که از طرف دشمنان به مسلمانان وارد می شد.

***

هدف جهاد و یک بشارت

آیه فوق به دو قسمت از اهداف مقدس جهاد اسلامی اشاره می کند:

۱-بر چیـدن بسـاط بـت پرسـتی و از میـان بردن بتکـده هـا،زیرا همـان طـور کـه در بحث اهـداف جهـاد گفته ایم آزادی دینی مخصـوص کسـانی اسـت کـه از یکی از ادیـان آسـمانی پیروی کننـد،و در برابر آنهـا اعمـال فشـار برای تغییر عقیـده صـحیح نیست،ولی بت پرستی نه دین است و نه مکتب بلکه خرافه است و انحراف،و حکومت اسلامی باید نخست از طریق تبلیغ و اگر ممکن نشد از طریق توسل به زور بساط بت پرستی را از همه جا برچیند و بتخانه ها را ویران کند.

۲-به دست آوردن آزادی بیان و تبلیغ و نشـر اسـلام،در این قسـمت نیز اسلام اجازه می دهد که اگر کسانی با اعمال خود جلو آزادی عمل مسـلمانان را در نشـر و تبلیغ و دعوت به اسـلام بگیرند آنها حق دارند متوسل به جهاد آزادی بخش شوند و راه را برای تبلیغ منطقی بگشایند(برای توضیح بیشتر به تفسیر نمونه جلد دوم صفحه ۱۵ تا ۱۸ مراجعه فرمائید).

در تفسـیرهای اهل سـنتماننـد تفسیر آلوسـی(تفسیر روح البیان)و تفاسـیر مختلف شـیعه از امام صادق ع چنین نقل شـده که فرمود:

لم یجیء تاویـل هـذه الایه و لو قام قائمنا بعـد سیری من یـدرکه ما یکون من تاویل هـذه الایه و لیبلغن دین محمـد ما بلغ اللیل حتی لا یکون مشرك علی ظهر الارض :

ص :۱۶۶

"تاویل و تفسیر نهایی این آیه هنوز فرا نرسیده است،و هنگامی که قائم ما قیام کند کسانی که زمان او را درک کنند تاویل این آیه را خواهند دید،به خدا سوگند که در آن موقع دین محمد ص به تمام نقاطی که شب پوشش آرام بخش خود را بر آن می افکند خواهد رسید تا در سراسر روی زمین مشرک و بت پرستی باقی نماند (۱).

نویسنده تفسیر المنار روی تعصب خاصی که در مسئله قیام حضرت مهدی ع دارد این حدیث را انکار کرده است و این بخاطر پیشداوری غلطی است که او در زمینه مسئله قیام حضرت مهدی دارد عجیب این است که او طبق تصریحات تفسیرش تمایل خاصی به مکتب"وهابیه"دارد،در حالی که وهابیان سخت گیر نیز با صراحت تمام ظهور حضرت مهدی ع را امر مسلم و روایات آن را متواتر می دانند که اسناد و مدارک آن در ذیل آیه ۳۳ سوره توبه(در همین جلد)خواهد آمد و نیز به نقطه اصلی اشتباه مفسر مزبور و پاسخ آن اشاره خواهیم کرد،و مطالب مشروحتری در کتاب مصلح بزرگ جهانی نیز آورده ایم و اگر پاره ای از روایات مربوط به ظهور حضرت مهدی ع نادرست و یا مشتمل بر خرافاتی باشد سبب نمی شود که اینهمه روایات صحیح و متواتر را نادیده بگیریم.

در ذیل آیه بار دیگر در برابر شدت عمل دست دوستی و محبت را به سوی آنها دراز می کند و می گوید"اگر از راه و روش خود دست بر دارند خداوند به آنچه عمل می کنند آگاه است و با لطف و مرحمت خاص خویش با آنان رفتار خواهد کرد"(فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللّٰهَ بِمٰا یَعْمَلُونَ بَصِیرٌ). ***"اما اگر باز به سرپیچی خود ادامه دهند و در برابر دعوت حق تسلیم نشوند بدانید پیروزی برای شما و شکست در انتظار آنهاست،زیرا خداوند مولی و

۱- ۱) عبارتی را که در بالا آوردیم مطابق نقل تفسیر مجمع البیان است.

سرپرست شماست"(وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّهَ مولیکم).

"او بهترین مولی و رهبر و بهترین یار و یاور است"(نِعْمَ الْمَوْلی وَ نِعْمَ النَّصِیرُ).

ص :۱۶۸

آغاز جزء دهم

ص :۱۶۹

[سوره الأنفال (۸): آیه ۴۱]

اشاره

وَ اِعْلَمُوا أَنَّمٰا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَأَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي اَلْقُرْبىٰ وَ اَلْيَتٰامىٰ وَ اَلْمَسٰاكِينِ وَ اِبْنِ اَلسَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ وَ مٰا أَنْزَلْنٰا عَلىٰ عَبْدِنٰا يَوْمَ اَلْفُرْقٰانِ يَوْمَ اِلْتَقَى اَلْجَمْعٰانِ وَ اَللّٰهُ عَلىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴۱)

ترجمه:

۴۱-و بدانید هر گونه غنیمتی به شما رسد خمس آن برای خدا و برای پیامبر و برای ذی القربی و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه است،اگر شما به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل،روز درگیری دو گروه(با ایمان و بی ایمان یعنی روز جنگ بدر)نازل کردیم،ایمان آورده اید،و خداوند بر هر چیزی قادر است.

تفسیر:

خمس یک دستور مهم اسلامی

در آغاز این سوره دیدیم که پاره ای از مسلمانان بعد از جنگ بدر بر سر تقسیم غنائم جنگی مشاجره کردند و خداوند برای ریشه کن ساختن ماده اختلاف غنائم را دربست در اختیار پیامبر گذاشت تا هر گونه صلاح می داند آن را مصرف کند و پیامبر آنها را در میان جنگجویان به طور مساوی تقسیم کرد.

این آیه در حقیقت بازگشت به همان مسئله غنائم است به تناسب آیاتی که در باره جهاد،قبل از این گفته شد،زیرا در چند آیه قبل اشارات مختلفی به موضوع جهاد گردید و از آنجا که جهاد غالبا با مسئله غنائم آمیخته است تناسب با ذکر حکم غنائم دارد(بلکه چنان که خواهیم گفت قرآن در اینجا حکم

ص:۱۷۱

را از مساله غنائم جنگی نیز فراتر برده و به همه در آمدها اشاره کرده است.) در آغاز آیه می فرماید:"بدانید هر گونه غنیمتی نصیب شما می شود یک پنجم آن،از آن خدا و پیامبر و ذی القربی(امامان اهل بیت)و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه(از خاندان پیامبر)می باشد"(وَ اعْلَمُوا أَنَّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَیْءٍ فَأَنَّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ).

و برای تاکید اضافه می کند:"که اگر شما به خدا و آنچه بر بنده خود در(روز جنگ بدر)روز جدایی حق از باطل،روزی که دو گروه مؤمن و کافر در مقابل هم قرار گرفتند،نازل کردیم ایمان آورده اید باید به این دستور عمل کنید و در برابر آن تسلیم باشید"(إِنْ کُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّهِ وَ ما أَنْزَلْنا عَلی عَبْدِنا یَوْمَ الْفُرْقانِ یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ).

در اینجا توجه به این نکته لازم است:با اینکه روی سخن در این آیه به مؤمنان است،زیرا پیرامون غنائم جهاد اسلامی بحث می کند و معلوم است مجاهد اسلامی مؤمن است،ولی با این حال می گوید:"اگر ایمان به خدا و پیامبر آورده اید"اشاره به اینکه نه تنها ادعای ایمان نشانه ایمان نیست بلکه شرکت در میدان جهاد نیز ممکن است نشانه ایمان کامل نباشد و این عمل به خاطر اهداف دیگری انجام گیرد،مؤمن کامل کسی است که در برابر همه دستورات مخصوصا دستورات مالی تسلیم باشد و تبعیضی در میان برنامه های الهی قائل نگردد.

و در پایان آیه اشاره به قدرت نامحدود الهی کرده می گوید"و خدا بر همه چیز قادر است"(وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ).

یعنی با اینکه در میدان بدر از هر نظر شما در اقلیت قرار داشتید و دشمن ظاهرا از هر نظر برتری چشمگیری داشت خداوند قادر توانا آنها را شکست داد و شما را یاری کرد تا پیروز شدید.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه داشت.

اشاره

۱-روز جدایی حق از باطل

نام روز جنگ "بـدر "در این آیه روز جدایی حق از باطل(یَوْمَ الْفُرْقانِ) و روز درگیری گروه طرفداران کفر با گروه طرفداران ایمان ذکر شـده،اشاره به اینکه "اولا "روز تاریخی بـدر روزی بود که نشانه های حقانیت پیامبر ص ظاهر گشت،زیرا قبلا وعـده پیروزی به مسـلمانان داده بود در حـالی که ظـاهرا هیـچ نشـانه ای از آن وجود نـداشت،و چنان عوامل مختلف غیر منتظره برای پیروزی دست به دست هم داد که آن را نمی شـد بر تصـادف حمـل کرد،بنا بر این صـدق آیاتی که بر این پیامبر ص در چنین روزی نازل شده دلیل آن در خودش نهفته است.

"ثانیا "در گیری بدر(یَوْمَ الْتَقَی الْجَمْعانِ)در واقع یک نعمت بزرگ الهی برای مسـلمانان بود که گروهی در آغاز از آن پرهیز داشـتند اما همین در گیری و پیروزی سالها آنها را جلو برد،و اسم و آوازه آنها در پرتو آن در سراسر جزیره عرب پیچید،و همه را به انـدیشه در آئین جدیـد و قـدرت حیرت انگیزی که در پرتو آن در جزیره عرب تولد یافته بود وادار نمود،و ضـمنا در آن روز که روز "وا نفسا "برای امت کوچک اسـلام بود مؤمنان راستین اسـلام از مدعیان کاذب شـناخته شدند،پس این روز از هر نظر روز جدایی حق از باطل بود.

[۲-میان آیه انفال و این آیه تضادی وجود ندارد]

۲-در آغاز سوره گفتیم میان آیه انفال و این آیه تضادی وجود نـدارد و لزومی نـدارد که یکی را ناسـخ دیگری بدانیم،زیرا به مقتضای آیه "انفال "غنائم جنگی نیز متعلق به پیامبر است.ولی پیامبر چهار پنجم آن را به جنگجویان می بخشد و یک پنجم آن را برای مصـارفی که در آیه تعیین شـده نگـاه می دارد(برای توضـیح بیشتر به بحث مـا در ذیل آیه نخست همین سوره مراجعه کنید.

۳-منظور از ذی القربی چیست؟

منظور از ذی القربی در این آیه همه خویشاوندان نیست و نه همه خویشاوندان پیامبر ص بلکه امامان اهل بیت هستند دلیل بر این موضوع روایات متواتری است که از طرق اهل بیت پیامبر ص نقل شده است. (۱)و در کتب اهل سنت نیز اشاراتی به آن وجود دارد.

بنا بر این آنها که یک سهم از خمس را متعلق به همه خویشاوندان پیامبر می دانند در برابر این سؤال قرار می گیرند که این چه امتیازی است که اسلام برای اقوام و بستگان پیامبر ص قائل شده است،در حالی که می دانیم اسلام ما فوق نژاد و قوم و قبیله است.

ولی اگر آن را مخصوص امامان اهل بیت بدانیم با توجه به اینکه آنها جانشینان پیامبر و رهبران حکومت اسلامی بوده و هستند علت دادن این یک سهم از خمس به آنها روشن می گردد،به تعبیر دیگر"سهم خدا"و"سهم پیامبر"و"سهم ذی القربی"هر سه سهم متعلق به"رهبر حکومت اسلامی"است،او زندگی ساده خود را از آن اداره می کند و بقیه را در مخارج گوناگونی که لازمه مقام رهبری امت است مصرف خواهد نمود،یعنی در حقیقت در نیازهای جامعه و مردم.

بعضی از مفسران اهل سنت مانند نویسنده"المنار"چون"ذی القربی"را همه خویشاوندان دانسته است،برای پاسخ اشکال فوق به دست و پا افتاده و برای حکومت اسلامی پیامبر تشریفاتی قائل شده و او را موظف دانسته که قوم و قبیله خویش را بوسیله اموال گرد خود نگاه دارد!،روشن است که چنین منطقی به هیچ وجه با منطق حکومت جهانی و انسانی و حذف امتیازات قبیلگی سازگار نیست (در این زمینه توضیح دیگری داریم که در بحث های آینده خواهد آمد)

[۴-منظور از"یتیمان،مسکینان و واماندگان..."]

۴-منظور از"یتیمان"و"مسکینان"و"واماندگان در راه"تنها ایتام و مساکین

ص:۱۷۴

۱- ۱) به کتاب وسائل الشیعه جلد ششم بحث خمس مراجعه شود.

و ابناء سبیل بنی هاشم و سادات می باشند،اگر چه ظاهر آیه مطلق است و قیدی در آن دیده نمی شود،دلیل ما بر این تقیید روایات زیادی است که در تفسیر آیه از طرق اهل بیت وارد شده و می دانیم بسیاری از احکام در متن قرآن به طور مطلق آمده ولی "شرائط و قیود"آن بوسیله"سنت"بیان شده است و این منحصر به آیه مورد بحث نیست تا جای تعجب باشد.

به علاوه با توجه به آنکه زکاه بر نیازمندان بنی هاشم به طور مسلم حرام است باید احتیاجات آنها از طریق دیگری تامین گردد و این خود قرینه می شود بر اینکه منظور از آیه فوق خصوص نیازمندان بنی هاشم است لذا،در احادیث می خوانیم که امام صادق ع می فرموده"خداوند هنگامی که زکاه را بر ما حرام کرد خمس را برای ما قرار داد بنا بر این زکاه بر ما حرام است و خمس حلال" (۱)

۵-آیا غنائم منحصر به غنائم جنگی است؟

موضوع مهم دیگری که در این آیه باید مورد بررسی دقیق قرار گیرد و در حقیقت قسمت عمده بحث در آن متمرکز می گردد،این است که لفظ"غنیمت" که در آیه آمده است تنها شامل غنائم جنگی می شود یا هر گونه در آمدی را در بر می گیرد؟!.

در صورت اول آیه تنها خمس غنائم جنگی را بیان می کند و برای خمس در سایر موضوعات باید از سنت و اخبار و روایات صحیح و معتبر استفاده کرد و هیچ مانعی ندارد که قرآن به قسمتی از حکم خمس و به تناسب مسائل جهاد اشاره کند و قسمت های دیگری در سنت بیان شود.

مثلا در قرآن مجید نمازهای پنجگانه روزانه صریحا آمده است،و همچنین به نمازهای طواف که از نمازهای واجبه است اشاره شده،ولی از نماز آیات که مورد

---

۱ - ۱) وسائل الشیعه جلد ششم بحث خمس و تفسیر مجمع البیان ذیل آیه مورد بحث از طرق اهل سنت نیز در این زمینه روایاتی نقل شده که به زودی به آن اشاره خواهد شد.

اتفاق تمام مسلمانان اعم از شیعه و سنی است ذکری به میان نیامده است،و هیچکس را نمی یابیم که بگوید چون نماز آیات در قرآن ذکر نشده و تنها در سنت پیامبر آمده نباید به آن عمل کرد،و یا اینکه چون در قرآن به بعضی از غسل ها اشاره شده و سخن از دیگر غسل ها به میان نیامده است باید از آن صرف نظر کرد،این منطقی است که هیچ مسلمانی آن را نمی پذیرد.

بنا بر این هیچ اشکالی ندارد که قرآن تنها قسمتی از موارد خمس را بیان کرده باشد و بقیه را موکول به سنت نماید و نظیر این مسئله در فقه اسلام بسیار زیاد است.

ولی با این حال باید ببینیم که"غنیمت"در لغت و در نظر عرف چه معنی می دهد؟! آیا راستی منحصر به غنائم جنگی است و یا هر گونه در آمدی را شامل می شود؟ آنچه از کتب لغت استفاده می شود،این است که در ریشه معنی لغوی این کلمه عنوان جنگ و آنچه از دشمن به دست می آید،نیفتاده است،بلکه هر در آمدی را شامل می شود،به عنوان شاهد به چند قسمت از کتب معروف و مشهور لغت که مورد استناد دانشمندان و ادبای عرب است اشاره می کنیم:

در کتاب"لسان العرب"جلد دوازدهم می خوانیم"و الغنم الفوز بالشیء من غیر مشقه...و الغنم،الغنیمه و المغنم الفیء...و فی الحدیث الرهن لمن رهنه له غنمه و علیه غرمه،غنمه زیادته و نمائه و فاضل قیمته...و غنم الشیء فاز به...

:"غنم یعنی دسترسی یافتن به چیزی بدون مشقت،و"غنم"و"غنیمت" و"مغنم"به معنی فیء است(فیء را نیز در لغت به معنی چیزهایی که بدون زحمت به انسان می رسد ذکر کرده اند...)

ص :۱۷۶

و در حدیث وارد شده که گروگان در اختیار کسی است که آن را به گرو گرفته،غنیمت و منافعش برای اوست و غرامت و زیانش نیز متوجه اوست و نیز غنم به معنی زیادی و نمو و اضافه قیمت است،و فلان چیز را به غنیمت گرفت یعنی به او دست رسی پیدا کرد." و در کتاب "تاج العروس "جلد نهم می خوانیم "و الغنم الفوز بالشیء بلا مشقه":"غنیمت آن است که انسان بدون زحمت به چیزی دست یابد".

در کتاب "قاموس "نیز غنیمت بهمان معنی فوق ذکر شده است.

و در کتاب "مفردات راغب "می خوانیم غنیمت از ریشه "غنم "به معنی "گوسفند "گرفته شده و سپس می گوید "ثم استعملوا فی کل مظفور به من جهه العدی و غیره "یعنی:"سپس در هر چیزی که انسان از دشمن و یا غیر دشمن به دست می آورد به کار رفته است"حتی کسانی که یکی از معانی غنیمت را غنائم جنگی ذکر کرده اند انکار نمی کنند که معنی اصلی آن معنی وسیعی است که به هر گونه خیری که انسان بدون مشقت به آن دست یابد گفته می شود.

در استعمالات معمولی نیز "غنیمت "در برابر "غرامت "ذکر می شود،همان طور که معنی "غرامت "معنی وسیعی است و هر گونه غرامت را شامل می شود "غنیمت "نیز معنی وسیعی دارد و به هر گونه در آمد قابل ملاحظه ای گفته می شود این کلمه "در نهج البلاغه "در موارد زیادی به همین معنی آمده است،در خطبه ۷۶ می خوانیم "اغتنم المهل":"فرصت ها و مهلت ها را غنیمت بشمارید".

و در خطبه ۱۲۰ می فرماید"

من اخذها لحق و غنم ":"کسی که به آئین خدا عمل کند به سر منزل مقصود می رسد و بهره می برد" در نامه ۵۳ به مالک اشتر می فرماید:"

و لا تکونن علیهم سبعا ضاریا تغتنم اکلهم ":در برابر مردم مصر همچون حیوان درنده ای مباش که خوردن آنها را غنیمت و در آمدی برای خود فرض کنی".

ص :۱۷۷

و در نامه ۴۵ به عثمان بن حنیف می فرماید:"

فو اللّه ما کنزت من دنیاکم تبرا و لا ادخرت من غنائمها وفرا ":"به خدا سوگند از دنیای شما طلایی نیاندوختم و از غنائم و در آمدهای آن اندوخته ای فراهم نکردم".

و در کلمات قصار،در جمله ۳۳۱ می فرماید

ان اللّه جعل الطاعه غنیمه الاکیاس :"خداوند اطاعت را غنیمت و بهره هوشمندان قرار داده است".

و در نامه ۴۱ می خوانیم"

و اغتنم من استقرضک فی حال غناک ":"هر کس در حال بی نیازیت از تو قرضی بخواهد غنیمت بشمار." و نظیر این تعبیرات بسیار فراوان است که همگی نشان می دهد"غنیمت" منحصر به غنائم جنگی نیست.

و اما مفسران:

بسیاری از مفسران که در زمینه این آیه به بحث پرداخته اند صریحا اعتراف کرده اند که غنیمت در اصل معنی وسیعی دارد و شامل غنائم جنگی و غیر آن و به طور کلی هر چیزی را که انسان به دون مشقت فراوانی به آن دست یابد می شود حتی آنها که آیه را به خاطر فتوای فقهای اهل تسنن مخصوص غنائم جنگی دانسته اند باز معترفند که در معنی اصلی آن این قید وجود ندارد بلکه به خاطر قیام دلیل دیگری این قید را به آن زده اند.

"قرطبی"مفسر معروف اهل تسنن در تفسیر خود،ذیل آیه چنین می نویسد "غنیمت در لغت خیری است که فرد یا جماعتی با کوشش به دست می آورند"...

و بدانکه اتفاق(علمای تسنن)بر این است که مراد از غنیمت در آیه(و اِعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ)اموالی است که با قهر و غلبه در جنگ به مردم می رسد،ولی باید توجه داشت که این قید همانطور که گفتیم در معنی لغوی آن وجود ندارد،ولی در عرف شرع،این قید وارد شده است" (۱).

ص :۱۷۸

۱- ۱) جلد ۴ صفحه\۲۸۴۰.

"فخر رازی"در تفسیر خود تصریح می کند که:"الغنم الفوز بالشیء" "غنیمت این است که انسان به چیزی دست یابد"و پس از ذکر این معنی وسیع از نظر لغت می گوید:"معنی شرعی غنیمت(به عقیده فقهای اهل تسنن)همان غنائم جنگی است" (۱).

و نیز در تفسیر"المنار""غنیمت"را به معنی وسیع ذکر کرده و اختصاص به غنائم جنگی نداده اگر چه معتقد است باید معنی وسیع آیه فوق را به خاطر قید شرعی مقید به غنائم جنگی کرد (۲).

در تفسیر"روح المعانی"نوشته"آلوسی"مفسر معروف سنی نیز چنین آمده است که:"غنم در اصل به معنی هر گونه سود و منفعت است" (۳).

در تفسیر"مجمع البیان"نخست غنیمت را به معنی غنائم جنگ تفسیر کرده،ولی به هنگام تشریح معنی آیه چنین می گوید:"قال اصحابنا ان الخمس واجب فی کل فائده تحصل للانسان من المکاسب و ارباح التجارات،و فی الکنوز و المعادن و الغوص و غیر ذلک مما هو مذکور فی الکتب و یمکن ان یستدل علی ذلک بهذه الایه فان فی عرف اللغه یطلق علی جمیع ذلک اسم الغنم و الغنیمه (۴)"علمای شیعه معتقدند که خمس در هر گونه فایده ای که برای انسان فراهم می گردد واجب است اعم از اینکه از طریق کسب و تجارت باشد،یا از طریق گنج و معدن،و یا آنکه با غوص از دریا خارج کنند،و سایر اموری که در کتب فقهی آمده است،و می توان از آیه بر این مدعی استدلال کرد،زیرا در"عرف لغت"به تمام اینها"غنیمت"گفته می شود.

۱- ۱) فخر رازی جلد ۱۵ صفحه ۱۶۴

۲- ۲) تفسیر المنار جلد\۱۰ صفحه ۳-۷.

۳- ۳) تفسیر روح المعانی جلد\۱۰ صفحه\۲.

۴- ۴) تفسیر مجمع البیان جلد ۴ صفحه\۵۴۴-۵۴۳.

شگفت آور این که بعضی از مغرضان که گویا برای سم پاشی در افکار عمومی ماموریت خاصی دارند در کتابی که در زمینه خمس نوشته اند دست به تحریف رسوایی در عبارت تفسیر مجمع البیان زده،قسمت اول گفتار او را که متضمن تفسیر غنیمت به"غنائم جنگی"است ذکر کرده ولی توضیحی را که در باره عمومیت معنی لغوی و معنی آیه در آخر بیان کرده است،به کلی نادیده گرفته و یک مطلب دروغین به این مفسر بزرگ اسلامی نسبت داده اند،مثل اینکه فکر می کرده اند تفسیر مجمع البیان تنها در دست خود آنها است و دیگری آن را مطالعه نخواهد کرد،و عجیب این است که این خیانت را تنها در این مورد مرتکب نشده،بلکه در موارد دیگر نیز آنچه به سود بوده گرفته، و آنچه به زیان بوده است نادیده گرفته اند.

در تفسیر المیزان نیز با استناد به سخنان علمای لغت تصریح شده که غنیمت هر گونه فایده ای است که از طریق تجارت یا کسب و کار و یا جنگ به دست انسان می افتد و مورد نزول آیه گرچه غنائم جنگی است ولی می دانیم که هیچ گاه مورد عمومیت مفهوم آیه را تخصیص نمی زند (۱).

از مجموع آنچه گفته شد چنین نتیجه گرفته می شود که:

آیه غنیمت معنی وسیعی دارد و هر گونه در آمد و سود و منفعتی را شامل می شود زیرا معنی لغوی این لفظ عمومیت دارد و دلیل روشنی بر تخصیص آن در دست نیست.

تنها چیزی که جمعی از مفسران اهل تسنن روی آن تکیه کرده اند این است که آیات قبل و بعد در زمینه جهاد وارد شده است و همین موضوع قرینه می شود که آیه غنیمت نیز اشاره به غنائم جنگی باشد.

در حالی که می دانیم شان نزول ها و سیاق عمومیت آیه را تخصیص نمی زنند

۱- ۱) المیزان جلد ۹ صفحه\۸۹.

و به عبارت روشن تر هیچ مانعی ندارد که مفهوم آیه یک معنی کلی و عمومی باشد و در عین حال مورد نزول آیه غنائم جنگی که یکی از موارد این حکم کلی است بوده باشد و اینگونه احکام در قرآن و سنت فراوان است که حکم کلی است و مصداق جزئی است:

مثلا- در آیه ۷ سوره حشر می خوانیم مٰا آتٰاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مٰا نَهٰاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ":"هر چه پیامبر برای شما می آورد بگیرید و هر چه از آن نهی می کند خود داری کنید".

این آیه یک حکم کلی در باره لزوم پیروی از فرمانهای پیامبر ص بیان می کند در حالی که مورد نزول آن اموالی است که از دشمنان بدون جنگ به دست مسلمانان می افتد(و اصطلاحا به آن"فیء"گفته می شود).

و نیز در آیه ۲۳۳ سوره بقره یک قانون کلی به صورت" لاٰ تُکَلَّفُ نَفْسٌ إِلاّٰ وُسْعَهٰا ":"هیچ کس بیش از آنچه قدرت دارد تکلیف نمی شود"بیان شده در حالی که مورد آیه در باره اجرت زنان شیرده است و به پدر نوزاد دستور داده شده است به اندازه توانایی خود به آنها اجرت بدهد،ولی آیا ورود آیه در چنین مورد خاصی می تواند جلو عمومیت این قانون(عدم تکلیف به ما لا یطاق)را بگیرد؟! خلاصه اینکه:آیه در ضمن آیات جهاد وارد شده ولی می گوید:هر در آمدی از هر موردی عاید شما شود که یکی از آنها غنائم جنگی است خمس آن را بپردازید مخصوصا"ما"موصوله و"شیء"که دو کلمه عام و بدون هیچ گونه قید و شرطند این موضوع را تایید می کنند.

۶-آیا اختصاص نیمی از خمس به بنی هاشم تبعیض نیست؟

بعضی چنین تصور می کنند،که این مالیات اسلامی که بیست درصد بسیاری از اموال را شامل می شود و نیمی از آن اختصاص به سادات و فرزندان پیامبر ص

دارد،یک نوع امتیاز نژادی محسوب می شود و ملاحظات جهات خویشاوندی و تبعیض در آن به چشم می خورد،و این موضوع با روح عدالت اجتماعی اسلام و جهانی بودن و همگانی بودن آن،سازگار نیست.

پاسخ کسانی که چنین فکر می کنند شرائط و خصوصیات این حکم اسلامی را کاملا بررسی نکرده اند زیرا جواب این اشکال به طور کامل در این شرائط نهفته شده است.

توضیح اینکه"اولا"نیمی از خمس که مربوط به سادات و بنی هاشم است منحصرا باید به نیازمندان آنان داده شود،آن هم به اندازه احتیاجات یک سال، و نه بیشتر،بنا بر این تنها کسانی از آن می توانند استفاده کنند که یا از کار افتاده اند،و بیمارند،و یا کودک یتیم و یا کسان دیگری که به علتی در بن بست از نظر هزینه زندگی قرار دارند.

بنا بر این کسانی که قادر به کار کردن هستند،(بالفعل و یا بالقوه)می توانند در آمدی که زندگی آنها را بگرداند داشته باشند هرگز نمی توانند از این قسمت خمس استفاده کنند و جمله ای که در میان بعضی از عوام معروف است که می گویند سادات می توانند خمس بگیرند،هر چند ناودان خانه آنها طلا باشد،گفتار عوامانه ای بیش نیست،و هیچ گونه پایه ای ندارد.

ثانیا:مستمندان و نیازمندان سادات و بنی هاشم حق ندارند چیزی از زکات مصرف کنند،و بجای آن می توانند تنها از همین قسمت خمس استفاده نمایند (۱).

۱- ۱) محروم بودن بنی هاشم از زکات امری مسلم است که در بسیاری از کتب حدیث و کتب فقهی آمده است آیا می توان باور کرد که اسلام برای از کار افتاده ها و ایتام و محرومان غیر بنی هاشم فکری کرده باشد اما نیازمندان بنی هاشم را بدون هیچگونه تامین رها ساخته باشد؟

ثالثا:اگر سهم سادات که نیمی از خمس است،از نیازمندی سادات موجود بیشتر باشد باید آن را به بیت المال ریخت و در مصارف دیگر مصرف نمود.

همانطور که اگر سهم سادات کفایت آنها را ندهد باید از بیت المال و یا سهم"زکات"به آنها داد.

با توجه به جهات سه گانه فوق روشن می شود که در حقیقت هیچگونه تفاوت از نظر مادی میان سادات و غیر سادات گذارده نشده است.

نیازمندان غیر سادات می توانند مخارج سال خود را از محل زکات بگیرند ولی از خمس محرومند،و نیازمندان سادات تنها می توانند از محل خمس استفاده کنند،اما حق استفاده از زکات را ندارند.

در حقیقت دو صندوق در اینجا وجود دارد،"صندوق خمس"و"صندوق زکات"و هر کدام از این دو دسته تنها حق دارند از یکی از این دو صندوق استفاده کنند آن هم به اندازه مساوی یعنی به اندازه نیازمندی یک سال.(دقت کنید) ولی کسانی که دقت در این شرائط و خصوصیات نکرده اند چنین می پندارند که برای سادات سهم بیشتری از بیت المال قرار داده شده است و یا از امتیاز ویژه ای برخوردارند.

تنها سؤالی که پیش می آید این است که اگر هیچگونه تفاوتی از نظر نتیجه میان این دو نبوده باشد این برنامه چه ثمره ای دارد؟ پاسخ این سؤال را نیز با توجه به یک مطلب می توان دریافت،و آن اینکه میان خمس و زکات تفاوت مهمی وجود دارد و آن این است که زکات از مالیاتهایی است که در حقیقت جزو اموال عمومی جامعه اسلامی محسوب می شود لذا مصارف آن عموما در همین قسمت می باشد،ولی خمس از مالیاتهایی است که مربوط به حکومت اسلامی است،یعنی مخارج دستگاه حکومت اسلامی و گردانندگان این دستگاه از آن تامین می شود.

بنا بر این محروم بودن سادات از دست یابی به اموال عمومی(زکات)در حقیقت برای دور نگهداشتن خویشاوندان پیامبر ص از این قسمت است تا بهانه ای به دست مخالفان نیفتد که پیامبر خویشان خود را بر اموال عمومی مسلط ساخته است.

ولی از سوی دیگر نیازمندان سادات نیز باید از طریقی تامین شوند،این موضوع در قوانین اسلام چنین پیش بینی شده که آنها از بودجه حکومت اسلامی بهره مند گردند،نه از بودجه عمومی،در حقیقت خمس نه تنها یک امتیاز برای سادات نیست بلکه یک نوع کنار زدن آنها،به خاطر مصلحت عموم و به خاطر اینکه هیچ گونه سوء ظنی تولید نشود می باشد (۱).

جالب اینکه به این موضوع در احادیث شیعه و سنی اشاره شده است:در حدیثی از امام صادق ع می خوانیم:"جمعی از بنی هاشم به خدمت پیامبر ص رسیدند و تقاضا کردند که آنها را مامور جمع آوری زکات چهار پایان کنند و و گفتند این سهمی را که خداوند برای جمع آوری کنندگان زکات تعیین کرده است،ما به آن سزاوارتریم پیامبر ص فرمود:ای"بنی عبد المطلب"زکات نه برای من حلال است،و نه برای شما ولی من به جای این محرومیت به شما وعده شفاعت می دهم....شما به آنچه خداوند و پیامبر برایتان تعیین کرده راضی باشید(و کار به امر زکات نداشته باشید)آنها گفتند راضی شدیم" (۲).

ص: ۱۸۴

۱- ۱) و اگر ملاحظه می کنیم در بعضی از روایات این عنوان آمده است کرامه لهم عن اوساخ الناس:"هدف این است که سادات از زکات که یک نوع چرک اموال مردم محسوب می شود بر کنار مانند"به خاطر آن است که از یک سو بنی هاشم را به این ممنوعیت و محرومیت قانع سازد و از سوی دیگر به مردم حالی کند که تا می توانند سر بار بیت المال نشوند و زکات را برای آنها که استحقاق شدید دارند واگذارند.

۲- ۲) وسائل جلد ۶ ص ۱۸۶

از این حدیث به خوبی استفاده می شود که بنی هاشم این را یک نوع محرومیت برای خود می دیدند،و پیامبر در مقابل آن به آنها وعده شفاعت داد!.

در"صحیح مسلم"که از معروف ترین کتب اهل تسنن است حدیثی می خوانیم که خلاصه اش این است:"عباس و ربیعه ابن حارث خدمت پیامبر رسیدند،و تقاضا کردند که فرزندان آنها یعنی"عبد المطلب ابن ربیعه"و"فضل بن عباس"که دو جوان بودند مامور جمع آوری زکات شوند،و همانند دیگران سهمی بگیرند تا بتوانند هزینه ازدواج خود را از این راه فراهم کنند پیامبر ص از این موضوع امتناع ورزید و دستور داد از راه دیگر،وسائل ازدواج آنها فراهم گردد،و از محل خمس مهریه همسران آنها پرداخته شود (۱).

از این حدیث که شرح آن طولانی است نیز استفاده می شود که پیامبر ص اصرار داشت خویشاوندان خود را از دست یافتن به زکات(اموال عمومی مردم) دور نگهدارد.

از مجموع آنچه گفتیم روشن شد که خمس نه تنها امتیازی برای سادات محسوب نمی شود بلکه یک نوع محرومیت برای حفظ مصالح عمومی بوده است.

۷-منظور از سهم خدا چیست؟

ذکر سهمی برای خدا به عنوان"للّه"به خاطر اهمیت بیشتر روی اصل مسئله خمس و تاکید و تثبیت ولایت و حاکمیت پیامبر و رهبر حکومت اسلامی است،یعنی همانگونه که خداوند سهمی برای خویش قرار داده و خود را سزاوارتر به تصرف در آن دانسته است پیامبر و امام را نیز بهمان گونه حق ولایت و سرپرستی و تصرف داده،و گر نه سهم خدا در اختیار پیامبر قرار خواهد داشت و در مصارفی که پیامبر یا امام صلاح می داند صرف می گردد،و خداوند نیاز به سهمی ندارد.

۱- ۱) صحیح مسلم جلد ۲ ص ۷۵۲

[سوره الأنفال (٨): آيات ۴۲ تا ۴۴]

اشاره

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ اَلدُّنْيا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ اَلْقُصْوى وَ اَلرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لاَخْتَلَفْتُمْ فِی اَلْمِیعادِ وَ لکِنْ لِیَقْضِیَ اَللّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولاً لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ إِنَّ اَللّهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ (۴۲) إِذْ یُرِیکَهُمُ اَللّهُ فِی مَنامِکَ قَلِیلاً وَ لَوْ أَراکَهُمْ کَثِیراً لَفَشِلْتُمْ وَ لَتَنازَعْتُمْ فِی اَلْأَمْرِ وَ لکِنَّ اَللّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ اَلصُّدُورِ (۴۳) وَ إِذْ یُرِیکُمُوهُمْ إِذِ اِلْتَقَیْتُمْ فِی أَعْیُنِکُمْ قَلِیلاً وَ یُقَلِّلُکُمْ فِی أَعْیُنِهِمْ لِیَقْضِیَ اَللّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولاً وَ إِلَی اَللّهِ تُرْجَعُ اَلْأُمُورُ (۴۴)

ترجمه:

۴۲-در آن هنگام شما در طرف پائین بودید و آنها در طرف بالا-(و از این نظر دشمن بر شما برتری داشت و کاروان(قریش)پائینتر از شما بود(و دسترسی به آنها ممکن نبود،و ظاهرا وضع چنان سخت بود که)اگر با یکدیگر وعده می گذاشتند(که در میدان نبرد حاضر شوید)در انجام وعده خود اختلاف می کردید،ولی(همه این مقدمات)برای آن بود که خداوند کاری را که می بایست انجام شود تحقق بخشد تا آنها که هلاک(و گمراه)می شوند از روی اتمام حجت باشد،و آنها که زنده می شوند(و هدایت می یابند)از روی دلیل روشن باشد و خداوند شنوا و دانا است.

۴۳-در آن موقع خداوند تعداد آنها را در خواب به تو کم نشان داد،و اگر فراوان نشان

می داد مسلما سست می شدید و(در باره شروع به جنگ بانها)کارتان به اختلاف می کشید،ولی خداوند(شما را از همه اینها)سالم نگهداشت،خداوند به آنچه درون سینه هاست دانا است.

۴۴-و در آن هنگام که با هم(در میدان نبرد)روبرو شدید آنها را به چشم شما کم نشان می داد،و شما را(نیز)به چشم آنها کم می نمود تا خداوند کاری را که می بایست انجام گیرد،صورت بخشد،(شما نترسید و اقدام به جنگ کنید آنها هم وحشت نکنند و حاضر به جنگ شوند و سرانجام شکست بخورند)و همه کارها به خداوند باز می گردد.

تفسیر:

کاری که می بایست انجام گیرد

قرآن بار دیگر در آیات به تناسب سخنی که از"یوم الفرقان"(روز جنگ بدر)در آیه قبل آمده بود و پیروزیهایی که در این صحنه خطرناک نصیب مسلمانان شد جزئیات دیگری از این جنگ را به خاطر مسلمانان می آورد تا به اهمیت این نعمت پیروزی واقف تر شوند.

نخست می گوید:"آن روز شما در طرف پائین و نزدیک مدینه قرار داشتید و آنها در طرف بالا و دورتر"(إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوى).

"عدوه"از ماده"عدو"(بر وزن سرو)در اصل به معنی تجاوز کردن است ولی به حاشیه و اطراف هر چیز نیز عدو گفته می شود،زیرا از حد وسط به یک جانب تجاوز کرده است،و در آیه مورد بحث به همین معنی طرف و جانب آمده است.

"دنیا"از ماده"دنو"(بر وزن علو)به معنی پائین تر و نزدیکتر می آید و نقطه مقابل آن"اقصی""و قصوی"به معنی دورتر است.

در این میدان مسلمانان در سمت شمالی که نزدیکتر به مدینه است قرار

ص: ۱۸۷

داشـتند،و دشـمنان در سمت جنوبی که دورتر است،این احتمال نیز وجود دارد که محلی را که مسلمانان به حکم ناچاری برای مبارزه با دشمن انتخاب کرده بودند پائین تر و محل دشمن مرتفع تر بوده و این یک امتیاز برای دشمن محسوب می شد.

سپس می گوید:"کاروانی را که شـما در تعقیب آن بودید(کاروان تجارتی قریش و ابو سفیان)در نقطه پائین تری قرار داشت" (وَ الرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ .) زیرا همانگونه که سابقا گفتیم هنگامی که ابو سـفیان از حرکت مسـلمانان آگاه شد مسیر کاروان را عوض کرد و از بیراهه از حاشیه دریای احمر با سرعت خود را به مکه نزدیک ساخت،و اگر مسلمانان مسیر کاروان را گم نمی کردند ممکن بود،به تعقیب کاروان بپردازند و از در گیری با لشکر دشمن که سرانجام باعث آن فتح و پیروزی عظیم شد خود داری کنند.

از همه اینهـا گذشـته تعـداد نفرات و امکانـات جنگی مسـلمانان در مقابل دشـمن از هر نظر کمتر و ضـعیف تر بود و در سـطح پائینتری قرار داشـتند و دشـمن در سـطح بالاتر لـذا قرآن اضافه می کنـد"شـرائط چنان بود که اگر از قبل آگاهی داشتید و می خواستیـد در این زمینه با یکـدیگر وعـده و قرار دادی بگذاریـد حتما گرفتار اختلاف در این میعاد می شدیـد"(وَ لَوْ تَواعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعادِ).

زیرا بسـیاری از شـما تحت تاثیر وضع ظاهری و موقعیت ضـعیف خود در مقابل دشمن قرار می گرفتید و با چنین جنگی اصولا مخالفت می کردید.

ولی خداونـد شـما را در مقابـل یـک عمـل انجـام شـده قرار داد"تا کاری را که می بایست انجام گیرد تحقق بخشـد"(وَ لكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْراً كانَ مَفْعُولاً).

تا در پرتو این پیروزی غیر منتظره و معجزه آسا حق از باطل شناخته شود"و آنها که گمراه می شوند با اتمام حجت باشد و آنها که راه حق را می پذیرند با آگاهی و دلیل آشکار"(لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ).

منظور از "حیات" و "هلاکت" در اینجا همان "هدایت" و "گمراهی" است،زیرا روز بدر که نام دیگرش "یوم الفرقان" است به روشنی تقویت مسلمانان را با یاری خداوند به همه نشان داد و ثابت کرد که این گروه با خدا راهی دارند و حق با آنهاست.

و در پایان می گوید "خداوند شنوا و داناست" (وَ إِنَّ اللّٰهَ لَسَمِیعٌ عَلِیمٌ).

فریاد استغاثه شما را شنید و از نیاتتان با خبر بود و به همین دلیل شما را یاری کرد تا بر دشمن پیروز شدید.

***تمام قرائن نشان می دهد که لا اقل عده ای از مسلمانان اگر از چگونگی قدرت و سپاه دشمن با خبر بودند تن به این در گیری نمی دادند،هر چند گروه دیگری از مؤمنان مخلص در برابر همه حوادث تسلیم اراده پیامبر ص بودند، به همین دلیل خداوند جریانهایی پیش آورد که هر دو گروه خواه ناخواه در برابر دشمن قرار گیرند و تن به این پیکار سرنوشت ساز در دهند.

از جمله اینکه پیامبر ص قبلا صحنه ای از نبرد را در خواب دید که تعداد کمی از دشمنان در مقابل مسلمانان حاضر شده اند و این اشاره و بشارتی به پیروزی بود عین این خواب را برای مسلمانان نقل کرد و موجب تقویت روحیه و اراده آنها در پیشروی کردن به سوی میدان بدر گردید.

البته پیامبر ص این خواب را درست دیده بود،زیرا نیرو و نفرات دشمن اگر چه در ظاهر بسیار زیادتر بود،ولی در باطن اندک و ضعیف و ناتوان بودند، و می دانیم خوابها معمولا- جنبه اشاره و تعبیر دارند،و در یک خواب صحیح چهره باطنی مسئله خودنمایی می کند.

این خواب را پیامبر ص برای مسلمانان شرح داد،ولی بالآخره این سؤال

در اعماق ذهنها شاید باقیمانده بود که چگونه پیامبر ص در خواب چهره ظاهری آنها را ندید و برای مسلمانان شرح نداد؟. دومین آیه مورد بحث اشاره به فلسفه این موضوع و نعمتی که خداوند از این طریق به مسلمانان ارزانی داشت می کند و می گوید:

"در آن زمان خداوند در خواب عدد دشمنان را به تو کم نشان داد و اگر آنها را زیاد نشان می داد مسلما به سستی می گرائیدید"(إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّهُ فِي مَنامِكَ قَلِيلاً وَ لَوْ أَراكَهُمْ كَثِيراً لَفَشِلْتُمْ).

و نه تنها سست می شدید بلکه"کارتان به اختلاف می کشید و گروهی موافق رفتن به میدان و گروهی مخالف می شدید"(وَ لَتَنازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ).

"ولی خداوند شما را از این سستی و اختلاف کلمه و تنازع و آشفتگی با این خوابی که چهره باطنی را نشان می داد نه ظاهری را،رهایی بخشید و سالم نگهداشت" (وَ لكِنَّ اللّهَ سَلَّمَ).

چرا که خداوند از روحیه و باطن همه شما آگاه بود"و او از آنچه در درون سینه هاست با خبر است"(إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ). ***در آیه بعد مرحله دیگری از مراحل جنگ بدر را یادآور می شود که با مرحله قبل تفاوت بسیار دارد،در این مرحله مسلمانان در پرتو بیانات گرم پیامبر ص،و توجه بوعده های الهی،و مشاهده حوادثی از قبیل باران به موقع،برای رفع تشنگی،و سفت شدن شنهای روان در میدان نبرد،روحیه تازه ای پیدا کردند و به پیروزی نهایی امیدوار و دلگرم گشتند آن چنان که انبوه لشکر دشمن در نظر آنها کوچک شد و کم جلوه کرد،لذا می گوید:"و در آن هنگام خداوند آنها را به هنگام آغاز نبرد در نظر شما کم جلوه داد"(وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلاً).

ص:۱۹۰

ولی دشـمن چون از روحیه و این موقعیت مسلمانان آگاه نبود بهمین دلیل بظاهر جمعیت نگاه می کرد و ناچیز در نظرش جلوه می نمود،حتی کمتر از آنچه بودند لذا می گوید"و شما را در نظر آنها کم جلوه می داد"(وَ یُقَلِّلُکُمْ فِی أَعْیُنِهِمْ).

به اندازه ای که از ابو جهل نقل شده که می گفت"انما اصحاب محمد اکله جزور"!"یاران محمد فقط به اندازه یک خوراک شترنـد"،کنایه از کمی فوق العاده آنها و یا اشاره به این بود که از یک صبح تا به شام کار آنها را یک سره خواهند کرد،زیرا در اخبار جنگ بـدر آمـده که سپاه قریش هر روز حـدود ده شتر ذبح می کردند و خوراک یک روزه لشکر یک هزار نفری آنها بود.

به هر حال این دو موضوع اثر عمیقی در پیروزی مسلمانان داشت،زیرا از یک سو عدد دشمن در نظر آنها کم جلوه می کرد،تا از اقـدام به جنـگ ترس واهمه ای به خود راه ندهنـد،و از سوی دیگر نفرات مسـلمانان در نظر دشـمن کم جلوه می نمود تـا از اقدام به جنگی که سرانجامش شکست آنها بود منصرف نشوند،به علاوه نیروی زیادتری در این راه کسب نکنند و بر آمادگی جنگی خود-بر گمان اینکه ارتش اسلام اهمیتی ندارد-نیفزایند.

لـذا قرآن به دنبـال جمله هـای فوق می گویـد"همه اینهـا به خاطر آن بود که خداونـد موضوعی را که در هر حال می بایسـت تحقق یابد انجام دهد"(لِیَقْضِیَ اللّهُ أَمْراً کانَ مَفْعُولاً).

نه تنهـا این جنـگ طبق آنچه خداونـد می خواست پایـان گرفت،"همه کارهـا و همه چیز در این عالم به فرمان و خواست او بر می گردد"و اراده او در همه چیز نفوذ دارد(وَ إِلَی اللّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ).

در آیه ۱۳ سوره آل عمران که اشاره به مرحله سومی از نبرد روز بدر شده است می خوانیم که دشـمنان پس از شروع جنگ و مشاهده ضربات کوبنده سپاه اسلام که مانند صاعقه بر سر آنها فرود می آمد بوحشت افتادند،و این بار احساس

کردنـد که ارتش اسـلام زیـاد شـده است حتی دو برابر آنچه بودنـد و به این ترتیب روحیه آنان متزلزل گشت و به شکسـتشان کمک نمود.

از آنچه گفتیم روشن می شود که تضـادی نه میـان آیات فوق وجود دارد، و نه میان آنها با آیه سـیزدهم سوره آل عمران،زیرا هر کدام از این آیات اشاره به یک مرحله از جنگ است.

مرحله اول مرحله قبـل از حضور در میـدان نبرد بود که در خواب عـدد آنها به پیامبر کم نشان داده شـد،و مرحله دوم به هنگام ورود در سـرزمین بدر بود که مسـلمانان از عدد زیاد لشـکر دشـمن آگاه و بعضی به ترس و وحشت افتادند مرحله سوم هنگام آغاز مبارزه بود که به لطف پروردگار و با مشاهده مقدمات امید بخش عدد دشمن در نظرشان کم جلوه کرد(دقت کنید).

ص: ۱۹۲

[سوره الأنفال (٨): آیات ۴۵ تا ۴۷]

اشاره

یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا إِذٰا لَقِیتُمْ فِئَهً فَاثْبُتُوا وَ اُذْکُرُوا اَللّٰهَ کَثِیراً لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ (۴۵) وَ أَطِیعُوا اَللّٰهَ وَ رَسُولَهُ وَ لاٰ تَنٰازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ وَ اِصْبِرُوا إِنَّ اَللّٰهَ مَعَ اَلصّٰابِرِینَ (۴۶) وَ لاٰ تَکُونُوا کَالَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیٰارِهِمْ بَطَراً وَ رِئٰاءَ اَلنّٰاسِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اَللّٰهِ وَ اَللّٰهُ بِمٰا یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ (۴۷)

ترجمه:

۴۵-ای کسانی که ایمان آورده اید هنگامی که با گروهی(در میدان نبرد)روبرو می شوید ثابت قدم باشید و خدا را فراوان یاد کنید تا رستگار شوید.

۴۶-و اطاعت(فرمان)خدا و پیامبرش نمائید و نزاع(و کشمکش)مکنید تا سست نشوند و قدرت(و شوکت و هیبت)شما از میان نرود و استقامت نمائید که خداوند با استقامت کنندگان است.

۴۷-و مانند کسانی نباشید که از سرزمین خود از روی هوا پرستی و غرور و خودنمایی کردن در برابر مردم(به سوی میدان بدر)بیرون آمدند و(مردم را)از راه خدا باز می داشتند(و سرانجام کارشان شکست و نابودی شد)و خداوند به آنچه عمل می کنند احاطه(و آگاهی)دارد.

تفسیر:

شش دستور دیگر در زمینه جهاد!

مفسران نوشته اند که ابو سفیان هنگامی که با تردستی خاصی کاروان تجارتی قریش را از قلمرو مسلمانان به سلامت بیرون برد کسی را به سراغ ارتش

ص :۱۹۳

قریش که عازم میدان بدر بود فرستاد که دیگر نیازی به مبارزه شما نیست باز گردید،ولی"ابو جهل"که غرور و تکبر و تعصب خاصی داشت سوگند یاد کرد که ما هرگز باز نمی گردیم تا اینکه به سرزمین بدر برویم(و بدر قبل از این جریان یکی از مراکز اجتماع عرب بود که در هر سال یک بازار تجارتی در آن تشکیل می شد)و سه روز در آنجا خواهیم ماند،و شترانی ذبح می کنیم و غذای مفصلی راه می اندازیم و شراب می نوشیم و خوانندگان برای ما می خوانند و می نوازند تا صدای ما به گوش عرب برسد و قدرت و قوت ما تثبیت گردد.

اما سرانجام کارشان به شکست کشید و به جای جام شراب جامهای مرگ نوشیدند،و در عوض"خوانندگان""نوحه گران"بر عزای آنها نشستند! آیات فوق هم اشاره ای به این موضوع دارد و مسلمانان را از این گونه کارها نهی می کند،و هم به دنبال دستورهای گذشته در مورد جهاد یک سلسله دستورهای دیگر به آنها می دهد.

رویهمرفته در آیات فوق شش دستور مهم به مسلمانان داده شده است:

۱-نخست می گوید:"ای کسانی که ایمان آورده اید هنگامی که گروهی از دشمنان را در برابر خود در میدان نبرد ببینید ثابت قدم باشید"(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا لَقِیتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا).

یعنی یکی از نشانه های بارز ایمان ثابت قدم در همه زمینه ها مخصوصا در پیکار با دشمنان حق است.

۲-"خدا را فراوان یاد کنید تا رستگار و پیروز شوید"(وَ اذْکُرُوا اللّهَ کَثِیراً لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ).

شک نیست که منظور از یاد خدا تنها ذکر لفظی نیست،بلکه خدا را در درون جان حاضر دیدن و به یاد علم و قدرت بی پایان و رحمت وسیعش بودن است،این توجه به خدا روحیه سرباز مجاهد را تقویت می کند و در پرتو آن

احساس می نماید که در میدان مبارزه تنها نیست،تکیه گاه نیرومندی دارد که هیچ قدرتی در برابر آن مقاومت نمی کند،و اگر هم کشته شود به بزرگترین سعادت،یعنی سعادت شهادت رسیده است و در جوار رحمت حق رستگار خواهد بود،خلاصه یاد خدا به او نیرو و آرامش و قوت و قدرت و پایمردی می بخشد.

به علاوه یاد و عشق خدا،عشق زن و فرزند و مال و مقام را از دل بیرون میراند و توجه به خدا آنها را که باعث سستی در امر مبارزه و جهاد می شود از خاطر می برد، چنان که"امام سجاد"زین العابدین ع در دعای معروف صحیفه که برای "مرزبانان اسلام"و مدافعان سرحدات مسلمین خوانده به پیشگاه خدا چنین عرض می کند:

و انسهم عند لقائهم العدو ذکر دنیاهم الخداعه و امح عن قلوبهم خطرات المال الفتون و اجعل الجنه نصب اعینهم :

"پروردگارا!(در پرتو یاد خویش)یاد دنیای فریبنده را از دل این پاسداران مبارز بیرون کن،و توجه به زرق و برق اموال را از قلب آنها دور ساز،و بهشت را در برابر چشمان فکر آنها قرار ده" (۱). ***۳-یکی دیگر از مهم ترین برنامه های مبارزه توجه به مسئله رهبری و اطاعت از دستور پیشوا و رهبر است همان دستوری که اگر انجام نمی گرفت جنگ بدر به شکست کامل مسلمانان منتهی می شد،لذا در آیه بعد می گوید:"و اطاعت خدا و پیامبرش کنید"(وَ أَطِیعُوا اللّهَ وَ رَسُولَهُ).

۴-"و از پراکندگی و نزاع بپرهیزید"(وَ لا تَنازَعُوا).

"زیرا کشمکش و نزاع و اختلاف مجاهدان در برابر دشمن نخستین اثرش سستی و ناتوانی و ضعف در مبارزه است"(فَتَفْشَلُوا).

"و نتیجه این سستی و فتور از میان رفتن قدرت و قوت و هیبت و عظمت شماست"(وَ تَذْهَبَ رِیحُکُمْ).

۱- ۱) صحیفه سجادیه.

"ریح"به معنی باد است و اینکه می گوید:اگر به نزاع با یکدیگر برخیزید سست می شوید و به دنبال آن باد شما را از میان خواهد برد اشاره لطیفی به این معنی است که قوت و عظمت و جریان امور بر وفق مراد و مقصودتان از میان خواهد رفت زیرا همیشه وزش بادهای موافق سبب حرکت کشتی ها به سوی منزل مقصود بوده است،و در آن زمان که تنها نیروی محرک کشتی وزش باد بود این مطلب فوق العاده اهمیت داشت.

به علاوه وزش باد به پرچم ها نشانه بر پا بودن پرچم که رمز قدرت و حکومت است می باشد و تعبیر فوق کنایه ای از این معنی است.

۵-سپس دستور به استقامت در برابر دشمنان و در مقابل حوادث سخت می دهد و می گوید:"استقامت کنید که خداوند با استقامت کنندگان است" (وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰابِرِينَ).

تفاوت میان ثبات قدم(دستور اول)و استقامت و صبر(دستور پنجم)از این نظر است که ثبات قدم بیشتر جنبه جسمانی و ظاهری دارد،در حالی که استقامت و صبر بیشتر جنبه های روانی و باطنی را شامل می شود. ***۶-در آخرین آیه مسلمانان را از پیروی کارهای ابلهانه و اعمال غرور آمیز و بی محتوا و سر و صداهای تو خالی و بی معنی باز می دارد،و با اشاره به جریان کار ابو سفیان و طرز افکار او و یارانش می فرماید:"مانند کسانی که از سرزمین خود از روی غرور و هوا پرستی و خودنمایی خارج شدند،نباشید"(وَ لاٰ تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيٰارِهِمْ بَطَراً وَ رِئٰاءَ النّٰاسِ).

"همانها که هدفشان جلوگیری مردم از راه خدا بود"(وَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ).

هم هدفشان نامقدس بود و هم وسائل رسیدنشان به این هدف،و دیدیم که

سر انجام با آن همه نیرو و ساز و برگ جنگی در هم کوبیده شدند و به جای عیش و طرب گروهی در خاک و خون غلطیدند و گروهی در عزای آنها اشک ریختند.

"و خداوند به کارهایی که اینگونه افراد انجام می دهند محیط است و از اعمالشان با خبر"(وَ اللّهُ بِما یَعْمَلُونَ مُحِیطٌ).

ص :197

[سوره الأنفال (٨): آیات ۴٨ تا ۵١]

اشاره

وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ اَلشَّيْطٰانُ أَعْمٰالَهُمْ وَ قٰالَ لاٰ غٰالِبَ لَكُمُ اَلْيَوْمَ مِنَ اَلنّٰاسِ وَ إِنِّي جٰارٌ لَكُمْ فَلَمّٰا تَرٰاءَتِ اَلْفِئَتٰانِ نَكَصَ عَلىٰ عَقِبَيْهِ وَ قٰالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرىٰ مٰا لاٰ تَرَوْنَ إِنِّي أَخٰافُ اَللّٰهَ وَ اَللّٰهُ شَدِيدُ اَلْعِقٰابِ (۴٨) إِذْ يَقُولُ اَلْمُنٰافِقُونَ وَ اَلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰؤُلاٰءِ دِينُهُمْ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اَللّٰهِ فَإِنَّ اَللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴٩) وَ لَوْ تَرىٰ إِذْ يَتَوَفَّى اَلَّذِينَ كَفَرُوا اَلْمَلاٰئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبٰارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذٰابَ اَلْحَرِيقِ (۵٠) ذٰلِكَ بِمٰا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اَللّٰهَ لَيْسَ بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِيدِ (۵١)

ترجمه:

۴٨-و(به یاد آور)هنگامی را که شیطان اعمال آنها(مشرکان)را در نظرشان جلوه داد، و گفت هیچکس از مردم بر شما پیروز نمی گردد و من همسایه(و پناه دهنده)شمایم، اما هنگامی که دو گروه(جنگجویان و حمایت فرشتگان از مومنان)را دید به عقب بازگشت و گفت من از شما(دوستان و پیروانم)بیزارم!من چیزی را می بینم که شما نمی بینید،من از خدا می ترسم و خداوند شدید العقاب است!.

۴٩-به هنگامی که منافقان و آنها که در دلهایشان بیماری بود می گفتند این گروه(مسلمانان) را دینشان مغرور ساخته و هر کس بر خدا توکل کند(پیروز می گردد)خداوند عزیز و حکیم است.

۵٠-و اگر ببینی کافران را به هنگامی که فرشتگان(مرگ)جان آنها را می گیرند و بر صورت

و پشت آنها می زنند و(می گویند)بچشید عذاب سوزنده را(به حال آنها تاسف خواهی خورد).

۵۱-این در مقابل کارهایی است که از پیش فرستاده اید و خداوند نسبت به بندگانش هرگز ستم روا نمی دارد.

تفسیر:

اشاره

مشرکان و منافقان و وسوسه های شیطانی

باز در این آیات صحنه دیگری از جنگ بدر به تناسب آیاتی که قبلا در این زمینه گذشت و یا به تناسب آیه اخیر که سخن از اعمال شیطانی مشرکان در جنگ بدر می گفت ترسیم شده است.

همانگونه که مردان حق در مسیری که در پیش دارند مورد تایید پروردگار و فرشتگان او هستند باطل گرایان و بد اندیشان در زیر چتر وسوسه های شیطانی و اغوای شیاطین خواهند بود.

در بعضی از آیات گذشته چگونگی حمایت فرشتگان از جنگجویان بدر با تفسیرش گذشت،در اینجا در اولین آیه مورد بحث سخن از حمایت نافرجام شیطان نسبت به مشرکان به میان آمده است.

نخست می گوید:"و در آن روز شیطان اعمال آنها را در برابرشان آرایش و زینت داد"تا به کرده های خود خوشبین و دلگرم و امیدوار باشند(وَ إِذْ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ).

تزیین و آرایش شیطان این چنین است که از طریق تحریک شهوات و هوسها و صفات زشت و ناپسند انسان چهره عملش را در نظرش آن چنان جلوه می دهد که سخت مجذوب آن می شود و آن را از هر جهت عملی عاقلانه و منطقی و دوست داشتنی فکر می کند.

"و به آنها چنین فهماند که با داشتن اینهمه نفرات و ساز و برگ جنگی هیچ کس از مردم امروز بر شما غالب نخواهد شد"و شما ارتشی شکست ناپذیرید (وَ قالَ لا غالِبَ لَکُمُ الْیَوْمَ مِنَ النّاسِ).

به علاوه"من نیز همسایه شما و در کنار شما هستم"و همچون یک همسایه وفادار و دلسوز به موقع لزوم از هیچگونه حمایتی دریغ ندارم(وَ إِنِّی جارٌ لَکُمْ).

این احتمال نیز در تفسیر این جمله داده شده است که منظور از کلمه"جار" همسایه نیست بلکه کسی است که امان و پناه می دهد،زیرا عادت عرب بر این بود که افراد و طوائف نیرومند در موقع لزوم به دوستان خود پناهندگی می دادند، و در این موقع با تمام امکانات خویش از وی دفاع می نمودند،"شیطان"به دوستان مشرک خود پناهندگی و امان نامه داد.

"اما به هنگامی که دو لشکر با هم در آویختند و فرشتگان به حمایت لشکر توحید برخاستند و نیروی ایمان و پایمردی مسلمانان را مشاهده کرد به عقب باز گشت و صدا زد من از شما-یعنی مشرکان-بیزارم"(فَلَمّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَکَصَ عَلی عَقِبَیْهِ وَ قالَ إِنِّی بَرِیءٌ مِنْکُمْ).

و برای این عقب گرد وحشتناک خویش دو دلیل آورد:نخست اینکه:

"گفت من چیزی می بینم که شما نمی بینید"(إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ).

من به خوبی آثار پیروزی را در این چهره های خشمگین مسلمانان با ایمان می نگرم، و آثار حمایت الهی و امدادهای غیبی و یاری فرشتگان را در آنها مشاهده می کنم،اصولا آنجا که پای مددهای خاص پروردگار و نیروهای غیبی او به میان آید من عقب نشینی خواهم کرد.

دیگر اینکه"من از مجازات دردناک پروردگار در این صحنه می ترسم"و آن را به خود نزدیک می بینم(إِنِّی أَخافُ اللّهَ).

مجازات خداوند هم چیز ساده ای نیست که بتوان در برابرش مقاومت کرد

ص :۲۰۰

بلکه"کیفر او شدید و سخت است"(وَ اللّهُ شَدِیدُ الْعِقابِ).

***

آیا شیطان از طریق وسوسه یا از طریق تشکل ظاهر شد؟

در اینکه نفوذ شیطان در دل مشرکان و طرح این گفتگوها با آنها در صحنه جنگ بدر به چه صورت بوده در میان مفسران پیشین و امروز گفتگو است، و رویهمرفته دو عقیده وجود دارد.

۱-جمعی معتقدند که این کار از طریق وسوسه های باطنی صورت گرفته است،او با وسوسه های خویش و استفاده از صفات منفی و زشت شیطانی مشرکان اعمالشان را در نظرشان جلوه داد و به آنها چنین وانمود کرد که نیروی شکست ناپذیری در اختیار دارند،و یک نوع پناهگاه و اتکاء باطنی در آنها تولید کرد.

اما پس از مجاهده سرسختانه مسلمانان و حوادث اعجاز آمیزی که سبب پیروزی آنها گردید آثار این وسوسه ها از دل آنان بر چیده شد،و احساس کردند که شکست در برابر آنها قرار گرفته و هیچ تکیه گاهی برای آنها نیست بلکه کیفر و مجازات سختی از طرف خدا در انتظار آنهاست.

۲-جمع دیگری که معتقدند که شیطان به شکل انسانی مجسم شد و در برابر آنها آشکار گردید،در روایتی که در بسیاری از کتب نقل شده می خوانیم:

قریش به هنگامی که تصمیم راسخ برای حرکت به سوی میدان بدر گرفت از حمله طائفه بنی کنانه بیمناک بودند،زیرا قبلا نیز با هم خصومت داشتند،در این موقع ابلیس در چهره"سراقه بن مالک"که از سرشناسهای قبیله بنی کنانه بود به سراغ آنها آمد و به آنها اطمینان داد که با شما موافق و هماهنگم و کسی بر شما غالب نخواهد شد و در میدان بدر شرکت کرد.

اما به هنگامی که نزول ملائکه را مشاهده کرد عقب نشینی نموده،فرار کرد،لشکر نیز به دنبال ضربت های سختی که از مسلمانان خورده بودند و با مشاهده

کار ابلیس پا به فرار گذاشتند و به هنگامی که به مکه باز گشتند گفتند سراقه بن مالك سبب فرار قریش شد،این سخن به گوش سراقه رسید و سوگند یاد کرد که من به هیچوجه از این موضوع آگاهی ندارم،و به هنگامی که نشانه های مختلف وضع او را در میدان بدر به او یادآوری کردند همه را انکار کرد و قسم خورد که چنین چیزی حتما نبوده و او از مکه حرکت نکرده،به این ترتیب معلوم شد که آن شخص سراقه بن مالك نبوده است. (۱)

دلیل طرفداران تفسیر اول این است که ابلیس نمی تواند در شکل انسانی ظاهر گردد در حالی که طرفداران تفسیر دوم می گویند دلیلی بر محال بودن این موضوع در دست نیست،به خصوص که نظیر آن را در داستان هجرت پیامبر ص و آمدن پیر مردی در شکل مردم"نجد"در"دار الندوه"نیز نقل کرده اند،به علاوه ظاهر تعبیرات و گفتگوهایی که در آیه فوق گذشت با مجسم شدن ابلیس سازگارتر است.

ولی در هر حال آیه فوق نشان می دهد که مخصوصا در برنامه های گروهی، و جمعی،در صورتی که در مسیر حق یا باطل باشد یك سلسله امدادها و نیروهای الهی و یا نیروهای شیطانی فعالیت می کنند و آنها در هر چهره ای خودنمایی می کنند و پویندگان راه خدا باید مراقب این موضوع باشند. ***در آیه بعد اشاره به روحیه جمعی از طرفداران لشگر شرك و بت پرستی در صحنه بدر می کند و می گوید:"در آن هنگام منافقان و آنهایی که در دل آنها بیماری بود می گفتند:این مسلمانان به آئین خود مغرور شده اند و با این گروه کم و اسلحه ناچیز بگمان پیروزی،و یا به خیال شهادت در راه خدا و زندگی جاویدان،در این صحنه خطرناك که به مرگ منتهی می شود گام نهاده اند"!

ص:۲۰۲

۱- ۱) تفسیر مجمع البیان و نور الثقلین و سایر تفاسیر در ذیل آیه فوق.

(إِذْ يَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هؤُلاءِ دِينُهُمْ).

ولی آنها بر اثر عدم ایمان و عدم آگاهی از الطاف پروردگار و امدادهای غیبی او و از این حقیقت آگاهی ندارند که"هر کس بر خدا توکل کند و پس از بسیج تمام نیروهایش خود را به او بسپارد خداوند او را یاری خواهد کرد،چه اینکه خداوند قادری است که هیچ کس در مقابل او یارای مقاومت ندارد،و حکیمی است که ممکن نیست دوستان و مجاهدان راهش را تنها بگذارد"(وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

در اینکه منظور از"منافقان" وَ"اَلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ "چه کسانی بوده اند مفسران گفتگوی بسیاری کرده اند،ولی بعید نیست که هر دو عبارت اشاره به گروه منافقان مدینه باشد،زیرا قرآن مجید در باره منافقان که شرح حال آنها در آغاز سوره بقره آمده است می گوید" فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزادَهُمُ اللَّهُ مَرَضاً "."در دل های آنان بیماری است و خدا نیز بر بیماری آنها می افزاید".(بقره آیه ۱۰).

و این گروه یا منافقانی هستند که در مدینه به صفوف مسلمانان پیوسته بودند و اظهار اسلام و ایمان می کردند اما در باطن با آنها نبودند،و یا آنها که در مکه ظاهرا ایمان آورده اند،ولی از هجرت به مدینه سرباز زدند و در میدان بدر به صفوف مشرکان پیوسته،و به هنگامی که کمی نفرات مسلمانان را در برابر لشکر کفر دیدند در تعجب فرو رفتند و گفتند این جمعیت مسلمانان فریب دین و آئین خود را خوردند و به این میدان گام گذاردند و در هر حال خداوند از نیت باطنی آنها خبر می دهد و اشتباه آنان و همفکرانشان را روشن می سازد، ***آیه بعد صحنه مرگ کفار و پایان زندگی شومشان را مجسم می کند، نخست روی سخن را به پیامبر کرده می گوید:"اگر وضع عبرت انگیز کفار را به هنگامی که فرشتگان مرگ به صورت و پشت آنها می زدند و به آنها می گفتند

ص :۲۰۳

عـذاب سوزنـده را بچشـيد،مشاهـده مى كردى،از سـرنوشت رقت بـار آنان آگاه مى شـدى" (وَ لَوْ تَرىٰ إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلاٰئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبٰارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذٰابَ الْحَرِيقِ).

گرچه"ترى"فعل مضارع است ولى با وجود"لو"معنى ماضى مى بخشد، بنا بر اين آيه فوق اشاره بوضع گذشته كافران و مرگ دردنـاك آنان است،بهمين جهت جمعى از مفسـران اشاره به مرگ آنها در ميـدان بـدر بـدست فرشـتگان ميداننـد و بعضـى از روايات تاييـد نشده نيز در اين زمينه نقل كرده اند،ولى همانگونه كه سابقا اشاره كرديم قرائنى در دست است كه فرشـتگان در ميـدان بـدر مسـتقيما در جنـگ دخـالت نكردنـد،بنـا بر ايـن آيه فـوق اشـاره به فرشـتگان مرگ،و لحظه قبض روح و مجـازات دردناكى است كه در اين لحظه بر دشمنان حق و گنهكاران بى ايمان وارد مى سازند.

" عَذٰابَ الْحَرِيقِ "اشاره به مجازات روز قيامت است، زيرا در آيات ديگر قرآن ماننـد آيه ۹ و ۲۲ سوره حج،و ۱۰ بروج نيز به همين معنى آمـده است. ***سـپس مى گويـد به آنهـا گفته مى شود:اين مجـازات دردناك كه هم اكنون مى چشـيد به خاطر امورى است كه دستهايتان پيش از شما فراهم ساخته و به اين جهان فرستاده است(ذٰلِكَ بِمٰا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ).

تعبير به"دست"به خاطر آن است كه انسان غالب اعمال خويش را به كمك دست انجام مى دهـد و گر نه آيه فوق همه اعمال بدنى و روحى را شامل مى گردد.

و در آخر آيه اضافه مى كنـد"خداونـد هيـچ گاه ظلم و سـتم به بنـدگانش روا نمى دارد"و هر گونه مجازات و كيفرى در اين جهان و جهان ديگر دامان آنها را بگيرد از ناحيه خود آنها است(وَ أَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِيدِ).

ص :۲۰۴

واژه "ظلام "صیغه مبالغه و به معنی بسیار ظلم کننده است،علت انتخاب این واژه را در اینجا و مانند آن و هم چنین بحثهای دیگری پیرامون ظلم در جلد سوم تفسیر نمونه صفحه ۱۹۵ بیان کردیم.

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۲ تا ۵۴]

اشاره

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ اَلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اَللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اَللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اَللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ اَلْعِقَابِ (۵۲) ذٰلِكَ بِأَنَّ اَللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَهٰا عَلىٰ قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مٰا بِأَنْفُسِهِمْ وَ أَنَّ اَللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۵۳) كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ اَلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنٰاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَغْرَقْنٰا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلٌّ كٰانُوا ظٰالِمِينَ (۵۴)

ترجمه:

۵۲-(حال این گروه مشرکان)همانند حال نزدیکان فرعون و کسانی است که پیش از آنها بودند،آنها آیات خدا را انکار کردند خداوند هم آنان را به گناهانشان کیفر داد،خداوند قوی و کیفرش شدید است.

۵۳-این به خاطر آن است که خداوند هیچ نعمتی را که به گروهی داده تغییر نمی دهد جز آنکه آنها خودشان را تغییر دهند،و خداوند شنوا و داناست.

۵۴-این(درست)به حال فرعونیان و کسانی که پیش از آنها بودند می ماند که آیات پروردگارشان را تکذیب کردند و ما هم به خاطر گناهانشان آنها را هلاک نمودیم فرعونیان را غرق کردیم و همه این گروه ها ظالم(و ستمگر)بودند.

تفسیر:

اشاره

یک سنت تغییرناپذیر!

در این آیات به یک"سـنت همیشـگی الهی"در باره اقوام و ملتها اشاره شده تا این تصور پیش نیاید که آنچه در باره سرنوشت مشـرکان میـدان بدر و سـرانجام شوم آنها گذشت یک حکم اسـتثنایی و اختصاصـی بوده است،بلکه این اعمال از هر کس در گذشته سر زده،و یا در آینده سر زند،چنان نتائجی ببار خواهد آورد.

نخست می گویـد:"چگونگی حال مشـرکان قریش هماننـد دودمان فرعون و آنها که پیش از او بودنـد می باشـد"(کَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ) "همانهـا که آیـات خـدا را انکار کردنـد و خداونـد آنها را به گناهانشان گرفت"(کَفَرُوا بِآیاتِ اللّهِ فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِمْ).

"زیرا خداوند قوی و با قدرت است و کیفر او نیز سخت و شدید است" (إِنَّ اللّهَ قَوِیٌّ شَدِیدُ الْعِقابِ).

بنا بر این تنها قریش و مشـرکان و بت پرسـتان مکه نبودنـد که با انکار آیات الهی و لجاجت در برابر حق و در گیری با رهبران راستین انسـانیت گرفتار کیفر گناهانشان شدنـد،این یک قانون جاودانی است که اقوام نیرومنـدتر و قوی تر همچون فرعونیان،و اقوام ضعیف تر را نیز در بر می گیرد. ***سپس این موضوع را با ذکر ریشه اساسی مساله،روشنتر می سازد و می گوید:

"اینهـا همه به خاطر آن است که خداونـد هر نعمت و موهبتی را به قوم و ملتی ببخشـد هیچگاه آن را دگرگون نمی سازد مگر اینکه خود آن جمعیت دگرگون شوند و تغییر یابند"(ذلِکَ بِأَنَّ اللّهَ لَمْ یَکُ مُغَیِّراً نِعْمَهً أَنْعَمَها عَلی قَوْمٍ حَتّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ).

به تعبیر دیگر فیض رحمت خدا بیکران و عمومی و همگانی است ولی به تناسب شایستگی ها و لیاقتها به مردم می رسد در ابتدا خدا نعمتهای مادی و معنوی خویش را شامل حال اقوام می کند،چنانچه نعمتهای الهی را وسیله ای برای تکامل خویش ساختند و از آن در مسیر حق مدد گرفتند،و شکر آن را که همان استفاده صحیح است بجا آوردند،نعمتش را پایدار بلکه افزون می سازد اما هنگامی که این مواهب وسیله ای برای طغیان و سرکشی و ظلم و بیدادگری و تبعیض و ناسپاسی و غرور و آلودگی گردد در این هنگام نعمتها را می گیرد و یا آن را تبدیل به بلا و مصیبت می کند،بنا بر این دگرگونیها همواره از ناحیه ما است و گرنه مواهب الهی زوال ناپذیر است. ***در تعقیب این هدف بار دیگر قرآن اشاره به حال قدرتمندانی همانند فرعونیان و گروهی دیگر از اقوام پیشین می کند و می گوید:وضع حال و عادت بت پرستان در مورد سلب نعمتها و گرفتاری در چنگال کیفرهای سخت،همچون وضع و حالت فرعونیان و اقوام پیشین بود"(کَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ).

"آنها نیز آیات پروردگارشان را که به منظور هدایت و تقویت و سعادت آنان نازل شده بود تکذیب کرده و زیر پا گذاشتند" (کَذَّبُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ).

"ما هم به خاطر گناهانشان هلاکشان کردیم"(فَأَهْلَکْناهُمْ بِذُنُوبِهِمْ).

"و فرعونیان را در میان امواج غرق ساختیم"(وَ أَغْرَقْنا آلَ فِرْعَوْنَ).

"و تمام این اقوام و افرادشان ظالم و ستمگر بودند"هم نسبت به خویشتن و هم نسبت به دیگران(وَ کُلٌّ کانُوا ظالِمِینَ).

***

پاسخ به یک سؤال

در اینجا پرسشی پیش می آید که چرا در این فاصله کوتاه آیه(کَدَأْبِ

آلِ فِرْعَوْنَ

..."با مختصر تفاوتی تکرار شده است؟ در جواب این سؤال به این نکته باید توجه داشت که گرچه تکرار و تاکید در مسائل حساس و حیاتی یکی از اصول بلاغت است و در گفته های فصیحان و بلیغان همواره دیده می شود،ولی در آیات فوق تفاوت مهمی نیز وجود دارد که عبارت را از صورت تکرار خارج می سازد.

و آن این که آیه نخست اشاره به مجازات های الهی در مقابل انکار آیات حق می کند،و سپس حال آنها را در این قسمت به فرعونیان و اقوام پیشین تشبیه می نماید.

ولی در آیه دوم اشاره به دگرگونیهای نعمتهای دنیا و از میان رفتن مواهب الهی یعنی پیروزیها،امنیت ها،قدرتها،و سایر افتخارات شده،سپس حالشان به حال فرعونیان و اقوام گذشته تشبیه گردیده.

در حقیقت در یک مورد سخن در سلب نعمتها و مجازاتهای ناشی از آن است و در مورد دیگر بحث از تغییر نعمتها و دگرگونیهای آن.

در این آیات به دو نکته مهم اشاره شده که از هر نظر شایان توجه است.

***

۱-عوامل حیات و مرگ ملت ها

تاریخ،اقوام و ملت های گوناگونی را به ما نشان می دهد:گروهی را که آخرین مراحل ترقی را به سرعت طی کردند و گروهی را که به پائین ترین مرحله انحطاط رسیدند،گروه سومی که یک روز پراکنده و وامانده و شکست خورده بودند، اما روز دیگر نیرومند و سربلند شدند،گروه چهارمی که به عکس از عالی ترین مرحله افتخار به قعر دره ذلت و خواری سقوط کردند.

بسیارند کسانی که از برابر صحنه های مختلف تاریخ به آسانی می گذرند

ص :۲۰۸

بـدون اینکه کمترین اندیشه ای در آن کنند،و نیز بسـیارند کسانی که به جای بررسـی علل و عوامل اصـلی و زیربنایی حیات و مرگ ملت ها،گناه را به گردن عوامل کم اهمیت که نقش اساسـی را به عهـده ندارند و یا عوامل موهوم و خرافی و خیالی می اندازند.

بسیاری تمام علت بدبختی خود را به بیگانگان و سیاست های مخرب آنها نسبت می دهند و عده ای همه این حوادث را مولود گردش موافق و مخالف افلاک می پندارند سرانجام عده ای دست به دامن قضا و قدر-به مفهوم تحریف یافته اش- و یا شانس و طالع و اقبال می زنند و همه حوادث تلخ و شیرین را از این طریق توجیه می کنند.

همه اینها برای این است که از درک علل واقعی وحشت دارند.

قرآن در آیات فوق انگشت روی نقطه اصـلی "دردها"و "درمان ها"و عوامل پیروزی و شکست گذارده،و می گوید:برای یافتن عامل اصلی لازم نیست آسمانها و زمین ها را جستجو کنید و یا به دنبال عوامل موهوم و پنداری راه بیفتید بلکه کافی است تنها در وجود،در فکر و روحیه و اخلاق خود،و در نظامات اجتماعی خودتان جستجو کنید،هر چه هست در اینجا است!.

ملتهـایی که فکر و انـدیشه خود را به کـار انداختنـد،دست اتحاد و برادری بهم دادنـد،سـعی و تلاش و اراده و تصـمیم نیرومند داشـتند،و به هنگام لزوم،جانبازی و فـداکاری کردنـد و قربانی دادند،به طور قطع پیروز شدند،اما هنگامی که رکود و سـستی و تنبلی جای سعی و کوشش را گرفت،غفلت و بیخبری به جای آگاهی و تردید،و دودلی به جای تصمیم،محافظه کاری به جای شهـامت،نفـاق و تفرقه به جـای اتحـاد،تن پروری و خودخواهی به جای فـداکاری،و تظاهر و ریاکاری به جای اخلاص و ایمان نشست،سقوط و نکبت آغاز شد.

در حقیقت جمله "ذٰلِکَ بِأَنَّ اللّٰهَ لَمْ یَکُ مُغَیِّراً نِعْمَةً أَنْعَمَها عَلیٰ قَوْمٍ حَتّی

يُغَيِّرُوا مٰا بِأَنْفُسِهِمْ

"برترين قانون حيات انسانها را بيان مى كند،و روشن مى سازد كه مكتب قرآن در زمينه حيات جامعه ها اصيل ترين و روشن ترين مكتب هاست، حتى به آنها كه در عصر اتم،و فضا انسان را فراموش كرده و گرداننده چرخهاى تاريخ را ابزارهاى توليد و مسائل اقتصادى كه خود مولود انسان است مى پندارند اعلام مى كند كه شما هم سخت در اشتباهيد،شما معلول را گرفته و علت اصلى را كه خود ايشان و دگرگونى انسانهاست فراموش كرده ايد،به شاخه چسبيده ايد-آنهم فقط يك شاخه-و ريشه اصلى را از خاطر برده ايد!، راه دور نرويم تاريخ اسلام،و يا صحيحتر تاريخ زندگى مسلمين،شاهد پيروزيهاى درخشانى در آغاز كار و شكستهاى تلخ و دردناكى به دنبال آن است،در قرون نخستين،اسلام به سرعت در جهان پيش مى رفت،و در همه جا نور علم و آزادى مى پاشيد،بر سر اقوام سايه علم و دانش مى گسترد،نيرو آفرين و قدرت بخش و تكان دهنده و آباد كننده بود،و تمدنى خيره كننده به وجود آورد كه در تاريخ سابقه نداشت اما چند قرن بيشتر نگذشت كه اين جوشش به خاموشى گرائيد،تفرقه و پراكندگى،انزوا و بى تفاوتى،ضعف و ناتوانى و در نتيجه عقب ماندگى جاى آن همه ترقى را گرفت،تا آنجا كه مسلمانان جهان براى وسائل ابتدايى زندگى ناچار شدند دست به دامان ديگران بزنند،فرزندان خود را براى فرا گرفتن علم و دانش راهى ديار بيگانه كنند،در حالى كه يك روز دانشگاههاى مسلمانان برترين دانشگاههاى جهان و مركز دانشجويان دوست و بيگانه بود،ولى كار به جايى رسيد كه نه تنها صادر كننده علم و صنعت و تكنولوژى نشدند بلكه مواد ابتدايى غذايى را نيز از خارج از كشورهاى خود وارد كردند!

سرزمين فلسطين آنها،كه يك روز كانون مجد و عظمت مسلمين بود و حتى جنگجويان صليبى با مليونها كشته و مجروح در طى دويست سال!نتوانستند آن را از دست سربازان اسلام بيرون آورند،در مدت شش روز به آسانى از دست دادند!در حالى

که برای پس گرفتن یک وجب آن را از دشمن باید ماهها و سالها چانه بزنند چانه ای که معلوم نیست پایانش به کجا بیانجامد؟!.

آیا این وعده الهی که می فرماید" وَ کانَ حَقًّا عَلَیْنا نَصْرُ الْمُؤْمِنِینَ ":

"یاری مؤمنان بر عهده ماست"(روم ۴۷)تخلف پذیرفته؟.

و یا اینکه می گوید" وَ لِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ ":"عزت و سربلندی از آن خدا و پیامبر و مؤمنان است"(منافقون ۸)منسوخ گشته؟!.

و یا اینکه می گوید:" وَ لَقَدْ کَتَبْنا فِی الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّکْرِ أَنَّ الْأَرْضَ یَرِثُها عِبادِیَ الصّالِحُونَ ":"در کتب آسمانی پیشین نوشتیم که زمین از آن بندگان صالح ماست"(انبیاء ۱۰۵)دگرگون شده است؟.

آیا خداوند-العیاذ باللّٰه-از انجام وعده های خود عاجز است؟و یا وعده های خویش را به دست فراموشی سپرده؟و یا تغییر داده؟!...اگر چنین نیست پس چرا آن همه مجد و عظمت و قدرت و سربلندی و افتخار از میان رفت؟!.

قرآن مجید در آیه کوتاه فوق به همه این سؤالها و صدها سؤال مانند آن یک پاسخ بیشتر نمی گوید و آن اینکه سری به اعماق قلبتان بزنید،و نگاهی به زوایای اجتماعتان بیفکنید،ببینید دگرگونی ها از ناحیه خود شما شروع شده است، لطف و رحمت خدا برای همگان گسترده است،شمائید که شایستگیها و لیاقت ها را از میان بردید و به چنین روز غم انگیزی افتادید! این آیه تنها از گذشته سخن نمی گوید که بگوئیم گذشته با همه تلخی و شیرینی هایش گذشته است و دیگر باز نمی گردد،و سخن از آن بیهوده است.

بلکه از امروز و آینده نیز سخن می گوید،که اگر بار دیگر به سوی خدا آئید،پایه های ایمان را محکم کنید،اندیشه ها را بیدار سازید،تعهدها و مسئولیت هایتان را به یاد آرید،دست ها را به یکدیگر بفشارید،بپاخیزید و و فریاد کشید،و بخروشید،و بجوشید قربانی دهید و جهاد کنید،و تلاش و کوشش

را در همه زمینه ها بکار گیرید،باز هم آب رفته به جوی آید،روزهای تیره و تاریک سپری شود،افقی درخشان و سرنوشتی روشن در برابر شما آشکار می گردد،و مجد و عظمت دیرین در سطحی عالی تر تجدید خواهد شد.

بیائید عوض شوید:دانشمندانتان بگویند و بنویسند،جنگجویانتان پیکار کنند تجار و زحمتکشانتان تلاش کنند،جوانانتان بیشتر و بیشتر درس بخوانند و پاک شوند و تلاش کنند آگاهی بیاندوزند،تا خون تازه ای در عروق جامعه شما به جریان بیفتد و آن چنان قدرت پیدا کنید که دشمن سرسختی که امروز یک وجب زمین را با خواهش پس نمی دهد تمام زمین ها را با التماس بشما برگرداند! ولی اینها حقائقی است که گفتنش آسان،و دانستن و باورکردنش مشکل، و عمل کردن به آن مشکل تر است،ولی بهر حال باید در پرتو نور امید به پیش رفت.

ذکر این نکته نیز لازم است که مسئله رهبری نقش بسیار مؤثری در سرنوشت اقوام و ملل دارد ولی نباید فراموش کرد که ملت های بیدار همواره رهبران لایق را به رهبری خویش می پذیرند و رهبران نالایق و زورگو و ستمکار در برابر خشم و اراده آهنین ملت ها در هم کوبیده می شوند.

این را نیز نباید فراموش کرد که ما ورای اسباب و عوامل ظاهری یک سلسله مددهای غیبی و الطاف الهی است که در انتظار بندگان با ایمان و پرجوش و با اخلاص است،ولی آنها را هم بیحساب به کسی نمی دهند،بلکه شایستگی و آمادگی لازم دارد.

***این بحث را با ذکر دو روایت پایان می دهیم.

نخست اینکه از امام صادق ع نقل شده"

ما أنعم اللّه علی عبد بنعمه فسلبها إیاه حتی یذنب ذنبا یستحق بذلک السلب :"خداوند هیچ نعمتی که به

بنده ای بخشیده از او نمی گیرد مگر اینکه گناهی کند که به خاطر آن مستحق سلب آن نعمت شود". (۱)

در حدیث دیگری از آن امام ع می خوانیم:"خداوند پیامبری را مامور کرد که این سخن را به قوم خود بگوید که هیچ جمعیت و گروهی که در پرتو اطاعت من در خوشی و آسایش بوده اند از آنچه موجب رضایت من است تغییر حالت نداده اند مگر اینکه من هم آنها را از آنچه دوست می دارند به آنچه ناخوش دارند تغییر حال داده ام،و هر گروه و خانواده ای که به خاطر معصیت گرفتار ناراحتی بوده اند،سپس از آنچه موجب عدم رضایت من است تغییر موضع داده اند من هم آنها را به آنچه دوست دارند رسانده و تغییر موضع داده ام" (۲).

***

۲-جبر سرنوشت و جبر تاریخ و سایر جبرها ممنوع!

موضوع مهم دیگری که از آیات فوق به روشنی استفاده می شود این است که انسان سرنوشت خاصی که از پیش تعیین شده باشد ندارد و تحت تاثیر"جبر تاریخ"و"جبر زمان"و"محیط"نیست،بلکه عامل سازنده تاریخ و زندگی انسان دگرگونی هایی است که در روش و اخلاق و فکر و روح او به اراده خودش پیدا می شود.

بنا بر این آنها که معتقد به قضا و قدر جبری هستند و می گویند همه حوادث به خواست اجباری پروردگار است با آیه فوق محکوم می شوند،و همچنین جبر مادی که انسان را بازیچه دست غرائز تغییرناپذیر و اصل وراثت می داند،و یا جبر محیط که او را محکوم چگونگی اوضاع اقتصادی و شرائط تولید می داند از نظر مکتب اسلام و قرآن بی ارزش و نادرست است،انسان آزاد است و سرنوشت خود را به دست خویش می سازد.

انسان-با توجه به اصلی که در آیات فوق خواندیم-زمام سرنوشت و

۱- ۱ و ۲) اصول کافی طبق نقل تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۶۳

-۲

تاریخ خود را در دست دارد که برای خود افتخار و پیروزی می آفریند و اوست که خود را گرفتار شکست و ذلت می سازد درد او از خود اوست و دوای او بدست خودش، تا در وضع او دگرگونی پیدا نشود و با خودسازی خویشتن را عوض نکند تغییری در سرنوشتش پیدا نخواهد شد!

ص :۲۱۴

[سوره الأنفال (۸): آیات ۵۵ تا ۵۹]

اشاره

إِنَّ شَرَّ اَلدَّوَابِّ عِنْدَ اَللّٰهِ اَلَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لاٰ يُؤْمِنُونَ (۵۵) اَلَّذِينَ عٰاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَ هُمْ لاٰ يَتَّقُونَ (۵۶) فَإِمّٰا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي اَلْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (۵۷) وَ إِمّٰا تَخٰافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيٰانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلىٰ سَوٰاءٍ إِنَّ اَللّٰهَ لاٰ يُحِبُّ اَلْخٰائِنِينَ (۵۸) وَ لاٰ يَحْسَبَنَّ اَلَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لاٰ يُعْجِزُونَ (۵۹)

ترجمه:

۵۵-بدترین جنبندگان نزد خدا کسانی هستند که راه کفر پیش گرفتند و ایمان نمی آورند.

۵۶-کسانی که با آنها پیمان بستی سپس هر بار عهد خود را می شکنند و(از پیمان شکنی و خیانت)پرهیز ندارند.

۵۷-اگر آنها را در(میدان)جنگ بیابی آن چنان به آنها حمله کن که جمعیتهایی که پشت سر آنها هستند پراکنده شوند،شاید متذکر گردند(و عبرت گیرند).

۵۸-و هر گاه(با ظهور نشانه هایی)از خیانت گروهی بیم داشته باشی(که عهد خود را شکسته حمله غافلگیرانه کنند)به طور عادلانه به آنها اعلام کن(که پیمانشان لغو شده است)زیرا خداوند خائنان را دوست نمی دارد.

۵۹-و آنها که راه کفر پیش گرفتند تصور نکنند(با این اعمال)پیروز می شوند(و از قلمرو کیفر ما بیرون می روند)آنها هرگز ما را عاجز نخواهند کرد.

تفسیر:

شدت عمل در برابر پیمان شکنان

در این آیات به گروه دیگری از دشمنان اسلام که در طول تاریخ پر ماجرای پیامبر ص ضربات سختی بر مسلمین وارد کردند و سرانجام نتیجه دردناک آن را چشیدند اشاره می کند.

این گروه همان"یهود"مدینه بودند که مکرر با پیامبر ص پیمان بستند و پیمان خویش را ناجوانمردانه شکستند.

این آیات روش محکمی را که پیامبر با این گروه پیمان شکن باید در پیش گیرد بیان می کند،روشی که مایه عبرت دیگران و رفع خطر این گروه گردد.

نخست آنها را بی ارزش ترین موجودات زنده این جهان معرفی کرده می گوید:"بدترین جنبندگان نزد خدا کسانی هستند که راه کفر پیش گرفتند و هم چنان به آن ادامه می دهند و به هیچ رو ایمان نمی آورند"(إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِینَ کَفَرُوا فَهُمْ لاٰ یُؤْمِنُونَ).

تعبیر به" اَلَّذِینَ کَفَرُوا "شاید اشاره به این باشد که بسیاری از یهود مدینه قبل از ظهور پیامبر اسلام طبق آنچه در کتب خود دیده بودند نسبت به وی اظهار علاقه و ایمان می کردند،بلکه مبلغ او بودند و مردم را برای ظهورش آماده می ساختند،ولی پس از ظهورش چون منافع مادی خویش را در خطر دیدند به کفر گرائیدند و آن چنان در این راه سرسختی نشان دادند که هیچ امیدی به ایمان آنها نبود،آن چنان که قرآن می گوید" فَهُمْ لاٰ یُؤْمِنُونَ ". ***سپس می گوید"اینها همان کسانی بودند که با آنها عهد و پیمان بستی که

ص: ۲۱۶

لا اقل بی طرفی را رعایت کنند و در صدد آزار مسلمانان و کمک به دشمنان اسلام نباشند،ولی آنها هر بار پیمان خود را می شکستند"(اَلَّذِینَ عاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ یَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِی کُلِّ مَرَّهٍ) (۱).

نه از خدا شرم می کردند"و نه از مخالفت فرمان او پرهیز داشتند"و نه از زیر پا گذاردن اصول انسانی پروا می نمودند(وَ هُمْ لا یَتَّقُونَ).

تعبیر به"ینقضون"و"لا یتقون"که فعل مضارع است و دلالت بر استمرار دارد دلیل بر این می باشد که آنها کرارا پیمان خود را با پیامبر ص شکستند. ***در آیه بعد طرز برخورد با این گروه پیمان شکن و بی ایمان و لجوج را چنین بیان می کند که:"اگر آنها را در میدان جنگ بیابی و اسلحه به دست گیرند و در برابر تو بایستند آن چنان آنها را در هم بکوب که جمعیتهایی که در پشت سر آنها قرار دارند عبرت گیرند و پراکنده شوند و عرض اندام نکنند"(فَإِمّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِی الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ).

"تثقفنهم"از ماده"ثقف"(بر وزن سقف)به معنی درک کردن چیزی از روی دقت و با سرعت است،اشاره به اینکه باید از موضع گیری های آنها به سرعت و با دقت آگاه شوی و پیش از آنکه ترا در یک جنگ غافلگیرانه گرفتار کنند مانند صاعقه بر سر آنها فرود آیی!.

و"شرد"از ماده"تشرید"به معنی"پراکنده ساختن توأم با اضطراب"است،

ص: ۲۱۷

۱- ۱) "من"در جمله"عاهدت منهم"یا به معنی تبعیض است یعنی با گروهی از یهود جزیره عرب و یا با سران یهود مدینه پیمان بسته بودی،و یا به اصطلاح برای"صله"است و معنای جمله"عاهدتهم"می شود،این احتمال نیز وجود دارد که جمله به معنی"اخذت العهد منهم"باشد.

یعنی آن چنان به آنها حمله کن که گروه های دیگر از دشمنان و پیمان شکنان متفرق گردند و فکر حمله را از سر بیرون کنند.

این دستور به خاطر آن است که دشمنان دیگر و حتی دشمنان آینده عبرت گیرند،و از دست زدن به جنگ خود داری کنند،و همچنین آنها که با مسلمانان پیمانی دارند و یا در آینده پیمانی خواهند بست از نقض پیمان خود داری کنند"و شاید همگی متذکر شوند"(لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ). ***"و اگر آنها در برابر تو در میدان حاضر نشدند ولی قرائن و نشانه هایی از آنها ظاهر شده است که در صدد پیمان شکنی هستند و بیم آن می رود که دست به خیانت بزنند و پیمان خود را بدون اعلام قبلی یک جانبه نقض کنند،تو پیشدستی کن، و به آنها اعلام نما که پیمانشان لغو شده است"(وَ إِمّا تَخافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلى سَواءٍ).

مبادا بدون اعلام الغاء پیمانشان به آنها حمله کنی"زیرا خداوند خائنان و کسانی که در پیمان خویش راه خیانت در پیش می گیرند دوست نمی دارد"(إِنَّ اللّهَ لا يُحِبُّ الْخائِنِينَ) گرچه در آیه فوق به پیامبر اجازه داده شده که در زمینه ترس از خیانت و پیمان شکنی دشمن پیمان آنها را لغو کند ولی روشن است که این ترس بدون دلیل نخواهد بود حتما در زمینه ای است که آنها مرتکب اعمالی می شوند که نشان میدهد در فکر پیمان شکنی و زدوبند با دشمن و حمله غافلگیرانه هستند،این مقدار از قرائن و علائم اجازه می دهد که پیامبر ص پیمان آنها را لغو شده اعلام کند.

جمله" فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ "از ماده"انباز"بمعنی افکندن و یا بمعنی اعلام کردن است،یعنی پیمان آنها را بسوی آنها بیفکن و الغا کن و لغو آن را اعلام نما.

تعبیر به" عَلى سَواءٍ "یا بمعنی این است که همانگونه که آنها پیمان خویش

ص :۲۱۸

را عملا-لغو کرده اند تو هم از طرف خودت الغا کن،این یک حکم عادلانه و متساوی است،و یا اینکه بمعنی اعلام کردن به یک روش واضح و بی پیرایه و خالی از هر گونه خدعه و نیرنگ است.

به هر حال آیه فوق در عین اینکه به مسلمانان هشدار می دهد سعی کنند که مورد حمله پیمان شکنان قرار نگیرند رعایت اصول انسانی را در حفظ تعهدات و یا الغای پیمانها به آنها گوشزد می کند. ***در آخرین آیه مورد بحث روی سخن را به این گروه پیمان شکن کرده به آنها هشدار می دهد و می گوید:"مبادا آنها که راه کفر پیش گرفته اند تصور کنند با اعمال خیانت آمیز خود پیروز شده اند و از قلمرو قدرت و کیفر ما بیرون رفته اند"(وَ لاٰ یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا سَبَقُوا).

"آنها هرگز ما را عاجز نخواهند کرد و از محیط قدرت ما بیرون نخواهند رفت"(إِنَّهُمْ لاٰ یُعْجِزُونَ).

[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۰ تا ۶۴]

اشاره

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اِسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبٰاطِ اَلْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اَللّٰهِ وَ عَدُوَّكُمْ وَ آخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لاٰ تَعْلَمُونَهُمُ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَ مٰا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اَللّٰهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لاٰ تُظْلَمُونَ (۶۰) وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهٰا وَ تَوَكَّلْ عَلَى اَللّٰهِ إِنَّهُ هُوَ اَلسَّمِيعُ اَلْعَلِيمُ (۶۱) وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اَللّٰهُ هُوَ اَلَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ (۶۲) وَ أَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مٰا فِي اَلْأَرْضِ جَمِيعاً مٰا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لٰكِنَّ اَللّٰهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۳) يٰا أَيُّهَا اَلنَّبِيُّ حَسْبُكَ اَللّٰهُ وَ مَنِ اِتَّبَعَكَ مِنَ اَلْمُؤْمِنِينَ (۶۴)

ترجمه:

۶۰-در برابر آنها(دشمنان)آنچه توانایی دارید از "نیرو"آماده سازید(و همچنین) اسبهای ورزیده(برای میدان نبرد)تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و(همچنین)گروه دیگری غیر از اینها را که شما نمی شناسید و خدا می شناسد و هر چه در راه خدا(و تقویت بنیه دفاعی اسلام)انفاق کنید.به شما باز گردانده می شود و به شما ستم نخواهد شد.

۶۱-و اگر تمایل به صلح نشان دهند،تو نیز از در صلح درا،و بر خدا تکیه کن که او شنوا و داناست.

۶۲-و اگر بخواهند تو را فریب دهند خدا برای تو کافی است او همان کسی است که تو را با یاری خود و مومنان تقویت کرد.

۶۳-و در میان دلهای آنها الفت ایجاد نمود،اگر تمام آنچه روی زمین است صرف می کردی که در میدان دلهای آنها الفت بیفکنی نمی توانستی ولی خداوند در میان آنها الفت ایجاد کرد او توانا و حکیم است.

۶۴-ای پیامبر،خداوند و مؤمنانی که از تو پیروی میکنند برای حمایت تو کافی است.

ص:۲۲۰

تفسیر:

اشاره

افزایش قدرت جنگی و هدف آن

به تناسب دستورات گذشته در زمینه جهاد اسلامی،در نخستین آیه مورد بحث به یک اصل حیاتی که در هر عصر و زمان باید مورد توجه مسلمانان باشد اشاره می کند، و آن لزوم آمادگی رزمی کافی در برابر دشمنان است.

نخست می گوید"و در برابر دشمنان هر قدر توانایی دارید از نیرو و قدرت آماده سازید"(وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ).

یعنی در انتظار نمانید تا دشمن به شما حمله کند و آن گاه آماده مقابله شوید، بلکه از پیش باید به حد کافی آمادگی در برابر هجوم های احتمالی دشمن داشته باشید.

سپس اضافه می کند:"و همچنین به اندازه کافی اسب های ورزیده برای میدان جهاد فراهم سازید"(وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ).

"رباط"به معنی بستن و پیوند دادن است،و بیشتر به معنی بستن حیوان در نقطه ای برای نگهداری و محافظت به کار رفته،سپس به همین تناسب به معنی محافظت و مراقبت به طور کلی آمده است،و"مرابطه"به معنی محافظت مرزها و همچنین به معنی مراقبت از هر چیز دیگر می آید،و به محل بستن و نگاهداری حیوانات"رباط"گفته می شود و بهمین تناسب کاروانسرا را عرب"رباط" می گوید.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه داشت:

۱-در جمله کوتاه فوق یک اصل اساسی در زمینه جهاد اسلامی و حفظ

موجودیت مسلمانان،و مجد و عظمت و افتخارات آنان بیان شده است،و تعبیر آیه به قدری وسیع است که بر هر عصر و زمان و مکانی کاملا تطبیق می کند.

کلمه"قوه"چه کلمه کوچک و پر معنایی است،نه تنها وسائل جنگی و سلاح های مدرن هر عصری را در بر می گیرد،بلکه تمام نیروها و قدرت هایی را که به نوعی از انواع در پیروزی بر دشمن اثر دارد شامل می شود،اعم از نیروهای مادی و معنوی.

آنها که گمان می کنند راه پیروزی بر دشمن و حفظ موجودیت خویش تنها بستگی به کمیت سلاح های جنگی دارد،سخت در اشتباهند،زیرا ما در همین میدان های جنگ عصر خود ملت هایی را دیدیم که با نفرات و اسلحه کمتر در برابر ملتهای نیرومندتر و با سلاحی پیشرفته تر پیروز شدند،مانند ملت مسلمان الجزائر در برابر دولت نیرومند فرانسه!

بنا بر این علاوه بر اینکه باید از پیشرفته ترین سلاح های هر زمان-به عنوان یک وظیفه قطعی اسلامی-بهره گیری کرد،باید به تقویت روحیه و ایمان سربازان که قوه و نیروی مهمتری است پرداخت.

از قدرت های اقتصادی،فرهنگی،سیاسی،که آنها نیز در مفهوم"قوه" مندرج هستند و نقش بسیار مؤثری در پیروزی بر دشمن دارد نیز نباید غفلت کرد.

جالب این است که در روایات اسلامی برای کلمه"قوه"تفسیرهای گوناگونی شده که از وسعت مفهوم این کلمه حکایت می کند،مثلا در بعضی از روایات می خوانیم که پیامبر ص فرمود منظور از قوه"تیر"است (۱).

و در روایت دیگری که در تفسیر"علی بن ابراهیم"آمده می خوانیم که منظور از آن هر گونه اسلحه است (۲).

و باز در روایتی که در تفسیر عیاشی آمده می خوانیم که منظور از آن شمشیر و سپر است. (۳)

۱- ۱ و ۲ و ۳) تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۶۴ و ۱۶۵.

-۲

-۳

و بالآخره در روایت دیگر که در کتاب "من لا یحضر "آمده می خوانیم:

"منه الخضاب السواد" (۱):"یکی از مصداق های قوه در آیه موهای سفید را به وسیله رنگ سیاه کردن است"!یعنی اسلام حتی رنگ موها را که به سرباز بزرگسال چهره جوان تری می دهد تا دشمن مرعوب گردد از نظر دور نداشته است، و این نشان می دهد که چه اندازه مفهوم"قوه"در آیه فوق وسیع است.

بنا بر این آنها که تنها پاره ای از روایات را دیده اند و کلمه"قوه"را به یک مصداق،محدود ساخته اند گرفتار اشتباه عجیبی شده اند.

ولی افسوس که مسلمانان با داشتن یک چنین دستور صریح و روشنی گویا همه چیز را به دست فراموشی سپرده اند،نه از فراهم ساختن نیروهای معنوی و روانی برای مقابله دشمن در میان آنها خبری هست،و نه از نیروهای اقتصادی و فرهنگی و سیاسی و نظامی،و عجب این است که با این فراموشکاری بزرگ و پشت سر انداختن چنین دستور صریح باز خود را مسلمان می دانیم،و گناه عقب افتادگی خود را به گردن اسلام می افکنیم و می گوئیم اگر اسلام آئین پیشرفت و پیروزی است پس چرا ما مسلمانها عقب افتاده ایم؟!.

به عقیده ما اگر این دستور بزرگ اسلامی(وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ) به عنوان یک شعار همگانی در همه جا تبلیغ شود و مسلمانان از کوچک و بزرگ، عالم و غیر عالم،نویسنده و گوینده،سرباز و افسر،کشاورز و بازرگان،در زندگی خود آن را بکار بندند،برای جبران عقب ماندگیشان کافی است.

سیره عملی پیامبر ص و پیشوایان بزرگ اسلام نیز نشان می دهد که آنها برای مقابله با دشمن از هیچ فرصتی غفلت نمی کردند،در تهیه سلاح و نفرات،تقویت روحیه سربازان،انتخاب محل اردوگاه،و انتخاب زمان مناسب برای حمله به دشمن و به کار بستن هر گونه تاکتیک جنگی،هیچ مطلب کوچک و بزرگی را از نظر دور نمی داشتند.

۱- ۱) تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۶۵.

معروف است که در ایام جنگ"حنین"به پیامبر ص خبر دادند که سلاح تازه مؤثری در"یمن"اختراع شده است،پیامبر ص فورا کسانی را به یمن فرستاد تا آن سلاح را برای ارتش اسلام تهیه کنند!.

در حوادث جنگ احد می خوانیم که پیامبر ص در مقابل شعار بت پرستان اعل هبل،اعل هبل"سربلند باد بت بزرگ هبل..."شعار کوبنده تر و نافذتری به مسلمانان تعلیم داد تا بگویند"

اللّه اعلی و اجل ":"خدا برتر و بالاتر از همه چیز است،و در برابر شعار"ان لنا العزی و لا عزی لکم":"بت بزرگ عزی برای ماست و شما عزی ندارید"بگویند:"

اللّه مولانا و لا مولا لکم ":

"خداوند ولی و سرپرست و تکیه گاه ماست و شما تکیه گاهی ندارید".

این نشان می دهد که پیامبر ص و مسلمانان حتی از تاثیر یک شعار قوی در برابر دشمن غافل نبودند،و بهترین آن را برای خود انتخاب می کردند.

دستور مهم فقهی اسلام در زمینه"مسابقه تیراندازی و اسب سواری"که حتی برد و باخت مالی را در زمینه آن تجویز کرده،و مسلمانان را به این مسابقه دعوت نموده است،نمونه دیگری از بینش عمیق اسلام در زمینه آمادگی در برابر دشمن است.

***۲-نکته مهم دیگری که از آیه فوق استفاده می شود رمز جهانی و جاویدانی بودن آئین اسلام است،زیرا مفاهیم و محتویات این آئین آن چنان گسترده است که با گذشت زمان به کهنگی و فرسودگی نمی گراید،جمله"و أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ "هزار سال پیش مفهوم زنده ای داشت،و امروز هم چنین است، و ده هزار سال دیگر هم مفهوم آن هم چنان زنده باقی خواهد ماند،زیرا هر سلاح و قدرتی در آینده نیز پیدا شود در کلمه جامع"قوه"نهفته است چون جمله"ما استطعتم""عام"و کلمه"قوه"که به صورت"نکره"آمده است عمومیت آن را

تقویت کرده و هر گونه نیرویی را شامل می شود.

***۳-در اینجا یک سؤال پیش می آید و آن اینکه چرا بعد از ذکر کلمه"قوه" که مفهومی چنین گسترده دارد مسئله اسب های ورزیده جنگی مطرح شده است؟.

پاسخ این سؤال با یک جمله روشن می شود و آن اینکه آیه فوق در عین اینکه یک دستور وسیع برای همه قرون و اعصار بیان نموده،دستور خاصی هم برای عصر پیامبر ص،عصر نزول قرآن نیز بیان داشته است،در حقیقت این مفهوم کلی را با ذکر یک مثال روشن برای نیاز آن عصر و زمان پیاده کرده است،زیرا اسب اگر چه در میدان های جنگ امروز با وجود تانکها و زره پوشها و هواپیماها و هلی کوپترها نقش چندانی ندارد ولی در آن عصر برای رزمندگان شجاع و پیشرو وسیله چابک و سریعی محسوب می شد.

هدف نهایی تهیه سلاح و افزایش قدرت جنگی

سپس قرآن به دنبال این دستور اشاره به هدف منطقی و انسانی این موضوع می کند و می گوید هدف این نیست که مردم جهان و حتی ملت خود را بانواع سلاح های مخرب و ویرانگر درو کنید،و آبادیها و زمین ها را به ویرانی بکشانید هدف این نیست که سرزمینها و اموال دیگران را تصاحب کنید،و هدف این نیست که اصول بردگی و استعمار را در جهان گسترش دهید،بلکه هدف این است که "با این وسائل دشمن خدا و دشمن خود را بترسانید"(تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّٰهِ وَ عَدُوَّکُمْ).

زیرا غالب دشمنان گوششان بدهکار حرف حساب و منطق و اصول انسانی نیست،آنها چیزی جز منطق زور نمی فهمند!.

اگر مسلمانان ضعیف باشند همه گونه تحمیلات به آنها می شود،اما هنگامی که کسب قدرت کافی کنند دشمنان حق و عدالت و دشمنان استقلال و آزادی

بوحشت می افتند و سر جای خود می نشینند.

هم اکنون که تفسیر این آیه را می نویسیم قسمت مهمی از سرزمینهای اسلامی در فلسطین و کشورهای دیگر در زیر چکمه های سربازان اسرائیل است، هجوم ناجوانمردانه ای که اخیرا به جنوب لبنان شد و هزاران خانواده را آواره کردند،و صدها نفر را بکشتن دادند،و آبادیها را به ویرانه های وحشتناکی مبدل ساختند،بر این ماجرای غم انگیز فصل تازه ای افزود.

در حالی که افکار عمومی مردم جهان به طور دربست این عمل را محکوم کرده و حتی دوستان اسرائیل در این موضوع با دیگران هم صدا شده اند، قطعنامه های سازمان ملل اسرائیل را به تخلیه همه این سرزمینها مامور می کند، ولی این ملت چند ملیونی گوشـشان بدهکار هیچ یک از این مسائل نیست،چرا که زور دارند و اسلحه و قدرت و آمادگی جنگی کافی و پشتیبان قوی و از سالیان دراز پیش از این خود را آماده برای چنین تجاوزهایی کرده اند،تنها منطقی که میتواند جوابگوی آنها باشد منطق"و أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ... تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللّهِ وَ عَدُوَّكُمْ ."می باشد،گویی این آیه در عصر ما و برای وضع امروز ما نازل شده است و می گوید آن چنان نیرومند شوید که دشمن به وحشت بیفتد و زمینهای غصب شده را پس بدهد و در سر جای خود بنشیند.

جالب توجه اینکه کلمه" عَدُوَّ اللّهِ "را با" عَدُوَّكُمْ "قرین ساخته اشاره به اینکه در موضوع جهاد و دفاع اسلامی اغراض شخصی مطرح نیست،بلکه هدف حفظ مکتب انسانی اسلام است،آنها که دشمنیشان با شما شکلی از دشمنی با خدا،یعنی دشمنی با حق و عدالت و ایمان و توحید و برنامه های انسانی دارد، باید در این زمینه ها هدف حملات یا دفاع شما باشند.

در حقیقت این تعبیر شبیه تعبیر"فِی سَبِیلِ اللّهِ "و یا"جهاد فِی سَبِیلِ اللّهِ " است که نشان می دهد جهاد و دفاع اسلامی نه بشکل کشورگشایی سلاطین

پیشین،و نه توسعه طلبی استعمارگران و امپریالیست های امروز،و نه به صورت غارتگری قبائل عرب جاهلی است،بلکه همه برای خدا،و در راه خدا،و در مسیر احیای حق و عدالت است.

سپس اضافه می کند،"علاوه بر این دشمنانی که می شناسید دشمنان دیگری نیز دارید که آنها را نمی شناسید"و با افزایش آمادگی جنگی شما آنها نیز می ترسند و بر سر جای خود می نشینند(وَ آخَرِینَ مِنْ دُونِهِمْ لاٰ تَعْلَمُونَهُمُ).

***

در اینجا به دو نکته باید توجه کرد:

۱-گرچه مفسران در باره این گروه احتمالات گوناگونی داده اند:بعضی آن را اشاره به گروهی از یهود مدینه دانسته اند که عداوت خود را مخفی می داشتند،و بعضی دیگر آن را اشاره به دشمنان آینده مسلمانان همچون امپراطوری روم و دربار ساسانیان که در آن روز مسلمانان احتمال در گیری با آنها را نمی دادند، دانسته اند،ولی آنچه صحیحتر به نظر می رسد آن است که منظور منافقانند زیرا آنها در میان صفوف مسلمین به طور ناشناخته وجود داشتند و در صورت آمادگی کامل سپاه اسلام آنان نیز به وحشت می افتادند و دست و پای خود را جمع می کردند.

شاهد این موضوع آیه ۱۰۱ سوره توبه است که می گوید" وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ مَرَدُوا عَلَی النِّفٰاقِ لاٰ تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ":"بعضی از اهل مدینه در نفاق و دورویی جسور و سرکش هستند تو آنها را نمی شناسی ولی ما آنها را می شناسیم".

این احتمال نیز وجود دارد که تمام گروه های دشمنان ناشناخته اسلام اعم از منافقان و غیر آنها در مفهوم آیه جمع باشند.

۲-آیه متضمن دستوری برای امروز مسلمانان نیز هست و آن اینکه تنها

ص: ۲۲۷

نبایـد روی دشـمنان شـناخته شـده خود تکیه کننـد و آمادگی خویش را در سـر حـد مبارزه آنها محـدود سازند بلکه دشـمنان احتمالی و بالقوه را نیز باید در نظر بگیرند و حد اکثر نیرو و قدرت لازم را فراهم کنند و اگر به راستی مسلمانان چنین نکته ای را در نظر می داشتند هیچگاه گرفتار حملات غافلگیرانه دشمنان نیرومند نمی شدند.

و در پایـان این آیه اشـاره به موضوع مهم دیگری می کنـد و آن اینکه تهیه نیرو و قوه کـافی و ابزار و اسـلحه جنگی،و وسـائل مختلف دفـاعی،نیـاز به سـرمایه مـالی دارد،لـذا به مسـلمانان دسـتور می دهـد که بایـد بـا همکـاری عموم این سـرمایه را فراهم سازنـد،و بدانیـد هر چه در این راه بدهیـد در راه خدا داده اید و هرگز گم نخواهد شد"و آنچه در راه خدا انفاق کنید به شـما پس داده خواهد شد" (وَ مٰا تُنْفِقُوا مِنْ شَیْءٍ فِی سَبِیلِ اللّٰهِ یُوَفَّ إِلَیْکُمْ).

و تمام آنها و بیشتر از آن به شما می رسد"و هیچگونه ستمی بر شما وارد نمی گردد"(وَ أَنْتُمْ لاٰ تُظْلَمُونَ).

این پاداش،هم در زندگی این جهان از طریق پیروزی اسـلام و شوکت و عظمت آن به شـما می رسد،زیرا یک ملت ضـعیف و مغلوب سـرمایه هـای مـالی او نیز بخطر خواهـد افتاد و امنیت و آرامش و اسـتقلال خویش را نیز از دست خواهـد داد،بنا بر این ثروت هایی که در این راه صرف می شود از طریق دیگر و در سطحی بالاتر عائد انفاق کنندگان خواهد شد.

و هم پـاداش بزرگتری در جهـان دیگر در جوار رحمت پروردگـار در انتظار شـماست با این حال نه تنها ظلم و سـتمی بر شـما نخواهد رفت بلکه بالاترین سود و بهره را خواهید برد.

جالب توجه اینکه در جمله بالا کلمه"شـیء"که مفهوم وسیعی دارد بکار رفته،یعنی هر گونه چیزی اعم از جان و مال و قدرت فکری یا نیروی

منطق و یا هر گونه سرمایه دیگری را در راه تقویت بنیه دفاعی و نظامی مسلمانان در برابر دشمن انفاق کنید از خدا پنهان نخواهد ماند و آن را محفوظ داشته و به موقع به شما می دهد.

در تفسیر جمله" وَ أَنْتُمْ لاٰ تُظْلَمُونَ "این احتمال را نیز بعضی از مفسران داده اند که جمله عطف به جمله"ترهبون"باشد یعنی اگر نیروی کافی برای مقابله با دشمنان فراهم سازید آنها از حمله به شما وحشت می کنند و توانایی بر ظلم و ستم کردن به شما نخواهند داشت بنا بر این ظلم و ستمی بر شما واقع نمی شود.

***

هدف و ارکان جهاد اسلامی

نکته دیگری که از آیه فوق استفاده می شود و پاسخگوی بسیاری از سؤالات و ایرادهای خرده گیران و افراد ناآگاه خواهد بود شکل و هدف و برنامه جهاد اسلامی است آیه به روشنی می گوید هدف این نیست که انسانها را به کشتن دهید و هدف این نیست که به حقوق دیگران تجاوز کنید،بلکه همانطور که گفتیم هدف اصلی این است که دشمنان بترسند و به شما تجاوز نکنند و زور نگویند، و تمام تلاش و کوشش شما باید در کوتاه کردن شر دشمنان خدا و حق و عدالت خلاصه شود.

آیا مخالفان یک چنین تصویری از جهاد اسلامی را که قرآن با صراحت در آیه فوق آورده در ذهن خود ترسیم کرده اند که پشت سر هم به این قانون اسلامی حمله می کنند،گاهی می گویند اسلام آئین شمشیر است،و گاهی می گویند اسلام برای تحمیل عقیده متوسل به اسلحه شده است،و گاهی پیامبر اسلام را با سایر کشورگشایان تاریخ مقایسه می کنند!به عقیده ما جواب همه اینگونه ایرادها آن است که به قرآن باز گردند و در هدف نهایی این برنامه بیندیشند تا همه چیز بر

آنها روشن شود. ***

آمادگی برای صلح

با اینکه آیه گذشته به قدر کافی هدف جهاد اسلامی را مشخص می ساخت ولی آیه بعد که پیرامون صلح با دشمن بحث می کنـد این حقیقت را روشن تر می سازد، می گویـد"اگر آنها تمایل به صـلح نشان دادند تو نیز دست آنها را عقب نزن و تمایل نشان ده"(وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَها).

این احتمـال نیز در تفسیر جمله بالاـ وجـود دارد که اگر آنهـا به سـوی صـلح پر و بـال بگشاینـد تـو هم به سـوی آن پر و بـال بگشای،زیرا"جنحوا"از ماده "جنوح"به معنی"تمایل"آمده و به پر پرندگان نیز جناح گفته می شود زیرا هر یک از بالهای آنها به یک طرف متمایل است بنا بر این در تفسیر آیه هم از ریشه لغت می توان استفاده کرد و هم از مفهوم ثانوی آن.

و از آنجا که به هنگام امضای پیمان صـلح غالبا افراد گرفتار تردیـدها و دو دلی ها می شوند به پیامبر دسـتور می دهد در قبول پیشـنهاد صـلح تردیـدی به خود راه مده و چنانچه شـرائط آن منطقی و عاقلانه و عادلانه باشد آن را بپذیر"و بر خدا توکل کن زیرا خداونـد هـم گفتگوهـای شـما را می شـنود و هـم از نیـات شـما آگـاه است" (وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ). ***ولی با این حال به پیامبر و مسلمانان هشدار می دهد که ممکن است در پیشنهادهای صلح خدعه و نیرنگی در کار باشد و صلـح را مقـدمه ای برای ضـربه غافلگیرانه ای قرار دهنـد یا هدفشان تاخیر جنگ برای فراهم کردن نیروی بیشتر باشد اما از این موضوع نیز نگرانی به خود راه مـده زیرا خداونـد کفـایت کـار تو را می کنـد و در همه حال پشتیبان تو است(وَ إِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللّهُ)

سـابقه زنـدگی تو نیز گواه بر این حقیقت است زیرا"اوست که تو را بـا یـاری خود و بوسـیله مؤمنان پاکـدل تقویت کرد"(هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِینَ).

بارها خطرات بزرگی برای تو فراهم ساختند و نقشه های خطرناکی طرح کردند که از طریق عادی غلبه بر آن ممکن نبود اما او تو را در برابر همه اینهـا حفـظ کرد. به علاـوه این مؤمنـان مخلصـی که گرد تو را گرفته انـد و از هیـچ گونه فـداکاری مضایقه ندارنـد قبلا مردمی از هم پراکنـده و با یکدیگر دشـمن بودند خداوند نور هدایت بر آنها پاشـید"و در میان دل های آنها الفت ایجاد کرد"(وَ أَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ).

سالیان دراز در میان طایفه اوس و خزرج در مـدینه جنگ و خون ریزی بود و سـینه های آنها مالامال کینه و عـداوت،آن چنان که هیچ کس باور نمی کرد روزی آنها دست دوستی و محبت به سوی هم دراز کنند و در یک صف قرار گیرند ولی خداوند قادر متعال این کار را در پرتو اسـلام و در سایه نزول قرآن انجام داد،نه تنها اوس و خزرج که از طایفه انصار بودند چنین کش مکش را داشتند یاران مهاجر پیامبر که از مکه آمده بودند نیز پیش از اسلام با هم الفت دوستی نداشتند و چه بسا سینه هایشان از کینه های یکـدیگر پر بود اما خداونـد همه آن کینه ها را شـست و از میان برد بطوری که از سـیصد و سـیزده نفر رزمندگان بدر که حدود هشـتاد نفر از مهاجران و بقیه از انصار بودند ارتشـی کوچک اما یک پارچه و نیرومند،متحد و متفق بوجود آمد که دشمن قوی پنجه خود را،در هم شکستند.

سپس اضـافه می کنـد فراهم ساختن این الفت و پیونـد دلها از طرق مادی و عادی امکان پـذیر نبود"اگر تمام آنچه را در روی زمین خرج می کردی هیـچ گاه نمی توانستی در میان دل هایشان الفت ایجاد کنی(لَوْ أَنْفَقْتَ مٰا فِی الْأَرْضِ جَمِیعاً مٰا أَلَّفْتَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ).

"ولی این خدا بود که در میان آنها بوسیله ایمان الفت ایجاد کرد"(وَ لٰکِنَّ

اللّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ

).

آنها که بوضع روحیه افراد لجوج و کینه توز مخصوصا اقوام بی خبری همچون مردم عصر جاهلیت آشنا هستند میدانند اینگونه کینه ها و عداوتها را نه بوسیله مال و ثروت می شود شستشو کرد نه با جاه و مقام،تنها راه فرو نشاندن آن انتقام است همان انتقامی که به صورت زنجیره ای تکرار خواهد شد و در هر بار چهره زشت آن هولناک تر و دامنه آن وسیع تر خواهد گردید،تنها چیزی که می تواند آن کینه های راسخ و ریشه دار را از میان ببرد ایجاد یک نوع انقلاب و دگرگونی در افکار و اندیشه ها و جانها است،آن چنان انقلابی که شخصیت ها را دگرگون سازد و طرز تفکرها را عوض کند و در سطحی بسیار بالاتر از آنچه بودند قرار گیرند به طوری که اعمال گذشته در نظرشان پست و ناچیز و ابلهانه جلوه کند و به دنبال آن دست به یک خانه تکانی در اعماق وجود خود بزنند و زباله های کینه و قساوت و انتقام جویی و تعصب های قبیله ای و مانند آن را بیرون بریزند و این کاری است که از پول و ثروت هرگز ساخته نیست بلکه تنها در سایه ایمان و توحید واقعی امکان پذیر است.

و در پایان آیه اضافه می کند"خداوند عزیز و حکیم است"(إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ).

عزت او ایجاب می کند که هیچ کس را یارای مقاومت در مقابل او نباشد و حکمتش سبب می شود که همه کارهایش روی حساب باشد و لذا برنامه حساب شده ای دل های پراکنده را متحد ساخت و در اختیار پیامبرش گذاشت تا نور هدایت اسلام را بوسیله آنها در همه جهان پخش کند.

در اینجا به دو نکته باید توجه کرد:

۱-بعضی از مفسران آیه فوق را تنها اشاره به اختلافات"اوس"و"خزرج" که از انصار بودند دانسته اند ولی با توجه به این که مهاجران و انصار هر دو در یک صف به یاری پیغمبر بر خواستند روشن می شود که مفهوم آیه یک مفهوم وسیع است شاید آنها چنین فکر کرده اند که تنها اختلاف در میان اوس و خزرج بود در حالی

که هزار گونه اختلاف و شکاف اجتماعی میان طبقه فقیر و غنی بوده و آقا کوچک و بزرگ این قبیله و آن قبیله وجود داشت شکافهایی که در سایه اسلام پر شد و آثار آن بر طرف گشت آن چنان که قرآن در جای دیگر میگوید وَ اذْکُرُوا نِعْمَتَ اللّهِ عَلَیْکُمْ إِذْ کُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِکُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً "این نعمت بزرگ خدا را به خاطر داشته باشید که شما با هم دشمن بودید او در میان دل هایتان الفت ایجاد کرد و در پرتو نعمتش برادر یک دگر شدید(آل عمران ۱۰۳).

[حلقه اتصال ایمان]

۲-این قانون تنها مربوط به مسلمانان نخستین نبوده امروز هم که اسلام سایه خود را بر سر هشتصد میلیون مسلمان جهان گسترده و از نژادهای مختلف و اقوام کاملا متفاوت و گروه های اجتماعی متنوع پیروانی دارد هیچ حلقه اتصالی نمی تواند آنها را بهم متحد و مربوط سازد(جز حلقه اتصال ایمان و توحید)اموال، ثروتها و تشویقهای مادی و کنگره ها و کنفرانسها به تنهایی کاری از آنها ساخته نیست باید همان شعله ای در دل ها افروخته شود که در قلوب مسلمانان نخستین بود و نصرت و پیروزی نیز تنها از همین راه اخوت اسلامی میسر است. ***در آخرین آیه مورد بحث برای تقویت روحیه پاک پیامبر ص روی سخن را به او کرده می گوید:"ای پیامبر خداوند و این مؤمنانی که از تو پیروی میکنند برای حمایت تو کافی هستند"و با کمک آنها می توانی به هدف خود نائل شوی(یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَسْبُکَ اللّهُ وَ مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ).

بعضی از مفسران نقل کرده اند که این آیه هنگامی نازل شد که طائفه یهود "بنی قریظه"و"بنی نضیر"به پیامبر ص گفتند ما حاضریم تسلیم تو شویم و از تو پیروی کنیم(و ترا یاری خواهیم کرد)آیه بالا نازل شد و به پیامبر ص هشدار داد که به آنها اعتماد و تکیه نکند،بلکه تکیه گاه خود را تنها خدا و مؤمنان

ص:۲۳۳

قرار دهد (۱).

حافظ "ابو نعیم"که از علمای معروف اهل سنت است در کتاب فضائل الصحابه به اسناد خود نقل کرده که این آیه در باره علی بن ابی طالب نازل شده و منظور از مؤمنین علی ع است (۲).

کرارا گفته ایم که اینگونه تفسیرها و شان نزول ها آیه را منحصر و محدود نمی کند بلکه منظور این است شخصی مانند علی ع که در صف اول مؤمنان قرار دارد نخستین تکیه گاه پیامبر بعد از خدا از میان مسلمین است هر چند که دیگر مؤمنان نیز در صفوف بعد یار و یاور پیامبر ص هستند.

ص: ۲۳۴

۱- ۱) تفسیر تبیان جلد ۵ ص ۱۵۲.

۲- ۲) الغدیر جلد ۲ صفحه ۵۱.

[سوره الأنفال (٨): آیات ۶۵ تا ۶۶]

اشاره

یا أَیُّهَا اَلنَّبِیُّ حَرِّضِ اَلْمُؤْمِنِینَ عَلَی اَلْقِتالِ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ اَلَّذِینَ کَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ (۶۵) اَلْآنَ خَفَّفَ اَللّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ صابِرَةٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اَللّهِ وَ اَللّهُ مَعَ اَلصّابِرِینَ (۶۶)

ترجمه:

۶۵-ای پیامبر!مومنان را تحریک به جنگ(با دشمن)کن،هر گاه بیست نفر با استقامت از شما باشند بر دویست نفر غلبه می کنند و اگر صد نفر باشند بر هزار نفر از کسانی که کافر شدند پیروز می گردند چرا که آنها گروهی هستند که نمی فهمند!.

۶۶-هم اکنون خداوند از شما تخفیف داد و دانست که در شما ضعفی وجود دارد بنا بر این هر گاه یکصد نفر با استقامت از شما باشند بر دویست نفر پیروز می شوند و اگر یکهزار نفر باشند بر دو هزار نفر به فرمان خدا غلبه خواهند کرد و خدا با صابران است.

تفسیر:

منتظر برابری قوا نباشید!

در این دو آیه نیز دستورات نظامی و احکام جهاد اسلامی تعقیب می شود.

در نخستین آیه به رسول اکرم دستور می دهد که"ای پیامبر!مسلمانان را

تحریص و تشویق به جهاد با دشمن کن"(یا أَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی الْقِتالِ).

جنگجویان و رزمندگان هر اندازه آمادگی داشته باشند باز قبل از شروع به جنگ باید آنها را از نظر روحی تقویت و به اصطلاح شارژ کرد،و این در برنامه تمام ارتش های آگاه جهان گنجانیده شده است که فرماندهان و افسران سپاه قبل از حرکت به سوی میدان جنگ و یا در میدان قبل از آغاز حمله با ذکر مطالب مناسبی روح جنگی آنان را تقویت می کنند و از خطر شکست بر حذر می دارند.

منتها دامنه این تشویق و تحریص در مکتب های مادی و مشابه آن محدود است،ولی در مکتب های آسمانی بسیار گسترده تر است،توجه به فرمان پروردگار، و تاثیر ایمان به خدا،و یادآوری مقام شهدای راه حق،فضیلت و پاداش های بی حسابی که در انتظار آنها است و افتخارها و مواهب معنوی که در پیروزی بر دشمن در صحنه جهاد وجود دارد،بهترین وسیله برای تشویق و تحریک روح سلحشوری و استقامت و پایمردی در سربازان می باشد،در جنگ های اسلامی گاهی تلاوت چند آیه از قرآن مجید آن چنان سربازان مجاهد را آماده می ساخت که سر از پا نمی شناختند و یک پارچه عشق و شور و هیجان می شدند.

در هر حال این جمله از آیه اهمیت تبلیغ و تقویت هر چه بیشتر روحیه سربازان را به عنوان یک دستور اسلامی روشن می سازد.

و به دنبال آن دستور دومی می دهد و می گوید:"اگر از شما بیست نفر سرباز با استقامت باشد بر دویست نفر غلبه خواهند کرد و اگر از شما صد نفر باشد بر هزار نفر از کافران غلبه می کند"(إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ عِشْرُونَ صابِرُونَ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَةٌ یَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا).

گرچه تعبیر آیه به صورت اخبار از غلبه یک نفر برده نفر است،ولی به قرینه آیه بعد که می گوید اَلْآنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْکُمْ :"هم اکنون خدا این تکلیف را بر شما

تخفیف داد"..."روشن می شود که منظور از آن تعیین وظیفه و برنامه و دستور است نه تنها یک خبر ساده،و به این ترتیب مسلمانان نباید منتظر این باشند که از نظر نفرات جنگی با دشمن در یک سطح مساوی قرار گیرند بلکه حتی اگر عدد آنها یک دهم نفرات دشمن باشد باز وظیفه جهاد بر آنها فرض است.

سپس اشاره به علت این حکم کرده و می گوید"این بخاطر آن است که دشمنان بی ایمان شما جمعیتی هستند که نمی فهمند"(بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَفْقَهُونَ).

این تعلیل در آغاز عجیب و شگفت آور به نظر می رسد که چه ارتباطی میان "آگاهی"و"پیروزی"یا"عدم آگاهی"و"شکست"وجود دارد؟ولی در واقع رابطه میان این دو بسیار نزدیک و محکم است چه اینکه مؤمنان،راه خود را به خوبی می شناسند،هدف آفرینش و وجود خود را درک می کنند، و از نتائج مثبتی که در این جهان و پاداش های فراوانی که در جهان دیگر در انتظار مجاهدان است با خبرند آنها می دانند برای"چه"می جنگند؟و برای"که"پیکار می کنند و در راه"چه هدف مقدسی"فداکاری می نمایند،و اگر در این راه قربانی و شهید شوند حسابشان با"کیست"؟.

این مسیر روشن و این آگاهی،به آنان صبر و استقامت و پایمردی می بخشد.

اما افراد بی ایمان و یا بت پرستان،درست نمی دانند برای چه می جنگند؟ و برای چه کسی مبارزه می کنند؟و اگر در این راه کشته شدند خون آنها را چه کسی جبران خواهد کرد؟تنها روی یک عادت و تقلید کورکورانه و یا تعصب خشک و بی منطق به دنبال این مکتب افتاده اند و این تاریکی راه و ناآگاهی از هدف و ندانستن پایان کار و نتیجه مبارزه،اعصاب آنها را سست می کند،و توان و استقامتشان را می گیرد،و از آنها موجودی ضعیف می سازد. ***اما به دنبال دستور سنگین فوق،خداوند آن را چند درجه تخفیف می دهد

و می گویـد"هم اکنون خداوند به شـما تخفیف داد و دانست در میان شـما افرادی ضـعیف و سـست هسـتند"(اَلْآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنْکُمْ وَ عَلِمَ أَنَّ فِیکُمْ ضَعْفاً).

سپس می گوید:"در این حال اگر از شـما صد نفر سـرباز با استقامت باشند، بر دویست نفر غلبه می کنند و اگر هزار نفر باشند بر دو هزار نفر به فرمان خـدا پیروز می شونـد"(فَإِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ مِائَهٌ صابِرَهٌ یَغْلِبُوا مِائَتَیْنِ وَ إِنْ یَکُنْ مِنْکُمْ أَلْفٌ یَغْلِبُوا أَلْفَیْنِ بِإِذْنِ اللّهِ).

ولی در هر حال فراموش نکنید که"خداوند با صابران است"(وَ اللّهُ مَعَ الصّابِرِینَ).

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

اشاره

۱-آیا آیه نخست منسوخ شده؟

همانطور که مشاهده کردیم آیه نخست،به مسلمانان دستور می دهد که حتی اگر لشگر دشـمن ده برابر آنها باشد از مقابله با آنها سرباز نزنند،در حالی که در آیه دوم نسبت را به دو برابر تنزل داده است.

این اختلاف ظاهری سبب شده که بعضی حکم آیه اول را بوسیله آیه دوم منسوخ بدانند،و یا آیه اول را بر یک حکم مستحبّ و آیه دوم را بر یک حکم واجب حمل کننـد،یعنی اگر تعـداد دشـمنان حد اکثر دو برابر تعداد مسـلمانان باشد وظیفه دارند از میدان جهاد عقب نشینی نکنند،اما اگر بیش از دو برابر باشد تا ده برابر می توانند از جهاد خود داری کنند،اما بهتر آن است که باز هم دست از جهاد بر ندارند.

ولی جمعی از مفسـران را عقیـده بر این است که اختلاف ظاهری که بین دو آیه دیـده می شود نه دلیل بر نسخ است و نه دلیل بر اسـتحباب،بلکه هر یک از این دو حکم مورد معینی دارد:به هنگامی که مسـلمانان گرفتار ضـعف و سـستی شونـد و در میان آنها افراد تازه کار و ناآزموده و ساخته نشده بوده باشند مقیاس سنجش همان

نسبت دو برابر است،ولی به هنگامی که افراد ساخته شده و ورزیده و قوی الایمان همانند بسیاری از رزمندگان بدر بوده باشند این نسبت تا ده برابر ترقی می کند.

بنـا بر این دو حکم مـذکور در دو آیه،مربـوط به دو گروه مختلف و در شـرائط متفـاوت است،و به این ترتیب نسـخی در اینجا وجود نـدارد و اگر می بینیم در بعضـی از روایات تعبیر به نسـخ شـده است بایـد توجه داشـته باشـیم که"نسخ در لسان روایات مفهوم وسیعی دارد که"تخصیص"را هم شامل می شود.

۲-افسانه موازنه قوا

آیات فوق-به هر صورت-این حکم مسلم را در بر دارد که مسلمانان هرگز نباید در انتظار موازنه ظاهری قوا با دشمن بنشینند بلکه گاهی با دو برابر جمعیت خود و گاهی حتی با ده برابر بایـد به مقابله برخیزند و به عذر کمبود نفرات از برابر دشـمن فرار نکننـد،و جالب اینکه در بیشتر میـدانهای جنگی اسـلام تعادل قوا به سود دشـمن بهم خورده بود و مسـلمین غالبا در اقلیت بوده انـد،نه تنهـا در جنگهـایی که در زمـان پیـامبر ص اتفاق افتاد،ماننـد بـدر و احـد و احزاب،و یا جنگ هایی مثل موته که تعـداد مسلمانان سه هزار نفر و حد اقل عددی که از نفرات دشمن نوشته اند یکصد و پنجاه هزار نفر بود،بلکه در جنگهایی که بعد از پیـامبر ص رخ داد این تفـاوت به نحو حیرت انگیزی وجود داشت،مثلا تعـداد نفرات ارتش آزادی بخش اسـلام را در جنگ با سپاه"ساسانی"پنجاه هزار نفر،در حالی که تعداد سپاهیان خسروپرویز را پانصد هزار نفر نوشته اند.

در واقعه"یرموک"که برخورد بزرگ ارتش اسـلام با سـپاهیان روم بود مورخان نقل کرده اند لشـگری را که هرقل گردآوری کرد حـدود دویست هزار نفر بـود،ولی ارتش اسـلام از بیست و چهـار هزار نفر تجـاوز نمی کرد!! و عجیبـتر این که نوشـته اند تعداد نفراتی که از دشمن در این میدان به خاک افتادند بالغ بر هفتاد هزار نفر می شد.

ص:۲۳۹

شک نیست که موازنه و برتری قوا به ظاهر یکی از عوامل پیروزی است، ولی چه چیز سبب می شد که این تفاوت بزرگ و چشمگیر به سود مسلمانها جبران گردد؟ پاسخ این سؤال مهم را قرآن با سه تعبیر در دو آیه فوق بیان کرده است در یک جا می گوید:" عِشْرُونَ صَابِرُونَ ""بیست نفر با استقامت""و مِائَةٌ صَابِرَةٌ " "یکصد نفر با استقامت".

یعنی روح استقامت و پایداری که ثمره درخت ایمان است سبب می شد که هر یک نفر در برابر ده نفر استقامت کنند و بر آنها پیروز گردند.

و در جای دیگر می گوید" بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لاٰ یَفْقَهُونَ "یعنی عدم آگاهی آنها از هدفشان و آگاهی شما نسبت بهدف مقدستان،کمبود نفرات را جبران می کند.

و در جای دیگر تعبیر به"اذن اللّٰه"می کند،یعنی امدادهای الهی و کمک های غیبی و معنوی و لطف و رحمت پروردگار شامل حال چنین مجاهدان با ایمان و پر استقامت است.

امروز نیز مسلمانان در برابر دشمنان نیرومندی قرار دارند،اما عجب این است که در بسیاری از میدانهای جنگ نفرات مسلمین بسیار از دشمن برتری دارند،ولی باز هم اثری از پیروزی نیست و درست در جهت عکس"مسلمین نخستین" گام بر می دارند.

اینها بخاطر آن است که آگاهی کافی متاسفانه در مسلمانان امروز نیست، روح استقامت را به خاطر تسلیم شدن در برابر عوامل فساد و زرق و برق مادی از دست داده اند،حمایت های الهی نیز بخاطر آلودگی به گناه از آنها سلب شده است در نتیجه به چنین سرنوشتی گرفتار شده اند! ولی راه بازگشت هنوز باز است و امیدواریم روزی فرا رسد که مفهوم آیات

فوق بار دیگر در مسلمین زنده شود و به وضع ذلت بار کنونی پایان دهند.

***۳-جالب توجه اینکه در آیه اول که سخن از نسبت یک و ده است برای مثال "عشرون"یعنی بیست نفر،و"ماتین"یعنی دویست نفر انتخاب شده، اما در آیه دوم که سخن از نسبت دو برابر است،مثال یکصد نفر در برابر دویست نفر و هزار نفر در برابر دو هزار نفر انتخاب شده.

این تفاوت مثال گویا به خاطر بیان این حقیقت است که افراد قوی الاراده و با ایمان حتی می توانند از بیست نفر یک لشکر بسازند در حالی که افراد ضعیف از چنین عدد کمی نمی توانند یک لشگر تهیه کنند بلکه باید از چندین برابر آن لشگر فراهم سازند.

ص :۲۴۱

[سوره الأنفال (۸): آیات ۶۷ تا ۷۱]

اشاره

مٰا كٰانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرىٰ حَتّٰى يُثْخِنَ فِي اَلْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ اَلدُّنْيٰا وَ اَللّٰهُ يُرِيدُ اَلْآخِرَةَ وَ اَللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۶۷) لَوْ لاٰ كِتٰابٌ مِنَ اَللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمٰا أَخَذْتُمْ عَذٰابٌ عَظِيمٌ (۶۸) فَكُلُوا مِمّٰا غَنِمْتُمْ حَلاٰلاً طَيِّباً وَ اِتَّقُوا اَللّٰهَ إِنَّ اَللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۶۹) يٰا أَيُّهَا اَلنَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ اَلْأَسْرىٰ إِنْ يَعْلَمِ اَللّٰهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْراً يُؤْتِكُمْ خَيْراً مِمّٰا أُخِذَ مِنْكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اَللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۰) وَ إِنْ يُرِيدُوا خِيٰانَتَكَ فَقَدْ خٰانُوا اَللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَ اَللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۷۱)

ترجمه:

۶۷-هیچ پیامبری حق ندارد اسیرانی(از دشمن)بگیرد تا کاملا بر آنها پیروز گردد (و جای پای خود را در زمین محکم کند)شما متاع ناپایدار دنیا را می خواهید (و مایلید اسیران بیشتری بگیرید و در برابر گرفتن مالی آزاد کنید)ولی خداوند سرای دیگر را(برای شما)می خواهد و خداوند قادر و حکیم است.

۶۸-اگر فرمان سابق خدا نبود(که بدون ابلاغ،امتی را کیفر ندهد)مجازات بزرگی به خاطر چیزی که(از اسیران)گرفتید به شما می رسید.

۶۹-اکنون از آنچه غنیمت گرفته اید حلال و پاکیزه بخورید و از خدا بپرهیزید،خداوند آمرزنده و مهربان است.

۷۰-ای پیامبر!به اسیرانی که در دست شما هستند بگو اگر خداوند خیری در دلهای شما بداند(و نیات نیک و پاکی داشته باشید)بهتر از آنچه از شما گرفته به شما می دهد،و شما را می بخشد،و خداوند آمرزنده و مهربان است.

۷۱-اما اگر بخواهند با تو خیانت کنند(موضوع تازه ای نیست)آنها پیش از این (نیز)به خدا خیانت کردند و خداوند(شما را)بر آنها پیروز کرد و خداوند دانا و حکیم است.

تفسیر:

اشاره

اسیران جنگی

در آیات گذشته قسمت های مهمی از احکام جهاد و در گیری با دشمنان بیان شد،در آیات مورد بحث با ذکر قسمتی از احکام اسرای جنگی این بحث تکمیل می شود،زیرا جنگها معمولا با مساله گرفتن اسیر توأمند، و طرز رفتار با اسرای جنگی از نظر جنبه های انسانی و هم چنین هدفهای جهاد فوق العاده اهمیت دارد.

نخستین مطلب مهمی را که در این زمینه بیان می کند،این است که می گوید:

"هیچ پیامبری حق ندارد اسیران جنگی داشته باشد،تا به اندازه کافی جای پای خود را در زمین محکم کند و ضربه های کاری و اطمینان بخش بر پیکر دشمن وارد سازد"(مٰا کٰانَ لِنَبِیٍّ أَنْ یَکُونَ لَهُ أَسْریٰ حَتّٰی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ ".

"یثخن"از ماده"ثخن"بر وزن"شکن"در اصل به معنی ضخامت و غلظت و سنگینی آمده است،سپس به همین مناسبت به پیروزی و غلبه آشکار و قوت و قدرت و شدت اطلاق شده.

گروهی از مفسران" حَتّٰی یُثْخِنَ فِی الْأَرْضِ "را به معنی مبالغه و شدت در کشتار دشمن گرفته اند و می گویند معنی این جمله این است که گرفتن اسیران جنگی باید بعد از کشتار فراوان دشمن باشد،ولی با توجه به کلمه "فی الارض"(در زمین)و با توجه به ریشه این لغت که به معنی شدت و غلظت است،روشن می شود که معنی اصلی جمله چنین نیست،بلکه منظور اصلی تفوق کامل بر دشمن و نشان دادن قوت و قدرت و محکم کردن سیطره خود بر منطقه است.

ص: ۲۴۳

ولی از آنجا که گاهی در هم کوبیدن و کشتار دشمن سبب تحکیم موقعیت مسلمانان می شود یکی از مصادیق این جمله در شرایط خاصی کشتار دشمن می تواند بوده باشد،نه مفهوم اصلی جمله!.

به هر حال آیه مورد بحث مسلمانان را توجه به یک نکته حساس جنگی می دهد،و آن اینکه هیچگاه مسلمانان پیش از شکست کامل دشمن نباید به فکر گرفتن اسیر باشند،زیرا چنان که از پاره ای از روایات استفاده می شود،بعضی از مسلمانان تازه کار در میدان"بدر"سعی داشتند دشمن را تا ممکن است اسیر کنند،برای اینکه طبق معمول جنگهای آن روز،پس از خاتمه جنگ،مبلغ قابل ملاحظه ای به نام"فدیه"یا"فداء"می گرفتند و اسیران را در مقابل آن آزاد می کردند.

این کار ممکن است بعضی از مواقع کار خوبی محسوب شود،ولی قبل از اطمینان کامل از شکست دشمن کار خطرناکی است،زیرا مشغول شدن به گرفتن اسیران و بستن دستهای آنها و انتقال آنان به یک محل مناسب در بسیاری از اوقات جنگجویان را از اصل هدف جنگ باز می دارد،و چه بسا به"دشمن زخم خورده" امکان می دهد که حملات خود را تشدید و جنگجویان را در هم بکوبند،همان گونه که در حادثه جنگ احد توجه به جمع آوری غنائم گروهی از مسلمانان را به خود مشغول ساخت،و دشمن از فرصت استفاده کرد و ضربه نهایی خود را بر آنها وارد کرد! بنا بر این گرفتن اسیر تنها در صورتی مجاز است که اطمینان کامل از پیروزی بر دشمن حاصل شود در غیر این صورت باید با ضربات قاطع و کوبنده و پی در پی قدرت و نیروی دشمن مهاجم را از کار بیاندازد.اما به محض حصول اطمینان از این موضوع،هدف انسانی ایجاب می کند که دست از کشتن بردارند و به اسیر کردن قناعت کنند.

ص:۲۴۴

این دو نکته مهم "نظامی" و "انسانی" در آیه فوق در عبارت کوتاهی بیان شده است.

سپس آن گروه را که بر خلاف این دستور رفتار کردند مورد ملامت قرار داده و می گوید:"شما تنها به فکر جنبه های مادی هستید و متاع ناپایدار دنیا را می خواهید،در حالی که خداوند سرای جاویدان و سعادت همیشگی را برای شما میخواهد (تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيا وَ اللّٰهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ).

"عرض" به معنی "امور ناپایدار" است و از آنجا که سرمایه های مادی این جهان پایدار نمی مانند" عَرَضَ الدُّنْيا "به آنها گفته شده.

البته همانطور که گفتیم توجه به جنبه های مادی اسیران جنگی و غفلت از اهداف نهایی یعنی پیروزی بر دشمن نه تنها به سعادت و پاداش اخروی لطمه می زند،بلکه از نظر زندگی این جهان و سربلندی و عزت و آرامش نیز زیان بخش است،در حقیقت این اهداف نهایی از امور پایدار این جهان محسوب می شود،و به تعبیر دیگر نباید به خاطر منافع آنی و زودگذر،منافع مستمر آینده را به خطر افکند!.

و در پایان آیه می فرماید دستور فوق در واقع آمیخته ای از "عزت و پیروزی و "حکمت و تدبیر" است،چون از ناحیه خداوند صادر شده "و خداوند عزیز و حکیم است"(وَ اللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ). ***در آیه بعد بار دیگر به ملامت و توبیخ کسانی که برای تامین منافع زود گذر مادی مصالح مهم اجتماعی را به خطر افکندند،پرداخته،می گوید:"اگر فرمان سابق خدا نبود عذاب و کیفر بزرگی به خاطر اسیرانی که گرفتید به شما می رسید"(لَوْ لاٰ كِتٰابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمٰا أَخَذْتُمْ عَذٰابٌ عَظِيمٌ) در باره جمله" لَوْ لاٰ كِتٰابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ "مفسران،احتمالات گوناگون

داده اند،ولی آنچه مناسبتر با تفسیر مجموع آیه است،این است که:"اگر نه این بود که خداوند از پیش مقرر داشته است که تا حکمی را به وسیله پیامبرش برای بندگان بیان نکرده آنها را مجازات نکند،شما را به خاطر اینکه به دنبال گرفتن اسیران به منظور جلب منافع مادی رفتید و موقعیت ارتش اسلام و پیروزی نهایی آن را به خطر افکندید،سخت کیفر می داد،ولی همانگونه که در آیات دیگر قرآن تصریح شده،سنت پروردگار این است که نخست احکام را تبیین می کند سپس متخلفین را کیفر می دهد"مانند" وَ مٰا کُنّٰا مُعَذِّبِینَ حَتّٰی نَبْعَثَ رَسُولاً "(سوره اسراء آیه ۱۵).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه داشت

۱-ظاهر آیات فوق-همانگونه که گفتیم-بحث پیرامون گرفتن اسیران جنگی است،نه مساله گرفتن"فدیه"بعد از جنگ،و به این ترتیب بسیاری از اشکالات که در فهم تفسیر آیه برای جمعی از مفسران پیدا شده خود بخود حل خواهد شد.

و نیز ملامت و سرزنش متوجه گروهی است که قبل از پیروزی کامل مشغول گرفتن اسیران به منظور هدفهای مادی شدند،و هیچگونه ارتباطی با شخص پیامبر ص و آن دسته از مؤمنان که هدف جهاد را تعقیب می کردند،ندارد.

بنا بر این بحثهایی از قبیل اینکه آیا پیامبر ص در اینجا مرتکب گناهی شده و چگونه با مقام عصمت او سازگار است،همگی بی مورد است.

همچنین احادیثی که در بعضی از کتب اهل تسنن (۱)در تفسیر آیه وارد شده و می گوید آیه مربوط به اقدام پیامبر و مسلمانان به گرفتن فدیه در مقابل اسیران جنگی بعد از جنگ بدر و قبل از اجازه خداوند است،و اینکه تنها کسی که مخالف

۱- ۱) تفسیر المنار جلد ۱۰ صفحه ۹۰ و تفسیر روح المعانی جلد ۱۰ صفحه ۳۲ و تفسیر فخر رازی جلد ۱۵ صفحه ۱۹۸.

با فدیه و طرفدار کشتن اسیران جنگی بود"عمر"یا سعد بن معاذ بود و پیامبر در باره او فرمود اگر عذابی از طرف خدا نازل می شد هیچ کس از ما جز عمر و یا سعد بن معاذ نجات نمی یافت!!همه این بحثها بی اساس و این گونه روایات از تفسیر آیه به کلی بیگانه است،بخصوص اینکه نشانه جعل در این احادیث کاملا ظاهر است، زیرا مقام عمر یا سعد بن معاذ را حتی بالاتر از مقام پیامبر قرار داده است!! ۲-آیات فوق هیچگونه مخالفتی با گرفتن "فداء"و آزاد ساختن اسیران جنگی در صورتی که مصلحت جامعه اسلامی ایجاب کند،ندارد بلکه می گوید نباید مجاهدین به این منظور دست به گرفتن اسیر بزنند،بنا بر این با آیه ۴ سوره محمد از هر نظر موافق است آنجا که میگوید: فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ حَتّى إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمّا فِداءً :

"هنگامی که با کافران(و دشمنانی که حق حیات برای شما قائل نیستند) در میدان جنگ روبرو شدید،ضربات خود را بر گردن آنان فرود آرید تا هنگامی که بر آنها غلبه کنید،در این هنگام دیگر آنها را نکشید بلکه ببندید و اسیر سازید،سپس یا آنها را بدون گرفتن"فداء"و یا با گرفتن"فداء"آزاد کنید".

ولی در اینجا به یک نکته باید توجه داشت و آن اینکه هر گاه در میان اسیران جنگی افراد خطرناکی وجود داشته باشند که آزادی آنها،موجب برافروخته شدن مجدد آتش جنگ و به خطر افتادن پیروزی گردد،مسلمانان حق دارند اینگونه افراد خطرناک را نابود کنند،دلیل این موضوع در خود آیه و در تعبیر"یثخن"و "اثخنتموهم"نهفته شده است.

به همین دلیل در پاره ای از روایات وارد شده که پیامبر دستور داد دو نفر از اسیران جنگ بدر را به نام"عقبه ابن ابی معیط"و"نضر بن حارث"را به قتل برسانند.و هیچ گونه فدایی از آنان نپذیرند.(تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۳۵) ***

ص :۲۴۷

۳-در آیات بالا بار دیگر تاکیدی پیرامون مساله آزادی اراده انسان و نفی مکتب جبر دیده می شود،زیرا می گوید خداوند برای شما سرای جاویدان می خواهد در حالی که گروهی از شما در بند منافع مادی زودگذر هستید. ***در آیه بعد اشاره به یکی دیگر از احکام اسیران جنگی و آن مساله گرفتن "فداء"شده است.

بطوری که در بعضی از روایات که در مورد"شان نزول"آیات مورد بحث وارد شده،می خوانیم:بعد از پایان جنگ بدر و گرفتن اسیران جنگی و پس از آنکه پیامبر ص دستور داد که دو نفر از اسیران خطرناک"عقبه"و"نضر"را گردن بزنند،گروه انصار به وحشت افتادند که نکند این دستور در باره سایر اسیران اجرا شود(و از گرفتن فدا محروم بمانند)لذا به پیغمبر ص عرض کردند ما هفتاد نفر را کشته و هفتاد نفر را اسیر کردیم و اینها از قبیله تو و اسیران تواند،آنها را به ما ببخش تا در برابر آزادی آنها"فداء"بگیریم(پیامبر ص در انتظار نزول وحی آسمانی در این باره بود)آیات مورد بحث نازل شد و اجازه گرفتن"فداء"در مقابل آزادی اسیران داد. (۱)

و نیز در روایت نقل شده که بیشترین مبلغی که برای آزادی اسیران تعیین شده بود چهار هزار درهم و کمترین مبلغ هزار درهم بود.هنگامی که این موضوع به گوش قریش رسید،یکی پس از دیگری مبلغ"فداء"را فرستادند تا اسیران خود را آزاد کنند.

عجیب اینکه داماد پیامبر ص"ابی العاص"نیز در میان اسیران بود، دختر پیامبر ص یعنی زینب همسر"ابو العاص"گردن بندی را که"خدیجه" در عروسیش به او داده بود به عنوان"فداء"نزد پیامبر ص فرستاد.هنگامی که

۱- ۱) تفسیر علی بن ابراهیم طبق نقل نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۳۶.

چشم پیامبر ص به گردن بند افتاد خاطره خدیجه آن زن فداکار و مجاهد در نظرش مجسم شد،فرمود خدا رحمت کند خدیجه را،این گردن بندی است که جهیزیه دخترم"زینب"قرار داد(و طبق بعضی دیگر از روایات به احترام"خدیجه"از پذیرفتن گردن بند خود داری کرد،و برای رعایت حقوق مسلمانان موافقت آنها را در این کار جلب نمود) (۱).

سپس پیامبر ص"ابو العاص"را آزاد کرد،به شرط اینکه دخترش "زینب"را(که قبل از اسلام به همسری"ابو العاص"در آورده بود)به مدینه نزد پیامبر ص بفرستد،او نیز این شرط را پذیرفت و بعدا هم به آن وفا کرد (۲).

به هر حال آیه فوق به مسلمانان اجازه می دهد که از این غنیمت جنگی (یعنی مبلغی را که در برابر آزادی اسیران می گرفتند)استفاده کنند و می گوید:

"از آنچه به غنیمت گرفته اید،حلال و پاکیزه بخورید و بهره گیرید"(فَکُلُوا مِمّا غَنِمْتُمْ حَلالاً طَیِّباً).

این جمله ممکن است معنی وسیعی داشته باشد،و علاوه بر موضوع"فداء" سایر غنائم را نیز شامل شود.

سپس به آنها دستور می دهد که"تقوی را پیشه کنید و از مخالفت فرمان خدا بپرهیزید".(وَ اتَّقُوا اللّهَ).

اشاره به اینکه مباح بودن اینگونه غنائم نباید سبب شود که هدف مجاهدین در میدان جهاد جمع غنیمت و یا گرفتن اسیر به خاطر"فداء"باشد.

و اگر در گذشته چنین نیات زشتی در دل داشتند،بیرون کنند،و نسبت

۱- ۱) چنان که در کامل ابن اثیر جلد ۲ صفحه ۱۳۴ آمده است:" فلما رآها رسول اللّه ص رق لها رقه شدیده و قال ان رأیتم ان تطلقوا لها اسیرها،و تردوا علیها الذی لها،فافعلوا، فاطلقوا لها اسیرها و ردوا القلاده ".

۲- ۲) تفسیر المیزان جلد ۹ صفحه ۱۴۱.

به گذشته وعده عفو و آمرزش می دهد و می گوید:"خداوند غفور و رحیم است" إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ).***

آیا گرفتن فداء منطقی و عادلانه است؟

در اینجا سؤالی پیش می آید که گرفتن مبلغی در برابر آزاد ساختن اسیران چگونه با اصول عدالت سازگار می باشد؟و آیا این یک نوع انسان فروشی نیست؟ ولی با کمی دقت پاسخ این سؤال روشن می شود،که"فداء"در حقیقت یک نوع غرامت جنگی است زیرا در هر جنگی مقدار زیادی از سرمایه های اقتصادی و نیروی انسانی از میان می رود،گروهی که به حق می جنگند حق دارند پس از پایان جنگ جبران خسارات خود را از دشمن بخواهند،یکی از طرق گرفتن خسارت مساله"فداء"است،و با توجه به اینکه مبلغ"فداء"در آن روز در باره اسیران ثروتمند چهار هزار درهم و در باره افراد کم ثروت یکهزار درهم،تعیین شده بود، معلوم می شود که مجموع اموالی که از این راه از قریش گرفته شد چندان قابل ملاحظه نبود حتی پاسخگوی خسارتهای مالی و انسانی که بر سپاه اسلام وارد شده بود،محسوب نمی شد.

از این گذشته اموال زیادی از مسلمانان در"مکه"به هنگامی که مجبور شدند بر اثر فشار قریش،به مدینه هجرت کنند در دست دشمن باقی مانده بود، و از این نظر نیز مسلمانان حق داشتند که آن را جبران کنند.

توجه به این نکته نیز لازم است که گرفتن"فداء"جنبه الزامی ندارد،و حکومت اسلامی می تواند در صورتی که صلاح ببیند،اسیران جنگی را مبادله کند،و یا بدون گرفتن هیچ گونه امتیازی آزاد سازد چنان که در آیه ۴ سوره محمد ص به آن اشاره شده و تفسیر آن به خواست خدا خواهد آمد.

***

مساله مهم دیگری که در مورد اسیران جنگی وجود دارد موضوع اصلاح و تربیت و هدایت آنها است،این موضوع در مکتب های مادی ممکن است مطرح نباشد،ولی در جهادی که برای آزادی و اصلاح انسانها و تعمیم حق و عدالت صورت می گیرد،حتما مطرح است.

لذا در چهارمین آیه مورد بحث به پیامبر ص دستور می دهد که اسیران را با بیان دلگرم کننده ای به سوی ایمان و اصلاح روش خود دعوت و تشویق کند، و می گوید:"ای پیامبر به اسیرانی که در دست شما هستند بگو اگر خداوند در دلهای شما خیر و نیکی بداند بهتر از آنچه از شما گرفته شده،به شما می بخشد"، (یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ مِنَ الْأَسْرِی إِنْ یَعْلَمِ اللّٰهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً یُؤْتِکُمْ خَیْراً مِمّا أُخِذَ مِنْکُمْ).

منظور از کلمه"خیرا"در جمله" إِنْ یَعْلَمِ اللّٰهُ فِی قُلُوبِکُمْ خَیْراً " همان ایمان و پذیرش اسلام است و منظور از"خیرا"در جمله بعد پاداشهای مادی و معنوی است که در سایه اسلام و ایمان عاید آنها می شود،و به مراتب بالاتر از مبلغی است که به عنوان"فداء"پرداخته اند.

علاوه بر این پاداشها لطف دیگری نیز در باره شما کرده"و گناهانی را که در سابق و قبل از پذیرش اسلام مرتکب شدید،می بخشد،و خداوند آمرزنده و مهربان است".(وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللّٰهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ) ***و از آنجا که ممکن بود بعضی از اسیران از این برنامه سوء استفاده کنند و با اظهار اسلام به قصد خیانت و انتقام جویی در صفوف مسلمانان در آیند،در آیه بعد هم به آنها اخطار می کند،و هم به مسلمانان هشدار می دهد و می گوید:

"و اگر بخواهند به تو خیانت کنند چیز تازه ای نیست،آنها پیش از این هم به خدا خیانت کردند"،(وَ إِنْ یُرِیدُوا خِیانَتَکَ فَقَدْ خانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ).

چه خیانتی از این بالاتر که ندای فطرت را نشنیده گرفته و حکم عقل را پشت سر انداختند،و برای خدا شریک و شبیه قائل شدند،و آئین خرافی بت پرستی را جانشین توحید ساختند.

ولی اینها نباید فراموش کنند که"خداوند تو و یارانت را بر آنها پیروز کرد" (فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ).

در آینده نیز اگر راه خیانت را بپویند به پیروزی نخواهند رسید،باز هم گرفتار شکست خواهند شد.

خداوند از نیات آنها آگاه است و دستوراتی را که در باره اسیران داده است بر طبق حکمت می باشد،زیرا"خداوند علیم و حکیم است"(وَ اللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

در تفسیرهای شیعه و اهل سنت در ذیل دو آیه فوق نقل شده که گروهی از انصار از پیامبر ص اجازه خواستند که از"عباس"عموی پیامبر ص که در میان اسیران بدر بود -به احترام آن حضرت ص-فدیه گرفته نشود، ولی پیامبر ص فرمود:"

و اللّه لا تذرون منه درهما "یعنی به خدا سوگند، حتی از یک درهم آن نیز صرف نظر نکنید.(اگر گرفتن فداء قانون خدا است باید در باره همه حتی عموی من اجرا شود،و فرق میان او و سایرین نباشد).

پیامبر ص به عباس فرمود از طرف خودت و فرزند برادرت(عقیل بن ابی طالب)باید فداء دهی،عباس(که علاقه خاصی به مال داشت)گفت ای محمد! می خواهی مرا چنان فقیر کنی که دست پیش روی طایفه قریش دراز کنم؟!پیامبر ص گفت از همان ذخیره ای که نزد همسرت ام الفضل گذاردی و گفتی اگر من در میدان جنگ کشته شدم،این مال را مخارج خود و فرزندانت قرار ده، فدیه را بپرداز! عباس از این موضوع سخت در تعجب فرو رفت،و گفت چه کسی این خبر را به تو داده؟(در حالی که کاملا محرمانه بوده است)پیامبر ص فرمود

جبرئیل از طرف خداوند.

عباس گفت سوگند به کسی که محمد ص به آن سوگند یاد می کند، هیچ کس جز من و همسرم از این راز آگاهی نداشت،سپس گفت"اشهد انک رسول اللّه"و مسلمان شد.

همه اسیران بدر پس از آزادی به مکه باز گشتند،جز"عباس"و"عقیل" و"نوفل"که قبول اسلام کردند و در مدینه ماندند،و آیات فوق اشاره به وضع آنها می کند (۱).

در مورد اسلام آوردن عباس در بعضی از تواریخ چنین آمده که پس از قبول اسلام به مکه بازگشت،و پیامبر ص را به وسیله نامه از توطئه های مشرکان آگاه می ساخت سپس قبل از سال هشتم هجرت سال فتح مکه به مدینه هجرت نمود.

در کتاب"قرب الاسناد"از امام باقر ع از پدرش امام سجاد ع چنین نقل شده که روزی اموال قابل ملاحظه ای نزد پیامبر ص آوردند،پیامبر ص رو به عباس کرد و فرمود عبایت را بگشا،و قسمتی از این مال را برگیر، عباس چنین کرد،سپس پیغمبر ص فرمود این از همان است که خداوند فرموده و آیه"یا أَیُّهَا النَّبِیُّ قُلْ لِمَنْ فِی أَیْدِیکُمْ ..."را تلاوت کرد (۲).

اشاره به اینکه وعده خدا راجع به جبران اموالی که از شما گرفته شده هم اکنون عملی شد.

و از این حدیث معلوم می شود،که پیامبر ص در صدد بود اسیرانی را که اسلام آوردند به نحو احسن تشویق و اموالی را که پرداخته اند به طرز بهتری جبران کند.

۱- ۱) -به تفسیر نور الثقلین و روضه کافی و تفسیر قرطبی و تفسیر المنار ذیل آیه مورد بحث مراجعه شود.

۲- ۲) -تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۶۸

[سوره الأنفال (۸): آیات ۷۲ تا ۷۵]

اشاره

إِنَّ اَلَّذِینَ آمَنُوا وَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا بِأَمْوٰالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اَللّٰهِ وَ اَلَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولٰئِکَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیٰاءُ بَعْضٍ وَ اَلَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهٰاجِرُوا مٰا لَکُمْ مِنْ وَلاٰیَتِهِمْ مِنْ شَیْءٍ حَتّٰی یُهٰاجِرُوا وَ إِنِ اِسْتَنْصَرُوکُمْ فِی اَلدِّینِ فَعَلَیْکُمُ اَلنَّصْرُ إِلاّٰ عَلیٰ قَوْمٍ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ مِیثٰاقٌ وَ اَللّٰهُ بِمٰا تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۷۲) وَ اَلَّذِینَ کَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِیٰاءُ بَعْضٍ إِلاّٰ تَفْعَلُوهُ تَکُنْ فِتْنَةٌ فِی اَلْأَرْضِ وَ فَسٰادٌ کَبِیرٌ (۷۳) وَ اَلَّذِینَ آمَنُوا وَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا فِی سَبِیلِ اَللّٰهِ وَ اَلَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولٰئِکَ هُمُ اَلْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ کَرِیمٌ (۷۴) وَ اَلَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولٰئِکَ مِنْکُمْ وَ أُولُوا اَلْأَرْحٰامِ بَعْضُهُمْ أَوْلیٰ بِبَعْضٍ فِی کِتٰابِ اَللّٰهِ إِنَّ اَللّٰهَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ (۷۵)

ترجمه:

۷۲-آنها که ایمان آوردند و مهاجرت نمودند و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کردند و آنها که پناه دادند و یاری نمودند،اولیاء(یاران و مسئولان و مدافعان) یکدیگرند،و آنها که ایمان آوردند و مهاجرت نکردند هیچگونه ولایت(و تعهد و مسئولیت)در برابر آنها ندارید تا هجرت کنند و(تنها)اگر از شما در(حفظ) دین(خود)یاری طلبند بر شما است که آنها را یاری کنید جز بر ضد گروهی که

میان شما و آنها پیمان(ترک مخاصمه)است و خداوند به آنچه عمل می کنید بینا است.

۷۳-و آنها که کافر شدند اولیاء(و یاران و مدافعان)یکدیگرند،اگر(این دستور را) انجام ندهید فتنه و فساد عظیمی در زمین روی می دهد.

۷۴-و آنها که ایمان آوردند و هجرت نمودند و جهاد در راه خدا کردند،و آنها که پناه دادند و یاری کردند،آنان مؤمنان حقیقی اند،برای آنها آمرزش(و رحمت خدا) و روزی شایسته ای است.

۷۵-و آنها که بعدا ایمان آوردند و هجرت کردند و با شما جهاد نمودند از شما هستند و خویشاوندان نسبت به یکدیگر(از دیگران)در احکامی که خدا مقرر داشته سزاوارترند خداوند به همه چیز دانا است

تفسیر:

چهار گروه مختلف

این آیات که آخرین فصل سوره انفال است بحثی را در باره"مهاجرین" و"انصار"و گروه های دیگر مسلمین و ارزش وجودی هر یک از آنان،مطرح کرده و بحثهای گذشته پیرامون جهاد و مجاهدان را بدین وسیله تکمیل می کند.

به تعبیر دیگر در این آیات نظام جامعه اسلامی از نظر پیوندهای مختلف بیان شده است،زیرا برنامه"جنگ"و"صلح"مانند سایر برنامه های عمومی بدون در نظر گرفتن یک پیوند صحیح اجتماعی ممکن نیست.

در این آیات سخن از پنج گروه که چهار گروه آن از مسلمانان و یک گروه از غیر مسلمانانند به میان آمده است:آن چهار گروه عبارتند از:

۱-مهاجران نخستین ۲-انصار و یاران مدینه

۳-آنها که ایمان آوردند ولی مهاجرت نکردند.

۴-آنها که بعدا ایمان آوردند و به مهاجران پیوستند.

در نخستین آیه مورد بحث می گوید:"کسانی که ایمان آوردند و مهاجرت کردند و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد نمودند و کسانی که پناه دادند و یاری کردند اولیاء و هم پیمان و مدافعان یکدیگرند"(إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِکَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ).

در این قسمت از آیه اشاره بدو گروه"اول"و"دوم"شده است،یعنی مؤمنانی که در مکه ایمان آورده بودند و پس از آن به مدینه هجرت کردند،و مؤمنانی که در مدینه به پیامبر ایمان آوردند و به یاری و حمایت او و مهاجران برخاستند،و آنها را اولیاء و حامیان و متعهدان در برابر یکدیگر معرفی می کند.

جالب توجه اینکه برای گروه نخست چهار صفت بیان کرده اول ایمان، دوم هجرت،و سوم جهاد مالی و اقتصادی(از طریق صرف نظر کردن از اموال خود در مکه و یا صرف کردن از اموال خویش در غزوه بدر و مانند آن)و چهارم جهاد با خون و جان خویش در راه خدا و در مورد"انصار"دو صفت ذکر شده نخست"ایواء"(پناه دادن)دوم یاری کردن و با ذکر جمله" بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ "همه را در برابر یکدیگر متعهد و مسئول می داند.

در حقیقت این دو گروه در بافت جامعه اسلامی یکی به منزله"تار"و دیگری به منزله"پود"بود و هیچکدام از دیگری بی نیاز نبود.

سپس به گروه سوم اشاره کرده،می گوید:"آنها که ایمان آوردند و مهاجرت نکردند و به جامعه نوین شما نپیوستند هیچگونه ولایت و تعهد و مسئولیتی در برابر آنها ندارید تا اقدام به هجرت کنند"(وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَمْ یُهاجِرُوا

مٰا لَكُمْ مِنْ وَلاٰيَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهٰاجِرُوا

) و در جمله بعد تنها یک نوع حمایت و مسئولیت را استثنا کرده و آن را در باره این گروه اثبات می کند و می گوید:"هر گاه این گروه(مؤمنان غیر مهاجر) از شما بخاطر حفظ دین و آئینشان یاری بطلبند(یعنی تحت فشار شدید دشمنان قرار گیرند)بر شما لازم است که بیاری آنها بشتابید"(وَ إِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ).

"مگر زمانی که مخالفان آنها جمعیتی باشند که میان شما و آنان پیمان ترک مخاصمه بسته شده"(إِلاّٰ عَلىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثٰاقٌ) و به تعبیر دیگر لزوم دفاع از آنان در صورتی است که در برابر دشمنان مشترک قرار گیرند اما اگر در برابر کفاری که با شما پیمان بسته اند واقع شوند احترام به پیمان از دفاع از این گروه بیحال لازمتر است!.

و در پایان آیه برای رعایت حدود این مسئولیتها و دقت در انجام این مقررات می گوید"و خداوند به آنچه انجام می دهید بصیر و بینا است"(وَ اللّٰهُ بِمٰا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) همه اعمال شما را می بیند و از تلاشها و کوششها و مجاهدتها و احساس مسئولیتها آگاه است،همچنین از بی اعتنایی و سستی و تنبلی و عدم احساس مسئولیت در برابر این وظائف بزرگ با خبر می باشد!.

***در آیه دوم به نقطه مقابل جامعه اسلامی،یعنی جامعه کفر و دشمنان اسلام اشاره کرده و می گوید:"آنها که کافر شدند بعضی اولیای بعضی دیگرند"(وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيٰاءُ بَعْضٍ) یعنی پیوند آنها تنها با خودشان است،و شما حق ندارید با آنها پیوندی داشته باشید،و از آنها حمایت کنید و یا آنها را به حمایت خود دعوت نمائید،

نه به آنها پناه دهید و نه از آنها پناه بخواهید،و بطور خلاصه آنها نباید در تار و پود جامعه اسلامی داخل باشند،و نه شما در تار و پود جامعه آنها.

سپس به مسلمانان هشدار می دهد که"اگر این دستور مهم اسلامی را نادیده بگیرید،فتنه و فساد عظیمی در زمین و در محیط جامعه شما به وجود خواهد آمد" (إِلاّـ تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِی الْأَرْضِ وَ فَسادٌ كَبِیرٌ) چه فتنه و فسادی از این بالاتر که خطوط پیروزی شما محو می گردد و دسائس دشمنان در جامعه شما کارگر می شود،و نقشه های شوم آنها در راه برانداختن آئین حق و عدالت از نو جان می گیرد. ***در آیه بعد بار دیگر روی اهمیت مقام مهاجران و انصار و موقعیت و تاثیر و نفوذ آنها در پیشبرد اهداف جامعه اسلامی تکیه کرده و از آنها به اینگونه تقدیر می کند:

"آنها که ایمان آوردند و هجرت کردند و در راه خدا جهاد نمودند و آنها که پناه دادند و یاری کردند،مؤمنان حقیقی و راستین هستند"(وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا فِی سَبِیلِ اللّهِ وَ الَّذِینَ آوَوْا وَ نَصَرُوا أُولئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا) زیرا در روزهای سخت و دشوار و ایام غربت و تنهایی اسلام هر یک به نوعی به یاری آئین خدا و پیامبر ص شتافتند.

و"آنها به خاطر این فداکاریهای بزرگ آمرزش و روزی شایسته ای خواهند داشت"(لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِیمٌ) هم در پیشگاه خدا و جهان دیگر از مواهب بزرگی برخوردارند و هم بهره ای شایسته از عظمت و سربلندی و پیروزی و امنیت و آرامش در این جهان خواهند داشت.

***

ص :۲۵۸

در آخرین آیه،به چهارمین گروه مسلمانان یعنی "مهاجران بعدی"اشاره کرده،می گوید"آنها که بعد از این ایمان بیاورند و هجرت کنند و با شما در جهاد شرکت جویند آنها نیز از شمایند"(وَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَ هاجَرُوا وَ جاهَدُوا مَعَکُمْ فَأُولئِکَ مِنْکُمْ) یعنی جامعه اسلامی یک جامعه مدار بسته و انحصاری نیست،بلکه درهایش به سوی همه مؤمنان و مهاجران و مجاهدان آینده نیز گشوده است،هر چند مهاجران نخستین مقام و منزله خاصی دارند،ولی این برتری به آن معنی نیست که مؤمنان و مهاجران آینده که در زمان نفوذ و پیشرفت اسلام به آن گرویدند و به سوی آن آمدند،جزء بافت جامعه اسلامی نباشند.

و در پایان آیه اشاره به ولایت و اولویت خویشاوندان نسبت به یکدیگر کرده،می گوید:"خویشاوندان(نیز)نسبت به یکدیگر و در احکامی که خداوند بر بندگانش مقرر داشته اولویت دارند"(وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللّهِ).

در حقیقت در آیات گذشته سخن از ولایت و اولویت عمومی مسلمانان نسبت به یکدیگر بود و در این آیه اخیر تاکید می کند که این ولایت و اولویت در مورد خویشاوندان به صورت قوی تر و جامعتری است،زیرا خویشاوندان مسلمان علاوه بر ولایت ایمان و هجرت،ولایت خویشاوندی نیز دارند.

به همین جهت آنها از یکدیگر ارث می برند،در حالی که غیر خویشاوندان از یکدیگر ارث نمی برند.

بنا بر این آیه اخیر تنها حکم ارث را بیان نمی کند،بلکه معنی وسیعی دارد که ارث هم جزء آن است و اگر مشاهده می کنیم که در احکام ارث در روایات اسلامی و در تمام کتب فقهی به این آیه و آیه مشابه آن در سوره احزاب استدلال شده،دلیل بر این نیست که منحصر به مساله ارث باشد،بلکه می تواند روشنگر

یک قانون کلی که ارث هم بخشی از آن است،بوده باشد.

و لـذا می بینیم در مسـاله جانشـینی پیـامبر ص که در مفهوم ارث مالی داخل نیست به این آیه-در بعضـی از روایات اسـلامی-استدلال شده است،و نیز در مساله غسل میت و مانند آن به همین آیه برای اولویت خویشاوندان استدلال کرده اند.

با توجه به آنچه در بالا گفته شد،روشن می شود که اصـرار جمعی از مفسـران بر اینکه آیه اخیر منحصرا مساله ارث را بیان می کنـد،بی دلیـل است،و اگر بخـواهیم چنیـن تفسیری را انتخـاب کنیـم تنهـا راهش ایـن است که آن را به صـورت یـک اسـتثنا از"ولایـت مطلقه"ای که در آیـات گذشـته برای عموم مهـاجران و انصـار بیان شـده است،بـدانیم،و بگوئیم آیه اخیر می گوید ولایت عمومی مسلمانان نسبت به یکدیگر شامل ارث نمی شود.

و امـا احتمال اینکه آیات گذشـته شامل ارث هم بشود،و سـپس آیه اخیر این حکم را نسـخ کرده باشـد،بسـیار بعیـد به نظر می رسـد،زیرا ارتباط مفهومی و پیوسـتگی این آیات با یکـدیگر از نظر معنوی،و حتی شـباهت لفظی،نشان می دهـد که همه با هم نازل شده است،و از این رو نمی تواند ناسخ و منسوخ بوده باشد.

و به هر حال مناسب ترین تفسیر با مفهوم آیات همان است که در آغاز گفتیم.

و در آخرین جمله این آیه که آخرین جمله سوره انفال است،می فرمایـد "خداوند به هر چیزی دانا است".(إِنَّ اللّهَ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیمٌ) تمـام احکامی را که در زمینه"انفال"و"غنائم جنگی"و"نظام جهاد"و"صـلح"و"احکام اسـیران جنگی"و مسائل مربوط به"هجرت"و مانند آن در این سوره نازل کرده است همه را روی حساب و برنامه دقیقی بیان نموده که با روح جامعه انسانی و عواطف بشری و مصالح همه جانبه آنها کاملا منطبق است.

***

ص :۲۶۰

در اینجا به چند نکته باید توجه داشت:

اشاره

۱-"هجرت و جهاد"

بررسی تاریخ اسلام نشان می دهد که این دو موضوع دو عامل اصیل در پیروزی اسلام در برابر دشمنان نیرومند بوده،اگر هجرت نبود اسلام در محیط خفقان آور مکه از میان می رفت،و اگر جهاد نبود اسلام هیچگاه رشد و نمو نمی کرد.

هجرت اسلام را از شکل منطقه ای بیرون آورد و در شکل جهانی قرار داد، و جهاد به مسلمانان آموخت که اگر تکیه بر قدرت نکنند دشمنانی که پایبند منطق و حرف حساب نیستند هیچگونه حقی برای آنها قائل نخواهند شد!.

هم اکنون برای نجات اسلام از بن بستها و شکستن موانع مختلفی که دشمنان از هر سو در برابر آن ایجاد کرده اند راهی جز احیای اصل "هجرت" و "جهاد" نیست،هجرت صدای آنها را بگوش جهانیان میرساند و دلهای آماده و نیروهای سازنده و اقوامی را که تشنه حق و عدالتند در اختیار آنها می گذارد و جهاد به آنها حرکت و حیات می بخشد و مخالفان لجوجی را که جز منطق زور بگوششان فرو نمی رود از سر راه خود بر میدارد.

در اسلام چند هجرت واقع شد:

هجرت مسلمانان مکه به "حبشه" که هم بذر اسلام را در بیرون جزیره عرب پاشید و هم سنگری برای مسلمانان معدود نخستین در برابر فشار شدید دشمن بود.

و هجرت پیامبر و مسلمانان نخستین به مدینه،این مهاجران که گاهی از آنها به مهاجرین بدر تعبیر می شود اهمیت فوق العاده ای در تاریخ اسلام دارند،زیرا به ظاهر به سوی یک آینده کاملا تاریک حرکت کردند،و در حقیقت برای خدا از همه سرمایه های مادی خود چشم پوشیدند.

این مهاجران که از آنها به "المهاجرون الاولون" تعبیر می شود در

حقیقت سنگ زیر بنای کاخ پر شکوه اسلام را تشکیل داده بودند،و قرآن از آنها با عظمت خاصی سخن می گوید چرا که از فداکارترین مسلمانها محسوب می شدند.

و"هجرت ثانیه"که به هجرت گروهی از مسلمانان بعد از صلح حدیبیه و بدست آمدن یک محیط نسبتا امن بدنبال این صلح صورت گرفت گفته می شود و گاهی به هجرت تمام کسانی که بعد از واقعه بدر تا زمان فتح مکه به مدینه مهاجرت کردند این عنوان گفته می شود.

پس از فتح مکه هجرت به آن صورت سابق یعنی حرکت از مکه به مدینه از میان رفت،زیرا مکه تبدیل به یک شهر اسلامی شد و حدیث"لا هجره بعد الفتح" که از پیامبر ص نقل شده اشاره به همین موضوع است.

ولی این سخن به آن مفهوم نیست که مسئله"هجرت"در اسلام به کلی منتفی شد،-آن چنان که بعضی پنداشته اند-بلکه موضوع هجرت از مکه به مدینه منتفی گشت،و گرنه هر گاه شرائطی همانند شرائط زندگی مسلمانان نخستین پیدا شود قانون هجرت در باره آنها به قوت خود باقی است و تا آن روز که اسلام سراسر جهان را بگیرد بر قرار خواهد بود.

متاسفانه امروز مسلمانان بر اثر فراموش کردن این اصل مهم اسلامی غالبا در لاک خود فرو رفته اند،در حالی که مبشران مسیحی و مبلغان فرق ضاله و مذاهب استعماری بشرق و غرب و شمال و جنوب دنیا مهاجرت می کنند حتی به میان قبائل وحشی و آدمخوار و حتی به مناطق قطب شمال و جنوب زمین،در واقع این دستور از آن مسلمانها است،و عملش از دیگران!.

عجب تر اینکه در اطراف شهرهای بزرگ اسلامی روستاهای زیادی گاهی با فاصله چند فرسخ وجود دارد که از مسائل اسلامی بیخبر و گاهی حتی رنگ یک مبلغ اسلامی را به خود ندیده اند،لذا محیط آنها محیط آماده ای است برای نشو و نمای جرثومه های فساد و مذاهب ساختگی و استعماری،و معلوم نیست مسلمانان

ص:۲۶۲

امروز که وارث مهاجران اولین هستند چه پاسخی در برابر خدا برای این وضع فراهم ساخته اند؟!گرچه اخیرا حرکتی در این زمینه دیده می شود.ولی هرگز کافی نیست.

بهر حال موضوع هجرت و نقش آن در تاریخ و سرنوشت مسلمانان مهمتر از آن است که با این مختصر بتوان تمام جوانب آن را بررسی کرد.(در جلد چهارم تفسیر نمونه صفحه ۸۹ به بعد نیز در این باره سخنانی داشتیم،در آینده نیز ذیل آیات مناسب بخواست خدا باز سخن خواهیم گفت).

***

۲-مبالغه و اغراق در تنزیه صحابه

جمعی از برادران اهل سنت از احترام و اهمیتی که قرآن برای"مهاجران اولین"قائل شده خواسته اند چنین استفاده کنند که آنها تا پایان عمر مرتکب هیچگونه خلافی نشدند،و باید بدون چون و چرا،همه را بدون استثنا محترم بشماریم سپس این موضوع را به همه"صحابه"به خاطر تمجیدی که قرآن از آنها در جریان بیعت رضوان و غیر آن کرده،تعمیم داده اند،و عملا صحابه را بدون در نظر گرفتن اعمالشان،انسانهای استثنایی شمرده و اجازه هر گونه نقد و و بررسی در کارهایشان را از خود سلب کرده اند.

از جمله مفسر معروف نویسنده المنار ذیل آیات مورد بحث حمله شدیدی به شیعه کرده که چرا آنها روی بعضی از مهاجران اولین انگشت می گذارند و انتقاد می کنند؟!!.در حالی که توجه ندارند اینگونه اعتقاد در باره صحابه چه تضادی با روح اسلام و تاریخ آن دارد؟!.

شک نیست که"صحابه"مخصوصا مهاجران نخستین احترام خاصی دارند، ولی این احترام تا آن زمانی بوده است که در مسیر صحیح گام بر می داشتند و فداکاری به خرج می دادند اما از آن روز که گروهی از صحابه از مسیر واقعی

اسلام منحرف شدند مسلمان قضاوت قرآن در باره آنها چیز دیگری خواهد بود.

فی المثـل مـا چگـونه می تـوانیم"طلحـه"و"زبیر"را در برابر شکســتن بیعـت و مخـالفت بـا پیشـوایی کـه گذشـته از تصـریح پیـامبر(ص)از طرف عموم مسـلمانان و حتی خودشـان انتخـاب شـده بود،تبرئه کنیم؟مـا چگونه می توانیم دامن آنها را از خون هفـده هزار مسـلمان که در میدان جنگ جمل به خاک ریخته شد بشوئیم،کسـی که خون یک نفر بیگناه را به زمین بریزد هیچ عـذری در پیشـگاه خـدا نخواهـد داشت، هر کس که باشـد، تـا چه رسـد به این عـده زیـاد اصولاـ مگر می تـوان هم"علی و و یارانش"را در میـدان جنگ جمل بر حق داشت و هم"طلحه و زبیر"و بعضـی دیگر از صـحابه را که به آنها پیوسـته بودند؟ آیا هیـچ منطق و عقلی این تضاد روشن را می پذیرد؟آیا می توانیم با عنوان"تنزیه صـحابه"چشم روی هم بگذاریم و آنها را"تافته جدا بافته" بدانیم و سراسر تاریخ اسلام را بعد از پیامبر بدست فراموشی بسپاریم و ضابطه اسلامی" إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللّهِ أَتْقاکُمْ "را زیر پـا بگـذاریم؟!این چه قضـاوت غیر منطقی است؟ اصولاـ چه مـانعی دارد که شـخص یـا اشخاصـی یـک روز در صـف بهشتیان و طرفداران حق باشند و روز دیگری در صف دوزخیان و دشمنان حق قرار گیرند؟ مگر همه کس معصومند؟مگر این همه دگرگونی در حالات اشـخاص با چشم خود ندیده ایم؟ داسـتان"اصحاب رده"یعنی مرتد شدن جمعی از مسلمانان بعد از رحلت پیغمبر را همه اعم از شـیعه و اهل سنت در کتابهای خود نقل کرده اند که خلیفه اول به جنگ با آنها برخاست و آنها را بر سـر جای خود نشانـد آیا هیچیک از "اصـحاب رده"پیامبر ص را ندیـده و در صف صـحابه نبودنـد؟! شـگفت انگیزتر اینکه برای نجات از این تضاد و بن بست عجیب بعضی

ص :۲۶۴

موضوع "اجتهاد" را دستاویز قرار داده و می گویند افرادی مانند "طلحه" و "زبیر" و "معاویه" !و همکاران آنها مجتهد بودند و اشتباه کردند،اما گناهی از آنها سر نزد بلکه اجر و پاداش در برابر همین اعمالشان از خداوند خواهند گرفت!! راستی چه منطق رسوایی است؟مگر قیام بر ضد جانشینی پیامبر ص و شکستن پیمان،و ریختن خون هزاران بی گناه آنهم بخاطر جاه طلبی،و رسیدن به مال و مقام،موضوع پیچیده و نامعلومی است که کسی از زشتی آن با خبر نباشد؟آیا ریختن آن همه خون بی گناهان در پیشگاه خداوند اجر و پاداش دارد؟! اگر ما این چنین بخواهیم گروهی از صحابه را که مرتکب جنایاتی شدند تبرئه کنیم بطور مسلم هیچ گنهکاری در دنیا وجود نخواهد داشت و با این منطق همه قاتلان و جانیان و جباران را تبرئه خواهیم کرد.

اینگونه دفاعهای بی رویه از صحابه سبب بدبینی به اصل اسلام خواهد شد.

بنا بر این چاره ای جز این نداریم که برای همه مخصوصا صحابه پیامبر احترام قائل شویم ولی تا آن روز که از مسیر حق و عدالت و برنامه های اسلام منحرف نشده باشند!.

***

۳-ارث در نظام قوانین اسلام

همانگونه که در تفسیر سوره نساء اشاره کردیم،در زمان جاهلیت عرب ارث از یکی از سه راه بود:از طریق "نسب" (نسب در نزد آنها تنها منحصر به فرزندان پسر بود و کودکان و زنان از بردن ارث محروم بودند)!و از طریق "تبنی" یعنی "پسر خواندگی" و از طریق "عهد" و "پیمان" که از آن تعبیر

به"ولاء"می کردند. (۱)

در آغاز اسلام که هنوز قانون ارث نازل نشده بود،به همین روش عمل می شد،اما به زودی مساله"اخوت اسلامی"جای آن را گرفت،و تنها مهاجران و انصار که با یکدیگر پیمان اخوت بسته بودند،از یکدیگر ارث می بردند،پس از مدتی که اسلام گسترش بیشتری پیدا کرد،ارث انتقال به خویشاوندان نسبی و سببی پیدا کرد،و حکم اخوت اسلامی در زمینه ارث منسوخ گشت و قانون نهایی ارث نازل گشت،که در آیات فوق و آیه ۶ سوره احزاب به آن اشاره شده است،آنجا که می فرماید:(وَ أُولُوا الْأَرْحامِ بَعْضُهُمْ أَوْلی بِبَعْضٍ فِی کِتابِ اللّهِ).

اینها همه از نظر تاریخ مسلم است ولی همانگونه که گفتیم جمله " وَ أُولُوا الْأَرْحامِ "که در آیات مورد بحث آمده،اختصاص به مساله ارث ندارد،بلکه معنی وسیعی را می رساند که ارث جزء آن است (۲).

***

۴-منظور از"فتنه"و"فساد کبیر"چیست؟

مفسران در تفسیر این دو کلمه که در آیات مورد بحث آمده است،احتمالات گوناگونی داده اند،اما آنچه با مفهوم آیه سازگارتر است،این است که منظور از"فتنه"اختلاف و پراکندگی و تزلزل مبانی عقیده ای مسلمانان بر اثر وسوسه های دشمنان است،و"فساد"هر گونه نابسامانی و خرابی نظامات مختلف اجتماعی را شامل می شود،مخصوصا ریخته شدن خون بی گناهان و ناامنی و مانند آنها.

۱- ۱) -در باره ارث از طریق ولاء در جلد سوم تفسیر نمونه صفحه ۳۶۷ مشروحا بحث کرده ایم.

۲- ۲) -در جلد سوم تفسیر نمونه صفحه ۲۸۵ به بعد مطالب مشروحی در زمینه ارث گذشت.

در حقیقت قرآن مجید به مسلمانان هشدار می دهد که اگر پیوند ارتباط و تعاون و برادری را با هم محکم نکنند،و از دشمنان قطع پیوند و همکاری ننمایند روز بروز تشتت و پراکندگی در صفوف آنها بیشتر می شود،و با نفوذ دشمنان در مجتمع اسلامی،و وسوسه های اغواگر آنان پایه های ایمان سست و متزلزل می گردد،و از این راه فتنه عظیمی دامانشان را خواهد گرفت.

هم چنین بر اثر نبودن پیوند محکم اجتماعی و رخنه دشمن در صفوف آنها، انواع مفاسد،ناامنی،خونریزی و تباهی اموال و فرزندان و نابسامانیها در اجتماع آنها آشکار خواهد شد،و"فساد کبیر"همه جا را فرا خواهد گرفت.

***پروردگارا!جامعه اسلامی ما را به لطفت بیدار کن.

از خطرات پیوند و همکاری با دشمنان آگاه ساز.

و در پرتو خود آگاهی و وحدت کلمه،اجتماعمان را از"فتنه"و "فساد"پاک فرما!..

"پایان تفسیر سوره أنفال"

ص :۲۶۷

(۹) سوره توبه این سوره دارای ۱۲۹ آیه است که همه در "مدینه" نازل شده

اشاره

ص: ۲۶۹

توجه به این نکات قبل از تفسیر سوره لازم است:

۱-نامهای این سوره.

مفسـران برای ایـن سـوره نامهـای زیـادی کـه بـالغ بر ده نـام می شـود ذکر کرده انـد، کـه از همـه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

۳-محتوای سوره

از آنجا که این سوره به هنگام اوج گرفتن در جزیره عرب و پس از در هم شکسته شدن آخرین مقاومت مشرکان نازل گردیده،محتوای آن دارای اهمیت ویژه و فرازهای حساسی است. قسمت مهمی از آن پیرامون باقیمانده مشرکان و بت پرستان و قطع رابطه با آنها،و الغاء پیمانهایی است که با مسلمانان داشتند(بخاطر نقض مکرر این پیمانها از طرف آنان)تا بقایای بت پرستی برای همیشه از محیط اسلام بر چیده شود. و از آنجا که با گسترش اسلام و در هم شکسته شدن صفوف دشمنان عده ای تغییر چهره داده،خود را در صفوف مسلمانان جای دادند،تا در فرصت مناسب به اسلام ضربه کاری زنند،قسمت مهم دیگری از این سوره از منافقان و سرنوشت آنان سخن می گوید،و به مسلمانان شدیدا هشدار می دهد و نشانه های منافقان را بر می شمرد. بخش دیگری از این سوره پیرامون اهمیت جهاد در راه خدا است،زیرا در این موقع حساس غفلت از این موضوع حیاتی باعث ضعف و عقب نشینی و یا شکست مسلمانان می شد. بخش مهم دیگری از این سوره به عنوان تکمیل بحثهای گذشته از انحراف اهل کتاب(یهود و نصاری)از حقیقت توحید،و انحراف دانشمندانشان از وظیفه رهبری و روشنگری سخن می گوید. و نیز در آیات دیگری به تناسب بحثهای مربوط به جهاد،مسلمانان را به اتحاد و فشردگی صفوف دعوت می کند و متخلفین یعنی افراد سست و تنبلی که به بهانه های مختلف شانه از زیر بار وظیفه جهاد تهی می کردند شدیدا سرزنش و ملامت و به عکس از مهاجرین نخستین و سایر مؤمنان راستین مدح و ستایش می کند. و از آنجا که جامعه گسترده اسلامی در آن روز نیازهای مختلفی پیدا کرده بود،که می بایست بر طرف گردد،به همین مناسبت بحثی از زکات،و پرهیز از تراکم و کنز ثروت،و لزوم تحصیل علم،و وجوب تعلیم افراد نادان را یاد آور می شود. علاوه بر مباحث فوق،مباحث دیگری مانند داستان هجرت پیامبر ص، مساله ماههای حرام که جنگ در آن ممنوع است،موضوع گرفتن جزیه از اقلیت ها و امثال آن به تناسب مطرح گردیده است.

***

۴-چرا این سوره "بسم اللّه" ندارد؟

پاسخ این سؤال را چگونگی شروع این سوره به ما می دهد،زیرا این سوره در واقع با اعلان جنگ به دشمنان پیمان شکن،و اظهار برائت و بیزاری و پیش گرفتن یک روش محکم و سخت در مقابل آنان آغاز شده است،و روشنگر خشم خداوند نسبت به این گروه است و با " بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیمِ "که نشانه صلح و دوستی و محبت و بیان کننده صفت رحمانیت و رحیمیت خدا است،تناسب ندارد. این موضوع در روایتی از علی ع نقل شده است ۱. گروهی نیز معتقدند چون این سوره در حقیقت دنباله سوره انفال است، زیرا در سوره انفال پیرامون پیمانها سخن گفته شده،و در این سوره پیرامون الغای پیمانهای پیمان شکنان بحث شده،لذا "بسم اللّه" در میان این دو ذکر نشده است. روایتی نیز در این باره از امام صادق ع نقل شده است ۱. و هیچ مانعی ندارد که علت ترک "بسم اللّه" هر دو موضوع باشد، که به یکی در روایت نخست و به دیگری در روایت دوم اشاره شده است.

۵-فضیلت و سازندگی این سوره

در روایات اسلامی اهمیت خاصی به تلاوت این سوره و سوره انفال،داده شده است،از جمله در روایتی از امام صادق ع می خوانیم که فرمود:" من قرأ برائه و الانفال فی کل شهر لم یدخله نفاق ابدا و کان من شیعه امیر المؤمنین حقا ":"کسی که سوره برائت و انفال را در هر ماه بخواند روح نفاق در او داخل نمی شود و از پیروان راستین علی ع خواهد بود". بارها گفته ایم اهمیت فوق العاده ای که در روایات به خواندن سوره های مختلف داده شده نه به این معنی است که خواندن بدون اندیشه و عمل سبب میشود که به طرز خارق العاده ای این آثار آشکار شود،و فی المثل کسی که الفاظ برائت و انفال را بدون کمترین فهم معنی آنها بخواند از نفاق بیگانه و در صف شیعیان راستین قرار خواهد گرفت،بلکه اینها در حقیقت اشاره به محتوای سوره و اثر سازنده آن در تربیت فرد و اجتماع است،که آنهم بدون فهم معنی و آمادگی برای عمل ممکن نیست،و از آنجا که صفوف مؤمنان راستین و منافقان و خطوط اصلی زندگی آنان در این دو سوره به طرز واضحی مشخص شده،و برای آنها که مرد عملند نه سخن،راه را کاملا روشن ساخته است،بنا بر این تلاوت آنها به ضمیمه فهم محتوا و پیاده کردن آن در زندگی،این اثر فوق العاده را دارد و آنها که به قرآن و آیات نورانیش همانند یک افسون می نگرند در حقیقت از روح این کتاب تربیتی و انسان ساز بیگانه اند. اهمیت نکات مختلفی که در این سوره به آن اشاره شده بقدری زیاد است که از پیامبر ص نقل شده که فرمود سوره برائت و توحید با هفتاد هزار صف از صفوف ملائکه بر من نازل گردید و هر کدام اهمیت این دو سوره را توصیه می کردند! ***

۶-یک واقعیت تاریخی که بعضی سعی دارند آن را بپوشانند

تقریبا تمام مفسران و مورخان اتفاق نظر دارند که هنگامی که این سوره- یا آیات نخستین آن-نازل شد و پیمانهایی را که مشرکان با پیامبر اسلام ص داشتند لغو کرد پیامبر اسلام ص برای ابلاغ این فرمان آن را به ابو بکر داد تا در موقع حج در مکه برای عموم مردم بخواند سپس آن را گرفت و به علی ع داد و علی ع مامور ابلاغ آن گردید و در مراسم حج بهمه مردم ابلاغ کرد گرچه جزئیات و شاخ و برگ آن را متفاوت نقل کرده اند ولی توجه به چند نکته زیر می تواند حقیقتی را برای ما روشن سازد: ۱-"احمد حنبل"پیشوای معروف اهل سنت در کتاب"مسند"خود از "ابن عباس"چنین نقل می کند که پیامبر ص فلان شخص را(منظور ابو بکر است که از روایات آینده روشن می شود)فرستاد و سوره توبه را به او داد(تا به مردم به هنگام حج ابلاغ کند)سپس علی ع را به دنبال او فرستاد و آن را از او گرفت و فرمود" لا یذهب بها الا رجل منی و انا منه ":"ابلاغ این سوره تنها به وسیله کسی باید باشد که او از من است و من از اویم" ۱. ۲-و نیز در همان کتاب از"انس بن مالک"نقل می کند که پیامبر ص سوره برائت را با ابو بکر فرستاد اما هنگامی که به"ذی الحلیفه"(نام دیگرش مسجد شجره است که در یک فرسخی مدینه قرار دارد)رسید فرمود: " لا یبلغها الا انا او رجل من اهل بیتی فبعث بها مع علی ": "این سوره را جز خودم یا کسی که از خاندان من است نباید ابلاغ کند.سپس آن را با علی ع فرستاد" ۱. ۳-و نیز در همان کتاب به سند دیگر از علی ع نقل می کند که پیامبر ص هنگامی که سوره برائت را با او فرستاد علی ع عرض کرد ای پیامبر خدا!من خطیب و سخنور نیستم،پیامبر فرمود چاره ای جز این نیست،که یا من آن را باید ببرم یا تو،علی ع گفت:اکنون که چنین است من می برم، پیغمبر ص فرمود:" انطلق فان اللّه یثبت لسانک و یهدی قلبک ":"برو که خداوند زبان تو را ثابت می دارد و قلب تو را هدایت می کند"سپس پیامبر ص دستش را بر دهان علی ع گذارد(تا به برکت آن زبانش گویا و فصیح گردد) ۲. ۴-"نسایی "پیشوای مشهور اهل سنت در کتاب"خصائص"از"زید بن سبیع"از علی ع چنین نقل می کند که پیامبر ص سوره برائت را با ابو بکر به

سوی اهل مکه فرستاد،سپس او(علی ع)را به دنبال وی فرستاد و گفت نامه را از او بگیر و به سوی مکه برو،علی ع در راه به ابو بکر رسید و نامه از او گرفت،ابو بکر محزون بازگشت و به پیامبر عرض کرد:انزل فی شیء؟ آیا در باره من آیه ای نازل شده؟ (که مرا از این کار عزل کردی)پیامبر ص فرمود نه،" الا انی امرت ان ابلغه انا او رجل من اهل بیتی ":"من مامور شدم که یا خودم آن را ابلاغ کنم یا مردی از خاندانم آن را ابلاغ کند" ۳. ۵-و نیز به سند دیگر از"عبد اللّه ابن ارقم"چنین نقل می کند که پیامبر ص سوره برائت را با ابو بکر فرستاد،هنگامی که قسمتی از راه را پیمود، علی را فرستاد و سوره را از او گرفت و آن را با خود(به مکه)برد و ابو بکر در دل یک نوع ناراحتی احساس کرد(و خدمت پیامبر ص آمد)پیامبر فرمود: " لا یؤدی عنی الا انا او رجل منی ". ۱۶-دانشمند معروف"ابن کثیر"در تفسیر خود از"احمد حنبل"از "حنش"از علی ع چنین نقل می کند،هنگامی که ده آیه از سوره برائت بر پیامبر ص نازل شد،ابو بکر را خواند و او را برای تلاوت این آیات برای اهل مکه مبعوث نمود،سپس به دنبال من فرستاد،و فرمود به دنبال ابو بکر برو و هر کجا به او رسیدی نامه را از او بگیر...ابو بکر به سوی پیامبر بازگشت، و پرسید آیا در باره من چیزی نازل شده،پیامبر ص فرمود نه،" و لکن جبرئیل جاءنی فقال لن یؤدی الا انت او رجل منک " ۲. ۷-عین همین مضمون را"ابن کثیر"از"زید بن یسیغ"نقل کرده است ۳. ۸-و نیز همان دانشمند اهل سنت این حدیث را به سند دیگر از"ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن علی(امام باقر) ع،در تفسیر خود آورده است ۴. ۹-علامه"ابن اثیر"دانشمند دیگر اهل سنت در"جامع الاصول"از "ترمذی"از"انس بن مالک"چنین نقل کرده است،که پیامبر ص سوره برائت را با ابو بکر فرستاد،سپس او را خواست و فرمود: لا ینبغی لاحد ان یبلغ هذه الا رجل من اهلی،فدعا علیا فاعطاه ایاه :"برای هیچ کس سزاوار نیست که این سوره را ابلاغ کند مگر مردی از خاندانم،سپس علی ع را خواست و سوره را به او داد" ۵. ۱۰-"محب الدین طبری"اهل سنت در کتاب"ذخائر العقبی"از "ابو سعید"یا"ابو هریره"چنین نقل می کند:رسول اللّه ص ابو بکر را مامور نظارت بر امر حج کرد هنگامی که به سرزمین"ضجنان"رسید،صدای شتر علی ع را شنید،و آن را شناخت،و به سراغ او آمده و گفت برای چه آمدی؟ گفت خیر است،پیامبر ص سوره برائت را با من فرستاده است،هنگامی که ابو بکر بازگشت(و از تغییر این رسالت اظهار نگرانی کرد)پیامبر فرمود: لا یبلغ عنی غیری او رجل منی یعنی علیا :هیچ کس جز خودم نباید از طرف من ابلاغ کند،مگر کسی که از من است،منظورش علی ع بود ۱. در روایات دیگر تصریح شده که پیامبر ص شتر مخصوص خود را به علی سپرد تا بر آن سوار شود و به مکه برود و این دعوت را ابلاغ کند،در وسط راه هنگامی که ابو بکر صدای شتر را شنید شناخت. این حدیث با آنچه در بالا ذکر شد،در واقع یک مطلب را می رساند، و آن اینکه شتر،شتر مخصوص پیامبر ص بود که در آن موقع در اختیار علی ع قرار داده بود،زیرا ماموریت او ماموریت مهمی بود. در بسیاری دیگر از کتب معروف اهل سنت این حدیث گاهی به صورت مسند،و گاهی به صورت مرسل نقل شده است،و از احادیثی است که هیچ کس در اصل آن ایرادی ندارد. مطابق بعضی از روایات که از طرق اهل تسنن وارد شده ابو بکر پس از آنکه از منصب ابلاغ این آیات عزل شد،به عنوان امیر الحاج به مکه آمد،و بر امر حج نظارت داشت.

توضیح و بررسی:

این حدیث به روشنی فضیلت بزرگی را برای علی ع اثبات می کند،

مفســـران برای ایـــن ســـوره نامهـــای زیـــادی کـــه بـــالغ بر ده نـــام می شـــود ذکر کرده انـــد، کـــه از همـــه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

مفسـران برای ایـن سـوره نامهـای زیـادی کـه بـالغ بر ده نـام می شـود ذکر کرده انـد، کـه از همـه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای **۱۲۹** آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آماد گی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه **۲۸** قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

مفســـران برای ایــن ســوره نامهـــای زیـــادی کــه بــالغ بر ده نــام می شــود ذکر کرده انـــد، کــه از همــه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

مفسران برای این سوره نامهای زیادی که بالغ بر ده نام می شود ذکر کرده اند، که از همه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

مفســران برای ایــن ســوره نامهــای زیــادی کــه بــالغ بر ده نــام می شــود ذکر کرده انــد، کــه از همــه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

مفســـران برای ایــن ســوره نامهـــای زیـــادی کـــه بـــالغ بر ده نـــام می شـــود ذکر کرده انـــد، کـــه از همـــه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

ولی متاسـفانه ماننـد سایر احادیثی که از اینگونه است،مورد بی مهری قرار گرفته، و جمعی تلاش و کوشـش می کنند آن را یا بــه کلی از ارزش بیاندازنــد،و یــا از اهمیــت آن بکاهنــد،و برای ایــن کــار راههــایی انتخــاب کرده انــد!. ۱-گاهی مانند،نویسـنده"المنار"از میان احادیث مربوط به این قسـمت،تنها آن احادیثی را انتخاب کرده اند که در باره نظارت ابو بکر بر مراسم حج سخن می گوید،ولی در باره گرفتن سوره برائت از او و گفتاری که پیغمبر ص در باره علی ع فرمود سکوت اختیار کرده اند!. در حالی که سکوت قسمتی از احادیث از این موضوع دلیل بر آن نمی شود که آن همه احادیث را که در این باره بحث می کنـد نادیده بگیرند،روش تحقیقی ایجاب می کند که همه احادیث را مورد توجه قرار دهند،هر چند بر خلاف میل و پیشداوریهای آنها باشد. ۲-زمان دیگری به تضـعیف سند بعضی از احادیث مانند حدیثی که به "سماک"و"حنش"منتهی می شود،پرداخته انـد.(هماننـد همـان مفسـر مـذکور). در حـالی که این حـدیث یـک طریق و دو طریق نـدارد،و راوی آن منحصـر به"سـماک"و"حنش"نیست،بلکه به طرق متعدد در کتب معتبر آنان آمده است. ۳-و زمانی به توجیه های شـگفت انگیزی در باره متن حـدیث پرداخته اند، مثل اینکه گفته اند اگر پیامبر ص ماموریت ابلاغ سوره را به علی ع داد، به خاطر این بوده که بنا به عـادت عرب لغو پیمانهـا بایـد به وسـیله خود شـخص یـا یکی از خانـدان او ابلاغ گردد. در حالی که اولا در طرق متعـددی تصـریح شـده که پیغمبر ص فرمود جبرئیـل برای من این دسـتور را آورده،و یا چنین ماموریتی پیـدا کرده ام. ثانیا در بعضـی از طرق این احادیث که در بالا ذکر شد می خوانیم که پیامبر ص به علی ع فرمود،اگر تو این کار را نکنی من خودم باید اقدام به این کـار کنم مگر عبـاس عموی پیغمبر یا یکی دیگر از بسـتگان او در میان مسـلمانان وجود نداشـتند که اگر علی ع نرود باید شخص پیامبر ص اقـدام به این کار کنـد. ثالثا برای اصل این موضوع که عادت عرب چنین بوده است هیـچ گونه مدرکی ذکر نکرده انـد،و چنین به نظر می رسـد که حـدس و تخمین و گمـانی برای توجیه حـدیث فوق،طبق میـل خود بوده است. رابعا در بعضـی از طرق معتبر این حدیث جمله"لا یذهب بها الا رجل منی و انا منه"یا مانند آن آمده است که نشان می دهد پیامبر علی ع را همچون خودش و خویش را همچون او می دانست(همان مضمونی که در آیه مباهله آمده است). از آنچه در بالا آوردیم چنین نتیجه می گیریم که اگر تعصـبها و پیشداوریها را کنار بگذاریم پیامبر با این کار برتر بودن مقام علی ع را از همه صـحابه مشخص ساخته است،"ان هذا الا بلاغ"

مفســـران برای ایـــن ســـوره نامهـــای زیـــادی کـــه بـــالغ بر ده نـــام می شـــود ذکر کرده انـــد، کـــه از همـــه معروف تر"برائت"و"توبه"و"فاضحه"است،و هر یک از این نامها دلیل روشنی دارد،نام"برائت"به این جهت بر این سوره گذارده شده که آغاز آن برائت و بیزاری خداوند از مشرکان پیمان شکن است.

و"توبه"به این خاطر است که در این سوره سخن از"توبه"فراوان به میان آمده،و نامگذاری به"فاضحه"به جهت آن است که آیات مختلفی از آن موجب رسوایی و فضاحت منافقان و پرده برداری از روی اعمالشان بوده است.

۲-تاریخچه نزول سوره

این سوره آخرین سوره یا از آخرین سوره هایی است که بر پیامبر ص در مدینه نازل گردید،و همانگونه که گفتیم دارای ۱۲۹ آیه است. آغاز نزول آن را در سال نهم هجرت می دانند،و مطالعه آیات سوره نشان می دهد که قسمتی از آن پیش از جنگ تبوک،و قسمتی به هنگام آمادگی برای جنگ،و بخش دیگری از آن پس از مراجعت از جنگ نازل شده است. از آغاز سوره تا آیه ۲۸ قبل از فرا رسیدن مراسم حج نازل گردیده،و همانطور که شرح آن به خواست خدا خواهد آمد،آیات آغاز این سوره که پیرامون وضع باقیمانده مشرکان بود در مراسم حج به وسیله امیر مؤمنان علی ع به مردم ابلاغ شد.

***

ص :

[سوره التوبه (۹): آیات ۱ تا ۲]

اشاره

بَرٰاءَةٌ مِنَ اَللّٰهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى اَلَّذِينَ عٰاهَدْتُمْ مِنَ اَلْمُشْرِكِينَ (۱) فَسِيحُوا فِى اَلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ اِعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اَللّٰهِ وَ أَنَّ اَللّٰهَ مُخْزِى اَلْكٰافِرِينَ (۲)

ترجمه:

۱-این اعلام بیزاری خدا و پیامبر او به کسانی از مشرکان است که با آنها عهد بسته اید.

۲-با این حال چهار ماه(مهلت دارید که)در زمین(آزادانه)سیر کنید(و هر جا می خواهید بروید و بیندیشید)و بدانید شما نمی توانید خدا را ناتوان سازید(و از قدرت او فرار کنید و نیز بدانید)خداوند خوار کننده کافران است.

تفسیر:

پیمانهای مشرکان الغاء می شود

در محیط دعوت اسلام گروه های مختلفی وجود داشتند،که پیامبر ص با هر یک از آنها طبق موضع گیریهایشان رفتار می کرد:

گروهی با پیامبر ص هیچ گونه پیمانی نداشتند،و پیامبر ص در مقابل آنها نیز هیچ گونه تعهدی نداشت.

ص:۲۸۱

گروه های دیگری در"حدیبیه"و مانند آن پیمان ترک مخاصمه با رسول خدا ص بسته بودند این پیمانها بعضی دارای مدت معین بود،و بعضی مدتی نداشت.

در این میان بعضی از طوائفی که با پیامبر ص پیمان بسته بودند، یک جانبه و بدون هیچ مجوزی پیمانشان را به خاطر همکاری آشکار با دشمنان اسلام شکستند،و یا در صدد از میان بردن رسول خدا ص بر آمدند، همانند یهود"بنی نضیر"و"بنی قریظه"،پیامبر ص هم در مقابل آنها شدت عمل به خرج داد،و همه را از مدینه طرد کرد،ولی قسمتی از پیمانها هنوز به قوت خود باقی بود،اعم از پیمانهای مدت دار و بدون مدت.

آیه اول مورد بحث به تمام مشرکان(بت پرستان)اعلام می کند که:

هر گونه پیمانی با مسلمانان داشته اند،لغو خواهد شد،و می گوید"این اعلام برائت و بیزاری خداوند و پیامبرش از مشرکانی که با آنها عهد بسته اید،میباشد".

(بَرٰاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی الَّذِینَ عٰاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ). سپس برای آنها یک مهلت چهارماهه قائل می شود،که در این مدت بیاندیشند،و وضع خود را روشن سازند،و پس از انقضای چهار ماه یا باید دست از آئین بت پرستی بکشند و یا آماده پیکار گردند،و می گوید:"چهار ماه در زمین آزادانه به هر کجا می خواهید بروید"(ولی بعد از چهار ماه وضع دگرگون خواهد شد)(فَسِیحُوا فِی الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) (۱)"اما بدانید که شما نمی توانید خداوند را ناتوان سازید،و از قلمرو قدرت او بیرون روید"(وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللّٰهِ).

"و نیز بدانید که خداوند کافران مشرک و بت پرست را سرانجام خوار و رسوا خواهد ساخت".(وَ أَنَّ اللّٰهَ مُخْزِی الْکٰافِرِینَ)

ص :۲۸۲

۱- ۱) -"سیحوا"از ماده"سیاحت"به معنی گردش توام با آرامش و مهلت است.

در اینجا به دو نکته باید توجه کرد.

اشاره

۱-آیا الغای یک جانبه پیمان صحیح است؟

می دانیم در اسلام مخصوصا اهمیت فوق العاده ای به مساله وفای به عهد و پایبند بودن به پیمانها-حتی در برابر کافران و دشمنان-داده شده است،با این حال این سؤال پیش می آید که چگونه قرآن دستور می دهد پیمان مشرکان یک جانبه لغو گردد؟ پاسخ این سؤال با توجه به امور زیر روشن می شود.

اولا بطوری که در آیه ۷ و ۸ همین سوره(چند آیه بعد)تصریح شده، این لغو پیمان بدون مقدمه نبوده است،بلکه از آنها قرائن و نشانه هایی بر نقض پیمان آشکار شده بود،و آنها آماده بودند در صورت توانایی بدون کمترین اعتنا به پیمانهایی که با مسلمانها دارند،ضربه کاری را بر آنها وارد سازند.

این کاملا منطقی است که اگر انسان ببیند،دشمن خود را آماده برای شکستن پیمان می کند و علائم و قرائن آن در اعمال او به قدر کافی به چشم می خورد، پیش از آنکه غافلگیر شود اعلام لغو پیمان کرده و در برابر او به پا خیزد.

ثانیا در پیمانهایی که به خاطر شرایط خاص بر قوم و ملتی تحمیل می شود، و آنها خود را ناگزیر از پذیرش آن می بینند،چه مانعی دارد که پس از قدرت و توانایی این گونه پیمانها را به طور یک جانبه لغو کنند.

آئین بت پرستی نه یک مذهب بود و نه یک مکتب عاقلانه،بلکه یک روش خرافی و موهوم و خطرناک بود،که می بایست سرانجام از جامعه انسانی برچیده شود،و اگر قدرت و قوت بت پرستان در جزیره عرب به قدری در آغاز کار زیاد بود،که پیغمبر ص مجبور شد تن به صلح و پیمان با آنها در دهد،دلیل این نخواهد بود که به هنگام کسب نیرو و قدرت به چنین پیمان تحمیلی که بر خلاف منطق و عقل و درایت است،وفادار بماند،این درست به آن می ماند که یک مصلح

ص :۲۸۳

بزرگ در میان گاو پرستان بعضی از کشورها ظهور کند،و برای برچیدن این برنامه دست به کار تبلیغات وسیع بزند،و به هنگامی که تحت فشار قرار گیرد، به ناچار با آنها پیمان ترک مخاصمه ببندد،ولی به هنگامی که پیروان کافی پیدا کرد،قیام کند و برای جاروب کردن این افکار پوسیده دست به کار شود،و پیمان خود را با آنها ملغی شده اعلام نماید.

لذا می بینیم این حکم مخصوص مشرکان بوده و اهل کتاب و سایر اقوامی که در اطراف جزیره عربستان وجود داشتند،و به نوعی با پیامبر ص پیمان بسته بودند،پیمانشان تا پایان عمر پیامبر ص محترم شمرده شد.

به علاوه می بینیم لغو پیمان مشرکان به شکل غافلگیرانه صورت نگرفت، بلکه چهار ماه به آنها مهلت داده شد،و در مرکز اجتماع عمومی حجاز،یعنی روز عید قربان در کنار خانه کعبه این موضوع به آگاهی همه رسانده شد،تا فرصت کافی برای فکر و اندیشه بیشتر پیدا کنند،شاید دست از این آئین خرافی که مایه عقب ماندگی و پراکندگی و جهل و خباثت است،بردارند،خداوند هرگز راضی نشد آنها را غافلگیر سازد و مجال تفکر را از آنها سلب کند حتی اگر آماده پذیرش اسلام نشوند مجال کافی برای تهیه نیرو بمنظور دفاع از خود داشته باشند تا در یک جنگ غیر عادلانه درگیر نشوند! اگر پیامبر ص نظر تربیتی و رعایت اصول انسانی نداشت هرگز نباید با دادن مهلت چهارماهه دشمن را از خواب بیدار کند و مجال کافی برای تهیه نیرو و آمادگی جنگی به او بدهد بلکه باید در یک روز معین پس از الغای یک جانبه پیمان،بدون مقدمه،به آنها حمله کند و بساط آنان را برچیند.

بهمین دلیل می بینیم بسیاری از بت پرستان از این مهلت چهارماهه استفاده کردند و با مطالعه بیشتر در تعلیمات اسلام به آغوش آن باز گشتند.

***

ص: ۲۸۴

۲-این چهار ماه از کی شروع شد؟

در پاسخ این سؤال بین مفسران گفتگو است اما آنچه از ظاهر آیات فوق بر می آید این است که شروع آن از زمانی بود که این اعلامیه برای عموم خوانده شد و می دانیم که روز خواندن آن روز عید قربان،دهم ماه ذا الحجه،بود،بنا بر این پایان آن روز دهم ماه ربیع الاول از سال بعد محسوب می شد.

حدیثی که از امام صادق ع نقل شده نیز این مطلب را تایید می کند (۱).

[سوره التوبه (۹): آیات ۳ تا ۴]

اشاره

وَ أَذٰانٌ مِنَ اَللّٰهِ وَ رَسُولِهِ إِلَى اَلنّٰاسِ يَوْمَ اَلْحَجِّ اَلْأَكْبَرِ أَنَّ اَللّٰهَ بَرِيءٌ مِنَ اَلْمُشْرِكِينَ وَ رَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اَللّٰهِ وَ بَشِّرِ اَلَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذٰابٍ أَلِيمٍ (۳) إِلاَّ اَلَّذِينَ عٰاهَدْتُمْ مِنَ اَلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئاً وَ لَمْ يُظٰاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اَللّٰهَ يُحِبُّ اَلْمُتَّقِينَ (۴)

ترجمه:

۳-و این اعلامی است از ناحیه خدا و پیامبرش به(عموم)مردم در روز حج اکبر(روز عید قربان)که خداوند و پیامبر او از مشرکان بیزارند،با این حال اگر توبه کنید به نفع شما است و اگر سرپیچی نمائید بدانید شما نمی توانید خدا را ناتوان سازید(و از قلمرو قدرتش خارج شوید)و کافران را به مجازات دردناک بشارت ده.

۴-مگر کسانی از مشرکان که با آنها عهد بستید و چیزی از آن فروگذار نکردند و احدی را بر ضد شما تقویت ننمودند،پیمان آنها را تا پایان مدتشان محترم بشمرید،زیرا خداوند پرهیزکاران را دوست دارد.

۱- ۱) -تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۱۰۳

تفسیر:

آنها که پیمانشان محترم است

در این آیات بار دیگر موضوع الغای پیمانهای مشرکان با تاکید بیشتری عنوان شده است و حتی تاریخ اعلام آن را تعیین می کند و می گوید:"این اعلامی است از طرف خدا و پیامبرش به عموم مردم در روز حج اکبر که خداوند و فرستاده او از مشرکان بیزارند"(وَ أَذانٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی النّاسِ یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ) (۱)در حقیقت خداوند می خواهد با این اعلام عمومی در سرزمین مکه و آنهم در آن روز بزرگ راههای بهانه جویی دشمن را ببندد و زبان بدگویان و مفسده جویان را قطع کند،تا نگویند ما را غافلگیر ساختند و ناجوانمردانه به ما حمله کردند.

قابل توجه اینکه تعبیر" إِلَی النّاسِ "بجای"الی المشرکین"نشان می دهد که لازم بوده است به همه مردمی که در آن روز در مکه حاضر می شوند این پیام ابلاغ شود تا غیر مشرکان نیز گواه بر این موضوع باشند.

سپس روی سخن را به خود مشرکان کرده و از طریق تشویق و تهدید برای هدایت آنها کوشش می کند،نخست می گوید:"اگر توبه کنید و به سوی خدا باز گردید و دست از آئین بت پرستی بردارید به نفع شما است"(فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَیْرٌ لَکُمْ).

یعنی قبول آئین توحید به نفع شما و جامعه شما و دنیا و آخرت خودتان

۱- ۱) -جمله و اذان...عطف بر جمله بَراءَةٌ مِنَ اللّهِ ...می باشد،احتمالات دیگری نیز در ترکیب این جمله داده شده است ولی آنچه گفتیم ظاهرتر به نظر میرسد.

است و اگر نیک بیندیشید همه نابسامانیهایتان در پرتو آن،سامان می یابد،نه اینکه سودی برای خدا و پیامبر در بر داشته باشد.

بعد به مخالفان متعصب و لجوج هشدار می دهد که"اگر از این فرمان که ضامن سعادت خودتان است سرپیچی کنید بدانید هرگز نمی توانید خداوند را ناتوان سازید و از قلمرو قدرت او بیرون روید"(وَ إِنْ تَوَلَّیْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّکُمْ غَیْرُ مُعْجِزِی اللّهِ).

و در پایان این آیه به کسانی که با سرسختی مقاومت می کنند اعلام خطر می نماید و می گوید:"کافران بت پرست را به عذاب دردناک بشارت ده" (وَ بَشِّرِ الَّذِینَ کَفَرُوا بِعَذابٍ أَلِیمٍ). ***همانگونه که سابقا هم اشاره کردیم این الغای یک جانبه پیمانهای مشرکان مخصوص کسانی بود که نشانه هایی بر آمادگی برای پیمان شکنی از آنها ظاهر شده بود،لذا در آیه بعد یک گروه را استثنا کرده،می گوید:"مگر آن دسته از مشرکین که با آنها پیمان بسته اید و هیچگاه بر خلاف شرائط پیمان گام برنداشتند و کم و کسری در آن ایجاد نکردند،و نه احدی را بر ضد شما تقویت نمودند"(إِلاَّ الَّذِینَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ ثُمَّ لَمْ یَنْقُصُوکُمْ شَیْئاً وَ لَمْ یُظاهِرُوا عَلَیْکُمْ أَحَداً).

"در مورد این گروه تا پایان مدت بعهد و پیمانشان وفادار باشید" (فَأَتِمُّوا إِلَیْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلی مُدَّتِهِمْ).

"زیرا خداوند پرهیزکاران و آنها را که از هر گونه پیمان شکنی و و تجاوز اجتناب می کنند دوست می دارد"" إِنَّ اللّهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ ".***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

اشاره

۱-"حج اکبر"کدام است؟

در میان مفسران در باره منظور از روز"حج اکبر"گفتگو است،اما آنچه از بسیاری از روایات که از طرق اهل بیت و اهل سنت نقل شده،استفاده می شود این است که منظور از آن روز دهم ذی الحجه،روز عید قربان،و به تعبیر دیگر"یوم النحر"می باشد.

پایان یافتن مدت چهار ماه تا روز دهم ماه ربیع الثانی طبق آنچه در منابع اسلامی آمده،دلیل دیگر بر این موضوع است،به علاوه در روز عید قربان در واقع قسمت اصلی اعمال حج پایان می یابد و از اینرو،روز حج می توان به آن اطلاق کرد.

و اما اینکه چرا آن را"اکبر"گفته اند به خاطر آن است که در آن سال همه گروه ها اعم از مسلمانان و بت پرستان(طبق سنتی که از قدیم داشتند)در مراسم حج شرکت کرده بودند ولی این کار در سالهای بعد به کلی موقوف شد.

علاوه بر تفسیر فوق که در روایات اسلامی نیز آمده [۱]،و تفسیر دیگری نیز وجود دارد،و آن اینکه منظور از آن مراسم حج است،در مقابل مراسم"عمره"که"حج اصغر"نامیده می شود.

این تفسیر نیز در پاره ای از روایات آمده است،و هیچ مانعی ندارد که هر

۱- ۱) -در تفسیر نور الثقلین از امیر مؤمنان علی علیه السلام نقل شده که فرمود: انما سمی الاکبر لانها کانت سنه حج فیها المسلمون و المشرکون و لم یحج المشرکون بعد تلک السنه. (جلد ۲ صفحه ۱۸۴).

دو علت توأما سبب این نامگذاری شده باشد. (۱)

***

۲-مواد چهارگانه ای که در آن روز اعلام شد

گرچه قرآن اعلام بیزاری و برائت خدا را از مشرکان به صورت سر بسته بیان کرده است،اما از روایات اسلامی استفاده می شود که علی ع مامور بود چهار موضوع را به مردم ابلاغ کند:

۱-الغای پیمان مشرکان.

۲-عدم حق شرکت آنها در مراسم حج در سال آینده.

۳-ممنوع بودن طواف افراد عریان و برهنه که تا آن زمان در میان مشرکان رایج بود.

۴-ممنوع بودن ورود مشرکان در خانه خدا. (۲)

در تفسیر "مجمع البیان"از امام باقر ع نقل شده که علی ع در مراسم حج آن سال خطبه ای خواند و فرمود:

"

لا یطوفن بالبیت عریان و لا یحجن البیت مشرك و من کانت له مده فهو الی مدته،و من لم یکن له مده فمدته اربعه اشهر :"از این پس هیچ برهنه ای نباید طواف خانه خدا بیاید،و هیچ بت پرستی حق شرکت در مراسم حج ندارد،و آنهایی که پیمانشان با پیامبر ص مدت دارد تا پایان مدت محترم است،و آنها که پیمانشان مدت ندارد،مدتش چهار ماه خواهد بود.

---

۱ - ۱) -در همان تفسیر از امام صادق علیه السلام نقل شده که در پاسخ سؤال یکی از یارانش در باره" يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ "فرمود: هو یوم النحر و الاصغر العمره. (جلد ۲ صفحه ۱۸۶).

۲- ۲) -در بعضی از روایات موضوع چهارم،"عدم ورود مشرکان به بهشت"ذکر شده است.

در بعضی از روایات دیگر اشاره به موضوع چهارم یعنی عدم دخول بت پرستان در خانه کعبه شده است.

***

۳-چه کسانی پیمان مدت دار داشتند؟

از گفتار مورخان و بعضی مفسران چنین استفاده می شود که آنها گروهی از طایفه"بنی کنانه"و"بنی ضمره"بودند که نه ماه از مدت پیمان ترک مخاصمه آنها باقی مانده بود،و چون به مواد پیمان وفادار مانده بودند و در تقویت دشمنان اسلام شرکت نداشتند،پیامبر ص تا پایان مدت نسبت به پیمانشان وفادار ماند (۱).

بعضی دیگر طایفه ای از"بنی خزاعه"را جزء این گروه که پیمانشان مدت داشت،دانسته اند (۲).

۱- ۱) -تفسیر مجمع البیان جلد ۵ ذیل آیه مورد بحث

۲- ۲) -تفسیر المنار جلد ۱۰ ذیل آیه مورد بحث

[سوره التوبه (۹): آيات ۵ تا ۶]

اشاره

فَإِذَا انْسَلَخَ اَلْأَشْهُرُ اَلْحُرُمُ فَاقْتُلُوا اَلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اُقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا اَلصَّلاةَ وَ آتَوُا اَلزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اَللّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵) وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ اَلْمُشْرِكِينَ اِسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ حَتّى يَسْمَعَ كَلامَ اَللّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْلَمُونَ (۶)

ترجمه:

۵-هنگامی که ماههای حرام پایان گرفت مشرکان را هر کجا بیابید به قتل برسانید و آنها را اسیر سازید و محاصره کنید و در هر کمینگاه بر سر راه آنها بنشینید،هر گاه توبه کنند و نماز را بر پا دارند و زکات را بپردازند آنها را رها سازید زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است.

۶-و اگر یکی از مشرکان از تو پناهندگی بخواهد به او پناه ده تا کلام خدا را بشنود(و در آن بیندیشد)سپس او را به محل امنش برسان چرا که آنها گروهی ناآگاهند.

تفسیر:

شدت عمل توأم با نرمش!

در اینجا وظیفه مسلمانان پس از پایان مدت مهلت مشرکان،یعنی چهار ماه بیان شده است،و شدیدترین دستور را در باره آنها صادر می کند و می گوید:

"هنگامی که ماههای حرام پایان گیرد،بت پرستان را هر کجا یافتید به قتل

برسانید"(فَإِذَا انْسَلَخَ،الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ) (۱)سپس می گوید:"آنها را بگیرید و اسیر کنید"(وَ خُذُوهُمْ).

"و آنها را در حلقه محاصره قرار دهید"(وَ احْصُرُوهُمْ).

"و در کمین آنها در هر نقطه ای بنشینید و راهها را بر آنها ببندید" (وَ اقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ) (۲)در اینجا چهار دستور خشن در مورد آنها دیده می شود:"بستن راهها،محاصره کردن،اسیر ساختن،و بالآخره کشتن"و ظاهر این است که چهار موضوع به صورت یک امر تخییری نیست،بلکه با در نظر گرفتن شرایط محیط و زمان و مکان و اشخاص مورد نظر،باید هر یک از این امور که مناسب تشخیص داده شود،عملی گردد.اگر تنها با اسارت و محاصره کردن و بستن راه بر آنها در فشار کافی قرار گیرند از این راه باید وارد شد.

و اگر چاره ای جز قتل نبود کشتن آنها مجاز است.

این شدت عمل به خاطر آن است که برنامه اسلام ریشه کن ساختن بت پرستی از روی کره زمین بوده،و همانطور که سابقا نیز اشاره کرده ایم،مساله آزادی مذهبی،یعنی ترک اجبار پیروان مذاهب دیگر برای پذیرش اسلام،منحصر به ادیان آسمانی و اهل کتاب مانند یهود و نصاری است،و شامل بت پرستان نمی شود، زیرا بت پرستی مذهب و آئین نیست که محترم شمرده شود،بلکه انحطاط و خرافه و انحراف و بیماری است که به هر حال و به هر قیمت باید ریشه کن گردد.

ولی این شدت و خشونت نه به مفهوم این است که راه بازگشت به روی آنها بسته شده باشد،بلکه در هر حال و در هر لحظه بخواهند می توانند جهت خود را تغییر دهند،لذا بلافاصله اضافه می کند:"اگر آنها توبه کنند و به سوی حق

۱- ۱) -"انسلخ"از ماده"انسلاخ"به معنی بیرون رفتن است،و اصل آن از "سلخ الشاه"یعنی پوست گوسفند را کند گرفته شده است.

۲- ۲) -"مرصد"از ماده"رصد"به معنی راه و یا کمینگاه است.

باز گردند و نماز را بر پا دارند و زکاه را ادا کنند،آنها را رها سازید"و مزاحمشان نشوید.(فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاهَ وَ آتَوُا الزَّکاهَ فَخَلُّوا سَبِیلَهُمْ).

و در این صورت با سایر مسلمانان کمترین تفاوتی را ندارند و در همه احکام و حقوق با آنها شریکند.

"زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است"،و کسی را که به سوی او باز گردد، از در خود نمی راند(إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ).
***سپس این موضوع را در آیه بعد با دستور دیگری تکمیل می کند تا تردیدی باقی نماند که هدف اسلام از این دستور تعمیم توحید و آئین حق و عدالت است، نه استعمار و استثمار و قبضه کردن اموال یا سرزمین های دیگران،و می گوید:

"اگر یکی از بت پرستان از تو در خواست پناهندگی کند به او پناه ده تا سخن خدا را بشنود"(وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ اسْتَجارَکَ فَأَجِرْهُ حَتّی یَسْمَعَ کَلامَ اللّهِ).

یعنی در نهایت آرامش با او رفتار کن، و مجال اندیشه و تفکر را به آنها بده تا آزادانه به بررسی محتوای دعوت تو بپردازند،و اگر نور هدایت بر دل آنها تابید آن را بپذیرند.بعد اضافه می کند که"او را پس از پایان مدت مطالعه به جایگاه امن و امانش برسان"تا کسی در اثناء راه مزاحم او نگردد.(ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ).

و سرانجام علت این دستور سازنده را چنین بیان می کند که:"این بخاطر آن است که آنها قومی بی اطلاع و ناآگاهند"(ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْلَمُونَ).

بنا بر این اگر درهای کسب آگاهی به روی آنها باز گردد،این امید میرود که از بت پرستی که زائیده جهل و نادانی است خارج شوند،و به راه توحید و خدا که مولود علم و دانش است گام بگذارند.

در منابع شیعه و اهل سنت نقل شده که یکی از بت پرستان پس از الغای

پیمان آنها،به علی ع گفت:ای فرزند ابو طالب اگر کسی از ما بعد از گذشتن این چهار ماه بخواهد پیامبر را ملاقات کند و مسائلی را با او در میان بگذارد و یا سخن خدا را بشنود،آیا در امنیت خواهد بود؟! علی ع فرمود آری،زیرا خداوند فرموده" وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجارَكَ فَأَجِرْهُ ..." (۱)و به این ترتیب سختگیری فوق العاده ای که از آیه اول استفاده می شود، با نرمشی که در آیه دوم به کار رفته،تعدیل می گردد،و راه و رسم تربیت همین است که همیشه شدت عمل را با نرمش بیامیزند و از آن معجونی شفا بخش بسازند.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد.

اشاره

۱-منظور از"اشهر حرم"در اینجا چیست؟

گرچه مفسران در این باره بسیار صحبت کرده اند ولی با توجه به آیات گذشته ظاهر این است که منظور از آن،همان چهار ماه مهلت است که برای مشرکان مقرر گردیده که آغاز آن روز دهم ذی الحجه سال نهم هجری و پایان آن روز دهم ماه ربیع الثانی سال بعد بود،و این تفسیر را بسیاری از محققان پذیرفته اند، و مهم تر اینکه در روایات متعددی نیز به آن تصریح شده است (۲).

۲-آیا نماز و زکات شرط قبول اسلام است؟

از آیات فوق در بدو نظر چنین استفاده می شود که برای قبول توبه بت پرستان،

۱- ۱) -تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۱۰۶ و تفسیر فخر رازی جلد ۱۵ صفحه ۲۲۶.

۲- ۲) -در تفسیر نور الثقلین جلد ۲ ذیل آیه مورد بحث چند حدیث در این زمینه نقل شده است.

اداء نماز و زکاه نیز لازم است،و به همین دلیل بعضی از فقهای اهل سنت ترک نماز و زکاه را دلیل بر کفر گرفته اند.

ولی حق این است که منظور از ذکر این دو دستور بزرگ اسلامی آن است که در تمام مواردی که ادعای اسلام مشکوک به نظر برسد-همان گونه که در مورد بت پرستان آن روز غالبا چنین بود-انجام این دو وظیفه بزرگ اسلامی را به عنوان نشانه برای اسلام آنها قرار دهند.

و یا اینکه منظور این است که آنها نماز و زکات را به عنوان دو قانون الهی بپذیرند و به آن گردن نهند،و به رسمیت بشناسند،هر چند از نظر عمل در کار آنها قصوری باشد،زیرا دلائل فراوانی داریم که تنها با ترک نماز و یا زکات انسان در صف کفار قرار نمی گیرد،هر چند اسلام او بسیار ناقص است.

البته اگر ترک زکات به عنوان قیام بر ضد حکومت اسلامی باشد،سبب کفر خواهد بود،ولی این بحث دیگری است که ارتباط به موضوع ما ندارد.

***

۳-ایمان زائیده علم است

از آیات فوق این نکته نیز استفاده می شود که عامل مهم بی ایمانی جهل است و سرچشمه اصلی ایمان علم و آگاهی است،لذا برای ارشاد و هدایت مردم باید امکانات کافی برای مطالعه و اندیشه در اختیار آنها گذارد تا بتوانند راه حق را پیدا کنند نه اینکه کورکورانه و یا از روی تقلید اسلام را پذیرا شوند.

[سوره التوبه (۹): آیات ۷ تا ۱۰]

اشاره

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اَللّٰهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ إِلاَّ اَلَّذِينَ عٰاهَدْتُمْ عِنْدَ اَلْمَسْجِدِ اَلْحَرٰامِ فَمَا اِسْتَقٰامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اَللّٰهَ يُحِبُّ اَلْمُتَّقِينَ (٧) كَيْفَ وَ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لاٰ يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلاًّ وَ لاٰ ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوٰاهِهِمْ وَ تَأْبىٰ قُلُوبُهُمْ وَ أَكْثَرُهُمْ فٰاسِقُونَ (٨) اِشْتَرَوْا بِآيٰاتِ اَللّٰهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سٰاءَ مٰا كٰانُوا يَعْمَلُونَ (٩) لاٰ يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَ لاٰ ذِمَّةً وَ أُولٰئِكَ هُمُ اَلْمُعْتَدُونَ (١٠)

ترجمه:

۷-چگونه برای مشرکان پیمانی نزد خدا و رسول او خواهد بود(در حالی که آنها همواره آماده شکستن پیمانشان هستند)مگر کسانی که با آنها نزد مسجد الحرام پیمان بستید(این گروه که پیمان خود را محترم شمردند)ما دام که در برابر شما وفادار باشند شما نیز وفاداری کنید که خداوند پرهیزکاران را دوست دارد.

۸-چگونه(پیمانشان ارزش دارد)در حالی که اگر بر شما غالب شوند نه ملاحظه خویشاوندی با شما را می کنند و نه پیمان را،شما را با زبان خود خشنود می کنند ولی دلهای آنها ابا دارد و اکثر آنها نافرمانبردارند.

۹-آنها آیات خدا را به بهای کمی فروختند و(مردم را)از راه او باز داشتند،آنها اعمال بدی انجام می دادند.

۱۰-(نه تنها در باره شما)در باره هیچ فرد با ایمانی رعایت خویشاوندی و پیمان را نمی کنند و آنها تجاوز کارانند.

تفسیر:

تجاوزکاران پیمان شکن!

همانگونه که در آیات قبل دیدیم اسلام پیمانهای مشرکان و بت پرستان را-مگر گروه خاصی-لغو کرد،تنها چهار ماه به آنها مهلت داد تا تصمیم خود را بگیرند،در آیات مورد بحث دلیل و علت این کار را بیان می کند،نخست به صورت استفهام انکاری می گوید:

"چگونه ممکن است مشرکان عهد و پیمانی نزد خدا و نزد پیامبرش داشته باشند"؟!(کَیْفَ یَکُونُ لِلْمُشْرِکِینَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَ عِنْدَ رَسُولِهِ).

یعنی اینها با این اعمال و اینهمه کارهای خلافشان نباید انتظار داشته باشند که پیامبر ص بطور یک جانبه به پیمانهای آنها وفادار باشد.

بعد بلافاصله یک گروه را که در اعمال خلاف و پیمان شکنی با سایر مشرکان شریک نبودند استثنا کرده می گوید:"مگر کسانی که با آنها نزد مسجد الحرام پیمان بستید"(إِلاَّ الَّذِینَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ).

"این گروه ما دام که به پیمانشان در برابر شما وفادار باشند شما هم وفادار بمانید"(فَمَا اسْتَقامُوا لَکُمْ فَاسْتَقِیمُوا لَهُمْ).

"زیرا خداوند پرهیزکاران و آنها که از هر گونه پیمان شکنی اجتناب می ورزند دوست دارد"(إِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ). ***در آیه بعد همین موضوع با صراحت و تاکید بیشتری بیان شده است،و باز بصورت استفهام انکاری می گوید:"چگونه ممکن است عهد و پیمان آنها را محترم شمرد در حالی که اگر آنها بر شما غالب شوند هیچگاه نه مراعات

خویشاوندی با شما را می کنند و نه پیمان را"(کَیْفَ وَ إِنْ یَظْهَرُوا عَلَیْکَمْ لاٰ یَرْقُبُوا فِیکَمْ إِلاًّ وَ لاٰ ذِمَّةً).

"ال"به معنی خویشاوندی است و بعضـی آن را به معنی عهد و پیمان دانسته اند،در صورت اول منظور این است که قریش اگر چه خویشاونـد پیـامبر و گروهی از مسـلمانان بودنـد ولی هنگامی که خودشان کمترین اعتنایی به این موضوع نداشـته باشـند و احترام خویشاونـدی را رعایت ننماینـد،چگونه انتظار دارند پیامبر ص و مسـلمانان در مورد آنها رعایت کنند.و در صورت دوم تاکیدی برای"ذمه"که آنهم به معنی عهد و پیمان است محسوب می شود.

راغـب در کتـاب"مفردات"ریشـه ایـن کلمـه را از"الیـل"بـه معنی درخشـندگی می دانـد چـه اینکـه پیمانهـای محکـم و خویشاوندیهای نزدیک دارای درخشندگی خاصی هستند.

بعد قرآن اضافه می کند که هیچگاه فریب سخنان دلنشین و الفاظ به ظاهر زیبای آنها را نخورید زیرا:"آنها می خواهند شما را با دهان خود راضی کنند، ولی دلهای آنها از این موضوع ابا دارد"(یُرْضُونَکُمْ بِأَفْوٰاهِهِمْ وَ تَأْبیٰ قُلُوبُهُمْ).

دلهـای آنها از کینه و انتقام جویی و قساوت و سـنگدلی و بی اعتنایی به عهـد و پیمان و رابطه خویشاونـدی پر است،اگر چه با زبان خود اظهار دوستی و مودت کنند.

و در پایـان آیه اشاره به ریشه اصـلی این موضوع کرده می گویـد:"و بیشتر آنها فاسق و نافرمانبردارنـد"(وَ أَکْثَرُهُمْ فٰاسِقُونَ). ***در آیه بعد یکی از نشانه های فسق و نافرمانبرداری آنها را چنین توضـیح می دهد:"آنها آیات خدا را با بهای کمی معامله کردند،و به خاطر منافع زود گذر مادی و ناچیز خود،مردم را از راه خدا باز داشتند(اِشْتَرَوْا بِآیٰاتِ اللّهِ

ثَمَناً قَلِیلاً فَصَدُّوا عَنْ سَبِیلِهِ

).

در روایتی چنین آمده که"ابو سفیان"غذایی ترتیب داد و جمعی از مردم را به مهمانی فرا خواند تا از این طریق عداوت آنها را در برابر پیامبر اسلام ص برانگیزد.

بعضی از مفسران آیه فوق را اشاره به این داستان دانسته اند،ولی ظاهر این است که آیه مفهوم وسیعی دارد که این ماجرا و سایر ماجراهای بت پرستان را شامل می شود که برای حفظ منافع مادی و زودگذر خویش از آیات خدا چشم پوشیدند.

بعد می گوید:"چه عمل بدی آنها انجام می دادند"(إِنَّهُمْ ساءَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ).

هم خود را از سعادت و هدایت و خوشبختی محروم می ساختند،و هم سد راه دیگران می شدند،و چه عملی از این بدتر که انسان هم بار گناه خویش را بر دوش کشد و هم بار گناه دیگران را. ***در آخرین آیه مورد بحث بار دیگر گفتار سابق را تاکید می کند که:

"این مشرکان اگر دستشان برسد،در باره هیچ فرد با ایمانی کمترین ملاحظه خویشاوندی و عهد و پیمان را نخواهند کرد"(لا یَرْقُبُونَ فِی مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَ لا ذِمَّةً).

"چرا که اینها اصولا مردمی تجاوزکارند".(وَ أُولئِکَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ).

نه تنها در باره شما،در مورد هر کس که توانایی داشته باشند دست به تجاوز می زنند.

گرچه مضمون آیه فوق بحثی را که در آیات گذشته آمده تاکید می کند، ولی تفاوت و اضافه ای نسبت به آن دارد،و آن اینکه در آیات گذشته سخن از یاران پیامبر ص و مسلمانانی بود که در گرد او بودند،ولی در این آیه سخن

از هر فرد با ایمانی است،یعنی شما در نظر آنها خصوصیتی ندارید،بلکه هر کس که مؤمن باشد و پیرو آئین توحید،اینها با او سر دشمنی دارند،و ملاحظه هیچ چیز را نمی کنند،پس اینها در واقع دشمن ایمان و حقند.این نظیر همان چیزی است که قرآن در باره بعضی اقوام پیشین می گوید:" وَ مٰا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلاّٰ أَنْ یُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ :"آنها تنها به خاطر این مؤمنان را تحت شکنجه قرار می دادند که به خداوند عزیز و حمید ایمان داشتند".

(سوره بروج آیه ۸) ***

در اینجا به دو نکته باید توجه کرد

۱-در اینکه منظور از گروهی که با جمله" إِلاَّ الَّذِینَ عٰاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرٰامِ "استثنا شده اند،کدام گروه بوده اند،در میان مفسران گفتگو است،ولی با توجه به آیات گذشته ظاهر این است که منظور همان قبایلی است که به عهد و پیمانشان وفادار ماندند،یعنی طوایفی مانند"بنو ضمره" و"بنو خزیمه"و مانند آنها.

و در حقیقت این جمله به منزله تاکید نسبت به آیات گذشته است،که مسلمانان باید به هوش باشند که حساب این گروه ها را از پیمان شکنان جدا کنند.

اما اینکه می گوید:"با آنها که نزد مسجد الحرام پیمان بستید"،ممکن است به خاطر این باشد که به هنگام صلح"حدیبیه"که مسلمانان با مشرکان قریش در سرزمین"حدیبیه"در پانزده میلی مکه در سال ششم هجرت پیمان بستند،گروه های دیگری از مشرکان عرب مانند طوایفی که در بالا اشاره شد، به این پیمان ملحق شدند،و با مسلمانان پیمان ترک مخاصمه بستند،ولی مشرکان قریش پیمان خود را شکستند و سپس در سال هشتم در جریان فتح مکه اسلام

اختیار کردند،اما گروه های وابسته مسلمان نشدند و پیمان را هم نشکستند.

و از آنجا که سرزمین مکه منطقه وسیعی(تا حدود ۴۸ میل)اطراف خود را فرا می گیرد،تمام این مناطق جزء"مسجد الحرام"به شمار می آید چنان که در آیه ۱۹۶ سوره بقره در مورد حج تمتع و احکام آن می خوانیم:" ذٰلِکَ لِمَنْ لَمْ یَکُنْ أَهْلُهُ حٰاضِرِی الْمَسْجِدِ الْحَرٰامِ :این احکام مربوط به کسی است که خانه و خانواده اش نزد مسجد الحرام نباشد"و بر طبق تصریح روایات و فتاوای فقهاء احکام حج تمتع بر کسانی است که فاصله آنها از مکه بیش از ۴۸ میل بوده باشد،بنا بر این هیچ مانعی ندارد که صلح"حدیبیه"که در ۱۵ میلی مکه انجام شده است به عنوان" عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرٰامِ "ذکر شود.

و اما اینکه بعضی از مفسران گفته اند استثنای فوق مربوط به مشرکان قریش است که قرآن مجید پیمان آنها را که در"حدیبیه"بستند محترم شمرده، نادرست به نظر می رسد.

زیرا اولا پیمان شکنی مشرکان قریش قطعی و مسلم بود اگر آنها پیمان شکن نبودند چه کسی پیمان شکن بود؟.

ثانیا صلح"حدیبیه"مربوط به سال ششم هجرت است،در حالی که در سال هشتم پس از فتح مکه مشرکان قریش اسلام را پذیرفتند،بنا بر این آیات فوق که در سال نهم هجرت نازل شده است نمی تواند ناظر به آنها باشد.

***۲-همانگونه که در سابق نیز گفته شد منظور از آیات بالا این نیست که تنها تصمیم آنان بر پیمان شکنی به هنگام رسیدن به قدرت مجوز برای لغو یک جانبه پیمان است،بلکه آنها این طرز فکر خود را بارها عملا نشان داده بودند، که هر موقع دستشان برسد ضربه کاری خود را بدون توجه به پیمان،بر پیکر مسلمانان وارد می سازند،و این مقدار برای لغو پیمان کافی است.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱ تا ۱۵]

اشاره

فَإِنْ تٰابُوا وَ أَقٰامُوا اَلصَّلاٰةَ وَ آتَوُا اَلزَّكٰاةَ فَإِخْوٰانُكُمْ فِي اَلدِّينِ وَ نُفَصِّلُ اَلْآيٰاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۱۱) وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمٰانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقٰاتِلُوا أَئِمَّةَ اَلْكُفْرِ إِنَّهُمْ لاٰ أَيْمٰانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ (۱۲) أَ لاٰ تُقٰاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمٰانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْرٰاجِ اَلرَّسُولِ وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۳) قٰاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اَللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ وَ يُخْزِهِمْ وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ (۱۴) وَ يُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَ يَتُوبُ اَللّٰهُ عَلىٰ مَنْ يَشٰاءُ وَ اَللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۵)

ترجمه:

۱۱-هر گاه توبه کنند و نماز را بر پا دارند و زکات را بپردازند برادر دینی شما هستند و ما آیات خود را برای جمعیتی که می دانند شرح می دهیم.

۱۲-و اگر پیمانهای خود را پس از عهد خویش بشکنند و آئین شما را مورد طعن قرار دهند با پیشوایان کفر پیکار کنید چرا که آنها پیمانی ندارند،شاید دست بردارند.

۱۳-آیا با گروهی که پیمانهای خود را شکستند و تصمیم به اخراج پیامبر گرفتند پیکار نمی کنید؟در حالی که آنها نخستین بار(پیکار با شما را)آغاز کردند آیا از آنها می ترسید؟با اینکه خداوند سزاوارتر است که از او بترسید اگر مؤمن هستید.

ص: ۳۰۲

۱۴-با آنها پیکار کنید که خداوند آنان را به دست شما مجازات می کند و آنها را رسوا می سازد و سینه گروهی از مؤمنان را شفا می بخشد(و بر قلب آنها مرهم می نهد).

۱۵-و خشم دلهای آنها را از میان می برد و خدا توبه هر کس را بخواهد(و شایسته بداند) می پذیرد و خداوند عالم و حکیم است.

تفسیر:

چرا از پیکار با دشمن واهمه دارید؟

یکی از فنون فصاحت و بلاغت آن است که مطالب پر اهمیت را با تعبیرات گوناگون برای تاکید و جا افتادن مطلب تکرار کنند، و از آنجا که مساله ضربه نهایی بر پیکر بت پرستی در محیط اسلام و برچیدن آخرین آثار آن از مسائل بسیار مهم بوده است،بار دیگر قرآن مجید مطالب گذشته را با عبارات تازه ای در آیات فوق بیان می کند،نکات جدیدی نیز در آن وجود دارد که مطلب را از صورت تکرار-و لو تکرار مجاز-خارج می سازد.

نخست می گوید"اگر مشرکان توبه کنند و نماز را بر پا دارند و زکات را بپردازند برادر دینی شما هستند"(فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ).

و در پایان آیه اضافه می کند،"ما آیات خود را برای آنها که آگاهند شرح می دهیم"(وَ نُفَصِّلُ الْآياتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

در آیات گذشته سخن از این بود که اگر توبه کنند وظیفه اسلامی نماز و زکاه را انجام دهند مزاحمشان نشوید(فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ)اما در اینجا میفرماید "برادر دینی شما هستند"،یعنی هیچگونه تفاوتی با سایر مسلمانان از نظر احترام و محبت نخواهند داشت،همانگونه که میان برادران تفاوتی نیست.

ص:۳۰۳

و این برای آماده ساختن روح و فکر و عواطف مشرکان برای پذیرش اسلام مؤثرتر است،که در یک مرحله توصیه به عدم مزاحمت می کند و در مرحله بعد سفارش"حقوق یک برادر"را در مورد آنها می نماید. ***"اما اگر آنها هم چنان به پیمان شکنی خود ادامه دهند،و عهد خود را زیر پا بگذارند،و آئین شما را مورد مذمت قرار داده،و به تبلیغات سوء خود ادامه دهند،شما با پیشوایان این گروه کافر پیکار کنید"(وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَ طَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ).

"چرا که عهد و پیمان آنها کمترین ارزشی ندارد."(إِنَّهُمْ لا أَيْمانَ لَهُمْ).

درست است که آنها با شما پیمان ترک مخاصمه بسته اند،ولی این پیمان با نقض شدن مکرر و آمادگی برای نقض در آینده اصلا اعتبار و ارزشی نخواهد داشت.

"تا با توجه به این شدت عمل و با توجه به این که راه بازگشت به روی آنها باز است،از کار خود پشیمان شوند و دست بردارند"(لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ). ***در آیه بعد برای تحریک مسلمانان و دور ساختن هر گونه سستی و ترس و تردید در این امر حیاتی از روح و فکر آنها،می گوید:"چگونه شما با گروهی پیکار نمی کنید که پیمانهایشان را شکستند،و تصمیم گرفتند پیامبر را از سرزمین خود خارج کنند"(أَ لا تُقاتِلُونَ قَوْماً نَكَثُوا أَيْمانَهُمْ وَ هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ).

شما ابتدا به مبارزه و لغو پیمان نکرده اید که نگران و ناراحت باشید، بلکه"مبارزه و پیمان شکنی در آغاز از آنها شروع شده است"(وَ هُمْ بَدَؤُكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ).

و اگر تردید بعضـی از شـما در پیکار با آنها به خاطر ترس است،این ترس کاملا بیجا است،"آیا شـما از این افراد بی ایمان می ترسـید،در حالی که خداوند سزاوارتر است که از او و از مخالفت فرمانش بترسید،اگر به راستی شما ایمان دارید"(أَ تَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ). ***در آیه بعـد وعـده پیروزی قطعی به مسـلمانان می دهـد و می گوید:"با آنها پیکار کنید که خداوند آنها را به دست شما مجازات می کند"(قٰاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِأَيْدِيكُمْ).

نه فقط مجازات می کند بلکه"خوار و رسواشان می سازد"(وَ يُخْزِهِمْ).

و شما را بر آنها پیروز می گرداند"(وَ يَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ).

و به این ترتیب دلهای گروهی از مؤمنان را که تحت فشار و شـکنجه سـخت این گروه سـنگدل قرار گرفته بودنـد و در این راه قربانیهایی داده بودند شفا می دهد"و بر جراحات قلب آنها از این راه مرهم می نهد"(وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ).

بعضـی از مفسـران گفتـه انـد منظـور از"قـوم مـؤمنین"گروه مؤمنـان طـائفه "بنی خزاعـه"هسـتند کـه جمعی از بـت پرسـتان از طایفه"بنی بکر" ناجوانمردانه بر آنها ریختنـد و غافلگیرشان ساختنـد و بعضـی گفته اند اشاره به گروهی از مردم یمن است که اسلام را پذیرفتند ولی چون به مکه آمدند از طرف بت پرستان مورد آزار و شکنجه واقع شدند.

ولی بعید نیست این عبارت همه کسانی را که به نوعی تحت فشار و شکنجه بت پرستان قرار گرفته بودند و دلهایشان از آنها پر خون بود شامل شود. ***در آیه بعد اضافه می کند که در پرتو پیروزی شما و شکست آنها"خشم

دلهای مؤمنان را فرو می نشاند".(وَ یُذْهِبْ غَیْظَ قُلُوبِهِمْ).

این جمله ممکن است تاکیدی برای جمله سابق(وَ یَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِینَ) بوده باشد و نیز ممکن است با آن متفاوت باشد و جمله گذشته اشاره به این باشد که در پرتو پیروزی اسلام دلهایی که سالها به خاطر اسلام و پیامبر ص می طپید و ناراحت و بیمار بود بهبودی یافت،و جمله دوم اشاره به این است که دلهایی که به خاطر از دست دادن عزیزان و بستگان و تحمل انواع آزارها و شکنجه ها پر از ناراحتی بود آرامش خود را با کشته شدن دشمنان سنگدل باز می یابد.

و در پایان آیه می فرماید"خداوند توبه هر کسی را که بخواهد(و مصلحت بداند)می پذیرد"(وَ یَتُوبُ اللّهُ عَلی مَنْ یَشاءُ).

"و خداوند از نیات توبه کنندگان آگاه است و دستورهایی را که در باره آنها و همچنین پیمان شکنان داده است حکیمانه می باشد"(وَ اللّهُ عَلِیمٌ حَکِیمٌ).

ضمنا جمله های اخیر اشاره به آن است که ممکن است در آینده بعضی از آنها از در توبه در آیند باید توجه داشته باشند که خدا توبه آنها را می پذیرد و و شدت عمل در مقابل آنها جایز نیست و نیز بشارتی است به اینکه چنین افرادی در آینده به سوی مسلمانها خواهند آمد و توفیق الهی به خاطر آمادگی روحیشان شامل حال آنها خواهد شد.

به طور کلی بعضی از مفسران آیات اخیر را از اخبار غیبی قرآن و از نشانه های صدق دعوت پیامبر دانسته اند زیرا آنچه قرآن در آن بیان کرده واقع شده است.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

۱-در اینکه منظور از این گروه چه اشخاصی هستند،باز در میان مفسران گفتگو است،بعضی اشاره به یهود و بعضی به اقوامی که در آینده با مسلمانان

در گیر شدنـد،ماننـد حکومتهای ایران و روم دانسـته اند،و بعضـی اشاره به کفار قریش دانسـته اند،و بعضـی اشاره به پاره ای از افراد که مسلمان شدند و مرتد گشتند.

ولی ظاهر آیات به خوبی گواهی می دهد که موضوع سـخن همان گروه مشرکان و بت پرستانی است که در آن زمان به ظاهر بـا مسـلمانان پیمان ترک مخاصـمه داشـتند،ولی عملا پیمانشان را نقض کرده بودنـد و آنها گروهی از مشـرکان اطراف مکه،یا سایر نقاط حجاز بودند.

اما احتمال اینکه منظور یهود باشد،بسیار بعید است،زیرا تمام بحثهای این آیات پیرامون مشرکان دور می زند.

هم چنین ممکن نیست که منظور از آن طایفه قریش باشد،زیرا قریش و سـر کرده آنها ابو سـفیان در سال هشتم هجرت پس از فتح مکه ظاهرا اسلام را قبول کردند،در حالی که سوره مورد بحث ما در سال نهم نازل شده است.

و نیز این احتمـال که منظور حکومتهـای ایران و روم باشـد،بسـیار از مفهوم آیـات دور است،زیرا آیات سـخن از یک درگیری فعلی می کند،نه درگیریهای آینده و علاوه آنها پیامبر را از وطن خود خارج نکرده بودند.

و نیز احتمال اینکه منظور مرتـدین باشـد فوق العاده بعیـد است زیرا تاریخ گروه نیرومندی از مرتدین را در آن زمان نشان نمی دهـد که مسـلمانان بخواهنـد با آنها پیکار کننـد،و علاوه کلمه"ایمان"(جمع یمین)و هم چنین کلمه "عهـد"ظاهرا بهمان معنی پیمان ترک مخاصمه است نه پذیرش اسلام(دقت کنید).

و اگر می بینیم در بعضی از روایات اسلامی این آیه به آتش افروزان جنگ جمل(ناکثین)و مانند آنها تطبیق شده،نه بخاطر آن است که آیـات در بـاره آنهـا نـازل شـده باشـد،بلکه هـدف این است که روح آیه و حکم آن در مورد "نـاکثین"و گروه های مشابهی که بعدا روی کار خواهند آمد صادق است.

ص :۳۰۷

تنها سؤالی که باقی می ماند این است که اگر منظور همان گروه های بت پرستان پیمان شکن هستند که در آیات گذشته از آنها سخن گفته شد چرا در اینجا تعبیر می کند" وَ إِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ ":"اگر آنها پیمانهای خویش را بشکنند"در حالی که این گروه ها پیمانها را عملا شکسته بودند؟ پاسخ این سؤال آن است که منظور از جمله مزبور این می باشد که اگر آنها به پیمان شکنی خویش ادامه دهند و دست از کار خود برندارند،باید با آنها پیکار کنید،نظیر آنچه در معنی" اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "می گوئیم، که مفهومش این است خدایا ما را هم چنان بر راه راست بدار،و به هدایت ما ادامه ده.

شاهد این سخن آن است که جمله مزبور(إِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ)در مقابل جمله(فَإِنْ تَابُوا ...)قرار گرفته است یعنی از دو حال خارج نیست،یا آنها توبه می کنند و دست از شرک و بت پرستی بر می دارند و به راه خدا می آیند،و یا اینکه هم چنان به راه خویش ادامه می دهند،در صورت اول آنها برادران شما هستند،و در صورت دوم باید با آنان پیکار کنید! ۲-قابل توجه اینکه در آیات فوق نمی گوید با کافران مبارزه کنید،بلکه می گوید با رؤسا و پیشوایانشان به جهاد برخیزید،اشاره به اینکه توده مردم پیرو رؤسا و زعمای خود هستند،هدف گیری شما باید همیشه آنها باشند،باید سرچشمه های گمراهی و ضلالت و ظلم و فساد را ببندید،و ریشه ها را بسوزانید، و تا آنها هستند مبارزه با پیروانشان سودی ندارد،به علاوه این تعبیر یک نوع بلندنگری و علو همت و تشجیع برای مسلمانان محسوب می شود،که طرف اصلی شما آنها هستند،خود را آماده مبارزه با آنان کنید نه افراد کوچکشان! عجیب اینکه بعضی این تعبیر را اشاره به ابو سفیان و مانند او از بزرگان قریش دانسته اند،در حالی که گروهی از آنها در بدر کشته شدند و بقیه(مانند

ابو سفیان)پس از فتح مکه ظاهرا اسلام آوردند،و در موقع نزول آیه در صف مسلمانان جای گرفته بودند،و مبارزه با آنها مفهومی نداشت.

امروز هم این دستور مهم قرآن به قوت خود باقی است،برای از بین بردن ظلم و فساد،استعمار و استثمار باید موضع گیریها در برابر رؤسا و پیشوایان این گروه ها باشد،و پرداختن به افراد عادی بی ثمر است(دقت کنید!).

***۳-تعبیر به" فَإِخْوٰانُکُمْ فِی الدِّینِ "که در آیات بالا آمده است،لطیفترین تعبیری است که می توان در باره مساوات افراد یک جامعه با محکم ترین پیوندهای عاطفی،بیان کرد،زیرا روشن ترین و نزدیک ترین پیوند عاطفی در انسان که از مساوات کامل برخوردار است،پیوند دو برادر است.

ولی افسوس که شکافهای طبقاتی و بتهای قومی و نژادی بار دیگر این اخوت اسلامی را که مایه غبطه همه دشمنان بود از میان برده و برادران دیروز چنان امروز در برابر هم صف کشیده اند که باور ناکردنی است،و گاهی آن چنان از یکدیگر کشتار می کنند که هیچ دشمنی با دشمن خود چنین نمی کند،و این است یکی از اسرار عقب ماندگی امروز ما! ***۴-از جمله" أَ تَخْشَوْنَهُمْ "(آیا از آنها می ترسید؟)اجمالا بر می آید که در میان مسلمانان،جمعی وجود داشت که از این فرمان جهاد واهمه می کرد، یا بخاطر قدرت و قوت دشمن،و یا بخاطر اینکه پیمان شکنی گناه است.

قرآن به آنها صریحا جواب می گوید شما نباید از این انسانهای ضعیف بترسید،بلکه باید از مخالفت فرمان پروردگار ترس داشته باشید،به علاوه ترس از اینکه پیمان شکن باشید نابجا است زیرا آنها در ابتداء مقدمات پیمان شکنی را فراهم ساختند و پیشقدم شدند.

۵-منظور از جمله" هَمُّوا بِإِخْراجِ الرَّسُولِ "ظاهرا اشاره به مساله اخراج پیامبر ص از"مکه"به هنگام هجرت به مدینه است،که نخست قصد آن را داشتند،و بعد قصدشان تغییر یافت،و تبدیل به قتل پیامبر ص شد،ولی پیامبر ص به فرمان خدا در همان شب از مکه خارج گردید،و در هر صورت ذکر این موضوع نه به عنوان نشانه ای از پیمان شکنی آنها است،بلکه به عنوان بازگو کردن یک خاطره دردناک از جنایات بت پرستان می باشد،که هم قریش در آن شرکت داشتند و هم قبایل دیگر،و گر نه پیمان شکنی بت پرستان از طرق دیگر آشکار شده بود.

***۶-از مطالب شگفت آور اینکه بعضی از پیروان مکتب جبریه آیه:

"قاتِلُوهُمْ یُعَذِّبْهُمُ اللّهُ بِأَیْدِیکُمْ "برای مکتب خود استدلال کرده اند،در حالی که اگر ذهن خود را از تعصبها خالی کنیم،آیه فوق کوچکترین دلالتی بر مقصود آنها ندارد،و درست به این می ماند که ما برای انجام کاری سراغ یکی از دوستان خود می رویم،و می گوئیم امیدواریم خداوند با دست تو این کار را اصلاح کند،مفهوم این سخن آن نیست که تو مجبور در انجام این کار هستی بلکه منظور این است خداوند قدرتی در اختیار تو قرار داده و نیت پاکی به تو داده است که با استفاده آن این کار را می توانی با آزادی اراده انجام دهی.

[سوره التوبه (۹): آیه ۱۶]

اشاره

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَ لَمّا يَعْلَمِ اَللّهُ اَلَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اَللّهِ وَ لاٰ رَسُولِهِ وَ لاَ اَلْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَ اَللّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۶)

ترجمه:

۱۶-آیا گمان کردید که(به حال خود)رها می شوید در حالی که هنوز آنها که از شما جهاد کردند و غیر از خدا و رسولش را محرم اسرار خویش انتخاب ننمودند (از دیگران)مشخص نشده اند(باید آزمون شوید و صفوف از هم جدا شود) و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

تفسیر:

در این آیه مسلمانان را از طریق دیگری تشویق به جهاد کرده متوجه مسئولیت سنگین خود در این قسمت می کند که نباید تصور کنید،تنها با ادعای ایمان همه چیز درست خواهد شد،بلکه صدق نیت و درستی گفتار،و واقعیت ایمان شما در مبارزه با دشمنان،آن هم یک مبارزه خالصانه و دور از هر گونه نفاق،روشن می شود.

نخست می گوید:"آیا گمان کردید شما را به حال خودتان رها می سازند؟ و در میدان آزمایش قرار نخواهید گرفت،در حالی که هنوز مجاهدین شما،و هم چنین کسانی که جز خدا و پیامبر ص و مؤمنان محرم اسراری برای خود انتخاب نکرده اند،مشخص نشده اند؟"(أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَ لَمّا يَعْلَمِ اللّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ وَ لَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّهِ وَ لاٰ رَسُولِهِ وَ لاَ الْمُؤْمِنِينَ

ص:۳۱۱

وَلِيجَةً

) (۱)"ولیجه"از ماده"ولوج"به معنی"دخول"است،و به کسی گفته می شود که محرم اسرار و گرداننده کارهای انسان می باشد،و معنی آن تقریبا با معنی"بطانه"یکسان است.

در حقیقت جمله فوق دو مطلب را به مسلمانان گوشزد می کند،و آن اینکه تنها با اظهار ایمان کارها سامان نمی یابد،و شخصیت اشخاص روشن نمی شود، بلکه با دو وسیله آزمایش،مردم آزمون می شوند:

نخست جهاد در راه خدا،و برای محو آثار شرک و بت پرستی و دوم ترک هر گونه رابطه و همکاری با منافقان و دشمنان،که اولی دشمنان خارجی را بیرون می راند و دومی دشمنان داخلی را.

جمله" لَمّا یَعْلَمِ اللّهُ "(در حالی که خدا هنوز ندانسته)که نظیر آن در سایر آیات قرآن نیز دیده می شود،در واقع به معنی"هنوز تحقق نیافته" است(به تعبیر دیگر نفی"علم"به معنی نفی"معلوم"است و این گونه تعبیر معمولا-در موارد تاکید به کار می رود)و گرنه خداوند طبق دلایل عقلی و صریح آیات فراوانی از قرآن از همه چیز آگاه بوده و خواهد بود.

این آیه در حقیقت شبیه نخستین آیه سوره عنکبوت است،آنجا که می گوید:

" أَ حَسِبَ النّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ "(آیا مردم گمان می کنند که آنها را به حال خود رها می سازند و آزمایش نمی شوند؟).

و همانگونه که در تفسیر سوره آل عمران گفتیم آزمایش های الهی برای کشف امر مجهولی نیست،بلکه به معنی پرورش و به منظور شکوفان کردن

۱- ۱) -"ام"حرف عطف است که با آن جمله استفهامی را بر جمله استفهامی دیگر عطف می کنند،و به این ترتیب معنی استفهام را می دهد،منتهی همیشه به دنبال استفهام دیگری قرار گرفته،و در آیه فوق عطف بر جمله" أَ لا تُقاتِلُونَ ..."است که در آیه ۱۳ گذشت.

استعدادها و آشکار ساختن اسرار درون افراد است.

و در پایان آیه به عنوان اخطار و تاکید می فرماید:"خداوند از آنچه انجام می دهید آگاه است"(وَ اللّٰهُ خَبِیرٌ بِمٰا تَعْمَلُونَ).

مبادا کسانی چنین تصور کنند،که خدا از ارتباطهای مخفیانه آنها با منافقین و دشمنان بی خبر است بلکه به خوبی همه را می داند و بر طبق آن با بندگان خود رفتار خواهد کرد.

از طرز بیان آیه چنین بر می آید که در میان مسلمانان آن روز افرادی تازه به محیط اسلام گام گذارده بودند،و آمادگی روحی برای جهاد نداشتند،این سخن در باره آنها است،و گر نه مجاهدان راستین وضع خود را بارها در میدانهای جهاد تا آن روز روشن ساخته بودند.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۷ تا ۱۸]

اشاره

مٰا کٰانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَسٰاجِدَ اَللّٰهِ شٰاهِدِینَ عَلیٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْکُفْرِ أُولٰئِکَ حَبِطَتْ أَعْمٰالُهُمْ وَ فِی اَلنّٰارِ هُمْ خٰالِدُونَ (۱۷) إِنَّمٰا یَعْمُرُ مَسٰاجِدَ اَللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَ اَلْیَوْمِ اَلْآخِرِ وَ أَقٰامَ اَلصَّلاٰةَ وَ آتَی اَلزَّکٰاةَ وَ لَمْ یَخْشَ إِلاَّ اَللّٰهَ فَعَسیٰ أُولٰئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ اَلْمُهْتَدِینَ (۱۸)

ترجمه:

۱۷-مشرکان حق ندارند مساجد خدا را آباد کنند در حالی که به کفر خویش گواهی می دهند آنها اعمالشان نابود(و بی ارزش)شده و در آتش جاودانه خواهند ماند.

۱۸-مساجد الهی را تنها کسی آباد می کند که ایمان به خدا و روز قیامت آورده و نماز را بر پا دارد و زکاه را بپردازد و از چیزی جز خدا نترسد،ممکن است چنین گروهی هدایت یابند.

ص:۳۱۳

تفسیر:

عمران مسجد در صلاحیت همه کس نیست

از جمله موضوعاتی که بعد از لغو پیمان مشرکان و حکم جهاد با آنان ممکن بود برای بعضی مطرح گردد،این بود که چرا ما این گروه عظیم را از خود برانیم و اجازه ندهیم به مسجد الحرام برای مراسم حج قدم بگذارند،در حالی که شرکت آنان در این مراسم از هر نظر مایه آبادی است،هم آبادی بناء مسجد الحرام از طریق کمکهای مهمی که آنها به این کار می کردند،و هم آبادی معنوی از نظر افزایش جمعیت در اطراف خانه خدا!.

آیات فوق به این گونه افکار واهی و بی اساس پاسخ می گوید، و در نخستین آیه تصریح می کند:

"مشرکان حق ندارند مساجد خدا را آباد کنند،با اینکه صریحا به کفر خود گواهی می دهند""مٰا کٰانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَسٰاجِدَ اللّٰهِ شٰاهِدِینَ عَلیٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْکُفْرِ).

گواهی آنها بر کفر خودشان هم از لابلای سخنانشان آشکار است،و هم از لابلای اعمالشان و حتی طرز عبادت و مراسم حجشان نیز گواه این موضوع است.

سپس به دلیل و فلسفه این حکم اشاره کرده می گوید:"اینها به خاطر نداشتن ایمان،اعمالشان نابود می شود و بر باد می رود،و در پیشگاه خدا کمترین وزن و قیمتی ندارد"(أُولٰئِکَ حَبِطَتْ أَعْمٰالُهُمْ).

و به همین دلیل"آنها جاودانه در آتش دوزخ باقی می مانند"(وَ فِی النّٰارِ هُمْ خٰالِدُونَ).

با این حال نه کوشش هایشان برای عمران و آبادی مسجد الحرام یا مانند

ص:۳۱۴

آن ارزشی دارد،و نه انبوه اجتماعشان در اطراف خانه کعبه.

خداوند پاک و منزه است،و خانه او نیز باید پاک و پاکیزه باشد و دستهای آلودگان از خانه خدا و مساجد باید به کلی قطع گردد. ***در آیه بعد برای تکمیل این سخن شرایط آباد کنندگان مساجد و کانونهای پرستش و عبادت را ذکر می کند،و برای آنها پنج شرط مهم بیان می دارد و می گوید:

"تنها کسانی مساجد خدا را آباد می سازند که ایمان به خدا و روز رستاخیز دارند"(إِنَّمٰا یَعْمُرُ مَسٰاجِدَ اللّٰهِ مَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ) این اشاره به شرط اول و دوم است،که جنبه اعتقادی و زیر بنائی دارد و تا آن نباشد هیچ عمل پاک و شایسته و خالصی از انسان سر نمی زند،بلکه اگر ظاهرا هم شایسته باشد،در باطن آلوده به انواع غرض های ناپاک خواهد بود.

بعد به شرطهای سوم و چهارم اشاره کرده،و می گوید:"و نماز را بر پا دارد و زکات را بدهد"(وَ أَقٰامَ الصَّلاٰةَ وَ آتَی الزَّکٰاةَ).

یعنی ایمانش به خدا و روز رستاخیز تنها در مرحله ادعا نباشد،بلکه با اعمال پاکش آن را تایید کند،هم پیوندش با خدا محکم باشد و نماز را به درستی انجام دهد،و هم پیوندش با خلق خدا،و زکاه را بپردازد.

سرانجام به آخرین شرط اشاره کرده،و می گوید"و جز از خدا نترسد." (وَ لَمْ یَخْشَ إِلاَّ اللّٰهَ).

قلبش مملو از عشق به خدا است و تنها احساس مسئولیت در برابر فرمان او می کند،بندگان ضعیف را کوچکتر از آن می شمرد که بتوانند در سرنوشت او و جامعه او و آینده او و پیروزی و پیشرفت او و بالآخره در آبادی کانون عبادت او،تاثیری داشته باشند.

ص :۳۱۵

و در پایان اضافه می کند"این گروه که دارای چنین صفاتی هستند ممکن است هدایت شوند"و به هدف خود برسند و در عمران و آبادی مساجد خدا بکوشند و از نتایج بزرگ آن بهره مند شوند(فَعَسیٰ أُولٰئِکَ أَنْ یَکُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِینَ).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

اشاره

۱-منظور از"عمران"چیست؟

آیا آباد ساختن مساجد به معنی آبادی ساختمان و تاسیسات آن است،یا به معنی اجتماع و شرکت در آن؟بعضی از مفسران تنها یکی از این دو قسمت را در تفسیر"عمران مساجد"در آیه فوق انتخاب کرده اند در حالی که مفهوم این کلمه یک مفهوم وسیع است،و همه این امور را شامل می شود.

مشرکان و بت پرستان نه حق شرکت در مساجد دارند،و نه تعمیر و بنای ساختمان آنها و همه این امور باید به دست مسلمانان انجام پذیرد.

ضمنا از این آیات استفاده می شود که مسلمانان نباید هدایا و کمکهای مشرکان بلکه تمام فرق غیر اسلامی را برای ساختمان مساجد خود بپذیرند، زیرا آیه اول گرچه تنها سخن از مشرکان می گوید،ولی آیه دوم که با کلمه "انما"شروع شده،عمران مساجد را مخصوص مسلمانان می سازد.

و از اینجا روشن می شود که متولیان و پاسداران مساجد نیز باید از میان پاکترین افراد انتخاب شوند،نه اینکه افراد ناپاک و آلوده به خاطر مال و ثروتشان،و یا به خاطر مقام یا نفوذ اجتماعیشان-آن چنان که در بسیاری از نقاط متاسفانه رایج شده-بر این مراکز عبادت و اجتماعات اسلامی گمارده شوند.

بلکه تمام دستهای ناپاک را از تمام این مراکز مقدس باید کوتاه ساخت.

و از آن روز که گروهی از زمامداران جبار و یا ثروتمندان آلوده و گنهکار دست به ساختمان مساجد و مراکز اسلامی زدند،روح و معنویت و برنامه های سازنده

ص:۳۱۶

آنها مسخ شد،و همین است که می بینیم بسیاری از این گونه مساجد شکل مسجد ضرار را به خود گرفته است!.

***

۲-عمل خالص تنها از ایمان سرچشمه می گیرد.

ممکن است بعضی چنین فکر کنند که چه مانعی دارد،از سرمایه های غیر مسلمانان برای عمران و آبادی این مراکز استفاده کنیم؟ اما آنها که چنین می گویند توجه به این نکته اساسی ندارند که اسلام همه جا عمل صالح را میوه درخت ایمان می شمرد،عمل همیشه پرتوی از نیات و عقاید آدمی است،و همیشه شکل و رنگ آن را به خود می گیرد.نیت های ناپاک ممکن نیست عمل پاکی به وجود آورد،و محصول مفیدی از خود نشان دهد، چه اینکه عمل باز تاب نیت است.

***

۳-پاسداران شجاع

جمله" لَمْ يَخْشَ إِلاَّ اللّهَ "(جز از خدا نترسند)نشان می دهد که عمران و آبادی و نگاهداری مساجد جز در سایه شهامت و شجاعت ممکن نیست،هنگامی این مراکز مقدس اسلامی به صورت کانونهای انسان سازی و کلاسهای عالی تربیت در می آید،که بنیانگذاران و پاسدارانی شجاع داشته باشد،آنها که از هیچ کس جز خدا نترسند،و تحت تاثیر هیچ مقام و قدرتی قرار نگیرند،و برنامه ای جز برنامه های الهی در آن پیاده نکنند.

***

۴-آیا تنها مسجد الحرام منظور است؟

بعضی از مفسران آیات فوق را مخصوص"مسجد الحرام"دانسته اند،در

حالی که الفاظ آیه عام است،و هیچ گونه دلیلی بر این تخصیص نیست،هر چند "مسجد الحرام"که بزرگترین مسجد اسلامی است در ردیف اول قرار گرفته، و در آن روز که آیات نازل شد،بیشتر آن مسجد در نظر بود،ولی این دلیل تخصیص مفهوم آیات نمی شود.

***

۵-اهمیت بنای مساجد

در باره اهمیت بنای مسجد احادیث فراوانی از طرق اهل بیت و اهل سنت رسیده است که اهمیت فوق العاده این کار را نشان می دهد.

از پیامبر ص چنین نقل شده که فرمود:"

من بنی مسجدا و لو کمفحص قطاه بنی اللّه له بیتا فی الجنه ":کسی که مسجدی بنا کند هر چند به اندازه لانه مرغی بوده باشد،خداوند خانه ای در بهشت برای او بنا خواهد ساخت". (۱)

و در حدیث دیگری از پیامبر ص نقل شده:"

من اسرج فی مسجد سراجا لم تزل الملائکه و حمله العرش یستغفرون له ما دام فی ذلک المسجد ضوئه ".

"کسی که چراغی در مسجدی برافروزد فرشتگان و حاملان عرش الهی ما دام که نور آن چراغ در مسجد می تابد برای او استغفار می کنند". (۲)

ولی امروز آنچه بیشتر اهمیت دارد،عمران و آبادی معنوی مساجد است، و به تعبیر دیگر بیش از آنچه به ساختن مسجد اهمیت می دهیم باید به ساختن افرادی که اهل مسجد و پاسداران مسجد و حافظان آنند اهمیت بدهیم.

مسجد باید کانونی باشد برای هر گونه حرکت جنبش و سازنده اسلامی در زمینه آگاهی و بیداری مردم،و پاکسازی محیط،و آماده ساختن مسلمانان

ص:۳۱۸

۱- ۱) -این حدیث در کتاب وسایل باب ۸ از ابواب احکام مساجد و هم چنین در تفسیر المنار جلد ۱۰ صفحه ۲۱۳ از ابن عباس نقل شده است.

۲- ۲) -کتاب محاسن صفحه ۵۷ بنا به نقل کتاب کنز العرفان جلد ۱-صفحه ۱۰۸

برای دفاع از میراثهای اسلام!.

مخصوصا باید توجه داشت،مسجد مرکزی برای جوانان با ایمان گردد، نه اینکه تنها مرکز بازنشستگان و از کار افتادگان شود.مسجد باید کانونی برای فعال ترین قشرهای اجتماع باشد،نه مرکز افراد بیکاره و بی حال و خواب آلوده ها!.

ص :۳۱۹

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۹ تا ۲۲]

اشاره

أَ جَعَلْتُمْ سِقٰايَةَ اَلْحٰاجِّ وَ عِمٰارَةَ اَلْمَسْجِدِ اَلْحَرٰامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللّٰهِ وَ اَلْيَوْمِ اَلْآخِرِ وَ جٰاهَدَ فِى سَبِيلِ اَللّٰهِ لاٰ يَسْتَوُونَ عِنْدَ اَللّٰهِ وَ اَللّٰهُ لاٰ يَهْدِى اَلْقَوْمَ اَلظّٰالِمِينَ (١٩) اَلَّذِينَ آمَنُوا وَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا فِى سَبِيلِ اَللّٰهِ بِأَمْوٰالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اَللّٰهِ وَ أُولٰئِكَ هُمُ اَلْفٰائِزُونَ (٢٠) يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَ رِضْوٰانٍ وَ جَنّٰاتٍ لَهُمْ فِيهٰا نَعِيمٌ مُقِيمٌ (٢١) خٰالِدِينَ فِيهٰا أَبَداً إِنَّ اَللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ (٢٢)

ترجمه:

۱۹-آیا سیراب کردن حجاج و آباد ساختن مسجد الحرام را همانند(عمل)کسی قرار دادید که ایمان به خدا و روز قیامت آورده و در راه او جهاد کرده است، (این هر دو)هرگز نزد خدا مساوی نیستند،و خداوند گروه ظالمان را هدایت نمی کند.

۲۰-آنها که ایمان آوردند و هجرت کردند و با اموال و جانهایشان در راه خدا جهاد نمودند مقامشان نزد خدا برتر است و آنها به موهبت عظیم رسیده اند.

۲۱-پروردگار،آنها را به رحمتی از ناحیه خویش و خشنودی و باغهای بهشتی که در آن نعمتهای جاودانه دارند بشارت می دهد.

۲۲-همواره و تا ابد در این باغها(و در لابلای این نعمتها)خواهند بود زیرا نزد خداوند پاداش عظیم است.

ص: ۳۲۰

شان نزول:

در شان نزول آیات فوق روایات مختلفی در کتب اهل سنت و شیعه نقل شده است،که از میان آنها آنچه صحیح تر بنظر می رسد،ذیلا می آوریم.

دانشمند معروف اهل سنت حاکم"ابو القاسم حسکانی"از"بریده"نقل می کند که"شیبه"و"عباس"هر کدام بر دیگری افتخار می کردند و در این باره مشغول به سخن بودند که علی ع از کنار آنها گذشت،و پرسید به چه چیز افتخار می کنید؟"عباس"گفت امتیازی به من داده شده که احدی ندارد،و آن مساله آب دادن به حجاج خانه خدا است.

"شیبه"گفت من تعمیر کننده مسجد الحرام(و کلید دار خانه کعبه)هستم علی ع گفت:با اینکه از شما حیا می کنم باید بگویم که با این سن کم افتخاری دارم که شما ندارید،آنها پرسیدند کدام افتخار؟!.

فرمود:من با شمشیر جهاد کردم تا شما ایمان به خدا و پیامبر ص آوردید.

"عباس"خشمناک برخاست و دامن کشان به سراغ پیامبر ص آمد(و به عنوان شکایت)گفت:آیا نمی بینی علی چگونه با من سخن می گوید؟ پیامبر ص فرمود:علی را صدا کنید،هنگامی که به خدمت پیامبر ص آمد فرمود چرا این گونه با عمویت(عباس)سخن گفتی؟.

علی ع عرض کرد ای رسول خدا!اگر من او را ناراحت ساختم با بیان حقیقتی بوده است،در برابر گفتار حق هر کس می خواهد ناراحت شود،و هر کس می خواهد خشنود! جبرئیل نازل شد و گفت ای محمد!پروردگارت به تو سلام می فرستد،و می گوید این آیات را بر آنها بخوان" أَ جَعَلْتُمْ سِقایَةَ الْحاجِّ و..."

"آیا سیراب کردن حجاج و عمران مسجد الحرام را هم چون ایمان به خدا و روز رستاخیز و جهاد در راه او قرار دادید،هرگز مساوی نیستند" (۱).

همین روایت،به همین مضمون،یا با تفاوت کمی،در کتابهای فراوانی از اهل سنت نقل شده،مانند تفسیر "طبری"و "ثعلبی"،"اصحاب النزول واحدی"، "تفسیر خازن بغدادی"،"معالم التنزیل"علامه بغوی،"مناقب ابن مغازلی"، "جامع الاصول"ابن اثیر،"تفسیر فخر رازی"و کتابهای دیگر (۲).

بهر حال حدیث فوق از احادیث معروف و مشهوری است که حتی افراد متعصب به آن اعتراف کرده اند و ما پس از اتمام تفسیر این آیات باز در این باره سخن خواهیم گفت.

تفسیر:

مقیاس افتخار و فضیلت

با اینکه آیات شان نزول خاص دارد در عین حال مکمل بحث آیات گذشته است و نظیر آن در قرآن فراوان می باشد.

در نخستین آیه می گوید:"آیا سیراب کردن حاجیان خانه خدا و عمران مسجد الحرام را همانند کار کسی قرار دادید که ایمان به خدا و روز قیامت دارد و در راه خدا جهاد کرده است این دو هیچگاه در نزد خدا یکسان نیستند و خداوند جمعیت ستمکار را هدایت نمی کند"(أَ جَعَلْتُمْ سِقایَةَ الْحاجِّ وَ عِمارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ کَمَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ وَ جاهَدَ فِی سَبِیلِ اللّهِ لا یَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّهِ

۱- ۱) -تفسیر مجمع البیان ذیل آیات مورد بحث.

۲- ۲) -برای توضیح بیشتر در باره این حدیث و مشخصات مدارک آن به کتاب احقاق الحق جلد ۳ صفحه ۱۲۲ تا صفحه ۱۲۷ مراجعه فرمائید.

وَ اللّٰهُ لاٰ يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰالِمِينَ

).

"سقایه"هم مصدر است به معنی آب دادن و هم به معنی"وسیله"و "پیمانه"ای است که با آن آب می دهند(همانگونه که در آیه ۷۰ سوره یوسف آمده است)و هم به معنی ظرف بزرگ یا حوضی است که آب در آن می ریزند، در مسجد الحرام در میان چشمه زمزم و خانه کعبه محلی وجود دارد که به نام "سقایه العباس"معروف است،گویا در آنجا ظرف بزرگی می گذاردند که حاجیان از آن آب بر می داشتند.

از تواریخ چنین بر می آید که قبل از اسلام منصب"سقایه الحاج"در ردیف منصب کلید داری خانه کعبه و از مهم ترین مناصب محسوب می شد.

ضرورت و نیاز شدید حجاج در ایام حج به آب آن هم در آن سرزمین خشک و سوزان و کم آب که غالب ایام سال هوا گرم است به این موضوع(سقایت حاج)اهمیت خاصی می داد،و کسی که سرپرست این مقام بود،از موقعیت ویژه ای طبعا برخوردار می شد چرا که خدمت او به حجاج یک خدمت حیاتی به شمار می رفت.

هم چنین"کلید داری"و عمران و آبادی مسجد الحرام که مقدس ترین و بزرگ ترین کانون مذهبی حتی در زمان جاهلیت محسوب می شد،احترام فوق العاده ای برای شخص یا اشخاصی که متصدی آن بودند،بر می انگیخت.

با همه اینها قرآن مجید می گوید ایمان بخدا و جهاد در راه او و از تمام این کارها برتر و بالاتر است! ***در آیه بعد به عنوان تاکید و توضیح می فرماید"کسانی که ایمان آوردند، و هجرت نمودند،و در راه خدا با مال و جان خود جهاد کردند،اینها در پیشگاه خداوند مقامی برتر و بزرگ تر دارند"(اَلَّذِينَ آمَنُوا وَ هٰاجَرُوا وَ جٰاهَدُوا

ص :۳۲۳

فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَهً عِنْدَ اللّهِ

).

"و اینها به افتخار بزرگی نائل شده اند".(وَ أُولئِکَ هُمُ الْفائِزُونَ) ***در آیه بعد می گوید خداوند سه موهبت بزرگ در برابر این سه کار مهم (ایمان،هجرت و جهاد)به آنها می بخشد:

۱-"آنها را به رحمت گسترده خود بشارت می دهد"و از آن بهره مند می سازد(یُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَهٍ مِنْهُ).

۲-"آنها را از رضامندی و خشنودی خویش بهره مند می کند" (و رضوان).

۳-"باغهایی از بهشت در اختیار آنها می گذارد که نعمت هایش دائمی و همیشگی است".(وَ جَنّاتٍ لَهُمْ فِیها نَعِیمٌ مُقِیمٌ). ***در آیه بعد برای تاکید بیشتر اضافه می کند"جاودانه در آنها تا ابد خواهند ماند"(خالِدِینَ فِیها أَبَداً).

"زیرا نزد خداوند پاداشهای عظیم است"که در برابر اعمال بندگان به آنها می بخشد(إِنَّ اللّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِیمٌ).

***

در اینجا به دو نکته باید توجه داشت.

اشاره

۱-تحریف تاریخ:

همانگونه که در شان نزول آیات فوق خواندیم،مطابق روایتی که در بسیاری از معروفترین کتب اهل سنت نقل شده،این آیات در مورد علی ع و

بیان فضائل او نازل شده هر چند مفهوم آن عام و گسترده است(و بارها گفته ایم شان نزولها مفاهیم آیات را محدود نمی سازد).

ولی از آنجا که بعضی از مفسران اهل سنت تمایل ندارند فضائل چشمگیری برای علی ع اثبات شود با اینکه او را چهارمین پیشوای بزرگ خود می دانند، اما مثل اینکه از این می ترسند که اگر در برابر مدارکی که امتیازات فوق العاده علی ع را اثبات می کند،تسلیم شوند،ممکن است جمعیت شیعه در برابر آنها بپاخیزند و آنها را در تنگنا قرار دهند،که چرا دیگران را بر علی ع مقدم داشتید از این رو بسیار می شود که از واقعیت های تاریخی چشم می پوشند، و تا آنجا که بتوانند به ایراد در این گونه احادیث از نظر سند می پردازند،و اگر جای دست اندازی در سند پیدا نکنند،سعی می کنند به گونه ای دلالت آن را مخدوش سازند،این گونه تعصب ها متاسفانه حتی در عصر ما ادامه دارد و حتی بعضی از دانشمندان روشنفکر آنان از این بر کنار نمانده اند.

فراموش نمی کنم در گفتگویی که با یکی از دانشمندان اهل سنت داشتم، هنگامی که سخن از اینگونه احادیث به میان آمد جمله عجیبی اظهار داشت،او می گفت به عقیده من،شیعه می تواند تمام اصول و فروع مکتب خویش را از "منابع و مدارك و کتابهای ما"اثبات کند،چون به قدر کافی احادیثی که به نفع مکتب شیعه باشد،در کتب ما وجود دارد! ولی برای اینکه خود را از همه این منابع و مدارك یکباره راحت کند، گفت به عقیده من پیشینیان ما افراد خوش باوری بودند و تمام احادیثی را که شنیده اند در کتب خود آورده اند،و ما نمی توانیم آنچه را آنها نوشته اند به سادگی بپذیریم!(البته سخنش شامل کتب صحاح و مسانید معتبر و درجه اول آنان نیز می شد!).

به او گفتم روش محققانه این نیست،که انسان مکتبی را قبلا روی یک

سلسله وراثت ها بپذیرد و بعد هر حدیثی با آن موافق باشد صحیح و هر حدیثی با آن تطبیق نکند از آثار خوش باوری پیشینیان بداند هر چند حدیث معتبری باشد چه خوب است به جای این طرز فکر راه دیگری انتخاب کنید،قبلا- خود را از هر گونه عقیده موروثی خالی سازید،سپس در برابر مدارک منطقی بنشینید، آن گاه انتخاب عقیده کنید!.

خوب ملاحظه می فرمائید چرا و به چه علت احادیث مشهور و معروفی که از مقام والای علی ع خبر می دهد،و برتری او را بر دیگران اثبات می کند، این چنین مورد بی مهری بلکه مورد تهاجم رگبارهای ایرادات قرار گرفته،و گاهی نیز به دست فراموشی سپرده می شود و اصلا سخنی از آن به میان نمی آید، گویی اصلا این همه احادیث وجود خارجی ندارند!! با توجه به آنچه در بالا گفتیم به گفتاری از مفسر معروف نویسنده "المنار"می پردازیم:

او در شان نزول آیات فوق روایت معروف بالا- را به کلی کنار گذارده و روایت دیگری که با محتوای آیات اصلا منطبق نیست،و باید آن را به عنوان یک حدیث مخالف قرآن کنار زد،معتبر دانسته است، و آن حدیثی است که از "نعمان بن بشیر"نقل شده که می گوید:کنار منبر پیامبر ص در میان جمعی از صحابه نشسته بودم،یکی از آنها گفت من بعد از اسلام عملی را بالا-تر از این نمی دانم که حاجیان خانه خدا را سیراب کنم،دیگری گفت عمران مسجد الحرام از هر عملی بالا-تر است،سومی گفت جهاد در راه خدا از آنچه گفتید بهتر می باشد، عمر آنها را از گفتگو کردن نهی کرد،و گفت صدای خود را کنار منبر رسول خدا بلند نکنید-و آن روز،روز جمعه بود-ولی هنگامی که نماز جمعه را خواندم نزد رسول خدا می روم و از او در باره مساله ای که اختلاف کردید سؤال می کنم(بعد

از نماز نزد رسول خدا رفت و سؤال کرد)در این موقع آیات فوق نازل شد. (۱)

در حالی که این روایت از جهات مختلفی با آیات مورد بحث ناسازگار است،و می دانیم هر روایتی که مخالف قرآن بوده باشد باید آن را دور افکند، زیرا:

اولا در آیات فوق مقایسه میان"جهاد"و"سقایه الحاج"و"عمران" مسجد الحرام نشده است بلکه در یک سوی مقایسه"سقایت حاج"و"عمران" مسجد الحرام قرار گرفته،و در سوی دیگر"ایمان به خدا و روز رستاخیز و جهاد"و این نشان می دهد که افرادی آن اعمال را که در دوران جاهلیت انجام داده بودند با ایمان و جهاد مقایسه می کردند،که قرآن صریحا می گوید این دو برابر نیستند،نه مقایسه"جهاد"با"عمران مسجد الحرام"و"سقایه الحاج" (دقت کنید).

ثانیا:جمله" وَ اللّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظّالِمِینَ "نشان می دهد که اعمال گروه اول توأم با ظلم بوده است،و این در صورتی است که در حال شرک واقع شده باشد، چه اینکه قرآن می گوید:" إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ " (۲). و اگر مقایسه میان "ایمان"و"سقایت حاج توأم با ایمان و جهاد"بوده باشد جمله"و اَللّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظّالِمِینَ "مفهومی نخواهد داشت.

ثالثا:آیه دوم مورد بحث که می گوید آن کسانی که ایمان آوردند و هجرت کردند و جهاد نمودند مقام والاتری دارند،مفهومش این است از کسانی که ایمان و هجرت و جهاد نداشتند،برترند،و این با حدیث نعمان سازش ندارد،زیرا گفتگو کنندگان طبق آن حدیث همه از مؤمنان بودند و شاید در مهاجرت و جهاد شرکت داشتند.

۱- ۱) -تفسیر المنار جلد ۱۰ صفحه ۲۱۵

۲- ۲) -سوره لقمان آیه ۱۳

رابعا:در آیات گذشته سخن از اقدام مشرکان به عمران مساجد بود (مٰا کٰانَ لِلْمُشْرِکِینَ أَنْ یَعْمُرُوا مَسٰاجِدَ اللّٰهِ)و آیات مورد بحث که به دنبال آن قرار دارد،همان موضوع را تعقیب می کند،و این نشان می دهد که عمران مسجد الحرام و سقایت حاج در حال شرک موضوع بحث این آیات است و این چیزی است که با روایت نعمان تطبیق نمی کند.

و تنها مطلبی که ممکن است در برابر این استدلالات گفته شود،این است که تعبیر به" أَعْظَمُ دَرَجَةً "نشان می دهد که هر دو طرف"مقایسه"عمل خوبی هستند،اگر چه یکی از دیگری برتر بوده است.

ولی جواب این سخن روشن است،زیرا افعل تفضیل(صفت تفضیلی) غالبا در مواردی به کار می رود که یک طرف مقایسه واجد فضیلت است،و طرف دیگر"صفر"می باشد،مثلا بسیار شده است که می گویند"دیر رسیدن بهتر از هرگز نرسیدن است"،مفهوم این سخن آن نیست که"هرگز به مقصد نرسیدن و تصادف کردن و نابودی"چیز خوبی است،ولی"دیر رسیدن"از آن بهتر است،و یا اینکه در قرآن می خوانیم" وَ الصُّلْحُ خَیْرٌ "(سوره نساء ۱۲۸):

"صلح از جنگ بهتر است"معنی این جمله آن نیست که جنگ چیز خوبی است،و یا اینکه می خوانیم" وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَیْرٌ مِنْ مُشْرِکٍ "(سوره بقره آیه ۲۲۱):

"بنده با ایمان از بت پرست بهتر است" آیا بت پرست خیر و فضیلتی دارد؟و در همین سوره توبه آیه ۱۰۸ می خوانیم:" لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَی التَّقْویٰ مِنْ أَوَّلِ یَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِیهِ ":"مسجدی که اساس آن از روز نخست بر پایه تقوی گذارده شده است(از مسجد ضرار همان مسجدی که منافقان برای ایجاد تفرقه ساخته بودند)برای عبادت شایسته تر است.

با اینکه می دانیم عبادت در مسجد ضرار هیچ گونه شایستگی ندارد و نظیر این تعبیرات در قرآن و کلمات عرب و سایر زبانها فراوان است.

از مجموع آنچه گفته شد،نتیجه می گیریم که روایت"نعمان بن بشیر" چون بر خلاف محتوای قرآن است باید کنار گذارده شود،و آنچه با ظاهر آیات می سازد همان حدیث مشهوری است که در آغاز بحث تحت عنوان شان نزول بیان کردیم،و این فضیلتی است برای پیشوای بزرگ اسلام علی ع.

خداوند همه ما را به پیروی از حق و پیروی از اینگونه پیشوایان ثابت قدم بدارد،و چشم و گوش باز و فکر دور از تعصب و عنایت کند.

***۲-از آیات فوق استفاده می شود که مقام"رضوان"که از بزرگترین مواهب و مقاماتی است که خداوند به مؤمنان و مجاهدان می بخشد،چیزی است غیر از باغهای بهشت و نعمت های جاویدانش و غیر از رحمت گسترده پروردگار (شرح این موضوع به خواست خدا در ذیل آیه ۷۲ همین سوره در تفسیر جمله "و رِضْوانٌ مِنَ اللّهِ أَكْبَرُ "خواهد آمد).

[سوره التوبه (۹): آیات ۲۳ تا ۲۴]

اشاره

يَا أَيُّهَا اَلَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَ إِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اِسْتَحَبُّوا اَلْكُفْرَ عَلَى اَلْإِيمَانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولٰئِكَ هُمُ اَلظَّالِمُونَ (۲۳) قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَ أَبْنَاؤُكُمْ وَ إِخْوَانُكُمْ وَ أَزْوَاجُكُمْ وَ عَشِيرَتُكُمْ وَ أَمْوَالٌ اِقْتَرَفْتُمُوهَا وَ تِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَ مَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اَللّٰهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اَللّٰهُ بِأَمْرِهِ وَ اَللّٰهُ لاَ يَهْدِي اَلْقَوْمَ اَلْفَاسِقِينَ (۲۴)

ترجمه:

۲۳-ای کسانی که ایمان آورده اید هر گاه پدران و برادران شما کفر را بر ایمان ترجیح دهند آنها را ولی(و یار و یاور و تکیه گاه)خود قرار ندهید و کسانی که آنها را ولی خود قرار دهند ستمگرند.

۲۴-بگو اگر پدران و فرزندان و برادران و همسران و طایفه شما و اموالی که به دست آورده اید و تجارتی که از کساد شدنش بیم دارید و مساکن مورد علاقه شما، در نظرتان از خداوند و پیامبرش و جهاد در راهش محبوبتر است در انتظار این باشید که خداوند عذابش را بر شما نازل کند و خداوند جمعیت نافرمانبردار را هدایت نمی کند.

ص: ۳۳۰

تفسیر:

اشاره

همه چیز فدای هدف و برای خدا

آخرین وسوسه و بهانه ای که ممکن بود برای گروهی از مسلمانان در برابر دستور پیکار با بت پرستان پیدا شود-و طبق بعضی از تفاسیر پیدا شد-این بود که آنها فکر می کردند که از یک سو در میان مشرکان و بت پرستان،خویشاوندان و بستگان نزدیک آنها وجود دارند،گاهی پدر مسلمان شده و پسر در شرک باقی مانده،گاهی به عکس پسران راه توحید را پیش گرفته اند و پدران هم چنان در تاریکی شرک باقی مانده اند،و همچنین در مورد برادران و همسران و عشیره و قبیله، اگر بنا شود با همه مشرکان پیکار کنند باید از خویشاوندان و قبیله خود چشم بپوشند!.

از سوی دیگر سرمایه ها و تجارت آنان تا حد زیادی در دست مشرکان بود، با آمد و شد آنها به مکه آن را رونق می بخشیدند.

و از سوی سوم خانه های مرفه و نسبتا آبادی در مکه داشتند که در صورت درگیری با مشرکان ممکن بود به ویرانی بکشد،و یا با تعطیل مراسم حج از طرف مشرکان از ارزش و استفاده بیفتد.

آیات فوق ناظر به حال اینگونه اشخاص است،و با بیان قاطعی به آنها پاسخ صریح می دهد،نخست می گوید:

"ای کسانی که ایمان آورده اید پدران و برادران خود را در صورتی که کفر را بر ایمان مقدم دارند یار و یاور و متحد و ولی خود قرار ندهید"(یٰا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لاٰ تَتَّخِذُوا آبٰاءَکُمْ وَ إِخْوٰانَکُمْ أَوْلِیٰاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْکُفْرَ عَلَی الْإِیمٰانِ)

پس به عنوان تاکید اضافه می کند:"کسانی که از شما آنها را به یاری و دوستی برگزینند ستمکارانند".(وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ مِنْکَمْ فَأُولٰئِکَ هُمُ الظّٰالِمُونَ).

چه ظلمی از این بالاتر که انسان با پیوند دوستی با بیگانگان و دشمنان حق،هم به خویشتن ستم کند و هم به جامعه ای که تعلق به آن دارد،و هم به فرستاده خدا!. ***در آیه بعد به خاطر اهمیت فوق العاده موضوع،همین مطلب با شرح و تاکید و تهدید بیشتری بیان می شود،روی سخن را به پیامبر کرده،می فرماید:

"به آنها بگو اگر پدران،و فرزندان،و برادران،و همسران،و عشیره و قبیله شما،و اموال و سرمایه هایی که جمع آوری کرده اید،و تجارتی که از کساد آن بیم دارید و مساکن مرفهی که در مورد رضایت و علاقه شما است،در نظرتان محبوب تر از خدا و پیامبر او و جهاد در راهش می باشد،در انتظار باشید که مجازات و کیفر شدیدی از ناحیه خدا بر شما نازل گردد"(قُلْ إِنْ کٰانَ آبٰاؤُکُمْ وَ أَبْنٰاؤُکُمْ وَ إِخْوٰانُکُمْ وَ أَزْوٰاجُکُمْ وَ عَشِیرَتُکُمْ وَ أَمْوٰالٌ اقْتَرَفْتُمُوهٰا وَ تِجٰارَةٌ تَخْشَوْنَ کَسٰادَهٰا وَ مَسٰاکِنُ تَرْضَوْنَهٰا أَحَبَّ إِلَیْکُمْ مِنَ اللّٰهِ وَ رَسُولِهِ وَ جِهٰادٍ فِی سَبِیلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰی یَأْتِیَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ).

و از آنجا که ترجیح این امور بر رضای خدا و جهاد یک نوع نافرمانبرداری و فسق آشکار است و دلباختگان زرق و برق زندگی مادی شایستگی هدایت الهی را ندارند در پایان آیه اضافه می کند:"خداوند گروه فاسقان را هدایت نمی کند" (وَ اللّٰهُ لاٰ یَهْدِی الْقَوْمَ الْفٰاسِقِینَ) در تفسیر علی بن ابراهیم قمی چنین نقل شده:"

لما اذن امیر المؤمنین ان لا یدخل المسجد الحرام مشرک بعد ذلک جزعت قریش جزعا شدیدا و قالوا

ذهبت تجارتنا،و ضاعت عیالنا،و خربت دورنا،فانزل اللّه فی ذلک قل (یا محمد) إِنْ کٰانَ آبٰاؤُکُمْ . .. ".

:"هنگامی که امیر مؤمنان علی ع(در مراسم حج)اعلام کرد که بعد از این هیچ مشرکی حق ورود به مسجد الحرام را ندارد فریاد(مؤمنان)قریش برخاست و گفتند تجارت ما از میان رفت،خانواده های ما ضایع شد،و خانه هایمان ویران گشت،آیات فوق نازل شد(و به آنها پاسخ گفت)".

در آیات بالا خطوط اصلی ایمان راستین از ایمان آلوده به شرک و نفاق ترسیم شده است و حد فاصل میان مؤمنان واقعی و افراد ضعیف الایمان مشخص گردیده و با صراحت می گوید که اگر سرمایه های هشتگانه زندگی مادی که چهار قسمت آن مربوط به نزدیکترین خویشاوندان(پدران و فرزندان و برادران و همسران)، و یک قسمت مربوط به گروه اجتماعی و عشیره و قبیله است،و قسمت دیگری مربوط به سرمایه ها و اندوخته ها،و قسمتی مربوط به رونق تجارت و کسب و کار،و سرانجام قسمتی به خانه های مرفه ارتباط دارد،در نظر انسان پرارزشتر و گرانبهاتر از خدا و پیامبر ص و جهاد و اطاعت فرمان او است تا آنجا که حاضر نیست آنها را فدای دین کند،معلوم می شود ایمان واقعی و کامل تحقق نیافته است.

آن روز حقیقت و روح ایمان با تمام ارزشهایش تجلی می کند که در مورد چنین فداکاری و گذشت تردید نداشته باشد.

بعلاوه آنها که آماده چنین گذشتی نیستند در واقع به خویش و جامعه خویش ستم می کنند،و حتی از آنچه می ترسند در آن خواهند افتاد،زیرا ملتی که در گذرگاههای تاریخ و لحظات سرنوشت آماده چنین فداکاریهایی نباشند دیر یا زود مواجه با شکست می شود و همان خویشاوندان و اموال و سرمایه هایی که به خاطر دلبستگی به آن از جهاد چشم پوشیده است به خطر می افتند و در

چنگال دشمن نیست و نابود خواهند شد.

***

در اینجا بدو نکته باید توجه کرد:

۱-آنچه در آیات فوق می خوانیم مفهومش بریدن پیوندهای دوستی و محبت با خویشاوندان و نادیده گرفتن سرمایه های اقتصادی و سوق دادن به ترک عواطف انسانی نیست،بلکه منظور این است که بر سر دوراهیها نباید عشق زن و فرزند و مال و مقام و خانه و خانواده مانع از اجرای حکم خدا و گرایش به جهاد گردد و انسان را از هدف مقدسش باز دارد.

لذا اگر انسان بر سر دو راهی نباشد رعایت هر دو بر او لازم است.

در آیه ۱۵ سوره لقمان در باره پدران و مادران بت پرست می خوانیم:" وَ إِنْ جٰاهَدٰاكَ عَلىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مٰا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلاٰ تُطِعْهُمٰا وَ صٰاحِبْهُمٰا فِي الدُّنْيٰا مَعْرُوفاً ":"اگر آنها به تو اصرار دارند كه چیزی را كه شریك خدا نمی دانی برای او شریك قرار دهی هرگز از آنها اطاعت مكن ولی در زندگی دنیا با آنها به نیكی رفتار كن".

***۲-جمله" فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهِ "یک تفسیر آن همان است كه در بالا گفتیم یعنی تهدیدی است از ناحیه خداوند به كسانی كه منافع مادی خویش را بر رضای خدا مقدم می شمرند و چون این تهدید به صورت سر بسته بیان شده اثر آن بیشتر و وحشت انگیزتر است،و درست به این میماند كه انسان به كسی كه زیر دست او است می گوید اگر از انجام وظیفه ات خودداری كردی من هم كار خود را خواهم كرد.

احتمال دیگری در تفسیر این جمله نیز وجود دارد و آن اینكه:خداوند می گوید"اگر شما حاضر به چنین فداكاری نباشید خداوند فرمان فتح و پیروزی

پیامبرش را از راهی که می داند خواهد داد،و به طریقی که خودش اراده کرده او را یاری می دهد"همانند آنچه در آیه ۵۴ سوره مائده می خوانیم:"یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا مَنْ یَرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِینِهِ فَسَوْفَ یَأْتِی اللّهُ بِقَوْمٍ یُحِبُّهُمْ وَ یُحِبُّونَهُ ..." "ای کسانی که ایمان آورده اید کسی که از شما از دین خود مرتد شود زیانی به خدا نمی رساند،زیرا خداوند به زودی گروهی را برمی انگیزد که هم او آنها را دوست می دارد و هم آنها خدا را".

***

گذشته و امروز در گرو این دستور است:

۳-ممکن است کسانی چنین فکر کنند،آنچه در آیات بالا ـ آمده مخصوص مسلمانان نخستین است و متعلق به تاریخ گذشته،ولی این اشتباه بزرگی است، این آیات نه تنها دیروز بلکه امروز و فردای مسلمانان را در برمی گیرد.

اگر آنها دارای ایمان محکم و آمادگی برای جهاد و فداکاری و در صورت لزوم هجرت نباشند،و منافع مادی خویش را بر رضای خدا مقدم بشمرند،و به- خاطر دلبستگی های زیاد به زن و فرزند و مال و ثروت و تجملات زندگی از فداکاری مضایقه کنند،آینده آنها تاریک است،نه تنها آینده،امروز هم در خطر خواهند بود،و همه میراثهای گذشته و افتخاراتشان از میان خواهد رفت،منابع حیاتیشان به دست دیگران خواهد افتاد،و زندگی برای آنان مفهومی نخواهد داشت،که"زندگی ایمان است و جهاد در سایه ایمان"! آیات فوق به عنوان یک شعار باید به تمام فرزندان و جوانان مسلمانان تعلیم گردد،و روح فداکاری و سلحشوری و ایمان در آنها زنده شود،و بتوانند میراثهای خود را پاسداری کنند.

[سوره التوبه (٩): آيات ٢٥ تا ٢٧]

اشاره

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اَللّٰهُ فِي مَوٰاطِنَ كَثِيرَةٍ وَ يَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَ ضٰاقَتْ عَلَيْكُمُ اَلْأَرْضُ بِمٰا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ (٢٥) ثُمَّ أَنْزَلَ اَللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلىٰ رَسُولِهِ وَ عَلَى اَلْمُؤْمِنِينَ وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهٰا وَ عَذَّبَ اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَ ذٰلِكَ جَزٰاءُ اَلْكٰافِرِينَ (٢٦) ثُمَّ يَتُوبُ اَللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلىٰ مَنْ يَشٰاءُ وَ اَللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢٧)

ترجمه:

٢٥-خداوند شما را در میدانهای زیادی یاری کرد(و بر دشمن پیروز شدید)و در روز حنین(نیز یاری نمود)در آن هنگام که فزونی جمعیتتان شما را به اعجاب آورده بود،ولی هیچ مشکلی را برای شما حل نکرد و زمین با همه وسعتش بر شما تنگ شد سپس پشت(به دشمن)کرده فرار نمودید.

٢٦-سپس خداوند"سکینه"خود را بر رسولش و بر مؤمنان نازل کرد،و لشکرهایی فرستاد که شما نمی دیدید و کافران را مجازات کرد و این است جزای کافران! ٢٧-سپس خداوند-پس از این-توبه هر کس را بخواهد(و شایسته ببیند)می پذیرد و خداوند آمرزنده و مهربان است.

تفسیر:

اشاره

انبوه جمعیت به تنهایی کاری نمی کند

در آیات گذشته دیدیم که خداوند مسلمانان را دعوت به فداکاری همه جانبه در مسیر جهاد و برانداختن ریشه شرک و بت پرستی می کند،و به آنها که عشق

زن و فرزنـد،اقوام و خویشاونـدان،و مال و ثروت آن چنان روحشان را فرا گرفته که حاضـر به فـداکاری و جهاد نیسـتند،شدیدا اخطار می کند.

به دنبـال آن،در آیـات مورد بحث،به مسـاله مهمی اشاره می کنـد که هر رهبری در لحظات حساس بایـد پیروان خود را به آن متوجه سازد،و آن اینکه:

اگر عشق مال و فرزنـد گروهی از افراد ضـعیف الایمان را از جهاد بزرگی که با مشـرکان در پیش داشـتند باز دارد،نباید گروه مؤمنان راستین از این موضوع نگرانی به خود راه دهند،برای اینکه خداوند نه در آن روزهایی که نفراتشان کم بود(مانند میدان جنگ بدر)آنها را تنها گذارد،و نه در آن روز که جمعیتشان چشم پر کن بود(مانند میدان جنگ حنین)،انبوه جمعیت دردی را از آنها دوا کرد،بلکه در هر حال یاری خدا و مددهای او بود که باعث پیروزیشان شد.

لـذا در آیـه نخسـت می گویـد"خداونـد شـما را در مـوارد بسـیاری یـاری کرد" (لَقَـدْ نَصَـرَكُمُ اللّٰهُ فِی مَوَاطِنَ كَثِیرَهٍ) "مواطن"جمع"موطن"به معنی محلی است که انسان برای اقامت دائمی یا موقت انتخاب می کند.ولی یکی از معانی آن میدان های جنگ می باشد به تناسب اینکه جنگجویان مدتی کوتاه یا طولانی در آن اقامت می کنند.

سپس اضافه می کند"و در روز"حنین"شـما را یاری نمود،در آن روز که فزونی جمعیتتان مایه اعجاب شـما بود"(وَ یَوْمَ حُنَیْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ).

تعداد لشـکر اسـلام را در این جنگ دوازده هزار نفر،و بعضـی ده هزار یا هشت هزار نوشـته اند،ولی روایات مشـهور و صـحیح دوازده هزار را تاییـد می کننـد، که در هیچیک از جنگهای اسـلامی تا آن روز این عـدد سابقه نداشت،آن چنان که بعضـی از مسلمانان مغرورانه گفتند:"لن نغلب الیوم"!"هیچگاه با این همه جمعیت امروز شکست نخواهیم خورد".

اما چنان که در شرح غزوه"حنین"به خواست خدا خواهیم گفت،این انبوه جمعیت که گروهی از آنها از افراد تازه مسلمان و ساخته نشده بودند، موجب فرار لشکر و شکست ابتدایی شد،ولی سرانجام لطف خدا آنها را نجات داد.

این شکست ابتدایی چنان بود که قرآن اضافه می کند:"زمین با آن همه وسعتش بر شما تنگ شد"(وَ ضٰاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمٰا رَحُبَتْ).

"سپس پشت به دشمن کرده و فرار نمودید"(ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ).

***در این موقع که سپاه اسلام در اطراف سرزمین حنین پراکنده شده بود، و جز گروه کمی با پیامبر ص باقی نمانده بودند،و پیغمبر ص به خاطر فرار آنها شدیدا نگران و ناراحت بود،"خداوند آرامش و اطمینان خویش را بر پیامبرش و بر مؤمنان فرستاد"(ثُمَّ أَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلىٰ رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ).

"و هم چنین لشکریانی که شما نمی دیدید،برای تقویت و یاریتان فرو فرستاد"(وَ أَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهٰا).

همانگونه که در ذیل آیات مربوط به"غزوه بدر"گفتیم نزول این ارتش نامرئی الهی برای تحکیم و تقویت روح مسلمانان و ایجاد نیروی ثبات و استقامت در جان و دل آنان بود،نه اینکه فرشتگان و نیروهای غیبی در جنگ شرکت کرده باشند (۱).

و در پایان نتیجه نهایی جنگ"حنین"را چنین بیان می کند:"خداوند افراد بی ایمان و بت پرست را کیفر داد"(گروهی کشته و گروهی اسیر و جمعی پا به فرار گذاردند آن چنان که از دسترس ارتش اسلام خارج شدند)

۱- ۱) برای توضیح بیشتر به همین جلد از تفسیر نمونه ذیل آیات ۹ تا ۱۲ سوره انفال مراجعه نمایید.

(وَ عَذَّبَ الَّذِینَ کَفَرُوا).

"و این است کیفر افراد بی ایمان"!(وَ ذٰلِکَ جَزٰاءُ الْکٰافِرِینَ). ***ولی با این حال درهای توبه و بازگشت را به روی اسیران و فرار کنندگان از کفار باز گذارد که اگر مایل باشند به سوی خدا باز گردند و آئین حق را بپذیرند،لذا در آخرین آیه مورد بحث می گوید:"سپس خداوند بعد از این جریان توبه هر کس را بخواهد(و او را شایسته و آماده برای توبه واقعی بداند) می پذیرد"(ثُمَّ یَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِکَ عَلیٰ مَنْ یَشٰاءُ).

جمله"یتوب"که با فعل مضارع ذکر شده و دلالت بر استمرار دارد مفهومش این است که درهای توبه و بازگشت هم چنان به روی آنها باز و گشوده است.

"چرا که خداوند آمرزنده و مهربان است"هیچگاه درهای توبه را به روی کسی نمی بندد،و از رحمت گسترده خود کسی را نومید نمی سازد (وَ اللّٰهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ).

***اکنون که تفسیر آیات به طور فشرده روشن شد،باید به نکات مهمی که در لابلای همین بحث وجود دارد،توجه کرد:

[در اینجا به نکاتی باید توجه کرد]

اشاره

***

1-"غزوه عبرت انگیز حنین"

"حنین"سرزمینی است در نزدیکی شهر طائف و چون این غزوه در آنجا واقع شد به نام غزوه حنین معروف شده،و در قرآن از آن تعبیر به"یوم حنین" شده است نام دیگر آن غزوه"اوطاس"و غزوه"هوازن"است(اوطاس نام

سرزمینی در همان حدود،و هوازن نام یکی از قبائلی است که در آن جنگ با مسلمانان درگیر بودند).

این "غزوه" از آنجا شروع شد که بنا بگفته "ابن اثیر" در کامل طایفه بزرگ "هوازن" هنگامی که از فتح مکه با خبر شدند رئیسشان "مالك بن عوف " آنها را جمع کرد و به آنها گفت ممکن است "محمد" بعد از فتح مکه به جنگ با آنها برخیزد،و آنها گفتند پیش از آنکه او با ما نبرد کند صلاح در این است که ما پیش دستی کنیم.

هنگامی که این خبر به گوش پیامبر ص رسید به مسلمانان دستور داد آماده حرکت به سوی سرزمین هوازن شوند (۱).

گرچه در باره جریان این جنگ و کلیات آن در میان مورخان تقریبا اختلافی نیست ولی در جزئیات آن روایات گوناگونی دیده می شود که کاملا متفق نیستند و ما آنچه را ذیلا به طور فشرده می آوریم طبق روایتی است که مرحوم "طبرسی "در "مجمع البیان "آورده است.

در آخر ماه رمضان یا در ماه شوال سنه هشتم هجرت بود که رؤسای طایفه هوازن نزد مالك بن عوف جمع شدند و اموال و فرزندان و زنان خود را بهمراه آوردند تا به هنگام درگیری با مسلمانان هیچکس فکر فرار در سر نپروراند و به این ترتیب وارد سرزمین "اوطاس "شدند.

پیامبر ص پرچم بزرگ لشکر را بست و به دست علی ع داد و تمام کسانی که برای فتح مکه پرچمدار بخشی از لشکر اسلام بودند بدستور پیامبر با همان پرچم به سوی میدان "حنین "حرکت کردند. پیامبر مطلع شد که "صفوان ابن امیه "مقدار زیادی زره در اختیار دارد به نزد او فرستاد و یک صد زره به عنوان عاریت از او خواست،"صفوان "سؤال کرد براستی عاریه است یا غصب؟پیامبر

۱- ۱) -کامل ابن اثیر جلد ۲ صفحه ۲۶۱

ص فرمود:عاریه ای است که ما آن را تضمین می کنیم و سالم بر می گردانیم "صفوان"یکصد زره به عنوان عاریت به پیامبر ص داد،و خود شخصا با حضرت حرکت کرد.

دو هزار نفر از مسلمانانی که در فتح مکه اسلام را پذیرفته بودند به اضافه ده هزار نفر سربازان اسلام که همراه پیامبر برای فتح مکه آمده بودند که مجموعا دوازده هزار نفر می شدند برای میدان جنگ حرکت کردند.

"مالك بن عوف"که مرد پر جرئت و با شهامتی بود به قبیله خود دستور داد غلافهای شمشیر را بشکنند و در شکافهای کوه و دره های اطراف،و لابلای درختان، بر سر راه سپاه اسلام کمین کنند،و به هنگامی که در تاریکی اول صبح مسلمانان به آنجا رسیدند یکباره به آنان حمله ور شوند و لشکر را در هم بکوبند.

او اضافه کرد:محمد ص با مردان جنگی هنوز روبرو نشده است تا طعم شکست را بچشد!.

هنگامی که پیامبر نماز صبح را با یاران خواند فرمان داد به طرف سرزمین "حنین"سرازیر شدند،در این موقع بود که ناگهان لشکر"هوازن"از هر سو مسلمانان را زیر رگبار تیرهای خود قرار دادند گروهی که در مقدمه لشکر قرار داشتند(و در میان آنها تازه مسلمانان مکه بودند)فرار کردند،و این امر سبب شد که باقیمانده لشکر به وحشت بیفتند و فرار کنند.

خداوند در اینجا آنها را با دشمنان به حال خود واگذارد و موقتا دست از حمایت آنها برداشت زیرا به جمعیت انبوه خود مغرور بودند،و آثار شکست در آنان آشکار گشت.

اما علی ع که پرچمدار لشکر بود با عده کمی در برابر دشمن ایستادند و هم چنان به پیکار ادامه دادند.

ص :۳۴۱

(در این هنگام پیامبر در قلب سپاه قرار داشت).و عباس عموی پیامبر ص و چند نفر دیگر از بنی هاشم که مجموعا از نه نفر تجاوز نمی کردند و دهمین آنها"ایمن"فرزند"ام ایمن"بود اطراف پیامبر ص را گرفتند.

مقدمه سپاه به هنگام فرار و عقب نشینی از کنار پیامبر ص گذشت، پیامبر ص به عباس که صدای بلند و رسایی داشت دستور داد فورا از تپه ای که در آن نزدیکی بود بالا رود و به مسلمانان فریاد زند"یا معشر المهاجرین و الانصار یا اصحاب سوره البقره یا اهل بیعت الشجره الی این تفرون هذا رسول اللّه ص".

"ای گروه مهاجران و انصار!و ای یاران سوره بقره!و ای اهل بیعت شجره!به کجا فرار می کنید؟پیامبر ص این جا است"!.

هنگامی که مسلمانان صدای عباس را شنیدند بازگشتند و گفتند "لبیک،لبیک"مخصوصا انصار در این بازگشت پیش قدم بودند،و حمله سختی از هر جانب به سپاه دشمن کردند،و با یاری پروردگار به پیشروی ادامه دادند،آن چنان که طایفه"هوازن"به طرز وحشتناکی به هر سو پراکنده شدند و پیوسته مسلمانان آنها را تعقیب می کردند.

حدود یکصد نفر از سپاه دشمن کشته شد و اموالشان به غنیمت به دست مسلمانان افتاد و گروهی نیز اسیر شدند" (۱).

و در پایان این نقل تاریخی می خوانیم که پس از پایان جنگ نمایندگان قبیله هوازن خدمت پیامبر آمدند و اسلام را پذیرفتند و پیامبر محبت زیاد به آنها کرد و حتی"مالك بن عوف"رئیس و بزرگ آنها اسلام را پذیرفت،پیامبر ص اموال و اسیرانش را به او بر گرداند،و ریاست مسلمانان قبیله اش را به او واگذار کرد.

۱- ۱) -مجمع البیان جلد ۵ صفحه ۱۷-۱۹

در حقیقت عامل مهم شکست مسلمانان در آغاز کار علاوه بر غروری که به خاطر کثرت جمعیت پیدا کردند وجود دو هزار نفر از افراد تازه مسلمان بود که طبعا جمعی از منافقان،و عده ای برای کسب غنائم جنگی و گروهی بی هدف در میان آنها وجود داشتند،و فرار آنها در بقیه نیز اثر گذاشت.

و عامل پیروزی نهایی،ایستادگی پیامبر ص و علی ع و گروه اندکی از یاران و یادآوری خاطره پیمانهای پیشین و ایمان به خدا و توجه به حمایت خاص او بود.

***

۲-چه کسانی فرار کردند؟

شک نیست که در این میدان اکثریت قریب به اتفاق در آغاز کار فرار کردند،و باقیمانده را طبق روایت فوق ده نفر،و بعضی حتی چهار نفر،و بعضی حد اکثر حدود یکصد نفر نوشته اند.

و از آنجا که طبق بعضی از روایات مشهور خلفای نخستین نیز در جمع فرار کنندگان بودند، بعضی از مفسران اهل سنت سعی دارند که این فرار را یک امر طبیعی معرفی کنند.

نویسنده"المنار"در اینجا می گوید:"به هنگامی که رگبار تیرهای دشمن متوجه مسلمین شد،گروهی که از مکه به سپاه اسلام ملحق شده بودند، و در میان آنها منافقان و افراد ضعیف الایمان و جستجوگران غنیمت قرار داشتند فرار کردند،و پشت به میدان نمودند،باقیمانده لشکر"طبعا"مضطرب و پریشان شد،آنها نیز طبق"عادت"و نه از روی ترس!پا به فرار گذاشتند،و این یک امر طبیعی است،که به هنگام فرار کردن یک گروه بقیه بدون توجه متزلزل می شوند بنا بر این فرار آنها به معنی ترک یاری پیامبر ص و رها کردن

او در دست کفار نبود،که مستحق غضب و خشم خداوند شوند"! (۱)ما شرحی برای این سخن ذکر نمی کنیم و داوری آن را به خوانندگان واگذار می کنیم.

ذکر این جمله نیز لازم است که در"صحیح بخاری"معتبرترین منابع اهل سنت،هنگامی که سخن از هزیمت و فرار مسلمین در این میدان به میان آورده،چنین نقل می کند:

"فاذا عمر بن الخطاب فی الناس،و قلت ما شان الناس،قال امر اللّه، ثم تراجع الناس الی رسول اللّه...":

"ناگهان عمر بن خطاب در میان مردم بود گفتم مردم چه کردند؟گفت:

قضای الهی بود!،سپس مردم به سوی پیامبر ص بازگشتند" (۲).

ولی اگر پیشداوری ها را کنار بگذاریم و قرآن را مورد توجه قرار دهیم می بینیم که گروه بندی در میان فرار کنندگان قائل نشده است،بلکه همه را یکسان مذمت می کند،که پا به فرار گذاشتند.

نمی دانیم چه تفاوتی بین جمله" ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ "که در آیات فوق خواندیم،و جمله دیگری که در آیه ۱۶ سوره انفال گذشت می باشد آنجا که می گوید:" وَ مَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلاّ مُتَحَرِّفاً لِقِتالٍ أَوْ مُتَحَيِّزاً إِلىٰ فِئَةٍ فَقَدْ باءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ":

"هر کس پشت به دشمن کند،به غضب پروردگار گرفتار خواهد شد، مگر کسی که به منظور حمله به دشمن و یا پیوستن به گروهی از سربازان تغییر مکان دهد".

بنا بر این اگر این دو آیه را در کنار هم قرار دهیم ثابت می شود که مسلمانان در آن روز مگر گروه کمی مرتکب خطای بزرگی شدند،منتها بعدا

۱- ۱ و ۲) -تفسیر المنار جلد ۱۰ ص ۲۶۲ و ۲۶۳ و ۲۶۵

-۲

توبه کردند و باز گشتند.

***

۳-ایمان و آرامش

"سکینه"در اصل از ماده"سکون"به معنی یک نوع حالت آرامش و اطمینان است،که هر گونه شک و دودلی و ترس و وحشت را از انسان دور می سازد،و او را در برابر حوادث سخت و پیچیده ثابت قدم می گرداند،"سکینه" با ایمان رابطه نزدیکی دارد،یعنی زائیده ایمان است،افراد با ایمان هنگامی که به یاد قدرت بی پایان خداوند می افتند و لطف و مرحمت او را در نظر می آورند، موجی از امید در دلشان پیدا می شود،و اینکه می بینیم در بعضی از روایات"سکینه" به ایمان تفسیر شده (۱)و در بعضی دیگر به یک"نسیم بهشتی"در شکل و صورت انسان (۲)همه باز گشت به همین معنی می کند.

در قرآن مجید سوره فتح آیه ۴ می خوانیم:" هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ السَّکِینَهَ فِی قُلُوبِ الْمُؤْمِنِینَ لِیَزْدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِمْ ":"او کسی است که سکینه را در دلهای مؤمنان فرو فرستاد،تا ایمانی بر ایمان آنها افزوده شود.

و در هر حال این حالت فوق العاده روانی،موهبتی است الهی و آسمانی که در پرتو آن،انسان مشکل ترین حوادث را در خود هضم می کند،و یک دنیا آرامش و ثبات قدم در درون خویش احساس می نماید.

جالب توجه اینکه قرآن در آیات مورد بحث نمی گوید:" ثُمَّ أَنْزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ علیکم"با اینکه تمام جمله های پیش از آن به صورت خطاب و با ضمیر"کم"ذکر شده است،بلکه می گوید" عَلَی الْمُؤْمِنِینَ "،

۱- ۱) -تفسیر برهان جلد دوم ص ۱۱۴

۲- ۲) -تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۲۰۱

اشاره به اینکه منافقان و آنها که طالبان دنیا در میدان جهاد بودند سهمی از این "سکینه"و آرامش نداشتند،و تنها این موهبت نصیب افراد با ایمان می شود.

و در روایات می خوانیم:این نسیم بهشتی با انبیاء و پیامبران خدا بوده است (۱)به همین دلیل در حوادثی که هر کس در برابر آن کنترل خویش را از دست می دهد آنها روحی آرام و عزمی راسخ،و اراده ای آهنین،و تزلزل ناپذیر داشتند.

نزول"سکینه"بر پیامبر ص در میدان"حنین"-همانگونه که گفتیم-برای رفع اضطرابی بود که از فرار کردن جمعیت به پیامبر ص دست داده بود،و گر نه او در این صحنه چون کوه ثابت و پا بر جا بود،و هم چنین علی ع و گروه کوچکی از مسلمانان! ***۴-در آیات فوق اشاره به نصرت خداوند نسبت به مسلمانان در"مواطن کثیره"(میدانهای بسیار)شده است.

در باره تعداد جنگهایی که پیغمبر ص شخصا در آن مبارزه کرد،یا با مسلمانان بود اما شخصا جنگ نکرد،و هم چنین میدانهایی که سپاه اسلام در مقابل دشمنان قرار گرفت،ولی پیغمبر ص در آن حضور نداشت،در میان مورخان گفتگو بسیار است،ولی از بعضی از روایات که از طرق اهل بیت به ما رسیده استفاده می شود که عدد آنها به هشتاد می رسید.

در کتاب"کافی"نقل شده که یکی از خلفای عباسی نذر کرده بود که اگر از مسمومیت نجات یابد،مال کثیری به فقرا بدهد،هنگامی که بهبودی یافت،فقهایی که اطراف او بودند در باره مبلغ آن اختلاف کردند و هیچکدام مدرک روشنی نداشتند،سرانجام از امام نهم"حضرت محمد بن علی النقی"ع

۱- ۱) -تفسیر برهان جلد ۲ صفحه ۱۱۲

سؤال کرد،فرمود"کثیر""هشتاد"است،وقتی از علت آن سؤال کردند حضرت به آیه فوق اشاره کرد و فرمود ما تعداد میدانهای نبرد اسلام و کفر را که در آن مسلمانان پیروز شدند برشمردیم،عدد آن هشتاد بود. (۱)

**۵-نکته ای که توجه به آن امروز برای مسلمانان نهایت لزوم را دارد، این است که از حوادثی چون حادثه"حنین"تجربه بیندوزند،و بدانند کثرت نفرات و جمعیت انبوهشان هرگز نباید مایه غرورشان گردد،از جمعیت انبوه به تنهایی کاری ساخته نیست،مساله مهم وجود افراد ساخته شده و مؤمن و مصمم است،هر چند گروه کوچکی باشند،همانگونه که یک گروه کوچک سرنوشت جنگ"حنین"را تغییر داد،بعد از آنکه انبوه جمعیت تا آزموده و ساخته نشده مایه هزیمت و شکست شده بودند.

مهم این است که افراد آن چنان با روح ایمان و استقامت و فداکاری پرورش یابند که دلهایشان مرکز"سکینه"الهی گردد،و در برابر سخت ترین طوفانهای زندگی چون کوه پا بر جا و آرام بایستند.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۸]

اشاره

یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا اَلْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلاٰ یَقْرَبُوا اَلْمَسْجِدَ اَلْحَرٰامَ بَعْدَ عٰامِهِمْ هٰذٰا وَ إِنْ خِفْتُمْ عَیْلَةً فَسَوْفَ یُغْنِیکُمُ اَللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شٰاءَ إِنَّ اَللّٰهَ عَلِیمٌ حَکِیمٌ (۲۸)

ترجمه:

۲۸-ای کسانی که ایمان آورده اید مشرکان ناپاکند لذا نباید پس از امسال نزدیک مسجد الحرام شوند و اگر از فقر می ترسید خداوند شما را از فضلش،هر گاه بخواهد، بی نیاز می سازد خداوند دانا و حکیم است.

۱- ۱) -تفسیر نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۱۹۷

تفسیر:

مشرکان حق ورود به مسجد الحرام را ندارند

گفتیم یکی از فرمانهای چهارگانه ای که علی ع در مراسم حج سال نهم هجرت،به مردم مکه ابلاغ کرد این بود که از سال آینده هیچ یک از مشرکان حق ورود به مسجد الحرام و طواف خانه کعبه را ندارد،آیه فوق اشاره به این موضوع و فلسفه آن است.

نخست می گوید:"ای کسانی که ایمان آورده اید مشرکان آلوده و ناپاکند، بنا بر این نباید بعد از امسال نزدیک مسجد الحرام شوند"(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِکُونَ نَجَسٌ فَلاٰ یَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرٰامَ بَعْدَ عٰامِهِمْ هٰذٰا).

آیا این آیه دلیل بر نجس بودن مشرکان به همان مفهوم فقهی است یا نه؟ در میان فقهاء و مفسران گفتگو است،و برای تحقیق معنی آیه لازم است روی کلمه"نجس"قبلا بررسی شود.

"نجس"بر وزن(هوس)معنی مصدری دارد،و به عنوان تاکید و مبالغه به معنی وصفی نیز به کار می رود.

"راغب"در کتاب"مفردات"در باره معنی این کلمه می گوید:"نجاست و نجس" به معنی هر گونه پلیدی است و آن بر دو گونه است،یک نوع پلیدی حسی،و دیگری پلیدی باطنی است.

و"طبرسی"در"مجمع البیان"می گوید:به هر چیزی که طبع انسان از

آن متنفر است "نجس "گفته می شود.

به همین دلیـل این واژه در مـوارد زیـادی به کـار می رود که مفهـوم آن یعنی نجاسـت و آلـودگی ظـاهری وجـود نـدارد،مثلا دردهایی را که دیر درمان می پـذیرد، عرب "نجس "می گوید،اشـخاص پست و شـرور با این کلمه توصـیف می شوند،پیری و فرسودگی بدن را نیز نجس می نامند.

و از اینجـا روشن می شود که بـا توجه به آیه فوق به تنهایی نمی توان قضاوت کرد که اطلاق کلمه "نجس "بر مشـرکان به این خـاطر است که جسم آنها آلوده است،هماننـد آلوده بودن خون و بول و شـراب و یا اینکه به خاطر عقیـده بت پرستی یک نوع آلودگی درونی دارنـد.و به این ترتیب برای اثبات نجاست کفار به این آیه نمی توان اسـتدلال کرد،بلکه بایـد دلائل دیگری را جستجو کنیم.

سپس در پاسخ افراد کوته بینی که اظهار می داشـتند اگر پای مشـرکان از مسـجد الحرام قطع شود،کسب و کار و تجارت ما از رونـق می افتـد،و فقیر و بیچـاره خـواهیم شـد،می گویـد:"و اگر از فقر و احتیـاج می ترسـید،به زودی خداونـد اگر بخواهـد از فضـلش شما را بی نیاز می سازد"(وَ إِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شاءَ) همانگونه که به عالی ترین وجهی بی نیاز ساخت،و با گسترش اسـلام در عصـر پیامبر ص سـیل زائران خانه خـدا به سوی مکه به حرکت در آمد،و این موضوع تا به امروز ادامـه دارد،و مکـه که از نظر جغرافیـایی در منـاسب ترین شـرایط قرار دارد،و در میـان یـک مشت کـوه هـای خشـک و سنگلاخهای بی آب و علف است، به صورت یک شهر بسیار آباد و یک کانون مهم داد و ستد و تجارت درآمده است.

و در پایان آیه اضافه می کند:"خداوند علیم و حکیم است"(إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ).

و هر دستوری می دهد بر طبق حکمت است و از نتایج آینده آن کاملا آگاه

و با خبر می باشد.

[سوره التوبه (۹): آیه ۲۹]

اشاره

قَاتِلُوا اَلَّذِينَ لاٰ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ لاٰ بِالْيَوْمِ اَلْآخِرِ وَ لاٰ يُحَرِّمُونَ مٰا حَرَّمَ اَللّٰهُ وَ رَسُولُهُ وَ لاٰ يَدِينُونَ دِينَ اَلْحَقِّ مِنَ اَلَّذِينَ أُوتُوا اَلْكِتٰابَ حَتّٰى يُعْطُوا اَلْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صٰاغِرُونَ (۲۹)

ترجمه:

۲۹-با کسانی از اهل کتاب که ایمان به خدا،و نه به روز جزا دارند،و نه آنچه را خدا و رسولش تحریم کرده حرام می شمرند،و نه آئین حق را می پذیرند،پیکار کنید،تا زمانی که جزیه را به دست خود با خضوع و تسلیم بپردازند.

تفسیر:

اشاره

وظیفه ما در برابر اهل کتاب

در آیات گذشته سخن از وظیفه مسلمانان در برابر"بت پرستان"بود،آیه مورد بحث و آیات آینده تکلیف مسلمین را با"اهل کتاب"روشن می سازد.

در این آیات در حقیقت اسلام برای آنها یک سلسله احکام حد وسط میان "مسلمین"و"مشرکین"قائل شده است،زیرا اهل کتاب از نظر پیروی از یک دین آسمانی شباهتی با مسلمانان دارند،ولی از جهتی نیز شبیه به مشرکان هستند،به همین دلیل اجازه کشتن آنها را نمی دهد در حالی که این اجازه را در باره بت پرستانی که مقاومت به خرج می دادند،می داد،زیرا برنامه،برنامه ریشه کن ساختن بت پرستی از روی کره زمین بوده است.

ولی در صورتی اجازه کنار آمدن با اهل کتاب را می دهد که آنها حاضر

شوند به صورت یک اقلیت سالم مذهبی با مسلمانان زندگی مسالمت آمیز داشته باشند، اسلام را محترم بشمرند و دست به تحریکات بر ضد مسلمانان و تبلیغات مخالف اسلام نزنند،و یکی دیگر از نشانه های تسلیم آنها در برابر این نوع همزیستی مسالمت آمیز آن است که"جزیه"را که یک نوع مالیات سرانه است، بپذیرند و هر ساله مبلغی مختصر که حدود و شرایط آن در بحثهای آینده به خواست خدا مشخص خواهد شد،تحت این عنوان به حکومت اسلامی بپردازند.

در غیر این صورت اجازه مبارزه و پیکار با آنها را صادر می کند،دلیل این شدت عمل را در لابلای سه جمله در آیه مورد بحث روشن می سازد.

نخست می گوید:"با کسانی که ایمان به خدا و روز قیامت ندارند،پیکار کنید"(قاتِلُوا الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ لا بِالْیَوْمِ الْآخِرِ) اما چگونه اهل کتاب مانند یهود و نصاری ایمان به خدا و روز رستاخیز ندارند،با اینکه به ظاهر می بینیم هم خدا را قبول دارند و هم معاد را،این به خاطر آن است که ایمان آنان آمیخته به خرافات و مطالب بی اساس است.

اما در مورد ایمان به مبدأ و حقیقت توحید"اولا"گروهی از یهود- همانطور که در آیات بعد خواهد آمد-"عزیز"را فرزند خدا می دانستند،و مسیحیان عموما،ایمان به الوهیت مسیح و تثلیث(خدایان سه گانه)دارند.

ثانیا همانگونه که در آیات آینده نیز اشاره شده آنها گرفتار شرک در عبادت بودند،و عملا دانشمندان و پیشوایان مذهبی خود را می پرستیدند، بخشش گناه را که مخصوص خدا است از آنها می خواستند،و احکام الهی را که آنان تحریف کرده بودند به رسمیت می شناختند.

و اما ایمان آنها به معاد،یک ایمان تحریف یافته است،زیرا معاد را چنان که از سخنان آنها استفاده می شود،منحصر به معاد روحانی می دانند.بنا بر این هم ایمانشان به مبدأ مخدوش است و هم به معاد.

ص :۳۵۱

سپس به دومین صفت آنها اشاره می کند که آنها در برابر محرمات الهی تسلیم نیستند،و آنچه را که خدا و پیامبرش تحریم کرده،حرام نمیشمرند(وَ لاٰ یُحَرِّمُونَ مٰا حَرَّمَ اللّٰهُ وَ رَسُولُهُ).

ممکن است منظور از رسول او موسی ع و مسیح ع باشد،زیرا آنها به محرمات آئین خود نیز عملا وفادار نیستند،و بسیاری از اعمالی که در آئین موسی ع یا مسیح ع تحریم شده است مرتکب می شوند،نه تنها مرتکب می شوند،گاهی حکم به حلال بودن آن نیز می کنند!

و ممکن است منظور از"رسوله"پیامبر اسلام ص باشد،یعنی این که فرمان جهاد در برابر آنها داده شده است به خاطر آن است که آنها در برابر آنچه خداوند به وسیله پیامبر اسلام ص تحریم کرده تسلیم نیستند،و مرتکب همه گونه گناه می شوند.

این احتمال نزدیکتر به نظر می رسد و شاهد آن آیه ۳۳ همین سوره است که به زودی تفسیر آن خواهد آمد،آنجا که می گوید:" هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدیٰ وَ دِینِ الْحَقِّ "او کسی است که پیامبرش را با هدایت دین حق فرستاد".

به علاوه کلمه"رسوله"هنگامی که در قرآن به طور مطلق گفته می شود منظور پیامبر اسلام ص است.و از این گذشته اگر منظور پیامبر خودشان بود باید به صورت"مفرد"نگوید بلکه به صورت"تثنیه"یا"جمع"بگوید برای خود رسول یا رسولانی داشته اند،همانگونه که در آیه ۱۳ سوره یونس آمده است " وَ جٰاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّنٰاتِ ".

یعنی"پیامبران آنها دلایل روشن برای آنان آورده اند"(نظیر این تعبیر در آیات دیگری از قرآن نیز دیده می شود).

ممکن است گفته شود در این صورت آیه از قبیل توضیح واضحات خواهد بود،زیرا بدیهی است که غیر مسلمانان همه محرمات آئین اسلام را قبول ندارند.

ولی بایـد توجه داشت که منظور از بیـان این صـفات بیـان علت مجـاز بودن جهـاد در برابر آنها است یعنی به این دلیل جهاد با آنان جایز است که محرمات اسلامی را نپذیرفته و آلوده گناهان زیادی هستند،اگر مقاومت کنند و از صورت یک اقلیت سالم خارج شوند می توان با آنها مبارزه کرد.

بالآخره به سومین صفت آنها اشاره کرده،می گوید:آنها به طور کلی آئین حق را قبول ندارند"(وَ لا یَدِینُونَ دِینَ الْحَقِّ).

باز در مورد این جمله دو احتمال گذشته وجود دارد،ولی ظاهر این است که منظور از"دین حق"همان آئین اسلام است که در چند آیه بعد به آن اشاره شده است.

ذکر این جمله بعد از ذکر عدم اعتقاد آنها به محرمات اسلامی،از قبیل ذکر عام بعد از خاص است،یعنی نخست به آلوده بودن آنها به بسیاری از محرمات اشاره می کنـد،زیرا این آلودگی مخصوصا چشـمگیر است:آلودگی به شـراب، رباخواری،خوردن گوشت خوک،و ارتکاب بسیاری از بی بند و باریهای جنسی که روز به روز در میان آنها بیشتر و گسترده تر می شود.

سپس می گوید اصولا اینها در برابر آئین حق تسـلیم نیستند یعنی ادیان آنها از مسیر اصلی منحرف شده بسیاری از حقایق را به دست فراموشـی سپرده اند و انبوهی از خرافات را به جای آن نشانیده اند،به همین دلیل یا باید انقلاب تکاملی اسلام را بپذیرند و دنیای فکری مـذهبی خود را نوسازی کننـد،و یا حـد اقل به صورت یک اقلیت سالم در کنار مسـلمانها قرار گیرنـد،و شـرائط زندگی مسالمت آمیز را بپذیرند.

پس از ذکر این اوصـاف سه گـانه که در حقیقت مجوز مبـارزه بـا آنهـا است می گویـد:"این حکم در باره آنها است که اهل کتابند"(مِنَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ).

کلمه"من"به اصطلاح در اینجا"بیانیه"است نه"تبعیضیه"و به تعبیر دیگر

قرآن می گوید همه پیروان کتب آسمانی پیشین(متاسفانه)گرفتار این انحرافات مذهبی شده اند و این حکم در باره همه آنها است.

بعد تفاوتی را که آنها با مشرکان و بت پرستان دارند در ضمن یک جمله بیان کرده و می گوید"این مبارزه تا زمانی خواهد بود که"جزیه"را بپردازند در حالی که تسلیم باشند"(حَتّٰی یُعْطُوا الْجِزْیَةَ عَنْ یَدٍ وَ هُمْ صٰاغِرُونَ).

"جزیه"از ماده"جزاء"به معنی مالی است که از غیر مسلمانان که در پناه حکومت اسلامی قرار می گیرند گرفته می شود و این نامگذاری به خاطر آن است که آن را به عنوان"جزاء در برابر حفظ مال و جانشان"به حکومت اسلامی می پردازند.(این مطلبی است که از سخنان راغب در کتاب مفردات استفاده می شود) "صاغر"از ماده"صغر"(بر وزن پسر)به معنی کسی است که به کوچکی راضی شود و منظور از آن در آیه فوق آن است که پرداختن جزیه باید به عنوان خضوع در برابر آئین اسلام و قرآن بوده باشد،و به تعبیر دیگر نشانه ای برای همزیستی مسالمت آمیز و قبول موقعیت یک اقلیت سالم و محترم در برابر اکثریت حاکم بوده باشد.

و اینکه بعضی از مفسران آن را به عنوان تحقیر و توهین و اهانت و سخریه اهل کتاب کرده اند،نه از مفهوم لغوی کلمه استفاده می شود و نه با روح تعلیمات اسلام سازگار است و نه با سایر دستوراتی که در باره طرز رفتار با اقلیتهای مذهبی به ما رسیده است تطبیق می کند.

نکته قابل توجه دیگر اینکه در آیه فوق گر چه در میان شرائط"ذمه" تنها"جزیه"مطرح شده است،ولی تعبیر به" هُمْ صٰاغِرُونَ "یک اشاره اجمالی به سایر شرائط ذمه است،زیرا از آن استفاده می شود که آنها فی المثل در محیط اسلامی دست به تبلیغات بر ضد مسلمانها نزنند،با دشمنان آنها همکاری نکنند،

و در راه پیشرفتهایشان سد و مانعی ایجاد ننمایند،زیرا این امور با روح خضوع و تسلیم و همکاری سازگار نیست.

***

جزیه چیست؟

"جزیه"یک نوع مالیات سرانه اسلامی است که به افراد تعلق می گیرد، نه بر اموال و اراضی،و به تعبیر دیگر"مالیات سرانه سالانه"است.

بعضی معتقدند که ریشه اصلی آن غیر عربی است و از"کزیت"کلمه فارسی باستانی که به معنی مالیاتی است که برای تقویت ارتش اخذ می شود،گرفته شده ولی بسیاری معتقدند که این لغت یک لغت عربی خالص است،و همانگونه که سابقا نقل کردیم از ماده"جزاء"گرفته شده،به مناسبت اینکه،مالیات مزبور جزای امنیتی است که حکومت اسلامی برای اقلیت های مذهبی فراهم می سازد.

"جزیه"قبل از اسلام هم بوده است،بعضی معتقدند نخستین کسی که "جزیه"گرفت انوشیروان پادشاه ساسانی بود،ولی اگر این مطلب را مسلم ندانیم، حد اقل انوشیروان کسی بود که از ملت خود جزیه می گرفت،و از همه کسانی که بیش از بیست سال و کمتر از پنجاه سال داشتند و از کارکنان حکومت نبودند،از هر نفر به تفاوت ۱۲ یا ۸ یا ۶ یا ۴ درهم مالیات سرانه اخذ می کرد.

فلسفه اصلی این مالیات را چنین نوشته اند که دفاع از موجودیت و استقلال و امنیت یک کشور وظیفه همه افراد آن کشور است،بنا بر این هر گاه جمعی عملا برای انجام این وظیفه قیام کنند،و عده ای دیگر به خاطر اشتغال به کسب و کار نتوانند در صف سربازان قرار گیرند وظیفه گروه دوم این است که هزینه جنگجویان و حافظان امنیت را به صورت یک مالیات سرانه در سال بپردازند.

قرائنی در دست داریم که این فلسفه را در مورد جزیه چه قبل از دوران اسلام و چه در دوران اسلامی تایید می کند.

ص :۳۵۵

گروه سنی جزیه دهندگان در عصر انوشیروان که هم اکنون نقل کردیم(ما بین بیست تا پنجاه سال)گواه روشنی بر این مطلب است،زیرا این گروه سنی در حقیقت مربوط به کسانی بوده است که قدرت حمل اسلحه و شرکت در حفظ امنیت و استقلال کشور را داشته اند،ولی به خاطر اشتغال به کسب و کار بجای آن جزیه می پرداختند.

گواه دیگر اینکه در اسلام جزیه بر مسلمانان لازم نیست،زیرا جهاد بر همه واجب است و به هنگام لزوم همگی باید در میدان نبرد در برابر دشمن حاضر شوند،اما چون اقلیتهای مذهبی از شرکت در جهاد معافند بجای آن باید جزیه بپردازند،تا از این طریق در حفظ امنیت کشور اسلامی که در آن آسوده زندگی می کنند سهمی داشته باشند.

و نیز معاف بودن کودکان اقلیت های مذهبی و هم چنین زنان،پیر مردان و نابینایانشان از حکم جزیه دلیل دیگری بر این موضوع است.

از آنچه گفته شد روشن می شود که جزیه تنها یک نوع کمک مالی است، که از طرف اهل کتاب در برابر مسئولیتی که مسلمانان به منظور تامین امنیت جان و مال آنها به عهده می گیرند،پرداخت می گردد.

بنا بر این آنها که جزیه را یک نوع "حق تسخیر"به حساب آورده اند، توجه به روح و فلسفه آن نداشته اند،آنها به این حقیقت توجه نکرده اند که اهل کتاب هنگامی که به صورت اهل ذمه در آیند حکومت اسلامی موظف است آنان را از هر گونه تعرض و آزاری مصونیت بدهد.

و با توجه به اینکه آنها در برابر پرداخت جزیه علاوه بر استفاده از مصونیت و امنیت هیچ گونه تعهدی از نظر شرکت در میدان جنگ و کلیه امور دفاعی و امنیتی بر عهده ندارند،روشن می شود که مسئولیت آنها در برابر حکومت اسلامی به مراتب از مسلمانان کمتر است.

ص :۳۵۶

یعنی آنها با پرداخت مبلغ ناچیزی در سال از تمام مزایای حکومت اسلامی استفاده می کنند،و با مسلمانان برابر می شوند،در حالی که در متن حوادث و در برابر خطرات قرار ندارند.

از جمله دلایل روشنی که این فلسفه را تایید می کند،این است که در عهدنامه هایی که در دوران حکومت اسلامی میان مسلمانان و اهل کتاب در زمینه جزیه منعقد می شد،به این موضوع تصریح گردیده است،که اهل کتاب موظفند جزیه بپردازند،و در برابر،مسلمانان موظفند امنیت آنها را تامین کنند، و حتی اگر دشمنانی از خارج به مقابله و آزار آنها برخیزند،حکومت اسلامی از آنها دفاع خواهد کرد.

این عهد نامه ها فراوان است که به عنوان نمونه یکی را ذیلا می آوریم، و آن عهدنامه ای است که"خالد بن ولید"با مسیحیان اطراف"فرات"منعقد کرد.

متن عهدنامه چنین است:

"هذا کتاب من خالد بن ولید لصلوبا ابن نسطونا و قومه،انی عاهدتکم علی الجزیه و المنعه،فلك الذمه و المنعه،و ما منعناکم فلنا الجزیه و الا فلا،کتب سنه اثنتی عشره فی صفر " (۱).

"این نامه ای است از"خالد بن ولید"به"صلوبا"(بزرگ مسیحیان) و جمعیتش،من با شما پیمان می بندم بر جزیه و دفاع،و در برابر آن شما در حمایت ما قرار دارید و ما دام که ما از شما حمایت می کنیم،حق گرفتن جزیه داریم،و الا حقی نخواهیم داشت،این عهدنامه در سال دوازده هجری در ماه صفر نوشته شد".

جالب اینکه می خوانیم هر گاه در حمایت از آنها کوتاهی می شد،جزیه را

۱- ۱) -نقل از تفسیر المنار جلد ۱۰ صفحه ۲۹۴.

به آنها بازمی گرداندند،و یا اصلا از آنها نمی گرفتند! توجه به این نکته نیز لازم است،که جزیه اندازه مشخصی ندارد،و میزان آن بستگی به توانایی جزیه دهندگان دارد،ولی آنچه از تواریخ اسلامی به دست می آید این است که غالبا مبلغ مختصری در این زمینه قرار داده می شد.و این مبلغ گاهی در حدود یک دینار در سال بیشتر نبود،و حتی گاهی در عهدنامه ها قید می شد که جزیه دهندگان موظفند به مقدار تواناییشان جزیه بپردازند.

***از مجموع آنچه گفته شد ایرادهای گوناگون و سمپاشی هایی که در زمینه این حکم اسلامی می شود،از میان خواهد رفت،و ثابت می شود که این یک حکم عادلانه و منطقی است.

[سوره التوبه (۹): آیات ۳۰ تا ۳۳]

اشاره

وَ قالَتِ اَلْیَهُودُ عُزَیْرٌ اِبْنُ اَللّهِ وَ قالَتِ اَلنَّصاری اَلْمَسِیحُ اِبْنُ اَللّهِ ذلِکَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ یُضاهِؤُنَ قَوْلَ اَلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قاتَلَهُمُ اَللّهُ أَنّی یُؤْفَکُونَ (۳۰) اِتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اَللّهِ وَ اَلْمَسِیحَ اِبْنَ مَرْیَمَ وَ ما أُمِرُوا إِلاّ لِیَعْبُدُوا إِلهاً واحِداً لا إِلهَ إِلاّ هُوَ سُبْحانَهُ عَمّا یُشْرِکُونَ (۳۱) یُرِیدُونَ أَنْ یُطْفِؤُا نُورَ اَللّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ یَأْبَی اَللّهُ إِلاّ أَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ کَرِهَ اَلْکافِرُونَ (۳۲) هُوَ اَلَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ اَلْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی اَلدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ اَلْمُشْرِکُونَ (۳۳)

ترجمه:

۳۰-یهود گفتند:"عزیر"پسر خدا است!و نصاری گفتند مسیح پسر خدا است!این سخنی است که با زبان خود می گویند که همانند گفتار کافران پیشین است،لعنت خدا بر آنها باد،چگونه دروغ می گویند؟! ۳۱-(آنها)دانشمندان و راهبان(تارکان دنیا)را معبودهایی در برابر خدا قرار دادند و(همچنین)مسیح فرزند مریم را،در حالی که جز به عبادت معبود واحدی که هیچ معبودی جز او نیست دستور نداشتند،پاک و منزه است از آنچه شریک وی قرار می دهند.

۳۲-آنها می خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش کنند،ولی خدا جز این نمی خواهد که نور خود را کامل کند هر چند کافران کراهت داشته باشند.

۳۳-او کسی است که رسولش را با هدایت و آئین حق فرستاد تا او را بر همه آئین ها غالب گرداند هر چند مشرکان کراهت داشته باشند.

ص:۳۵۹

تفسیر:

بت پرستی اهل کتاب

در آیات گذشته پس از بحث پیرامون مشرکان و لغو پیمانهای آنها و لزوم بر چیده شدن آئین بت پرستی اشاره به وضع"اهل کتاب"شده بود که آنها نیز تحت شرائطی باید با مسلمانان همزیستی مسالمت آمیز داشته باشند و در غیر این صورت باید با آنها مبارزه کرد.

در آیات مورد بحث وجه شباهت اهل کتاب -مخصوصا یهود و نصاری- را با مشرکان و بت پرستان بیان می کند تا روشن شود که اگر در مورد اهل کتاب نیز تا حدودی سختگیری به عمل آمده به خاطر انحرافشان از توحید و گرایش آنها به نوعی از"شرک در عقیده"و نوعی از"شرک در عبادت"است.

نخست می گوید:"یهود گفتند:"عزیر"پسر خدا است"!(وَ قالَتِ الْیَهُودُ عُزَیْرٌ ابْنُ اللّهِ).

"و مسیحیان نیز گفتند:"مسیح"پسر خدا است"!(وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللّهِ).

"این سخنی است که آنها با زبان می گویند و حقیقتی در آن نهفته نیست" (ذلِکَ قَوْلُهُمْ بِأَفْواهِهِمْ).

"این گفتگوی آنها شبیه گفتار مشرکان پیشین است"(یُضاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ قَبْلُ).

"خداوند آنها را بکشد و به لعن خود گرفتار و از رحمتش دور سازد، چگونه دروغ می گویند و حقائق را تحریف می کنند"(قاتَلَهُمُ اللّهُ أَنّی

ص:۳۶۰

يُؤْفَكُونَ

).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

اشاره

۱-"عزیر"کیست؟

"عزیر"در لغت عرب همان"عزرا"در لغت یهود است،و از آنجا که عرب به هنگامی که نام بیگانه ای را به کار می برد معمولا در آن تغییری ایجاد می کند،مخصوصا گاه برای اظهار محبت آن را به صیغه"تصغیر"در می آورد، "عزرا"را نیز تبدیل به"عزیر"کرده است،همانگونه که نام اصلی"عیسی" که"یسوع"است و"یحیی"که"یوحنا"است پس از نقل به زبان عربی دگرگون شده و به شکل"عیسی"و"یحیی"در آمده است (۱).

به هر حال"عزیر"یا"عزرا"در تاریخ یهود موقعیت خاصی دارد تا آنجا که بعضی اساس ملیت و درخشش تاریخ این جمعیت را به او نسبت می دهند و در واقع او خدمت بزرگی به این آئین کرد،زیرا به هنگامی که در واقعه"بخت النصر" پادشاه"بابل"وضع یهود به وسیله او به کلی درهم ریخته شد،شهرهای آنها به دست سربازان"بخت النصر"افتاد و معبدشان ویران و کتاب آنها تورات سوزانده شد،مردانشان به قتل رسیدند و زنان و کودکانشان اسیر و به بابل انتقال یافتند،و حدود یک قرن در آنجا بودند.

۱- ۱) -منظور از"تصغیر"همانطور که در بحثهای ادبی آمده است این است:برای بیان نوع کوچک چیزی صیغه خاصی از اسم اصلی می سازند مانند"رجل"(مرد)که تصغیر آن(رجیل)(یعنی مرد کوچک)است اما گاهی به کار بردن این کلمه به خاطر کوچکی نیست بلکه برای اظهار محبت به شخص یا چیزی است،همانگونه که انسان نسبت به فرزند خود اظهار محبت می کند.

سپس هنگـامی که"کورش "پادشـاه ایران"بابـل "را فتـح کرد،"عزرا" که یکی از بزرگـان یهود در آن روز بود نزد وی آمـد و برای آنها شفاعت کرد، او موافقت کرد که یهود به شهرهایشان باز گردند و از نو"تورات"نوشته شود.

در این هنگام او طبق آنچه در خاطرش از گفته های پیشینیان یهود باقی مانده بود"تورات"را از نو نوشت.

به همین دلیل یهود او را یکی از نجات دهنـدگان و زنـده کنندگان آئین خویش می دانند و به همین جهت برای او فوق العاده احترام قائلند (۱).

این موضوع سـبب شـد که گروهی از یهود لقب"ابن اللّه"(فرزنـد خـدا) را برای او انتخاب کننـد،هر چنـد از بعضـی از روایات مانند روایت"احتجاج طبرسـی"اسـتفاده می شود که آنها این لقب را به عنوان احترام به"عزیر"اطلاق می کردند،ولی در همان روایت می خوانیم:هنگامی که پیامبر ص از آنها پرسـید:"شما اگر"عزیر"را به خاطر خدمات بزرگش احترام می کنید و به این نام می خوانید پس چرا این نام را بر موسـی ع که بسـیار بیش از"عزیر" به شما خدمت کرده است نمی گذارید؟ آنها از پاسخ فرو ماندند و جوابی برای این سؤال نداشتند (۲).

ولی هر چه بود این نامگذاری در اذهان گروهی از صورت احترام بالاتر رفته بود و آن چنان که روش عوام است آن را طبعا بر مفهوم حقیقی حمل می کردنـد و او را به راستی فرزنـد خـدا می پنداشـتند،زیرا هم آنها را از در بـدری و آوارگی نجات داده بود،و هم به وسیله بازنویسی تورات به آئینشان سر و سامانی بخشید.

البتـه همـه آنهـا چنیـن عقیـده ای را نداشـته انـد،ولی از قرآن اسـتفاده می شـود کـه این طرز فکر در میـان گروهی از آنهـا که مخصوصا در عصر پیامبر ص

۱- ۱) -المیزان جلد ۹ صفحه ۲۵۳ و"المنار"جلد ۱۰ صفحه ۳۲۲.

۲- ۲) -"نور الثقلین"جلد ۲ صفحه ۲۰۵.

می زیسته اند وجود داشت به دلیل اینکه در هیچ تاریخی نقل نشده که آنها با شنیدن آیه فوق این نسبت را انکار و یا سر و صدا به راه انداخته باشند و اگر چنین بود حتما واکنش از خود نشان می دادند.

از آنچه گفتیم پاسخ این سؤال روشن می شود که:امروز در میان یهود چنین عقیده ای وجود ندارد و هیچکس عزیر را پسر خدا نمی داند،با اینحال چرا قرآن چنین نسبتی را به آنها داده است؟ توضیح اینکه:لزومی ندارد همه یهود چنین اعتقادی را داشته باشند، همین قدر مسلم است که در عصر نزول آیات قرآن در میان یهود گروهی با این عقائد وجود داشته اند.به دلیل اینکه هیچگاه نسبت فوق را انکار نکردند و تنها طبق روایات آن را توجیه نمودند و نامگذاری عزیر را به"ابن اللّه"به عنوان یک احترام معرفی کردند که در برابر ایراد پیامبر که چرا این احترام را برای خود موسی قائل نیستید عاجز ماندند.

و به هر حال هر گاه عقیده ای را به قومی نسبت می دهند لزومی ندارد که همه آنها در آن متفق باشند بلکه همین مقدار که عده قابل ملاحظه ای چنین عقیده ای را داشته باشند کافی است.

۲-مسیح فرزند خدا نبود

در مورد مسیحیان جای تردید نیست که آنها"مسیح"را فرزند حقیقی خدا می دانند و این نام را به عنوان احترام و تشریفات بلکه به معنی واقعی بر او اطلاق می کنند و صریحا در کتب خود می گویند که اطلاق این نام بر غیر مسیح به معنی واقعی جائز نیست،و شک نیست که این یکی از بدعتهای نصاری است و همانگونه که در جلد ۴ صفحه ۲۲۰-۲۳۳ گفتیم:مسیح هرگز چنین ادعایی نداشت و او تنها خود را بنده و پیامبر خدا معرفی می کرد،و اصولا معنی ندارد که رابطه پدر و فرزندی که مخصوص جهان ماده و عالم ممکنات است میان

خداوند و کسی بر قرار گردد.

۳-اقتباس این خرافات از دیگران

قرآن مجید در آیه فوق می گوید آنها در این انحرافات شبیه بت پرستان پیشین هستند.

اشاره به اینکه از آنها تقلید کرده اند که بعضی از خدایان را خدای پدر و بعضی را خدای پسر و حتی بعضی را خدای مادر و یا همسر می دانستند. در ریشه عقائد بت پرستان "هند" و "چین" و "مصر" قدیم اینگونه افکار دیده می شود که بعدها به میان یهود و نصاری رخنه کرده است.

در عصر حاضر گروهی از محققان به فکر افتاده اند که مندرجات "عهدین" (تورات و انجیل و کتب وابسته به آنها)را با عقائد "بودائیان" و "برهمائیان" مقایسه کرده،ریشه های محتویات این کتب را در میان عقائد آنان جستجو کنند، و قابل ملاحظه این است که بسیاری از معارف "انجیل" و "تورات" با خرافات بودائیان و برهمائیان تطبیق می کند حتی بسیاری از داستانها و حکایاتی که در انجیل موجود است عین همان است که در آن دو کیش دیده می شود.

اگر امروز محققان به این فکر افتاده اند قرآن این حقیقت را در چهارده قرن پیش در آیه بالا به طور اشاره بیان کرده است.

۴-جمله "قَاتَلَهُمُ اللّهُ "گر چه در اصل به معنی این است که خدا با آنها مبارزه کند و یا آنها را بکشد،ولی به طوری که "طبرسی" در "مجمع البیان" از "ابن عباس "نقل کرده این جمله کنایه از لعنت است،یعنی خداوند آنها را از رحمت خود به دور دارد. ***در آیه بعد به شرک عملی آنان(در مقابل شرک اعتقادی)و یا به تعبیر دیگر "شرک در عبادت" اشاره کرده،می گوید:"یهود و نصاری دانشمندان و راهبان

ص: ۳۶۴

خود را،خدایان خود،در برابر پروردگار قرار دادند"(اِتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً مِنْ دُونِ اللّهِ).

و نیز"مسیح فرزند مریم را به الوهیت پذیرفتند"(وَ الْمَسِیحَ ابْنَ مَرْیَمَ).

"احبار"جمع"حبر"به معنی دانشمند و عالم و"رهبان"جمع"راهب"به افرادی گفته می شود که به عنوان ترک دنیا در دیرها سکونت اختیار کرده و به عبادت می پرداختند.

شک نیست که یهود و نصاری در برابر علماء و راهبان خود سجده نمی کردند و برای آنها نماز و روزه و یا سائر عبادتها را انجام نمی دادند،ولی از آنجا که خود را بدون قید و شرط در اطاعت آنان قرار داده بودند و حتی احکامی را که بر خلاف حکم خدا می گفتند واجب الاجراء می شمردند قرآن از این پیروی کورکورانه و غیر منطقی تعبیر به"عبادت"کرده است.

این معنی در روایتی که از امام"باقر"و امام"صادق"ع نقل شده، آمده است که فرمودند:"

اما و اللّه ما صاموا لهم و لا صلوا و لکنهم احلوا لهم حراما و حرموا علیهم حلالا فاتبعوهم و عبدوهم من حیث لا یشعرون ":

"به خدا سوگند آنان(یهود و نصاری)برای پیشوایان خود روزه و نماز بجا نیاوردند ولی پیشوایانشان حرامی را برای آنان حلال،و حلالی را حرام کردند و آنها پذیرفتند و پیروی کردند و بدون توجه آنان را پرستش نمودند". (۱)

در حدیث دیگری چنین آمده است که"عدی"ابن حاتم می گوید:خدمت رسول خدا ص آمدم در حالی که صلیبی از طلا در گردن من بود،به من فرمود:

ای"عدی"!این بت را از گردنت بیفکن!من چنین کردم،سپس نزدیکتر رفتم شنیدم این آیه را می خواند" اِتَّخَذُوا أَحْبارَهُمْ وَ رُهْبانَهُمْ أَرْباباً ..."هنگامی که آیه را تمام کرد گفتم:ما هیچگاه پیشوایان خود را نمی پرستیم!فرمود:آیا

۱- ۱) -مجمع البیان ذیل آیه و نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۲۰۹

چنین نیست که آنها حلال خدا را حرام و حرام خدا را حلال می کنند و شما از آنها پیروی می کنید؟گفتم:آری چنین است،فرمود:"همین عبادت و پرستش آنها است" (۱).

دلیل این موضوع روشن است زیرا قانونگذاری مخصوص خدا است،و هیچ کس جز او حق ندارد چیزی را برای مردم حلال و یا حرام کند و قانونی بگزارد، تنها کاری که انسانها می توانند انجام دهند کشف قانونهای پروردگار و تطبیق آن بر مصادیق مورد نیاز است.

بنا بر این اگر کسی اقدام به قانونگذاری بر ضد قوانین الهی کند،و کسی آن را به رسمیت بشناسد و بدون چون و چرا بپذیرد،مقام خدا را برای غیر خدا قائل شده است،و این یک نوع شرک عملی و بت پرستی و به تعبیر دیگر پرستش غیر خدا است.

از قرائن چنین بر می آید که:یهود و نصاری برای پیشوایان خود چنین اختیاری را قائل بودند که گاهی قوانین الهی را به صلاحدید خود تغییر دهند و هم اکنون مسئله گناه بخشی در میان مسیحیان رائج است که در برابر کشیش اعتراف به گناه می کنند و او می گوید:بخشیدم! (۲).

نکته دیگری که باید به آن توجه داشت این است که:چون نوع پرستش و عبادت مسیحیان نسبت به"عیسی"با پرستش یهود نسبت به پیشوایشان تفاوت داشته یکی واقعا مسیح را پسر خدا می دانسته و دیگری به خاطر اطاعت بی قید و شرط به عنوان عبادت کردن پیشوایان معرفی شده اند لذا آیه فوق نیز میان آن دو تفاوت قائل شده و حسابشان را از هم جدا کرده است و می گوید:" اِتَّخَذُوا أَحْبٰارَهُمْ وَ رُهْبٰانَهُمْ أَرْبٰاباً مِنْ دُونِ اللّٰهِ ".

۱- ۱) -مجمع البیان ذیل آیه

۲- ۲) -در جلد دوم صفحه ۴۸۴ تفسیر نمونه در باره بشر پرستی اهل کتاب نیز توضیحاتی داده ایم.

سپس حضرت مسیح را جدا کرده می گوید:" وَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ "و این نشان می دهد که در تعبیرات قرآن همه ریزه کاریها رعایت می شود.

در پایان آیه روی این مسئله تاکید می کند که تمام این بشرپرستیها بدعت و از مسائل ساختگی است"و هیچگاه به آنها دستوری داده نشده که خدایان متعدد برای خود انتخاب کنند بلکه به آنها دستور داده شده که تنها یک معبود را بپرستند"(وَ مٰا أُمِرُوا إِلاّٰ لِيَعْبُدُوا إِلٰهاً وٰاحِداً).

"معبودی که هیچکس جز او شایسته پرستش نیست"(لاٰ إِلٰهَ إِلاّٰ هُوَ).

"معبودی که منزه است از آنچه آنها شریک وی قرار می دهند"(سُبْحٰانَهُ عَمّٰا يُشْرِكُونَ).

***

یک درس آموزنده

قرآن مجید در آیه فوق درس بسیار پر ارزشی به همه پیروان خود می دهد و یکی از عالیترین مفاهیم توحید را ضمن آن خاطر نشان می سازد،و می گوید:

هیچ مسلمانی حق ندارد اطاعت بی قید و شرط انسانی را بپذیرد،زیرا این کار مساویست با پرستش او،همه اطاعتها باید در چهار چوبه اطاعت خدا در آید و پیروی از دستور انسانی تا آنجا مجاز است که با قوانین خدا مخالفت نداشته باشد این انسان هر کس و هر مقامی می خواهد باشد.

زیرا اطاعت بی قید و شرط مساوی است با پرستش،و شکلی است از بت پرستی و عبودیت،اما متاسفانه مسلمانان با فاصله گرفتن از این دستور مهم اسلامی و بر پا ساختن بتهای انسانی گرفتار تفرقه ها و پراکندگیها و استعمارها و استثمارها شده اند و تا این بتها شکسته نشود و کنار نرود نباید انتظار بر طرف شدن نابسامانیها را داشته باشند.

اصولا این گونه بت پرستی از بت پرستیهای زمان جاهلیت که در برابر سنگ

و چوب سجده می کردند خطرناکتر است زیرا آن بتهای بی روح پرستش کنندگان خویش را هیچگاه استعمار نمی کردند،اما انسانهایی که به شکل "بت"در می آیند بر اثر خودکامگی،پیروان خود را به زنجیر اسارت می کشند و گرفتار همه گونه انحطاط و بدبختی می گردانند.

***در سومین آیه مورد بحث تشبیه جالبی برای تلاشهای مذبوحانه و بی سرانجام یهود و نصاری و یا همه مخالفان اسلام حتی مشرکان کرده است و می گوید:"اینها می خواهند نور خدا را با دهان خود خاموش کنند ولی خداوند اراده کرده است که این نور الهی را هم چنان گسترده تر و کاملتر سازد،تا همه جهان را فرا گیرد، و تمام جهانیان از پرتو آن بهره گیرند هر چند کافران را خوشایند نباشد" (یُرِیدُونَ أَنْ یُطْفِؤُا نُورَ اللّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ یَأْبَی اللّهُ إِلاّ أَنْ یُتِمَّ نُورَهُ وَ لَوْ کَرِهَ الْکافِرُونَ).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

۱-در این آیه آئین خدا و قرآن مجید و تعالیم اسلام به نور و روشنایی تشبیه شده و می دانیم که نور سرچشمه حیات و جنبش و نمو و آبادی در روی زمین و منشا هر گونه زیبایی است.

اسلام نیز آئینی است تحرک آفرین که جامعه انسانی را در مسیر تکاملها به پیش می برد و سرچشمه هر خیر و برکت است.

تلاشها و کوششهای دشمنان را نیز به دمیدن و فوت کردن با دهان تشبیه کرده است و چه قدر مضحک است که انسان نور عظیمی همچون نور آفتاب را بخواهد با پف کردن خاموش کند؟و برای مجسم کردن حقارت تلاشهای آنها تعبیری از این رساتر به نظر نمی رسد و در واقع کوششهای یک مخلوق ناتوان در برابر اراده

ص :۳۶۸

بی پایان و قدرت بی انتهای حق غیر از این نخواهد بود.

***۲-مسئله خاموش کردن نور خدا در دو مورد از قرآن آمده یکی آیه فوق و دیگری آیه ۸ از سوره"صف"و در هر دو مورد به عنوان انتقاد از تلاشهای دشمنان اسلام ذکر شده ولی در میان این دو آیه مختصر تفاوتی در تعبیر دیده می شود،در آیه محل بحث" یُرِیدُونَ أَنْ یُطْفِؤُا "ذکر شده در حالی که در سوره"صف" "یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا "آمده است و مسلما این تفاوت در تعبیر اشاره به نکته ای است.

"راغب"در مفردات در توضیح تفاوت این دو تعبیر می گوید:آیه نخست اشاره به خاموش کردن بدون مقدمه است ولی در آیه دوم اشاره به خاموش کردن توام با توسل به مقدمات و اسباب است.یعنی خواه آنها بدون استفاده از مقدمات و خواه با توسل به اسباب مختلف برای خاموش کردن نور حق بپاخیزند،با شکست روبرو خواهند شد.

***۳-کلمه"یابی"از ماده"اباء"به معنی شدت امتناع و جلوگیری کردن از چیزی است و این تعبیر اراده و مشیت حتمی پروردگار را برای تکمیل و پیشرفت آئین اسلام به ثبوت می رساند و مایه دلگرمی و امیدواری همه مسلمانان نسبت به آینده این آئین است،اگر مسلمانان،مسلمان واقعی باشند!. ***

آینده در قلمرو اسلام!

سرانجام در آخرین آیه مورد بحث بشارت عالمگیر شدن اسلام را به مسلمانان داده و با آن،بحث آیه گذشته را دائر بر اینکه تلاشهای مذبوحانه دشمنان اسلام به جایی نمی رسد،تکمیل می کند و با صراحت می گوید:

"او کسی است که رسول خود را با هدایت و دین حق فرستاد تا او را بر تمام ادیان پیروز و غالب گرداند،هر چند مشرکان را خوشایند نباشد"(هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدیٰ وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ).

منظور از هدایت دلائل روشن و براهین آشکاری است که در آئین اسلام وجود دارد و منظور از دین حق همین آئینی است که اصولش حق و فروعش نیز حق و بالآخره تاریخ و مدارك و اسناد و نتیجه و برداشت آن نیز حق است و بدون شك آئینی که هم محتوای آن حق باشد و هم دلائل و مدارك و تاریخ آن روشن،باید سرانجام بر همه آئینها پیروز گردد.

با گذشت زمان،و پیشرفت علم و دانش،و سهولت ارتباطات،واقعیتها چهره خود را از پشت پرده های تبلیغات مسموم بدر خواهد آورد و موانعی را که مخالفان حق بر سر راه آن قرار می دهند در هم کوبیده خواهد شد،و به این ترتیب آئین حق همه جا را فرا خواهد گرفت هر چند دشمنان حق نخواهند و از هیچگونه کار شکنی مضایقه نکنند،زیرا حرکت آنها حرکتی است بر خلاف مسیر تاریخ و بر ضد سنن آفرینش! ***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد.

اشاره

۱-منظور از هدایت و دین حق چیست؟

اینکه قرآن در آیه فوق می گوید:" أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدیٰ وَ دِینِ الْحَقِّ " گویا اشاره به دلیل پیروزی اسلام بر همه ادیان جهان است زیرا هنگامی که محتوای دعوت پیامبر ص هدایت بود و عقل در هر مورد به آن گواهی داد،و نیز هنگامی که اصول و فروعش موافق حق و طرفدار حق و خواهان حق بود چنین آئینی طبعا بر همه آئینهای جهان پیروز می گردد.

از یکی از دانشمندان"هند"نقل شده که مدتی در ادیان مختلف جهان

ص :۳۷۰

مطالعه و بررسی می کرد عاقبت پس از مطالعه بسیار اسلام را انتخاب کرد و کتابی به زبان انگلیسی تحت عنوان"چرا مسلمان شدم؟"نوشت و مزایای اسلام را نسبت به همه ادیان در آن روشن ساخت.

از مهمترین مسائلی که جلب توجه او را کرده این است که می گوید:

"اسلام تنها دینی است که تاریخ ثابت و محفوظ دارد،او تعجب می کند که چگونه اروپا آئینی را برای خود انتخاب کرده است که آورنده آن آئین را از مقام یک انسان برتر برده و خدایش قرار داده است در حالی که هیچگونه تاریخ مستند و قابل قبولی ندارد" (۱).

مطالعه و بررسی در اظهارات کسانی که اسلام را پذیرفته و آئین سابق خود را ترک گفته اند نشان می دهد که آنها تحت تاثیر سادگی فوق العاده و مستدل بودن و استحکام اصول و فروع این آئین و مسائل انسانی آن واقع شده اند مسائلی که از هر گونه خرافه پیراسته است و نور"حق"و"هدایت"از آن جلوه گر است.

***

۲-غلبه منطقی یا غلبه قدرت؟

در اینکه اسلام چگونه بر همه ادیان پیروز می گردد؟و این پیروزی به چه شکل خواهد بود؟در میان مفسران گفتگو است.بعضی این پیروزی را تنها پیروزی منطقی و استدلالی دانسته اند و می گویند این موضوع حاصل شده است،زیرا اسلام از نظر منطق و استدلال قابل مقایسه با آئینهای موجود نیست.

ولی بررسی موارد استعمال ماده"اظهار"(لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ ...)در آیات قرآن نشان می دهد که این ماده بیشتر به معنی غلبه جسمانی و قدرت ظاهری آمده است چنان که در داستان"اصحاب کهف"می خوانیم:" إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ ":"اگر آنها(دقیانوس و دار و دسته اش)بر شما غالب شوند-

---

۱- ۱) -المنار ج ۱۰ صفحه ۳۸۹.

سنگ سارتان می کننـد(کهف آیه ۲۰)و نیز در بـاره مشـرکان می خوانیم:"" کَیْفَ وَ إِنْ یَظْهَرُوا عَلَیْکَمْ لاـ یَرْقُبُوا فِیکَمْ إِلاًّ وَ لاٰ ذِمَّهً ":"هر گاه آنها بر شما چیره شوند نه ملاحظه خویشاوندی و قرابت را می کنند و نه عهد و پیمان را"(توبه-۸) بدیهی است غلبه در اینگـونه مـوارد غلبه منطقی نیست،بلکه غلبه عملی و عینی است به هر حـال صـحیحتر این است که پیروزی و غلبه فوق را،غلبه همه جانبه بـدانیم زیرا با مفهوم آیه که از هر نظر مطلق است نیز سازگارتر می باشد،یعنی روزی فرا می رسد که اسـلام هم از نظر منطق و اسـتدلال و هم از نظر نفوذ ظاهری و حکومت بر تمام ادیان جهان پیروز خواهـد شـد و همه را تحت الشـعاع خویش قرار خواهد داد.

***

۳-قرآن و قیام مهدی(ع)

آیه فوق که عینا و با همین الفاظ در سوره"صف"نیز آمده است و با تفاوت مختصـری در سوره"فتح"تکرار شده،خبر از واقعه مهمی می دهد که اهمیتش موجب این تکرار شده است،خبر از جهانی شدن اسلام و عالمگیر گشتن این آئین می دهد.

گرچه بعضـی از مفسران پیروزی مورد بحث این آیه را به معنی پیروزی منطقه ای و محدود گرفته اند که در عصر پیامبر ص و یا زمانهای بعد از آن برای اسـلام و مسلمین صورت پذیرفت ولی با توجه به اینکه در آیه هیچگونه قید و شرطی نیست و از هر نظر مطلق است،دلیلی ندارد که معنی آن را محدود کنیم مفهوم آیه پیروزی همه جانبه اسـلام بر همه ادیان جهان است،و معنی این سخن آن است که سرانجام اسلام همه کره زمین را فرا خواهد گرفت و بر همه جهان پیروز خواهد گشت.

شک نیست که در حال حاضر این موضوع تحقق نیافته ولی می دانیم که این

ص: ۳۷۲

وعـده حتمی خـدا تـدریجا در حـال تحقـق است.سـرعت پیشـرفت اسـلام در جهـان،و بـه رسـمیت شـناخته شـدن ایـن آئین در کشورهای مختلف اروپایی،و نفوذ سـریع آن در آمریکا و آفریقا،اسـلام آوردن بسیاری از دانشمندان و مانند اینها همگی نشان می دهد که اسلام رو به سوی عالمگیر شدن پیش می رود.

ولی طبق روایات مختلفی که در منابع اسـلامی وارد شـده تکامل این برنامه هنگامی خواهد بود که"مهدی(ع)"ظهور کند و به برنامه جهانی شدن اسلام تحقق بخشد.

"مرحوم طبرسی""در مجمع البیان"از امام باقر ع در تفسیر این آیه چنین نقل می کند:"

ان ذلک یکون عنـد خروج المهـدی فلا یبقی احدا الا اقر بمحمد (ص) ""وعده ای که در این آیه است به هنگام ظهور مهدی از آل"محمـد"صورت می پـذیرد،در آن روز هیچکس در روی زمین نخواهـد بود مگر اینکه اقرار به حقـانیت محمـد ص می کند".

و نیز در همان تفسیر از پیامبر اسلام ص چنین نقل شده که فرمود:

"

لا یبقی علی ظهر الارض بیت مـدر و لا وبر الا ادخله اللّه کلمه الاسـلام "بر صـفحه روی زمین هیـچ خانه ای باقی نمی مانـد نه خانه هایی که از سـنگ و گل ساخته شـده و نه خیمه هایی که از کرک و مو بافته انـد مگر اینکه خداونـد نام اسـلام را در آن وارد می کند"! و نیز در کتاب"اکمال الدین""صدوق"از امام صادق ع در تفسیر این آیه چنین نقل شده:"

و اللّه مـا نزل تاویلهـا بعـد و لاـ ینزل تاویلها حتی یخرج القائم فاذا خرج القائم لم یبق کافر باللّه العظیم ""به خـدا سوگنـد هنوز محتوای این آیه تحقق نیـافته است و تنها زمانی تحقق می پـذیرد که"قائم"خروج کنـد و به هنگامی که او قیام کنـد کسـی که خدا را انکار نماید در تمام جهان باقی

نخواهد ماند" (۱).

احادیث دیگری نیز به همین مضمون از پیشوایان اسلام نقل شده است.

گروهی از مفسران نیز این تفسیر را ذیل آیه ذکر کرده اند.

ولی تعجب آور این است که نویسنده"المنار"نه تنها در اینجا تفسیر فوق را نپذیرفته بلکه به تناسب وارد بحث پیرامون احادیث مهدی ع شده،و با تعصب خاصی که در برابر شیعه دارد و به هر بهانه ای از حملات ناجوانمردانه فروگذار نمی کند به کلی احادیث مربوط به"مهدی"را انکار کرده و آنها را متضاد!و غیر قابل قبول شمرده است!به گمان این که عقیده به وجود مهدی تنها مربوط به شیعه و یا آنها که به تشیع تمایل دارند می باشد! و از این گذشته اعتقاد به وجود مهدی را عاملی برای رکود و عقب ماندگی شمرده است.

به همین دلیل ناگزیریم-به طور کاملا-فشرده بحثی در زمینه روایات مربوط به ظهور مهدی ع و بحثی هم پیرامون آثار این عقیده در پیشرفت جامعه اسلامی و مبارزه با ظلم و فساد ایراد کنیم،تا روشن شود هر گاه پای تعصب به میان آید علم و دانش از در دیگر فرار خواهد کرد و مفسر نامبرده با این که اطلاعات قابل ملاحظه ای در مسائل اسلامی دارد اما به خاطر این نقطه ضعف(تعصب شدید) چگونه بعضی از حقائق روشن را وارونه دیده است!.

روایات اسلامی پیرامون ظهور مهدی(ع)

گرچه کتابهای فراوانی به وسیله دانشمندان اهل سنت،و علمای شیعه پیرامون احادیث مربوط به قیام مهدی نوشته شده است،ولی به عقیده ما چیزی گویاتر و در عین حال فشرده تر از نامه ای که گروهی از دانشمندان"حجاز"در پاسخ یکی از سؤال کنندگان فرستاده اند نیست،لذا عین ترجمه آن را ذیلا از نظر

۱- ۱) -نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۲۱۱.

خوانندگان محترم می گذرانیم.

اما قبلا یادآور می شویم که:

روایات مربوط به قیام مهدی ع چنان است که هیچ محقق اسلامی پیرو هر یک از گروه ها و مذاهب باشد نمی تواند"تواتر"آن را انکار کند.

تا کنون کتابهای زیادی در این زمینه نوشته شده و نویسندگان آنها متفقا صحت احادیث مربوط به مصلح جهانی یعنی"مهدی ع"را پذیرفته اند تنها افراد بسیار معدودی مانند"ابن خلدون"و"احمد امین مصری"در صدور این اخبار از پیامبر ص تردید کرده اند و قرائنی در دست داریم که انگیزه آنها در این کار ضعف اخبار نبوده بلکه فکر می کردند روایات مربوط به"مهدی"ع مشتمل بر مسائلی است که به سادگی نمی توان آنها را باور کرد،یا بخاطر اینکه احادیث درست از نادرست را نتوانسته اند جدا کنند یا تفسیر آن را در نیافته اند.

در هر صورت لازم است قبل از هر چیز سؤال و جوابی را که اخیرا از طرف"رابطه العالم الاسلامی"که زیر نفوذ افراطی ترین جناحهای اسلامی "یعنی وهابیان"قرار دارد،نشر یافته،از نظر خوانندگان عزیز بگذرانیم،تا روشن شود مسئله ظهور مهدی ع در میان مسلمانان قولی است که جملگی بر آنند و به عقیده ما مدارک لازم در این رساله کوتاه آن چنان جمع آوری شده که هیچ کسی را یارای انکار آن نیست،و اگر وهابیان سختگیر نیز در برابر آن تسلیم شده اند بهمین دلیل است.

در حدود یک سال قبل شخصی به نام"ابو محمد"از"کنیا"سؤالی در باره ظهور "مهدی منتظر(ع)"از"رابطه العالم الاسلامی"کرده دبیر کل"رابطه" یعنی"محمد صالح القزاز"در پاسخی که برای او فرستاده است ضمن تصریح به این که"ابن تیمیه"موسس مذهب وهابیان نیز احادیث مربوط به ظهور مهدی ع

را پذیرفته،متن رساله ای را که پنج تن از علمای معروف فعلی حجاز در این زمینه تهیه کرده اند برای او ارسال داشته است.

در این رساله پس از ذکر نام حضرت"مهدی"ع و"محل ظهور او" یعنی مکه چنین می خوانیم:

"...به هنگام ظهور فساد در جهان و انتشار کفر و ستم،خداوند به وسیله او(مهدی ع)جهان را پر از عدل و داد می کند همانگونه که از ظلم و ستم پر شده است...

او آخرین"خلفای راشدین دوازده گانه"است که پیامبر ص خبر از آنها در کتب"صحاح"داده است.

احادیث مربوط به مهدی را بسیاری از صحابه پیامبر ص نقل کرده اند از جمله:

عثمان ابن عفان،علی ابن ابی طالب،طلحه ابن عبید اله،عبد الرحمن ابن عوف،قره ابن اساس مزنی،عبد اللّه ابن حارث،ابو هریره،حذیفه ابن یمان، جابر ابن عبد اللّه،ابو امامه،جابر ابن ماجد،عبد اللّه ابن عمر،انس ابن مالک، عمران ابن حصین،و ام سلمه.

اینها بیست نفر از کسانی هستند که روایات مهدی را نقل کرده اند و غیر از آنها افراد زیاد دیگری نیز وجود دارند.

سخنان فراوانی نیز از خود صحابه نقل شده که در آن بحث از ظهور مهدی ع به میان آمده که آنها را نیز می توان در ردیف روایات پیامبر ص قرار داد.زیرا این مسئله از مسائلی نیست که با اجتهاد بتوان چیزی پیرامون آن گفت(بنا بر این آنها نیز طبعا این مطلب را از پیامبر ص شنیده اند).

سپس اضافه می کند:

هم احادیث بالا که از پیامبر ص نقل شده و هم شهادت و گواهی صحابه

که در اینجا در حکم حدیث است در بسیاری از کتب معروف اسلامی و متون اصلی حدیث اعم از"سنن"و"معاجم"و"مسانید"آمده است.از جمله.

سنن ابو داود،سنن ترمذی،ابن ماجه،ابن عمرو الدانی،مسند احمد و ابن یعلی،و بزاز،و صحیح حاکم،و معاجم طبرانی(کبیر و متوسط)و رویانی، و دارقطنی،و ابو نعیم در"اخبار المهدی"و خطیب در تاریخ بغداد،و ابن عساکر در تاریخ دمشق،و غیر اینها.

بعد اضافه می کند:

بعضی از دانشمندان اسلامی در این زمینه کتابهای مخصوصی تالیف کرده اند از جمله:

"ابو نعیم"در"اخبار المهدی"،"ابن حجر هیثمی"در"القول المختصر فی علامات المهدی المنتظر"،"شوکانی"در"التوضیح فی تواتر ما جاء فی المنتظر و الدجال و المسیح"،"ادریس عراقی مغربی"در کتاب"المهدی"، "ابو العباس ابن عبد المؤمن المغربی"در کتاب"الوهم المکنون فی الرد علی ابن خلدون".

و آخرین کسی که در این زمینه بحث مشروحی نگاشته مدیر دانشگاه اسلامی مدینه است که در چندین شماره در مجله دانشگاه مزبور بحث کرده است.

باز اضافه می کند:

عده ای از بزرگان و دانشمندان اسلام از قدیم و جدید نیز در نوشته های خود تصریح کرده اند که احادیث در زمینه مهدی در سر حد تواتر است(و به هیچ وجه قابل انکار نیست)از جمله:

"السخاوی"در کتاب"فتح المغیث"،"محمد ابن احمد سفاوینی"در "شرح العقیده"،"ابو الحسن الإبری"در"مناقب الشافعی"،"ابن تیمیه"در کتاب فتاوایش،"سیوطی"در"الحاوی"،"ادریس عراقی"در تالیفی که در زمینه

مهـدی دارد،"شوکـانی"در کتاب"التوضـیح فی تواتر ما جاء فی المنتظر" ..."محمـد جعفر کنانی"در"نظم التناثر"،"ابو العباس ابن عبـد المؤمن"در"الوهم المکنون..." در پایان بحث می گویـد:(تنها)ابن خلدون است که خواسـته احادیث مربوط به مهدی را بـا حـدیث بی اساس و مجعولی که می گویـد:"لا مهـدی الا عیسـی" "مهـدی جز عیسـی نیست"،مورد ایراد قرار دهـد،ولی بزرگـان پیشوایـان و دانشـمندان اسـلام گفتـار او را رد کرده انـد،به خصوص"ابن عبـد المؤمن"که در گفتار او کتاب ویژه ای نوشته است که سی سال قبل در شرق و غرب انتشار یافته.

حفـــاظ احـــادیث و بزرگـــان دانشـــمندان حـــدیث نیز تصـــریح کرده انـــد کـــه احـــادیث مهـــدی ع مشـــتمل بر احادیث"صحیح"و"حسن"است و مجموع آن متواتر می باشد.

بنـا بر این اعتقـاد به ظهور مهـدی(بر هر مسـلمانی)واجب است،و این جزء عقایـد اهل سـنت و جماعت محسوب می شود و جز افراد نادان و بیخبر یا بدعت گذار آن را انکار نمی کنند"! مدیر اداره مجمع فقهی اسلامی محمد منتصر کنانی ***

اثرات سازنده انتظار ظهور مهدی(ع)

در بحث گذشته دانستیم که این عقیده در تعلیمات اسلامی جنبه وارداتی ندارد.

بلکـه از قطعی تریـن مبـاحثی است که از شـخص پـایه گـذار اسـلام گرفته شـده،و عمـوم فرق اسـلامی در این زمینه متفقنـد و احادیث در این زمینه متواتر می باشد.

اکنون به سراغ پی آمدهای این انتظار در وضع کنونی جوامع اسلامی

برویم و ببینیم آیا ایمان به چنین ظهوری انسان را چنان در افکار رؤیایی فرو می برد که از وضع موجود خود غافل می گردد و تسلیم هر گونه شرائطی می کند؟ و یا این که به راستی این عقیده یک نوع دعوت به قیام و سازندگی فرد و اجتماع است؟ آیا ایجاد تحرک می کند یا رکود؟ آیا مسئولیت آفرین است یا مایه فرار از زیر بار مسئولیتها؟! و بالآخره آیا مخدر است یا بیدار کننده؟ ولی قبل از توضیح و بررسی این سؤالات توجه به یک نکته کاملا ضروری است و آن این که سازنده ترین دستورات و عالیترین مفاهیم هر گاه بدست افراد ناوارد یا نالایق یا سوءاستفاده چی بیفتد ممکن است چنان مسخ شود که درست نتیجه ای بر خلاف هدف اصلی بدهد و در مسیری بر ضد آن حرکت کند و این نمونه های بسیار دارد و مسئله"انتظار"بطوری که خواهیم دید در ردیف همین مسائل است.

بهر حال برای رهایی از هر گونه اشتباه در محاسبه در این گونه مباحث باید به اصطلاح آب را از سرچشمه گرفت تا آلودگیهای احتمالی نهرها و کانالهای میان راه در آن اثر نگذارد.

یعنی ما در بحث"انتظار"مستقیما به سراغ متون اصلی اسلامی رفته و لحن گوناگون روایاتی را که روی مسئله"انتظار"تاکید می کند مورد بررسی قرار می دهیم تا از هدف اصلی آگاه شویم.

اکنون با دقت به این چند روایت توجه کنید:

۱-کسی از امام صادق ع پرسید چه می گوئید در باره کسی که دارای ولایت پیشوایان است و انتظار ظهور حکومت حق را می کشد و در این حال از دنیا می رود؟

امام ع در پاسخ فرمود:

هو بمنزله من کـان مع القـائم فی فسـطاطه- ثم سـکت هنیئه-ثم قال هو کمن کان مع رسول اللّه! "او هماننـد کسـی است که با رهبر این انقلاب در خیمه او(سـتاد ارتش او) بوده باشد-سـپس کمی سکوت کرد-و فرمود:مانند کسی است که با پیامبر اسلام ص در"مبارزاتش"همراه بوده است" (۱).

عین این مضمون در روایات زیادی با تعبیرات مختلفی نقل شده است.

۲-در بعضی"

بمنزله الضارب بسیفه فی سبیل اللّه ":"همانند شمشیر زنی در راه خدا"، ۳-و در بعضی دیگر"

کمن قـارع مع رسول اللّه بسـیفه ":"هماننـد کسـی است که در خـدمت پیـامبر با شمشـیر بر مغز دشـمن بکوبـد"! ۴-در بعضی دیگر"

بمنزله من کان قاعدا تحت لواء القائم ""همانند کسی است که زیر پرچم قائم بوده باشد".

۵-و در بعضی دیگر"

بمنزله المجاهد بین یدی رسول اللّه(ص) ":"همانند کسی است که پیش روی پیامبر جهاد کند" ۶-و بعضی دیگر"

بمنزله من استشهد مع رسول اللّه ":"همانند کسی است که با پیامبر شهید شود".

این تشبیهات هفتگانه که در مورد انتظار ظهور مهدی ع در این شـش روایت وارد شده روشنگر این واقعیت است که یک نوع رابطه و تشابه میان مسئله "انتظار"از یک سو،و"جهاد"و مبارزه با دشمن در آخرین شکل خود از سوی دیگر وجود دارد(دقت کنید).

***

ص :۳۸۰

۱- ۱) -محاسن برقی طبق نقل بحار چاپ قدیم جلد ۱۳ صفحه ۱۳۶.

۷-در روایات متعددی نیز انتظار چنین حکومتی را داشتن،به عنوان بالاترین عبادت معرفی شده است.

این مضمون در بعضی از احادیث از پیامبر ص و در بعضی از امیر مومنان علی ع نقل شده است،در حدیثی می خوانیم که پیامبر ص فرمود:

"

افضل اعمال امتی انتظار الفرج من اللّٰه عز و جل ":

"بالاترین اعمال امت من انتظار فرج از ناحیه خدا کشیدن است" (۱)و در حدیث دیگری از پیامبر ص می خوانیم"

افضل العباده انتظار الفرج " (۲)این حدیث اعم از اینکه انتظار فرج را به معنی وسیع کلمه بدانیم یا به مفهوم خاص یعنی انتظار ظهور مصلح بزرگ جهانی باشد،اهمیت انتظار را در مورد بحث ما روشن می سازد.

این تعبیرات همگی حاکی از این است که انتظار چنان انقلابی داشتن همیشه توأم با یک جهاد وسیع و دامنه دار است این را در نظر داشته باشید تا به سراغ مفهوم انتظار رفته سپس از مجموع آنها نتیجه گیری کنیم.

مفهوم انتظار

"انتظار"معمولا به حالت کسی گفته می شود که از وضع موجود ناراحت است و برای ایجاد وضع بهتری تلاش می کند.

فی المثل بیماری که انتظار بهبودی می کشد،یا پدری که در انتظار بازگشت فرزندش از سفر است،از بیماری و فراق فرزند ناراحتند و برای وضع بهتری می کوشند.

همچنین تاجری که از بازار آشفته ناراحت است و در انتظار فرو نشستن

۱- ۱) -کافی بنا به نقل بحار ج ۱۳ ص ۱۳۷.

۲- ۲) -کافی بنا به نقل بحار ج ۱۳ ص ۱۳۶.

بحران اقتصادی می باشد این دو حالت را دارد"بیگانگی با وضع موجود"و"تلاش برای وضع بهتر".

بنا بر این مسئله انتظار حکومت حق و عدالت"مهدی"و قیام مصلح جهانی در واقع مرکب از دو عنصر است،عنصر"نفی"و عنصر"اثبات"عنصر نفی همان بیگانگی با وضع موجود و عنصر اثبات خواهان وضع بهتری بودن است.

و اگر این دو جنبه در روح انسان به صورت ریشه دار حلول کند سرچشمه دو رشته اعمال دامنه دار خواهد شد.

این دو رشته اعمال عبارتند از ترک هر گونه همکاری و هماهنگی با عوامل ظلم و فساد و حتی مبارزه و در گیری با آنها از یک سو،و خود سازی و خود یاری و جلب آمادگیهای جسمی و روحی و مادی و معنوی برای شکل گرفتن آن حکومت واحد جهانی و مردمی از سوی دیگر.

و خوب که دقت کنیم می بینیم هر دو قسمت آن سازنده و عامل تحرک و آگاهی و بیداری است.

با توجه به مفهوم اصلی"انتظار"معنی روایات متعددی که در بالاـ در باره پاداش و نتیجه کار منتظران نقل کردیم به خوبی درک می شود.اکنون می فهمیم چرا منتظران واقعی گاهی همانند کسانی شمرده شده اند که در خیمه حضرت مهدی ع یا زیر پرچم او هستند یا کسی که در راه خدا شمشیر می زند،یا به خون خود آغشته شده،یا شهید گشته است.

آیا اینها اشاره به مراحل مختلف و درجات مجاهده در راه حق و عدالت نیست که متناسب با مقدار آمادگی و درجه انتظار افراد است؟ یعنی همانطور که میزان فداکاری مجاهدان راه خدا و نقش آنها با هم متفاوت است انتظار و خود سازی و آمادگی نیز درجات کاملاـ متفاوتی دارد که هر کدام از اینها با یکی از آنها از نظر"مقدمات"و"نتیجه"شباهت دارد،هر دو جهادند

ص:۳۸۲

و هر دو آمادگی می خواهند و خود سازی،کسی که در خیمه رهبر چنان حکومتی قرار گرفته یعنی در مرکز ستاد فرماندهی یک حکومت جهانی است،نمی تواند یک فرد غافل و بیخبر و بی تفاوت بوده باشد،آنجا جای هر کس نیست،جای افرادی است که به حق شایستگی چنان موقعیت و اهمیتی را دارند.

همچنین کسی که سلاح در دست دارد در برابر رهبر این انقلاب با مخالفان حکومت صلح و عدالتش می جنگد آمادگی فراوان روحی و فکری و رزمی باید داشته باشد.

برای آگاهی بیشتر از اثرات واقعی انتظار ظهور مهدی به توضیح زیر توجه کنید:

انتظار یعنی آماده باش کامل

من اگر ظالم و ستمگرم چگونه ممکن است در انتظار کسی باشم که طعمه شمشیرش خون ستمگران است؟.

من اگر آلوده و ناپاکم چگونه میتوانم منتظر انقلابی باشم که شعله اولش دامان آلودگان را میگیرد؟ ارتشی که در انتظار جهاد بزرگی است آمادگی رزمی نفرات خود را بالا می برد و روح انقلابی در آنها می دمد و هر گونه نقطه ضعفی را اصلاح می کند.

زیرا چگونگی "انتظار"همواره متناسب با هدفی است که در انتظار آن هستیم.

انتظار آمدن یک مسافر عادی از سفر.

انتظار بازگشت یک دوست بسیار عزیز.

انتظار فرا رسیدن فصل چیدن میوه از درخت و درو کردن محصول.

هر یک از این انتظارها آمیخته با یک نوع آمادگی است،در یکی باید خانه را آماده کرد و وسائل پذیرایی فراهم ساخت،در دیگری ابزار لازم،و داس و

ص :۳۸۳

کمباین و...

اکنون فکر کنید آنها که انتظار قیام یک مصلح بزرگ جهانی را می کشند در واقع انتظار انقلاب و دیگرگونی و تحولی را دارند که وسیعترین و اساسی ترین انقلابهای انسانی در طول تاریخ بشر است.

انقلابی که بر خلاف انقلابهای پیشین جنبه منطقه ای نداشته بلکه هم عمومی و همگانی است و هم تمام شؤن و جوانب زندگی انسانها را شامل می شود،انقلابی است سیاسی،فرهنگی،اقتصادی و اخلاقی.

نخستین فلسفه-خودسازی فردی

چنین تحولی قبل از هر چیز نیازمند به عناصر آماده و با ارزش انسانی است که بتوانند بار سنگین چنان اصلاحات وسیعی را در جهان بدوش بکشند،و این در درجه اول محتاج به بالا بردن سطح اندیشه و آگاهی و آمادگی روحی و فکری برای همکاری در پیاده کردن آن برنامه عظیم است.تنگ نظریها،کوته بینیها، کج فکریها،حسادتها،اختلافات کودکانه و نابخردانه و بطور کلی هر گونه نفاق و پراکندگی با موقعیت "منتظران واقعی "سازگار نیست.

نکته مهم این است که منتظر واقعی برای چنان برنامه مهمی هرگز نمی تواند نقش تماشاچی را داشته باشد باید از هم اکنون حتما در صف انقلابیون قرار گیرد.

ایمان به نتائج و عاقبت این تحول هرگز به او اجازه نمی دهد که در صف مخالفان باشد و قرار گرفتن در صف موافقان نیز محتاج به داشتن "اعمالی پاک "و روحی پاکتر و برخورداری از "شهامت "و "آگاهی "کافی است.

من اگر فاسد و نادرستم چگونه می توانم در انتظار نظامی که افراد فاسد و نادرست در آن هیچگونه نقشی ندارند بلکه مطرود و منفور خواهند بود،روز شماری کنم.

آیا این انتظار برای تصفیه روح و فکر و شستشوی جسم و جان من از لوث

آلودگیها کافی نیست؟ ارتشی که در انتظار جهاد آزادی بخش به سر می برد حتما به حالت آماده باش کامل در می آید سلاحی را که برای چنین میدان نبردی شایسته است بدست می آورد،سنگرهای لازم را می سازد.آمادگی رزمی افراد خود را بالا می برد.

روحیه افراد خود را تقویت می کند و شعله عشق و شوق برای چنین مبارزه ای را در دل فرد فرد سربازانش زنده نگه می دارد ارتشی که دارای چنین آمادگی نیست هرگز در انتظار به سر نمی برد و اگر بگوید دروغ می گوید.

انتظار یک مصلح جهانی به معنای آماده باش کامل فکری و اخلاقی،مادی و معنوی،برای اصلاح همه جهان است.فکر کنید چنین آماده باشی چقدر سازنده است.

اصلاح تمام روی زمین و پایان دادن به همه مظالم و نابسامانیها شوخی نیست کار ساده ای نمی تواند باشد،آماده باش برای چنین هدف بزرگی باید متناسب با آن باشد یعنی باید به وسعت و عمق آن باشد!.

برای تحقق بخشیدن به چنین انقلابی مردانی بسیار بزرگ و مصمم و بسیار نیرومند و شکست ناپذیر،فوق العاده پاک و بلند نظر،کاملا آماده و دارای بینش عمیق لازم است.

و خود سازی برای چنین هدفی مستلزم به کار بستن عمیق ترین برنامه های اخلاقی و فکری و اجتماعی است،این است معنای انتظار واقعی آیا هیچکس می تواند بگوید چنین انتظاری سازنده نیست؟

فلسفه دوم-خودیاریهای اجتماعی

منتظران راستین در عین حال وظیفه دارند تنها به خویش نپردازند بلکه مراقب حال یکدیگر باشند،و علاوه بر اصلاح خویش در اصلاح دیگران نیز بکوشند زیرا برنامه عظیم و سنگینی که انتظارش را می کشند یک برنامه فردی نیست،

ص:۳۸۵

برنامه ای است که تمام عناصر انقلاب باید در آن شرکت جویند،باید کار به صورت دسته جمعی و همگانی باشد،کوششها و تلاشها باید هماهنگ گردد،و عمق و وسعت این هماهنگی باید به عظمت همان برنامه انقلاب جهانی باشد که انتظار آن را دارند.

در یک میدان وسیع مبارزه دسته جمعی هیچ فردی نمی تواند از حال دگران غافل بماند بلکه موظف است هر نقطه ضعفی را در هر کجا ببیند اصلاح کند و هر موضع آسیب پذیری را ترمیم نماید،و هر قسمت ضعیف و ناتوانی را تقویت کند زیرا بدون شرکت فعالانه و هماهنگ تمام مبارزین،پیاده کردن چنان برنامه ای امکان پذیر نیست.

بنا بر این منتظران واقعی علاوه بر اینکه به اصلاح خویش می کوشند وظیفه خود می دانند که دیگران را نیز اصلاح کنند.

این است اثر سازنده دیگری برای انتظار قیام یک مصلح جهانی و این است فلسفه آن همه فضیلتها که برای منتظران راستین شمرده شده است.

فلسفه سوم-منتظران راستین در فساد محیط حل نمی شوند

اثر مهم دیگری که انتظار مهدی دارد حل نشدن در مفاسد محیط و عدم تسلیم در برابر آلودگیها است.

توضیح این که هنگامی که فساد فراگیر می شود و اکثریت یا جمع کثیری را به آلودگی می کشاند گاهی افراد پاک در یک بن بست سخت روانی قرار می گیرند،بن بستی که از یاس اصلاحات سرچشمه می گیرد.

گاهی آنها فکر می کنند کار از کار گذشته و دیگر امیدی به اصلاح نیست،و تلاش و کوشش برای پاک نگاهداشتن خویش بیهوده است،این نومیدی و یاس ممکن است آنها را تدریجا به سوی فساد و همرنگی با محیط بکشاند و نتوانند خود را به صورت یک اقلیت صالح در برابر اکثریت ناسالم حفظ کنند و همرنگ

جماعت نشدن را موجب رسوایی بدانند! تنها چیزی که می تواند در آنها "امید" بدمد و به مقاومت و خویشتن داری دعوت کند و نگذارد در محیط فاسد حل شوند امید به اصلاح نهایی است،تنها در این صورت است که آنها دست از تلاش و کوشش برای حفظ پاکی خویش و اصلاح دیگران بر نخواهند داشت.

و اگر می بینیم در دستورات اسلامی یاس از آمرزش یکی از بزرگترین گناهان شمرده شده است و ممکن است افراد ناوارد تعجب کنند که چرا یاس از رحمت خدا اینقدر مهم تلقی شده،حتی مهمتر از بسیاری از گناهان،فلسفه اش در حقیقت همین است که گناهکار مایوس از رحمت،هیچ دلیلی نمی بیند که به فکر جبران بیفتد و یا لا اقل دست از ادامه گناه بر دارد،و منطق او این است اکنون که آب از سر من گذشته است چه یک قامت چه صد قامت؟من که رسوای جهانم غم دنیا هیچ است!،بالاتر از سیاهی رنگ دیگر نباشد،آخرش جهنم است،من که هم اکنون آن را برای خود خریده ام دیگر از چه می ترسم؟!و مانند این منطقها...

اما هنگامی که روزنه امید برای او گشوده شود،امید به عفو پروردگار، امید به تغییر وضع موجود،نقطه عطفی در زندگی او خواهد شد و او را به توقف کردن در مسیر گناه و بازگشت به سوی پاکی و اصلاح دعوت می کند.

به همین دلیل امید را می توان همواره به عنوان یک عامل مؤثر تربیتی در مورد افراد فاسد شناخت همچنین افراد صالحی که در محیطهای فاسد گرفتارند، بدون امید نمی توانند خویشتن را حفظ کنند.

نتیجه این که انتظار ظهور مصلحی که هر قدر دنیا فاسدتر می شود امید ظهورش بیشتر می گردد اثر فزاینده روانی در معتقدان دارد،و آنها را در برابر امواج نیرومند فساد بیمه می کند آنها نه تنها با گسترش دامنه فساد محیط مایوس

نمی شونـد بلکه به مقتضـای "وعـده وصـل چون شود نزدیک*آتش عشق تیزتر گردد"وصول به هـدف را در برابر خویش می بینند و کوششshان برای مبارزه با فساد و یا حفظ خویشتن با شوق و عشق زیادتری تعقیب می گردد.

***از مجمـوع بحثهـای گذشـته چنین نـتیجه می گیریم که اثر تخـدیری انتظـار تنهـا در صـورتی است که مفهوم آن مسـخ یا تحریـف شود-همـانگونه که جمعی از مخالفـان،تحریفش کرده انـد و جمعی از موافقـان مسـخش-امـا اگر به مفهوم واقعی در جامعه و فرد پیاده شود یک عامل مهم تربیت و خود سازی و تحرک و امید خواهد بود.

از جملـه مـدارک روشـنی که این موضـوع را تاییـد می کنـد این است که در ذیـل آیه (وَعَدَ اللّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ لَیَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِی الْأَرْضِ ...) "خداونـد به آنهـا که ایمان دارنـد و عمل صالـح انجام می دهنـد وعـده داده است که حکومت روی زمین را در اختیارشان بگذارد"از پیشوایان بزرگ اسلام نقل شده است که منظور از این آیه"

هو القائم و اصحابه ":"مهدی و یاران او هستند" (۱).

و در حدیث دیگری می خوانیم:(

نزلت فی المهدی):"این آیه در باره مهدی ع نازل شده است".

در این آیه مهدی و یارانش به عنوان(اَلَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ عَمِلُوا الصّالِحاتِ) "آنها که ایمان و عمل صالحی دارند"معرفی می شـده انـد،بنا بر این تحقق این انقلاب جهانی بدون یک ایمان مسـتحکم که هر گونه ضـعف و زبونی و ناتوانی را دور سازد،و بـدون اعمـال صالحی که راه را برای اصـلاح جهان بگشایـد امکان پـذیر نیست.و آنها که در انتظار چنین برنامه ای هسـتند هم باید سطح آگاهی و ایمان خود را

۱- ۱) -بحار الانوار قدیم جلد ۱۳ صفحه ۱۴.

بالا ببرند و هم در اصلاح اعمال خویش بکوشند.

تنها چنین کسانی هستند که می توانند نوید همگامی در حکومت او بخود دهند نه آنها که با ظلم و ستم همکاری دارند،و نه آنهـا که از ایمـان و عمـل صالـح بیگـانه انـد نه افراد ترسو و زبونی که بر اثر ضـعف ایمـان از همه چیز حـتی از سـایه خود می ترسند.

و نه افراد سـست و بیحال و بیکاره ای که دست روی دست گذارده و در برابر مفاسد محیط و جامعه شان سکوت اختیار کرده و کمترین تلاش و کوششی در راه مبارزه با فساد ندارند.

این است اثر سازنده قیام مهدی در جامعه اسلامی.

[سوره التوبه (۹): آیات ۳۴ تا ۳۵]

اشاره

یا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ کَثِیراً مِنَ اَلْأَحْبارِ وَ اَلرُّهْبانِ لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ اَلنّاسِ بِالْباطِلِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اَللّهِ وَ اَلَّذِینَ یَکْنِزُونَ اَلذَّهَبَ وَ اَلْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اَللّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۳۴) یَوْمَ یُحْمی عَلَیْها فِی نارِ جَهَنَّمَ فَتُکْوی بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ هذا ما کَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ فَذُوقُوا ما کُنْتُمْ تَکْنِزُونَ (۳۵)

ترجمه:

۳۴-ای کسانی که ایمان آورده ایـد بسـیاری از علما(ی اهل کتاب)و راهبان،اموال مردم را به باطل می خورند و(آنان را)از راه خـدا بـاز می دارنـد،و آنها را که طلا و نقره را گنجینه(و ذخیره و پنهان)می سازنـد،و در راه خـدا انفاق نمی کننـد،به مجازات دردناک بشارت ده.

۳۵-در آن روز که آنها را در آتش جهنم گرم و سوزان کرده و با آن صورتها و پهلوها و پشتهایشان را داغ می کنند(و به آنها می گویند)که این همان چیز است که برای خود گنجینه ساختید پس بچشید چیزی را که برای خود اندوختید!

ص: ۳۸۹

تفسیر:

اشاره

کنز ممنوع است

در آیات گذشته سخن از اعمال شرک آمیز یهود و نصاری بود که برای دانشمندان خود یک نوع الوهیت قائل بودند،آیه مورد بحث می گوید:آنها نه تنها مقام الوهیت را ندارند بلکه صلاحیت رهبری خلق را نیز دارا نیستند،بهترین گواه این سخن خلافکاریهای گوناگون آنها بود.

در اینجا روی سخن را به مسلمانان کرده،می گوید:

"ای کسانی که ایمان آورده اید بسیاری از علمای اهل کتاب و راهبان،اموال مردم را به باطل می خورند،و خلق را از راه خالق باز می دارند"(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّ کَثِیراً مِنَ الْأَحْبارِ وَ الرُّهْبانِ لَیَأْکُلُونَ أَمْوالَ النّاسِ بِالْباطِلِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللّهِ).

جالب اینکه همانگونه که سیره قرآن است در اینجا حکم را روی همه افراد دانشمندان یهود و راهبان نبرده بلکه با تعبیر"کثیرا"در حقیقت اقلیت صالح را استثناء کرده است،و اینگونه دقت در سایر آیات قرآن نیز دیده می شود که در سابق به آن اشاره کرده ایم.

اما اینکه آنها چگونه اموال مردم را بیهوده و بدون مجوز و به تعبیر قرآن از طریق"باطل"می خورند در آیات دیگر کم و بیش به آن اشاره شده و قسمتی هم در تواریخ آمده است.

یکی اینکه:حقایق تعلیمات آئین مسیح ع و موسی ع را کتمان می کردند تا مردم به آئین جدید(آئین اسلام)نگروند،منافع آنها به خطر نیفتد و هدایایشان قطع نشود،چنان که در آیات ۴۱ و ۷۹ و ۱۷۴ سوره بقره به آن اشاره

شده است.

و دیگر اینکه:با گرفتن "رشوه" از مردم حق را باطل و باطل را حق می کردند و به نفع زورمندان و اقویا حکم باطل می دادند،چنان که در آیه ۴۱ سوره "مائده" به آن اشاره شده است.

یکی دیگر از طرق نامشروع در آمدشان این بود که به نام "بهشت فروشی" و یا "گناه بخشی" مبالغ هنگفتی از مردم می گرفتند و بهشت و آمرزش را که منحصرا در اختیار خداوند است به مردم می فروختند که در تاریخ مسیحیت سر و صدای زیادی بپا کرده و بحثها و جدالهایی برانگیخته است!.

و اما جلوگیری کردنشان از راه خدا روشن است زیرا آیات الهی را تحریف می کردند و یا به خاطر حفظ منافع خویش مکتوم می داشتند،بلکه هر کس را مخالف مقام و منافع خود می دیدند متهم می ساختند،و با تشکیل "محکمه های تفتیش مذهبی" آنها را به بدترین وجهی محاکمه و به شدیدترین وضعی محکوم و مجازات می کردند.

و اگر به راستی آنها اقدام به چنین کاری نکرده بودند و پیروان خویش را قربانی مطامع و هوسهای خود نمی ساختند امروز گروه های زیادتری آئین حق یعنی اسلام را از جان و دل پذیرفته بودند،بنا بر این به جرئت می توان گفت:گناه میلیونها انسان که در ظلمت کفر باقی مانده اند به گردن آنها است!.

هم اکنون نیز دستگاه کلیسا و یهود برای دگرگون ساختن افکار عمومی مردم جهان در باره اسلام به چه کارهایی که دست نمی زنند و چه تهمتهای عجیب و وحشتناکی که نسبت به پیامبر ص روا نمی دارند.

این موضوع به قدری دامنه دار است که جمعی از علمای روشنفکر مسیحی صریحا به آن اعتراف کرده اند که روش سنتی کلیسا در مبارزه ناجوانمردانه با اسلام یکی از علل بیخبر ماندن غربیها از این آئین پاک است.

ص :۳۹۱

سپس قرآن به تناسب بحث دنیا پرستی پیشوایان یهود و نصاری به ذکر یک قانون کلی در مورد ثروت اندوزان پرداخته،می گوید:"کسانی که طلا ـ و نقره را جمع آوری و پنهان می کنند و در راه خدا انفاق نمی نمایند آنها را به عذاب دردناکی بشارت ده"(وَ الَّذِینَ یَکْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّهَ وَ لا یُنْفِقُونَها فِی سَبِیلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِیمٍ).

"یکنزون"از ماده"کنز"بر وزن و به معنی"گنج"است که در اصل به معنی جمع و جور کردن اجزاء چیزی گفته می شود لذا شتر پر گوشت را"کناز اللحم"می نامند سپس به جمع آوری و نگهداری و پنهان نمودن اموال و یا اشیاء گران قیمت اطلاق گردیده است.

بنا بر این در مفهوم آن جمع آوری و نگاهداری و گاهی پنهان کردن نیز افتاده است.

"ذهب"به معنی"طلا"و"فضه"به معنی"نقره"است. بعضی از دانشمندان لغت(طبق نقل طبرسی در مجمع البیان)در باره این دو لغت تعبیر جالبی کرده اند و گفته اند:اینکه به"طلا ـ""ذهب"گفته می شود برای آن است که به زودی از دست می رود و بقایی ندارد(ماده"ذهاب"در لغت به معنی رفتن است)و اینکه به "نقره""فضه"گفته می شود به خاطر آن است که به زودی پراکنده و متفرق می گردد("انفضاض"در لغت به معنی پراکندگی است)و برای پی بردن به چگونگی حال اینگونه ثروتها همین نامگذاری آنها کافی است!.

از آن روز که جامعه های انسانی شکل گرفت مسئله مبادله فرآورده های مختلف در میان انسانها رواج داشت،هر کس ما زاد احتیاجات خود را از فراورده های کشاورزی و دامی و غیر آن در معرض فروش قرار می داد،ولی در آغاز مبادله ها همواره به صورت مبادله جنس به جنس بود،زیرا پول اختراع نشده بود،و از آنجا که مبادله جنس به جنس مشکلات فراوانی ایجاد می کرد،زیرا چه بسا افراد

ما زاد نیاز خود را می خواستند بفروشند ولی چیز دیگری در آن حال مورد نیازشان نبود که با آن بخرند اما مایل بودند آن را به چیزی تبدیل کنند که هر گاه بخواهند بتوانند با آن اجناس مورد نظر خویش را فراهم سازند،از اینجا مسئله اختراع"پول"مطرح شد.

پیدایش"نقره"و از آن مهمتر"طلا"به این فکر تحقق بخشید و این دو فلز به ترتیب پول ارزان قیمت و گران قیمت را تشکیل دادند و به وسیله آنها گردش معاملات رونق بیشتر و چشمگیرتری پیدا کرد.

بنا بر این فلسفه اصلی پول همان گردش کاملتر و سریعتر چرخهای مبادلات اقتصادی است،و آنها که پول را به صورت"گنجینه"پنهان می کنند نه تنها موجب رکود اقتصادی و زیان به منافع جامعه می شوند بلکه عمل آنها درست بر ضد فلسفه پیدایش پول است.

آیه فوق صریحا ثروت اندوزی و گنجینه سازی اموال را تحریم کرده است و به مسلمانان دستور می دهد که اموال خویش را در راه خدا،و در طریق بهره گیری بندگان خدا به کار اندازند،و از اندوختن و ذخیره کردن و خارج ساختن آنها از گردش معاملات به شدت بپرهیزند،در غیر این صورت باید منتظر عذاب دردناکی باشند.

این عذاب دردناک تنها کیفر شدید روز رستاخیز نیست بلکه مجازاتهای سخت این دنیا را که بر اثر بهم خوردن موازنه اقتصادی و پیدایش اختلافات طبقاتی دامان فقیر و غنی را می گیرد نیز شامل می شود.

اگر در گذشته مردم دنیا به اهمیت این دستور اسلامی درست آشنا نبودند امروز ما به خوبی می توانیم به آن پی ببریم،زیرا نابسامانیهایی که دامن بشر را، بر اثر ثروت اندوزی گروهی خود خواه و بیخبر،گرفته و به شکل آشوبها و جنگها و خونریزیها ظاهر می شود بر هیچکس پوشیده نیست.

***

ص :۳۹۳

جمع ثروت تا چه اندازه"کنز"محسوب می شود؟

در میان مفسران در مورد آیه فوق گفتگو است که آیا هر گونه گرد آوری ثروت اضافه بر نیازمندیهای زندگی"کنز"محسوب می شود،و طبق آیه فوق حرام است؟ یا این که این حکم مربوط به آغاز اسلام و قبل از نزول حکم زکات بوده و سپس با نزول حکم زکات بر داشته شده؟ و یا این که اصولا آنچه واجب است پرداختن زکات سالانه است و نه غیر آن، بنا بر این هر گاه انسان اموالی را جمع آوری کند و هر سال مرتبا مالیات اسلامی آن یعنی زکات را بپردازد مشمول آیه فوق نخواهد بود.

در بسیاری از روایات که در منابع شیعه و اهل تسنن وارد شده تفسیر سوم به چشم می خورد مثلا در حدیثی از پیامبر ص چنین می خوانیم:

"

ای مال ادیت زکاته فلیس بکنز ":"هر مال که زکات آن را بپردازی کنز نیست" (۱).

و نیز می خوانیم:هنگامی که آیه فوق نازل شد کار بر مسلمانان مشکل گردید و گفتند با این حکم هیچیک از ما نمی تواند چیزی برای فرزندان خود ذخیره کند و آینده آنها را تامین نماید...سرانجام از پیامبر سؤال کردند، پیغمبر ص فرمود:"

ان اللّه لم یفرض الزکاه الا لیطیب بها ما بقی من اموالکم و انما فرض المواریث من اموال تبقی بعدکم ":"خداوند زکات را واجب نکرده است مگر به خاطر این که باقیمانده اموال شما برای شما پاک و پاکیزه باشد،لذا قانون ارث را در باره اموالی که بعد از شما می ماند قرار داده است" (۲)یعنی اگر گردآوری مال به کلی ممنوع بود قانون ارث موضوع نداشت.

۱- ۱ و ۲) "المنار"جلد ۱۰ صفحه ۴۰۴.

۲-

در کتاب "امالی" "شیخ" از پیامبر نیز همین مضمون نقل شده است که "هر کس زکات مال خود را بپردازد باقیمانده آن کنز نیست (۱).

ولی روایات دیگری در منابع اسلامی مشاهده می کنیم که مضمون آن با تفسیر فوق ظاهرا و در بدو نظر سازگار نیست،از جمله حدیثی است که در "مجمع البیان" از علی ع نقل شده که فرمود:"

ما زاد علی اربعه آلاف فهو کنز ادی زکاته او لم یودها و ما دونها فهی نفقه فَبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أَلِيمٍ " "هر چه از چهار هزار(درهم)-که ظاهرا اشاره به مخارج یک سال است-بیشتر باشد"کنز"است خواه زکاتش را بپردازند یا نه،و آنچه کمتر از آن باشد نفقه و هزینه زندگی محسوب می شود،بنا بر این ثروت اندوزان را به عذاب دردناک بشارت ده" (۲).

و در کتاب "کافی" از "معاذ بن کثیر" چنین نقل شده که می گوید از امام صادق ع شنیدم می گفت:"شیعیان ما فعلا آزادند که از آنچه در دست دارند در راه خیر انفاق کنند(و باقیمانده برای آنها حلال است)اما هنگامی که "قائم" ما قیام کند تمام کنزها و ثروتهای اندوخته را تحریم خواهد کرد تا همه را نزد او آرند و از آن در برابر دشمنان کمک گیرد و این مفهوم کلام خداست که در کتابش فرموده" وَ الَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ ..." (۳).

در شرح حال "ابو ذر" نیز کرارا و در بسیاری از کتب این مطلب نقل شده است که او آیه فوق را در برابر معاویه در شام هر صبح و شام می خواند و با صدای بلند فریاد می زد:"بشر اهل الکنوز بکی فی الجباه و کی بالجنوب و کی بالظهور ابدا حتی یتردد الحر فی اجوافهم":"به گنج اندوزان بشارت ده

۱- ۱) "نور الثقلین "جلد ۲ صفحه ۲۱۳.
۲- ۲) "مجمع البیان"ذیل آیه و"نور الثقلین "جلد ۲ صفحه ۲۱۳.
۳- ۳) "نور الثقلین "جلد ۲ صفحه ۲۱۳.

که هم پیشانی آنها را با این اموال داغ می کنند و هم پهلوها و هم پشتهایشان را تا سوزش گرما،در درون وجود آنها به حرکت در آید"! (۱).

و نیز استدلال"ابو ذر"در برابر"عثمان"به آیه فوق نشان می دهد که او معتقد بوده است که آیه مخصوص مانعان زکات نیست،بلکه غیر آنها را نیز شامل می شود.

از بررسی مجموع احادیث فوق به ضمیمه خود آیه می توان چنین نتیجه گرفت که در شرائط عادی و معمولی یعنی در مواقعی که جامعه در وضع ناگوار و خطرناکی نیست و مردم از زندگانی عادی بهره مندند پرداختن زکات کافی است و باقیمانده کنز محسوب نمی شود(البته باید توجه داشت که اصولا-با رعایت موازین و مقررات اسلامی در درآمدها،اموال به صورت فوق العاده متراکم نمی شود،زیرا اسلام آن قدر قید و شرط برای آن قائل شده است که تحصیل چنین مالی غالبا غیر ممکن است).

و اما در مواقع فوق العاده و هنگامی که حفظ مصالح جامعه اسلامی ایجاب کند حکومت اسلامی می تواند محدودیتی برای جمع آوری اموال قائل شود (آن چنان که در روایت علی ع خواندیم)و یا به کلی همه اندوخته ها و ذخیره های مردم را برای حفظ موجودیت جامعه اسلامی مطالبه کند(آن چنان که در روایت امام صادق ع در باره زمان قیام قائم آمده است که با توجه به ذکر علت در آن روایت سایر زمانها را نیز شامل می شود زیرا می فرماید:(

فیستعین به علی عدوه).

ولی تکرار می کنیم که این موضوع تنها در اختیار حکومت اسلامی است و او است که می تواند چنین تصمیمی را در مواقع لزوم بگیرد(دقت کنید).

و اما داستان"ابو ذر"،ممکن است ناظر به همین موضوع باشد که در آن روز جامعه اسلامی آن چنان نیاز شدیدی داشت که اندوختن ثروت در آن روز مخالف

۱- ۱) "نور الثقلین"جلد ۲ صفحه ۲۱۴ و تفسیر برهان جلد ۱ صفحه ۱۲۲.

منافع جامعه و حفظ موجودیت آن بود.

و یـا اینکه نظر"ابـو ذر"به امـوال بیت المـال بـود که در دست"عثمـان"و "معـاویه"قرار داشت،و می دانیم این گونه اموال را با وجود مستحق و نیازمنـد لحظه ای نمی توان ذخیره کرد،بلکه باید به صاحبانش داد و مسئله زکات در اینجا به هیچوجه مطرح نیست.

بـه خصـوص همـه تواریـخ اسـلامی اعـم از شـیعه و اهـل سـنت گـواهی می دهـد که عثمـان امـوال کلانـی از بیت المـال را به خویشاوندان خود داد،و معاویه از آن کاخی ساخت که افسانه کاخهای ساسانیان را زنده کرد و"ابو ذر"حق داشت که در برابر آنها این آیه را خاطرنشان سازد!.

ابو ذر و اشتراکیت

می دانیـم از ایرادهـای مهمی کـه بـه خلیفـه سـوم گرفتـه شـده مسـئله تبعیـد خشـونت آمیز"ابـو ذر"بـه سـرزمین بـد آب و هوای"ربذه"است که منتهی به مرگ این صحابی بزرگ و این مجاهد فداکار راه اسلام گردید همان کسی که از پیامبر ص در باره او نقل کرده اند:"آسمان سایه نیفکند و زمین در روی خود حمل نکرد کسی را که راستگوتر از ابو ذر باشد".

این را نیز می دانیم که اختلاف"ابو ذر"با"عثمـان"بر سر تمنای مال و مقام نبود،چه اینکه او مردی از هر نظر پارسا و وارسته بود،بلکه سرچشمه اختلاف تنها ریخت وپاش خلیفه سوم از بیت المال و بذل و بخشش بی حساب او به اقوام و بستگانش بود.

"ابو ذر"در مسائل مالی مخصوصا آنجا که به"بیت المال"مربوط می شـد بسـیار سـخت گیر بود و می خواست همه مسـلمانان روش پیامبر ص را در این زمینه تعقیب کنند،اما می دانیم در عصر خلیفه سوم جریان امور طور دیگری بود.

به هر صورت هنگامی که سخنان صریح و قاطع این صحابی بزرگ بر خلیفه

سوم سخت آمد نخست او را به شام فرستاد اما"ابو ذر"این بار صریحتر و قاطعتر در برابر اعمال"معاویه"بپاخاست تا آنجا که"ابن عباس"می گوید معاویه به عثمان نوشت اگر نیازی به شام داری"ابو ذر"را باز گردان که اگر در شام بماند این منطقه از دست تو خواهد رفت.

"عثمان"نامه ای نوشت و"ابو ذر"را احضار کرد و طبق بعضی از تواریخ به"معاویه"دستور داد او را با ماموران خشن که شب و روز او را به سوی"مدینه" راه ببرند و لحظه ای راحت نگذارند،بفرستد،به گونه ای که"ابو ذر"به هنگام ورود به"مدینه"بیمار شد و چون حضور او در مدینه نیز قابل تحمل برای دستگاه خلافت نبود، وی را به"ربذه"فرستاد و در همانجا از دنیا رفت.

کسانی که می خواهند از خلیفه سوم در این باره دفاع کنند گاهی"ابو ذر" را متهم می کنند که او عقیده اشتراکی داشت و تمام اموال را مال خدا می دانست و مالکیت شخصی را انکار می کرد!!.

و این تهمت بسیار عجیبی است،آیا با اینکه قرآن با صراحت تمام مالکیت شخصی را با شرائطی محترم شمرده،با اینکه"ابو ذر"از نزدیکترین افراد به پیامبر ص بود و در دامان قرآن پرورش یافته بود،و در زیر آسمان راستگوتر از او پیدا نمی شد،چگونه می توان چنین نسبتی را به او داد؟ بیابان نشینهای دور افتاده این حکم اسلامی را می دانستند،آیات مربوط به تجارت و ارث و مانند آن را شنیده بودند،آیا باورکردنی است که نزدیکترین شاگردان پیامبر از این حکم بی خبر باشد؟ آیا جز این است که متعصبان لجوج برای تبرئه خلیفه سوم و از آن عجیبتر برای تبرئه دستگاه معاویه چنین تهمتی را بر او بسته اند،و هنوز هم گروهی چشم و گوش بسته آن را تعقیب می کنند؟! آری ابو ذر با الهام از آیات قرآن مخصوصا آیه"کنز"معتقد بود،و

صریحا این عقیده خود را اظهار می داشت،که بیت المال اسلام نباید به صورت ملک خصوصی اشخاص در آید،و نباید از این اموال که حق محرومان و نیازمندان در آن است و باید در راه تقویت اسلام و مصالح مسلمین به کار افتد،حاتم بخشی کرد،و یا افسانه کاخهای"کسری"و"قیصر"را از نو زنده نمود.

به علاوه"ابو ذر"عقیده داشت در آن روز که گروهی از مسلمانان سخت در مضیقه هستند ثروتمندان جمعیت نیز به زندگی ساده تری قانع شوند و از اموال خود در راه خدا انفاق نمایند.

اگر ابو ذر گناهی داشته همین بوده است،ولی مورخان مزدور و بنی امیه و راویان چاپلوس و متملق و دین فروش برای دگرگون ساختن چهره این مرد مجاهد چنین تهمتهای ناروایی را به او بسته اند.

گناه دیگر"ابو ذر"این بود که عشق و علاقه خاصی به امیر مومنان علی ع داشت این گناه نیز به تنهایی کافی بود که دروغپردازان بنی امیه قدرت جهنمی خود را برای لکه دار ساختن حیثیت"ابو ذر"به کار گیرند،ولی دامان او آن چنان پاک بود و راستگویی و آگاهی او نسبت به مسائل اسلامی آن چنان روشن که همه این دروغپردازان را رسوا ساخت! از جمله دروغهای عجیبی که برای تبرئه خلیفه سوم در اینجا به ابو ذر بسته اند این است که طبق نقل"ابن سعد"در"طبقات"می گویند:جمعی از اهل کوفه به"ابو ذر"در همان زمان که در"ربذه"بود گفتند:این مرد(یعنی عثمان) اینهمه کارها را با تو کرد آیا حاضری پرچمی برافرازی و ما در زیر آن با او به نبرد برخیزیم؟"ابو ذر"گفت:نه،اگر عثمان مرا از مشرق به مغرب بفرستد مطیع فرمانش خواهم بود! (۱).

این دروغپردازان هیچ توجه نکردند که اگر او چنین تسلیم فرمان خلیفه

۱- ۱) تفسیر المنار جلد ۱۰ صفحه ۴۰۶.

بود این قدر مزاحم او نمی شد که حضورش در مدینه بار سنگینی بر خاطر خلیفه باشد و به هیچ وجه نتواند او را تحمل کند.

و عجیبتر از آن سخنی است که نویسنده"المنار"در ذیل همین آیه مورد بحث ضمن اشاره به جریان"ابو ذر"می گوید که داستان"ابو ذر"نشان می دهد که در عصر صحابه(مخصوصا عثمان)چه اندازه اظهار عقیده آزاد بود!و دانشمندان محترم بودند!و خلفاء محبت داشتند!تا آنجا که"معاویه"جرئت نکرد به "ابو ذر"چیزی بگوید بلکه به بالاتر از خود یعنی خلیفه نوشت و از او دستور خواست! به راستی تعصب چه کارها که نمی کند آیا تبعید به سرزمین گرم و خشک و سوزان"ربذه"سرزمین مرگ و آتش نمونه احترام به آزادی فکر و محبت به علماء بود؟آیا سپردن این صحابی بزرگ را به دست مرگ دلیل بر حریت عقیده محسوب می شد؟ آیا اگر معاویه از ترس سیل افکار عمومی به تنهایی نقشه ای برای ابو ذر نکشید دلیل بر این است که نسبت به او احترام می گذاشت؟ و باز از عجائب این داستان این است که مدافعان از خلیفه می گویند:

تبعید ابو ذر به حکم قانون"تقدیم دفع مفسده بر جلب مصلحت"صورت گرفت، زیرا گرچه بودن ابو ذر در مدینه مصالح بزرگی داشت و مردم از علم و دانش او بهره فراوان می بردند ولی عثمان عقیده داشت که ماندن او در مدینه به خاطر طرز تفکر انعطاف ناپذیر و خشنی که در باره اموال داشت سرچشمه مفاسدی خواهد شد و لذا از منافع وجود او چشم پوشیده و او را به خارج از مدینه فرستاد و چون هم ابو ذر مجتهد بود و هم عثمان،در اینجا ایرادی به عمل هیچکدام وارد نخواهد شد! (۱)

راستی ما نمی دانیم چه مفسده ای بر وجود ابو ذر در مدینه مترتب می شد؟

ص: ۴۰۰

۱- ۱) المنار جلد ۱۰ صفحه ۴۰۷.

آیا باز گردانـدن مردم به سـنت پیامبر ص مفسـده است؟ چرا"ابو ذر به خلیفه اول و دوم که در امور مالی برنامه های عثمان را نداشـتند ایراد نکرد؟ آیـا بـاز گردانـدن مردم به برنامه های مالی صـدر اسـلام منشا فساد بود؟ آیا تبعیـد"ابو ذر"و بریـدن زبان حقگوی او سرچشـمه اصـلاح شـد؟ آیـا ادامه کار عثمان مخصوصا در مسائل مالی به انفجاری عظیم که خود او هم قربانی آن شـد نیانجامید؟ آیا این مفسده بود و ترک آن مصـلحت؟! ولی چه می توان کرد؟هنگامی که تعصب از در وارد می شود منطق از در دیگر فرار می کند.

به هر حال راه و رسم این صـحابی بزرگ بر هیـچ محقق منصـفی پوشـیده نیست و نیز هیچ راه منطقی برای تبرئه خلیفه سوم از آزاری که به ابو ذر رسانید وجود ندارد. ***

کیفر ثروت اندوزان!

در آیه بعد اشاره به یکی از مجازاتهای اینگونه افراد در جهان دیگر می کند و می گوید:"روزی فرا خواهد رسید که این سکه ها را در آتش سوزان دوزخ داغ و گـداخته می کننـد و پیشانی و پهلو و پشـتشان را با آن داغ خواهند کرد" (يَوْمَ يُحْمىٰ عَلَيْها فِي نارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوىٰ بِها جِباهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ).

و در همین حـال فرشـتگان عـذاب به آنهـا می گوینـد:"این همان چیزی است که برای خودتان اندوختیـد و به صورت کنز در آوردید و در راه خدا به محرومان انفاق نکردید"(هٰذا ما كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ).

"اکنون بچشید آنچه را برای خود اندوخته بودید"و عواقب شوم آن را دریابید

ص:۴۰۱

(فَذُوقُوا مٰا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ).

این آیه بار دیگر این حقیقت را تاکید می کند که اعمال انسانها از بین نمی روند و هم چنان باقی می مانند و همانها هستند که در جهان دیگر برابر انسان مجسم می شوند و مایه سرور و شادی و یا رنج و عذاب او می گردند.

در اینکه در آیه فوق چرا از میان تمام اعضاء بدن تنها"پیشانی"و"پشت" و"پهلو"ذکر شده در میان مفسران گفتگو است،ولی از ابو ذر چنین نقل شده است که:او می گفت:این به خاطر آن است که حرارت سوزان در فضایی که در پشت این سه نقطه قرار دارد نفوذ می کند و تمام وجود آنها را فرا می گیرد (حتی یتردد الحرفی اجوافهم) (۱).

و نیز گفته شده این به خاطر آن است که با این سه عضو در مقابل محرومان عکس العمل نشان می دادند:گاهی صورت را در هم می کشیدند،و زمانی به علامت بی اعتنایی از روبرو شدن با آنها خود داری می کردند و منحرف می شدند و گاهی به آنان پشت می نمودند لذا این سه نقطه از بدن آنها را با اندوخته های زر و سیمشان داغ می کنند! در پایان این بحث مناسب است به یک نکته ادبی که در آیه موجود است نیز اشاره کنیم و آن اینکه در آیه می خوانیم:" يَوْمَ يُحْمىٰ عَلَيْهٰا "یعنی در آن روز آتش به روی سکه ها ریخته می شود تا داغ و سوزان گردند، در حالی که معمولا در این گونه موارد کلمه"علی"به کار برده نمی شود،بلکه فی المثل گفته می شود:"یحمی الحدید"آهن را داغ می کنند.

این تغییر عبارت شاید به خاطر این باشد که اشاره به سوزندگی فوق العاده سکه ها شود،چون اگر سکه ای را در آتش بیفکنند آن قدر داغ و سوزان نمی شود که اگر آن را به زیر آتش کنند و آتش به روی آن بریزند،قرآن نمی گوید

۱- ۱) نور الثقلین جلد ۲ صفحه ۲۱۴.

سکه ها را در آتش می گذارنـد بلکه می گویـد آنها را در زیر آتش قرار می دهند تا خوب گداخته و سوزان شود و این تعبیر زنده است که شدت مجازات اینگونه ثروت اندوزان سنگدل را بازگو می کند.

ص :۴۰۳

[سوره التوبه (۹): آیات ۳۶ تا ۳۷]

اشاره

إِنَّ عِدَّهَ اَلشُّهُورِ عِنْدَ اَللّهِ اِثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اَللّهِ یَوْمَ خَلَقَ اَلسَّماواتِ وَ اَلْأَرْضَ مِنْها أَرْبَعَهٌ حُرُمٌ ذلِکَ اَلدِّینُ اَلْقَیِّمُ فَلا تَظْلِمُوا فِیهِنَّ أَنْفُسَکُمْ وَ قاتِلُوا اَلْمُشْرِکِینَ کَافَّهً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّهً وَ اِعْلَمُوا أَنَّ اَللّهَ مَعَ اَلْمُتَّقِینَ (۳۶) إِنَّمَا اَلنَّسِیءُ زِیادَهٌ فِی اَلْکُفْرِ یُضَلُّ بِهِ اَلَّذِینَ کَفَرُوا یُحِلُّونَهُ عاماً وَ یُحَرِّمُونَهُ عاماً لِیُواطِؤُا عِدَّهَ ما حَرَّمَ اَللّهُ فَیُحِلُّوا ما حَرَّمَ اَللّهُ زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ وَ اَللّهُ لا یَهْدِی اَلْقَوْمَ اَلْکافِرِینَ (۳۷)

ترجمه:

۳۶-تعداد ماهها نزد خداوند در کتاب(آفرینش)الهی از آن روز که آسمانها و زمین را آفریده دوازده ماه است که از آن چهار ماه،ماه حرام است(و جنگ در آن ممنوع می باشد)این آئین ثابت و پابرجا(ی الهی)است،بنا بر این در این ماهها به خود ستم مکنید(و از هر گونه خونریزی بپرهیزید)و با مشرکان(به هنگام نبرد)دسته جمعی پیکار کنید همانگونه که آنها دسته جمعی با شما پیکار می کنند و بدانید خداوند با پرهیزکاران است.

۳۷-نسیء(جابجا کردن و تاخیر ماههای حرام)افزایشی در کفر(مشرکان)است که بواسطه آن کافران گمراه می شوند،یک سال آن را حلال و سال دیگر آن را تحریم می کنند تا مطابق تعداد ماههایی که خداوند تحریم کرده بشود(و عدد چهار به پندارشان تکمیل گردد)و از این راه آنچه را که خدا حرام کرده حلال بشمرند، اعمال زشتشان در نظرشان زیبا جلوه داده شده و خداوند جمعیت کافران را هدایت نمی کند.

ص:۴۰۴

تفسیر:

آتش بس اجباری

از آنجا که در این سوره بحثهای مشروحی پیرامون جنگ با مشرکان آمده است در دو آیه مورد بحث اشاره به یکی دیگر از مقررات جنگ و جهاد اسلامی شده و آن احترام به ماههای حرام است.

نخست می گوید:"تعداد ماهها در نزد خدا در کتاب آفرینش از آن روز که آسمان و زمین را آفرید دوازده ماه است"(إِنَّ عِدَّهَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّهِ اثْنا عَشَرَ شَهْراً فِی کِتابِ اللّهِ یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ)تعبیر به"کتاب اللّه" ممکن است اشاره به قرآن مجید یا سائر کتب آسمانی باشد،ولی با توجه به جمله" یَوْمَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ "مناسبتر این است که به معنی کتاب آفرینش و جهان هستی باشد،و به هر حال از آن روز که نظام منظومه شمسی به شکل کنونی صورت گرفت سال و ماه وجود داشت،سال عبارت از یک دوره کامل گردش زمین به دور خورشید،و ماه عبارت از یک دوره کامل گردش کره ماه به دور کره زمین است که در هر سال ۱۲ بار تکرار می شود.

این در حقیقت یک تقویم پر ارزش طبیعی و غیر قابل تغییر است که به زندگی همه انسانها یک نظام طبیعی می بخشد و محاسبات تاریخی آنها را به دقت تنظیم می کند،و این یکی از نعمتهای بزرگ خدا برای بشر محسوب می شود،آن چنان که در آیه ۱۸۹ سوره"بقره"(یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْأَهِلَّهِ قُلْ هِیَ مَواقِیتُ لِلنّاسِ وَ الْحَجِّ مشروحا بحث کرده ایم.

سپس اضافه می کند:"از این دوازده ماه چهار ماه،ماه حرام است"که هر گونه جنگ و نبرد در آن حرام است(مِنْها أَرْبَعَهٌ حُرُمٌ).

ص: ۴۰۵

بعضی از مفسران تحریم جنگ در این چهار ماه را از زمان"ابراهیم خلیل" می دانند که در عصر جاهلیت عرب نیز به عنوان یک سنت به قوت خود باقی بود، هر چند آنها طبق امیال و هوسهای خود گاهی جای این ماهها را تغییر می دادند، ولی در اسلام همواره ثابت و لا یتغیر است که سه ماه آن پشت سر هم"ذی القعده" و"ذی الحجه"و"محرم"و یک ماه جدا است و آن ماه"رجب"است و به قول عربها سه ماه"سرد"(یعنی پشت سر هم)و یک ماه"فرد"است.

ذکر این نکته لازم است که تحریم جنگ در این ماهها در صورتی است که جنگ از ناحیه دشمن به مسلمانان تحمیل نشود،اما در این صورت بدون شک مسلمانان باید بپاخیزند و دست روی دست نگذارند،زیرا احترام ماه حرام از ناحیه آنان نقض نشده بلکه از ناحیه دشمن نقض گردیده است(چنان که شرح آن ذیل آیه ۱۹۴ سوره بقره گذشت).

بعد برای تاکید می گوید:"این آئین ثابت و پا بر جا و تغییرناپذیر است" نه رسم نادرستی که در میان عرب بود که با میل و هوس خویش آنها را جابجا می کردند (ذٰلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ).

از پاره ای از روایات (۱)استفاده می شود که تحریم جنگ در این چهار ماه علاوه بر آئین ابراهیم در آئین یهود و مسیح و سائر آئینهای آسمانی نیز بوده است و جمله" ذٰلِکَ الدِّینُ الْقَیِّمُ "ممکن است اشاره به این نکته نیز بوده باشد،یعنی از نخست در همه آئینها به صورت یک قانون ثابت وجود داشته است.

سپس می گوید:"در این چهار ماه به خود ستم روا مدارید با شکستن احترام آنها خویش را گرفتار کیفرهای دنیا و مجازاتهای آخرت نسازید"(فَلاٰ تَظْلِمُوا فِیهِنَّ أَنْفُسَکُمْ).

ولی از آنجا که ممکن بود تحریم جهاد در این چهار ماه وسیله ای برای

۱- ۱) -تفسیر برهان جلد دوم صفحه ۱۲۲.

استفاده دشمنان بشود و آنها را در حمله کردن به مسلمین جسور کند در جمله بعد اضافه می کند:"با مشرکان بطور دسته جمعی پیکار کنید همانگونه که آنها متفقا با شما می جنگند"(وَ قاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَما يُقاتِلُونَكُمْ كَافَّةً).

یعنی با اینکه آنها مشرکند و بت پرست و شرک سرچشمه پراکندگی است ولی با این حال در یک صف واحد با شما می جنگند،شما که موحدید و یکتا پرست و توحید آئین اتحاد و یگانگی است سزاوارتر هستید که وحدت کلمه را برابر دشمن حفظ کنید و در یک صف همچون یک دیوار آهنین در مقابل دشمنان بایستید.

سرانجام می گوید:"و بدانید اگر پرهیزگار باشید و اصول تعلیمات اسلام را دقیقا اجراء کنید خداوند پیروزی شما را تضمین می کند زیرا خدا با پرهیزگاران است"(وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ). ***در دومین آیه مورد بحث اشاره به یک سنت غلط جاهلی یعنی مسئله "نسیء"(تغییر دادن جای ماههای حرام)کرده می گوید:"تغییر دادن ماههای حرام کفری است که بر کفر آنها افزوده می شود"(إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيادَةٌ فِي الْكُفْرِ) "و با این عمل افراد بی ایمان در گمراهی بیشتر قرار می گیرند"(يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا).

"آنها در یک سال ماهی را هلال می شمرند،و سال دیگر همان ماه را تحریم می کنند تا به گمان خود آن را با تعداد ماههایی که خدا تعیین کرده تطبیق دهند" یعنی هر گاه یکی از ماههای حرام را حذف می کنند ماه دیگری را به جای آن می گذارند تا عدد چهار ماه تکمیل شود!(يُحِلُّونَهُ عاماً وَ يُحَرِّمُونَهُ عاماً لِيُواطِؤُا عِدَّةَ ما حَرَّمَ اللَّهُ).

در حالی که با این عمل زشت و مسخره فلسفه تحریم ماههای حرام را به

کلی از میان می بردند و حکم خدا را بازیچه هوسهای خویش می ساختند،و عجب اینکه از این کار خود بسیار خشنود و راضی هم بودند،زیرا"اعمال زشتشان در نظرشان جلوه کرده بود"(زُیِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمالِهِمْ).

آنها با وسوسه های شیطانی-چنان که خواهد آمد-ماههای حرام را دگرگون می ساختند و عجب اینکه آن را یک نوع تدبیر زندگی و معیشت و یا پیشرفت کار در زمینه جنگها و آمادگی جنگی می پنداشتند،و می گفتند فاصله زیاد آتش بس ورزیدگی جنگی را کم می کند باید آتشی بپا کرد!.

خدا نیز آن مردمی را که شایستگی هدایت ندارند به حال خود رها می کند و دست از هدایتشان می کشد زیرا"خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند" (وَ اللّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْکافِرِینَ).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

اشاره

۱-فلسفه ماههای حرام

تحریم جنگ در این چهار ماه یکی از طرق پایان دادن به جنگهای طویل المده،و وسیله ای برای دعوت به صلح و آرامش بود،زیرا هنگامی که جنگجویان چهار ماه از سال اسلحه را به زمین بگذارند و صدای چکاچک شمشیرها یا صفیر گلوله ها خاموش شود و مجالی برای تفکر و اندیشه به وجود آید احتمال پایان یافتن جنگ بسیار زیاد است.

همیشه ادامه یک کار با شروع مجدد آن پس از خاموشی تفاوت دارد و دومی به مراتب مشکلتر است،فراموش نمی کنیم که در دوران جنگهای بیست ساله ویتنام چه اندازه زحمت می کشیدند تا یک آتش بس بیست و چهار ساعته در آغاز

سال نو مسیحی یا مانند آن به وجود آورند،ولی اسلام برای پیروان خود در هر سال یک آتش بس چهارماهه اعلام میدارد و این خود نشانه روح صلح طلبی اسلام است.

ولی همانگونه که گفتیم اگر دشمن بخواهد از این قانون اسلامی سوء استفاده کند و حریم ماههای حرام را بشکند اجازه مقابله به مثل به مسلمانان داده شده است.

***

۲-مفهوم و فلسفه"نسیء"در جاهلیت

"نسیء"بر وزن"کثیر"از ماده"نسا"به معنی تاخیر انداختن است(و خود این کلمه می تواند اسم مصدر یا مصدر باشد)و به داد و ستدهایی که پرداخت پول آن به تاخیر می افتد"نسیه"گفته می شود.

در زمان جاهلیت عرب گاهی یکی از ماههای حرام را تاخیر می انداختند یعنی مثلا به جای ماه محرم ماه صفر را انتخاب می کردند و تشریفات آن بدینگونه بود که یکی از سران قبیله"بنی کنانه"در مراسم حج در سرزمین"منی"در یک اجتماع نسبتا بزرگ پس از تقاضای مردم این جمله را بر زبان جاری می کرد و می گفت:"من ماه محرم را امسال به تاخیر انداختم و ماه صفر را به جای آن انتخاب کردم"! و از ابن عباس نقل شده اول کسی که این سنت را بر قرار ساخت"عمرو ابن لحی"بود و بعضی گفته اند"قلمس"مردی از بنی کنانه بود.

فلسفه این کار در نظر آنها به عقیده بعضی این بوده است که گاهی تحمل سه ماه حرام پشت سر هم(ذی القعده،ذی الحجه،و محرم)مشکل بوده و آن را به پندار خود مایه تضعیف روح جنگجویی و رکود کار سربازان می شمردند،زیرا عرب در جاهلیت علاقه عجیبی به"غارتگری و خونریزی و جنگ"داشت،و اصولا

"جنگ و غارت"جزئی از زندگی او را تشکیل می داد،و تحمل سه ماه آتش بس پی در پی برای آنها طاقت فرسا بود،لذا کوشش می کردند لا اقل ماه محرم را از این سه ماه جدا کنند.

این احتمال نیز داده شده است که گاهی به خاطر افتادن ذی الحجه در تابستان مسئله حج بر آنها دشوار می شد و می دانیم حج و مراسم آن برای عرب جاهلی تنها مسئله عبادت نبود بلکه این مراسم بزرگ که از زمان ابراهیم ع به یاد مانده بود کنگره عظیمی محسوب می شد که مایه رونق تجارت و اقتصاد آنها بود و فوائد گوناگونی از این اجتماع نصیب آنها می شد،لذا جای ماه"ذی الحجه"را به میل خود تغییر داده،و ماه دیگری را که هوا در آن ماه،آمادگی بیشتری داشت بجایش قرار می دادند،و ممکن است هر دو فلسفه صحیح باشد.

اما به هر صورت این عمل سبب می شد که آتش جنگها هم چنان فروزان بماند،و فلسفه ماههای حرام پایمال شود،و مراسم حج بازیچه دست این و آن و وسیله ای برای منافع مادی آنها گردد.

قرآن این کار را زیادی در کفر شمرده،زیرا علاوه بر شرک و"کفر اعتقادی" که داشتند با زیر پا گذاشتن این دستور مرتکب"کفر عملی"هم می شدند،به خصوص اینکه با این کار دو عمل حرام انجام می دادند یکی اینکه حرام خدا را حلال کرده بودند،و دیگری اینکه حلال خدا را حرام نموده بودند.

***

۳-وحدت کلمه در برابر دشمن

قرآن در آیات فوق دستور می دهد که به هنگام مبارزه با دشمن،مسلمانان متفقا و در صف واحد با آنها پیکار کنند،و از این دستور استفاده می شود که حتی مبارزات سیاسی و فرهنگی و اقتصادی و نظامی خود را در برابر آنان هماهنگ سازند،و تنها در سایه چنین وحدتی که از روح توحید اسلام سرچشمه می گیرد

ص: ۴۱۰

توانایی بر پیروزی در مقابل دشمن دارند،این همان دستوری است که مدتها است به دست فراموشی سپرده شده و یکی از علل انحطاط مسلمین محسوب می شود.

***

۴-چگونه اعمال زشت در نظر زیبا جلوه می کند؟

و جدان انسان در حالی که دست نخورده باشد به خوبی نیک و بد را تشخیص می دهد اما هنگامی که دانسته قدم در جاده گناه و خلافکاری بگذارد فروغ و جدان کمرنگ و کمرنگتر می شود و کار به جایی می رسد که زشتی و قبح گناه تدریجا از میان می رود.

هر گاه باز ادامه به این کار دهد کم کم اعمال زشت در نظرش زیبا،و زیبا، زشت جلوه می کند!و این همان چیزی است که در آیات فوق و آیات دیگر قرآن به آن اشاره شده.

گاهی"تزیین اعمال زشت"به شیطان نسبت داده شده است،مانند آیه ۶۳ سوره"نحل"" فَزَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ "و گاهی به صورت فعل مجهول مانند آیه فوق ذکر شده است که فاعل آن ممکن است وسوسه های شیطان و یا نفس سرکش بوده باشد، و گاهی به"شرکاء"(یعنی بتها)مانند آیه ۱۳۷ سوره"انعام"،و حتی گاهی به خداوند نسبت داده شده است،مانند آیه ۴ سوره"نمل"(إِنَّ الَّذِینَ لاٰ یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ زَیَّنّٰا لَهُمْ أَعْمالَهُمْ ":"کسانی که ایمان به آخرت ندارند اعمال زشتشان را در نظرشان زیبا جلوه می دهیم".

بارها گفته ایم که نسبت دادن اینگونه امور به خداوند به خاطر آن است که اینها خاصیت عمل خود انسان محسوب می شود،و خواص همه اشیاء به دست خدا است و مسبب الاسباب او است،و نیز گفته ایم این گونه نسبتها هیچگونه مخالفتی با مسئله اختیار و آزادی اراده انسان ندارد.

[سوره التوبه (۹): آیات ۳۸ تا ۳۹]

اشاره

يٰا أَيُّهَا اَلَّذِينَ آمَنُوا مٰا لَكُمْ إِذٰا قِيلَ لَكُمُ اِنْفِرُوا فِي سَبِيلِ اَللّٰهِ اِثّٰاقَلْتُمْ إِلَى اَلْأَرْضِ أَ رَضِيتُمْ بِالْحَيٰاةِ اَلدُّنْيٰا مِنَ اَلْآخِرَةِ فَمٰا مَتٰاعُ اَلْحَيٰاةِ اَلدُّنْيٰا فِي اَلْآخِرَةِ إِلاّٰ قَلِيلٌ (۳۸) إِلاّٰ تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذٰاباً أَلِيماً وَ يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ وَ لاٰ تَضُرُّوهُ شَيْئاً وَ اَللّٰهُ عَلىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹)

ترجمه:

۳۸-ای کسانی که ایمان آورده اید چرا هنگامی که به شما گفته می شود به سوی جهاد در راه خدا حرکت کنید سنگینی بر زمین می کنید(و سستی به خرج می دهید) آیا به زندگی دنیا به جای آخرت راضی شده اید!با اینکه متاع زندگی دنیا در برابر آخرت چیز کمی بیش نیست!.

۳۹-اگر(به سوی میدان جهاد)حرکت نکنید شما را مجازات دردناکی می کند و گروه دیگری غیر از شما را بجای شما قرار می دهد،و هیچ زیانی به او نمی رسانید،و خداوند بر هر چیزی توانا است.

شان نزول

از"ابن عباس"و دیگران نقل شده که آیات فوق در باره جنگ"تبوک"نازل گردیده است،در آن هنگام که پیامبر از"طائف"به سوی"مدینه"بازگشت کرد و مردم را آماده پیکار با"رومیان"نمود.

در روایات اسلام آمده است که پیامبر معمولا مقاصد جنگی و هدفهای نهایی خود را قبل از شروع جنگ برای مسلمانان روشن نمی ساخت تا اسرار

ص: ۴۱۲

نظامی اسلام به دست دشمنان نیفتد،ولی در مورد"تبوک"چون مسئله شکل دیگری داشت قبلا با صراحت اعلام نمود که ما به مبارزه با"رومیان"می رویم زیرا مبارزه با امپراطوری روم شرقی همانند جنگ با مشرکان مکه و یا یهود "خیبر"کار ساده ای نبود،و می بایست مسلمانان برای این در گیری بزرگ کاملا آماده شوند و خود سازی کنند.

به علاوه فاصله میان مدینه و سرزمین رومیان بسیار زیاد بود،و از همه گذشته فصل تابستان و گرما و برداشت محصول غلات و میوه ها بود.

همه این امور دست به دست هم داده و رفتن به سوی میدان جنگ را فوق العاده بر مسلمانان مشکل می ساخت،تا آنجا که بعضی در اجابت دعوت پیامبر ص تردید و دودلی نشان می دادند!.

آیات فوق نازل شد و با لحنی قاطع و کوبنده به مسلمانان هشدار داد و اعلام خطر کرد و آنها را آماده این نبرد بزرگ ساخت (۱).

تفسیر باز هم حرکت به سوی میدان جهاد

همانگونه که در شان نزول گفتیم آیات فوق ناظر به جریان جنگ"تبوک" است.

"تبوک"،منطقه ای است میان"مدینه"و"شام"که الان مرز کشور "عربستان سعودی"محسوب می شود،و در آن روز نزدیک سرزمین امپراطوری روم شرقی که بر شامات تسلط داشت محسوب می شد (۲).

---

۱ - ۱) -این شان نزول را به طور اجمال بسیاری از مفسران مانند"طبری"در"مجمع البیان"و"فخر رازی"در"تفسیر کبیر"و"آلوسی"در"روح المعانی"آورده اند.

۲- ۲) -فاصله تبوک تا مدینه را ۶۱۰ کیلومتر و تا شام ۶۹۲ کیلومتر نوشته اند.

این واقعه در سال نهم هجری یعنی حدود یک سال بعد از جریان فتح مکه روی داد،و از آنجا که درگیری و مقابله در این میدان با یکی از ابرقدرتهای جهان آن روز بود نه با یک گروه کوچک یا بزرگ عرب،جمعی از مسلمانان از حضور در این میدان وحشت داشتند،و لذا زمینه برای سمپاشی و وسوسه های منافقان کاملا آماده بود،آنها نیز برای تضعیف روحیه مؤمنان از هیچ چیز فروگذار نمی کردند.

فصل چیدن میوه ها و برداشت محصول فرا رسیده بود و برای مردمی که یک زندگی محدود کشاورزی و دامداری دارند این روزها ایام سرنوشت محسوب می شود چرا که رفاه یک سال آنها به آن بستگی دارد.

بعد مسافت،گرمی هوا نیز چنان که گفتیم به این عوامل باز دارنده کمک می کرد.

در اینجا وحی آسمانی به یاری مردم شتافت و آیات قرآن پشت سر یکدیگر نازل شد و در برابر این عوامل منفی قرار گرفت.

در نخستین آیه مورد بحث قرآن با شدت هر چه تمامتر مردم را به جهاد دعوت می کند،گاهی به زبان تشویق،و گاهی به زبان ملامت و سرزنش،و گاهی به زبان تهدید،با آنها سخن می گوید و از هر دری برای آماده ساختن آنها وارد می شود.

نخست می گوید:"ای کسانی که ایمان آورده اید چرا هنگامی که به شما گفته می شود در راه خدا و به سوی میدان جهاد حرکت کنید سستی و سنگینی به خرج می دهید"؟(یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ما لَكُمْ إِذا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللّهِ اثّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ).

"اثاقلتم"از ماده"ثقل"به معنی سنگینی است،و جمله" اِثّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ " کنایه از تمایل به ماندن در وطن و حرکت نکردن به سوی میدان جهاد است،

و یـا کنایه از تمایل به جهان ماده و چسبیـدن به زرق و برق دنیا است،و در هر صورت این وضع گروهی از مسـلمانان ضـعیف الایمان بود نه همه آنها و نه مسلمانان راستین و عاشقان جهاد در راه خدا.

سپس با سـخن ملامت آمیزی می گوید:"آیا به این زندگی دنیا،این زندگی پست و زودگذر و ناپایدار،بجای زندگی وسـیع و جاویدان آخرت راضی شدید"؟ (أَ رَضِیتُمْ بِالْحَیاهِ الدُّنْیا مِنَ الْآخِرَهِ).

"با این که فوائـد و متاع زنـدگی دنیا در برابر زنـدگی آخرت یک امر ناچیز بیش نیست"(فَما مَتاعُ الْحَیاهِ الـدُّنْیا فِی الْآخِرَهِ إِلاّ قَلِیلٌ).

چگونه یک انسان عاقل تن به چنین مبادله زیانباری ممکن است بدهد؟و چگونه متاع فوق العاده گرانبها را به خاطر دستیابی به یک متاع ناچیز و کم ارزش از دست می دهد؟ ***سـپس مسئله را از لحن ملامت آمیز بالاتر برده و شکل یک تهدید جدی به خود می گیرد و می گویـد:"اگر شـما به سوی میـدان جنـگ حرکت نکنیـد خداونـد به عـذاب دردنـاکی مجازاتتان خواهد کرد"(إِلاّ تَنْفِرُوا یُعَذِّبْکُمْ عَذاباً أَلِیماً).

و اگر گمان می کنید با کنار رفتن شـما و پشت کردنتان به میدان جهاد چرخ پیشـرفت اسـلام از کار می افتد و فروغ آئین خدا به خاموشـی می گراید سـخت در اشتباهید زیرا:"خداوند گروهی غیر از شما از افراد با ایمان و مصمم و مطیع فرمان خود را به جای شـما قرار خواهد داد"(وَ یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ) گروهی که از هر نظر مغایر شـما هسـتند نه تنها شخصیتشان بلکه ایمان و اراده و شهامت و فرمانبرداریشان غیر از شما است.

"و از این رهگذر هیچ گونه زیانی نمی توانید به خداوند و آئین پاک او وارد کنید"(وَ لا تَضُرُّوهُ شَیْئاً).

این یک واقعیت است،نه یک گفتگوی خیالی یا آرزوی دور و دراز، چرا که"خداوند بر هر چیز توانا است"و هر گاه اراده پیروزی آئین پاکش را کند بدون گفتگو جامه عمل به آن خواهد پوشید(وَ اللّهُ عَلی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ) ***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

۱-در دو آیه فوق در حقیقت از هفت طریق روی مسئله جهاد تاکید شده است،"نخست"از طریق خطاب به افراد با ایمان."دوم"از طریق امر به حرکت به میدان جهاد."سوم"به وسیله تعبیر" فِی سَبِیلِ اللّهِ "،"چهارم" استفهام انکاری در باره تبدیل دنیا به آخرت."پنجم"تهدید به"عذاب الیم".

"ششم"تهدید به اینکه شما را از صحنه خارج می کند و دیگران را به جای شما می گذارد و"هفتم"از طریق توجه به قدرت بی پایان خدا و اینکه سستیهای شما هیچگونه زیانی به پیشرفت کارها نمی رساند بلکه هر زیانی باشد دامنگیر خود شما می شود.

***۲-از آیات فوق به خوبی استفاده می شود که دلبستگی مجاهدان به زندگی دنیا آنها را در امر جهاد سست می کند.مجاهدان راستین باید مردمی پارسا و زاهد پیشه و بی اعتنا به زرق و برقها باشند، امام علی بن الحسین ع در ضمن دعائی که برای مرزبانان کشورهای اسلامی می کند چنین می گوید:

"

و انسهم عند لقائهم العدو ذکر دنیاهم الخداعه و امح عن قلوبهم خطرات المال الفتون ":"بارالها!فکر این دنیای فریبنده را به هنگامی که آنها در برابر دشمنان قرار می گیرند از نظرشان دور فرما،و اهمیت اموال فتنه انگیز و دلربا را از صفحه قلوبشان محو نما"(تا با دلی لبریز از عشق تو برای تو پیکار کنند).

و براستی اگر شناخت درستی از وضع دنیا و آخرت و چگونگی این دو زندگی داشته باشیم می دانیم که این یکی در مقابل آن به قدری محدود و ناچیز است که به حساب نمی آید در حدیثی که از پیامبر در این زمینه نقل شده است می خوانیم:

و اللّه ما الدنیا فی الآخره الا لما یجعل احدکم اصبعه فی الیم ثم یرفعها فلینظر بم ترجع ":"به خدا سوگند دنیا در برابر آخرت مثل این است که یکی از شما انگشت خود را در دریا بزند و سپس بردارد و بنگرد چه مقدار از آب دریا را با آن برداشته است"؟! ***۳-در این که منظور از"گروهی"که خداوند در آیات فوق به آنها اشاره کرده چه اشخاصی هستند بعضی از مفسران گفته اند:"ایرانیان"و بعضی گفته اند منظور مردم"یمن"می باشند که هر کدام با شهامتهای فوق العاده خود در پیشرفت اسلام سهم بسیار بزرگی داشتند،و بعضی اشاره به کسانی می دانند که بعد از نزول این آیات اسلام را پذیرفتند و از جان و دل در راه آن فداکاری به خرج دادند.

ص: ۴۱۷

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۰]

اشاره

إِلاّٰ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اَللّٰهُ إِذْ أَخْرَجَهُ اَلَّذِينَ كَفَرُوا ثٰانِيَ اِثْنَيْنِ إِذْ هُمٰا فِي اَلْغٰارِ إِذْ يَقُولُ لِصٰاحِبِهِ لاٰ تَحْزَنْ إِنَّ اَللّٰهَ مَعَنٰا فَأَنْزَلَ اَللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَ أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهٰا وَ جَعَلَ كَلِمَةَ اَلَّذِينَ كَفَرُوا اَلسُّفْلىٰ وَ كَلِمَةُ اَللّٰهِ هِيَ اَلْعُلْيٰا وَ اَللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۰)

ترجمه:

۴۰-اگر او را یاری نکنید خداوند(او را یاری خواهد کرد همانگونه که در مشکلترین ساعات او را تنها نگذارد)آن هنگام که کافران او را(از مکه)بیرون کردند در حالی که دومین نفر بود(و یک نفر همراه او بیش نبود)در آن هنگام که آن دو در غار بودند و او به همسفر خود می گفت غم مخور خدا با ماست!در این موقع خداوند سکینه(و آرامش)خود را بر او فرستاد و با لشکرهایی که مشاهده نمی کردید او را تقویت نمود و گفتار(و هدف)کافران را پائین قرار داد(و آنها را با شکست مواجه ساخت)و سخن خدا(و آئین او)بالا(و پیروز)است و خداوند عزیز و حکیم است.

تفسیر:

اشاره

خداوند پیامبرش را در حساسترین لحظات تنها نگذارد.

در آیات گذشته همانگونه که گفته شد روی مساله جهاد در برابر دشمن از چند راه تاکید شده بود،از جمله این که گمان نکنید اگر شما خود را از جهاد و یاری پیامبر کنار بکشید کار او و اسلام زمین می ماند.

آیه مورد بحث این موضوع را تعقیب کرده،می گوید:"اگر او را یاری

نکنید خدایی که در سختترین حالات و پیچیده ترین شرائط او را به شکل معجز آسایی یاری کرد قادر است باز از او حمایت کند"(إِلاّ تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّهُ) (۱)و آن زمانی بود که مشرکان"مکه"توطئه خطرناکی برای نابود کردن پیامبر چیده بودند و همانگونه که در ذیل آیه ۳۰ سوره"انفال"شرح آن گذشت تصمیم نهایی پس از مقدمات مفصلی بر این قرار گرفت که عده زیادی شمشیر زن از قبائل مختلف عرب خانه پیامبر ص را شبانه در حلقه محاصره قرار دهند و صبحگاهان دسته جمعی به او حمله کنند و او را در بسترش از دم شمشیرها بگذرانند.

پیامبر ص که به فرمان خدا از این جریان آگاه شده بود آماده بیرون رفتن از"مکه"و هجرت به"مدینه"شد،اما نخست برای این که کفار قریش به او دست نیابند به"غار ثور"که در جنوب مکه قرار داشت و در جهت مخالف جاده مدینه بود پناه برد در این سفر"ابو بکر"نیز همراه پیامبر ص بود.

دشمنان کوشش فراوانی برای یافتن پیامبر کردند ولی مایوس و نومید بازگشتند و پیامبر ص پس از سه شبانه روز توقف در"غار"و اطمینان از بازگشت دشمن،شبانه از بیراهه به سوی مدینه حرکت کرد،و بعد از چندین شبانه روز سالم به مدینه رسید و فصل نوینی در تاریخ اسلام آغاز شد.

آیه فوق اشاره به یکی از حساسترین لحظات این سفر تاریخی کرده می گوید"خداوند پیامبرش را یاری کرد،در آن هنگام که کافران او را بیرون کردند"(إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا).

البته قصد کفار بیرون کردن او از"مکه"نبود،بلکه تصمیم به کشتن او

۱- ۱) -این جمله از نظر ادبی محذوفی دارد و در اصل چنین بوده:"الا تنصروه ینصره اللّه..."زیرا فعل ماضی که مفهوم آنهم در گذشته واقع شده باشد نمی تواند جزای شرط واقع شود مگر اینکه فعل ماضی باشد که معنی مضارع دهد.

داشتند،ولی چون نتیجه کارشان بیرون رفتن پیامبر ص از مکه شد این نسبت به آنها داده شده است.

سپس می گوید:"این در حالی بود که او دومین نفر بود" (ثانِیَ اثْنَیْنِ) اشاره به اینکه جز یک نفر همراه او نبود و این نهایت تنهایی او را در این سفر پر خطر نشان می دهد و همسفر او ابو بکر بود.

"به هنگامی که دو نفر به غار،یعنی"غار ثور"پناه بردند"(إِذْ هُما فِی الْغارِ).

در آن موقع ترس و وحشت،یار و همسفر پیامبر را فرا گرفت و پیامبر او را دلداری داد"و گفت:غم مخور خدا با ما است"(إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللّهَ مَعَنا).

"در این هنگام خداوند روح آرامش و اطمینان را که در لحظات حساس و پر خطر بر پیامبرش نازل می کرد بر او فرستاد"(فَأَنْزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ).

"و او را با لشکرهایی که نمی توانستید آنها را مشاهده کنید،یاری کرد" (وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها).

این نیروهای غیبی ممکن است اشاره به فرشتگانی باشد که حافظ پیامبر در این سفر پر خوف و خطر بودند،و یا آنها که در میدان جنگ"بدر"و"حنین" و مانند آن به یاری او شتافتند.

"و سرانجام برنامه و هدف و مکتب کفار را پائین قرار داد و برنامه و گفتار الهی در بالا قرار گرفت"(وَ جَعَلَ کَلِمَهَ الَّذِینَ کَفَرُوا السُّفْلی وَ کَلِمَهُ اللّهِ هِیَ الْعُلْیا) اشاره به اینکه توطئه های آنها در هم شکست،آئین خرافیشان در هم پیچیده

شد،و نور خدا همه جا آشکار گشت و پیروزی در تمام جهات نصیب پیامبر ص اسلام شد.

چرا چنین نشود در حالی که"خداوند هم قادر است و هم حکیم و دانا"،با حکمتش راههای پیروزی را به پیامبرش نشان می دهد و با قدرتش او را یاری می کند (وَ اللّٰهُ عَزِیزٌ حَکِیمٌ).

***

داستان یار غار

ماجرای مصاحبت"ابو بکر"با پیامبر ص در این سفر و اشارات سر بسته ای که در آیه فوق به این موضوع شده در میان مفسران شیعه و اهل تسنن بحثهای مختلفی برانگیخته است.

بعضی راه افراط را پوییده اند و بعضی راه تفریط را،"فخر رازی"در تفسیر خود با تعصب خاصی کوشش کرده که دوازده فضیلت!برای"ابو بکر"از آیه فوق استنباط کند و برای تکثیر عدد،آسمان و ریسمان را به هم بافته،به- طوری که پرداختن به شرح آن شاید مصداق اتلاف وقت باشد.

بعضی دیگر نیز اصرار دارند که مذمتهای متعددی از آیه استفاده می شود.

نخست باید دید که آیا کلمه"صاحب"دلیل بر فضیلت است؟ظاهرا چنین نیست زیرا از نظر لغت"صاحب"به معنی"همنشین"و"همسفر"به طور مطلق است،اعم از اینکه این همنشین و همسفر شخص خوبی باشد یا بدی،چنان که در آیه ۳۷ سوره"کهف"در داستان آن دو نفر که یکی با ایمان و خداپرست و دیگری بی ایمان و مشرک بود می خوانیم:"قٰالَ لَهُ صٰاحِبُهُ وَ هُوَ یُحٰاوِرُهُ أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِنْ تُرٰابٍ ":"رفیقش به او گفت:آیا به خدایی که تو را از خاک آفریده کافر شدی"؟

بعضی نیز اصرار دارند که ضمیر "علیه"در جمله" فَأَنْزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ " به"ابو بکر"باز می گردد،زیرا پیامبر ص نیاز به سکینه و آرامش نداشت، بنا بر این نزول سکینه و آرامش برای همسفر او(ابو بکر)بود.

در حالی که با توجه به جمله بعد که می گوید:" وَ أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها ":"او را با لشکری نامرئی یاری کرد"و با توجه به اتحاد مرجع ضمیرها روشن می شود که ضمیر"علیه"نیز به پیامبر ص بر می گردد،و این اشتباه است که ما تصور کنیم"سکینه"مربوط به موارد حزن و اندوه است،بلکه در قرآن کرارا می خوانیم که سکینه بر شخص پیامبر نازل گشت هنگامی که در شرائط سخت و مشکلی قرار داشت،از جمله در آیه ۲۶ همین سوره در جریان جنگ "حنین"می خوانیم:" ثُمَّ أَنْزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ " "خداوند سکینه و آرامش را در آن شرائط سخت بر پیامبرش و بر مؤمنان نازل کرد و نیز در آیه ۲۶ سوره"فتح"می خوانیم:" فَأَنْزَلَ اللّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ "در حالی که در جمله های قبل در این دو آیه هیچگونه سخنی از حزن و اندوه به میان نیامده است بلکه سخن از پیچیدگی اوضاع به میان آمده.

در هر حال آیات قرآن نشان می دهد که نزول سکینه به هنگام مشکلات سخت صورت می گرفته و بدون شک پیامبر ص در"غار ثور"لحظات سختی را می گذراند.

و عجیبتر اینکه بعضی گفته اند جمله" أَیَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْها "به"ابو بکر" باز می گردد!! در حالی که تمام بحث این آیه بر محور یاری خداوند نسبت به پیامبر دور می زند و قرآن می خواهد روشن کند که پیامبر ص تنها نیست و اگر یاریش نکنید خدا یاریش خواهد کرد چگونه کسی را که تمام بحث بر محور او دور می زند رها ساخته،و به سراغ کسی می روند که به عنوان تبعی از او بحث شده

است این سخن نشان می دهد که تعصبها مانع از آن شده که حتی به معنی آیه توجه شود.

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۱ تا ۴۲]

اشاره

اِنْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً وَ جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فِی سَبِیلِ اَللّهِ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱) لَوْ کانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قاصِداً لاَتَّبَعُوکَ وَ لکِنْ بَعُدَتْ عَلَیْهِمُ اَلشُّقَّةُ وَ سَیَحْلِفُونَ بِاللّهِ لَوِ اسْتَطَعْنا لَخَرَجْنا مَعَکُمْ یُهْلِکُونَ أَنْفُسَهُمْ وَ اَللّهُ یَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ (۴۲)

ترجمه:

۴۱-(همگی به سوی میدان جهاد)حرکت کنید،چه سبکبار باشید چه سنگین بار،و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد نمائید،این بنفع شماست اگر بدانید.

۴۲-(اما گروهی از آنها چنانند که)اگر غنائمی نزدیک(و در دسترس)و سفری سهل و آسان باشد(به طمع دنیا)از تو پیروی می کنند،ولی(اکنون که برای میدان تبوک)راه بر آنها دور(و پر مشقت)است(سرباز می زنند)و به زودی سوگند یاد می کنند که اگر توانایی داشتیم همراه شما حرکت می کردیم(ولی آنها با این اعمال و این دروغها در واقع)خود را هلاک می کنند و خداوند می داند آنها دروغگو هستند.

تفسیر تن پروران طماع

گفتیم جنگ "تبوک"یک وضع استثنایی داشت،و توأم با مقدماتی کاملا

ص: ۴۲۳

مشکل و پیچیده بود،به همین جهت عده ای از افراد ضعیف الایمان و یا منافق از شرکت در این میدان تعلل می ورزیدند،در آیات گذشته خداوند گروهی از مؤمنان را سرزنش کرد که چرا به هنگام صدور فرمان جهاد،سنگینی به خرج می دهند؟ و فرمود دستور جهاد به سود خود شما است و گرنه خدا می تواند به جای افراد بی اراده و تن پرور مردمی شجاع و با ایمان و مصمم قرار دهد،بلکه حتی بدون آنهم قادر است پیامبر ص خود را حفظ کند آن چنان که در داستان "غار ثور"و"لیله المبیت"حفظ نمود.

عجب اینکه چند تار "عنکبوت"که بر دهانه"غار"تنیده شده بود سبب انحراف فکر دشمنان لجوج و سرکش شد و از در"غار"بازگشتند و پیامبر خدا سالم ماند،جایی که خداوند با چند تار عنکبوت می تواند مسیر تاریخ بشر را دگرگون سازد چه نیازی به کمک این و آن دارد تا بخواهند ناز کند،در حقیقت همه این دستورات برای تکامل و پیشرفت خود آنها است نه برای رفع نیازمندی خداوند.

به دنبال این سخن بار دیگر مؤمنان را دعوت همه جانبه به سوی جهاد می کند و مسامحه کنندگان را مورد سرزنش قرار می دهد.

نخست می گوید:"همگی به سوی میدان جهاد حرکت کنید خواه سبکبار باشید یا سنگین بار"(اِنْفِرُوا خِفافاً وَ ثِقالاً).

"خفاف"جمع"خفیف"و"ثقال"جمع"ثقیل"و این دو کلمه مفهوم جامعی دارد که همه حالات انسان را شامل می شود،یعنی اعم از اینکه جوان باشید یا پیر،مجرد باشید یا متاهل،کم عائله باشید یا پرعائله،غنی باشید یا فقیر،بدون گرفتاری باشید یا گرفتار،زراعت و باغ و تجارت داشته باشید یا نه، در هر صورت و در هر حال و در هر موقعیت بر شما لازم است هنگامی که فرمان جهاد صادر شد همگی این دعوت آزادیبخش را اجابت کنید و از هر کار دیگری چشم

بپوشید و سلاح به دست گرفته به سوی میدان نبرد حرکت کنید.

و اینکه بعضی از مفسران این دو کلمه را تنها به یکی از معانی فوق محدود ساخته اند هیچگونه دلیلی ندارد،بلکه هر کدام از آنها یکی از مصداقهای این مفهوم وسیع است.

سپس اضافه می کند:"در راه خدا با اموال و جانها جهاد کنید" (وَ جٰاهِدُوا بِأَمْوٰالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ).

یعنی جهادی همه جانبه و فراگیر،چرا که در برابر دشمن نیرومندی که از ابر قدرتهای آن زمان محسوب می شد قرار داشتند،و بدون آن پیروزی ممکن نبود.

اما برای اینکه باز اشتباه برای کسی پیدا نشود که این فداکاریها به سود خداوند است می گوید:"این به نفع شما است اگر بدانید"(ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ).

یعنی اگر بدانید که جهاد کلید سر بلندی و عزت و بر طرف کننده ضعف و ذلت است.

اگر بدانید که هیچ ملتی بدون جهاد در جهان به آزادی واقعی و عدالت نخواهد رسید.

و اگر بدانید که راه رسیدن به رضای خدا و سعادت جاویدان و انواع نعمتها و مواهب الهی در این نهضت مقدس عمومی و فداکاری همه جانبه است! ***سپس بحث را متوجه افراد سست و تنبل و ضعیف الایمان که برای سرباز زدن از حضور در این میدان بزرگ به انواع بهانه ها متشبث می شدند کرده،و با پیامبر ص چنین می گوید:"اگر غنیمتی آماده و سفری نزدیک بود به خاطر رسیدن به متاع دنیا به زودی دعوت تو را اجابت می کردند"و برای نشستن بر سر

چنین سفره آماده ای می دویدند(لَوْ کٰانَ عَرَضاً قَرِیباً وَ سَفَراً قٰاصِداً لاَتَّبَعُوکَ) (۱).

"لکن اکنون که راه بر آنها دور است سستی می ورزند و بهانه می آورند" (وَ لٰکِنْ بَعُدَتْ عَلَیْهِمُ الشُّقَّةُ) (۲).

عجب اینکه تنها به عذر و بهانه قناعت نمی کنند بلکه"به زودی نزد تو می آیند و قسم یاد می کنند که اگر ما قدرت داشتیم با شما خارج می شدیم" (وَ سَیَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنٰا لَخَرَجْنٰا مَعَکُمْ).

و اگر می بینید ما به این میدان نمی آئیم بر اثر ناتوانی و گرفتاری و عدم قدرت است.

"آنها با این اعمال و این دروغها در واقع خود را هلاک می کنند" (یُهْلِکُونَ أَنْفُسَهُمْ).

"ولی خداوند می داند آنها دروغ می گویند"(وَ اللّٰهُ یَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَکٰاذِبُونَ) کاملا قدرت دارند اما چون سفره چرب و نرمی نیست و برنامه شاق و پردرد سری در پیش است به قسمتهای دروغ متشبث می شوند.

این موضوع منحصر به جنگ"تبوک"و زمان پیامبر ص نبود،در هر جامعه ای گروهی "تنبل"یا"منافق و طماع و فرصت طلب"وجود دارند که همیشه منتظرند لحظات پیروزی و نتیجه گیری فرا رسد آن گاه خود را در صف اول جا بزنند،فریاد بکشند،گریبان چاک کنند و خود را از نخستین مجاهد و برترین مبارز و دلسوزترین افراد معرفی کنند تا بدون زحمت از ثمرات پیروزی دیگران بهره گیرند!.

ص: ۴۲۶

۱- ۱) -"عرض"به معنی چیز عارضی است که زود زائل می شود و دوام و بقایی ندارد و معمولا به مواهب مادی دنیا اطلاق می شود،و"قاصد"به معنی سهل و آسان است،زیرا در اصل از ماده"قصد"است و مردم عادی قصد خود را متوجه مسائل آسان می کنند.

۲- ۲) -"شقه"به معنی زمینهای پر سنگلاخ و یا راههای دور و دراز است که عبور از آن با مشقت توام است.

ولی همین گروه مجاهد سینه چاک و مبارز دلسوز به هنگام پیش آمدن حوادث مشکل هر کدام به سویی فرار می کنند و برای توجیه فرار خود عذرها و بهانه ها می تراشند یکی بیمار شده،دیگری فرزندش در بستر بیماری افتاده، سومی خانواده اش گرفتار وضع حمل است،چهارمی چشمش دید کافی ندارد، پنجمی مشغول تهیه مقدمات است و همچنین!...

ولی بر افراد بیدار و رهبران روشن لازم است که این گروه را از آغاز شناسایی کنند و اگر قابل اصلاح نیستند از صفوف خود برانند!.

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۳ تا ۴۵]

اشاره

عَفَا اَللّٰهُ عَنْکَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰی يَتَبَيَّنَ لَکَ اَلَّذِينَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ اَلْکٰاذِبِينَ (۴۳) لاٰ يَسْتَأْذِنُکَ اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ اَلْيَوْمِ اَلْآخِرِ أَنْ يُجٰاهِدُوا بِأَمْوٰالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ وَ اَللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴) إِنَّمٰا يَسْتَأْذِنُکَ اَلَّذِينَ لاٰ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ اَلْيَوْمِ اَلْآخِرِ وَ اِرْتٰابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵)

ترجمه:

۴۳-خداوند تو را بخشید چرا به آنها اجازه دادی پیش از آنکه کسانی که راست گفتند برای تو روشن شوند و دروغگویان را بشناسی؟! ۴۴-آنها که ایمان بخدا و روز جزا دارند هیچگاه از تو اجازه برای جهاد(در راه خدا) با اموال و جانهایشان نمی گیرند،و خداوند پرهیزکاران را می شناسد.

۴۵-تنها کسانی از تو اجازه می گیرند که ایمان به خدا و روز جزا ندارند و دلهایشان آمیخته با شک و تردید است،لذا آنها در تردید خود سر گردانند.

ص: ۴۲۷

تفسیر:

سعی کن منافقان را بشناسی

از آیات فوق استفاده می شود که گروهی از منافقان نزد پیامبر آمدند و پس از بیان عذرهای گوناگون و حتی سوگند خوردن،اجازه خواستند که آنها را از شرکت در میدان"تبوک"معذور دارد،و پیامبر به این عده اجازه داد.

خداوند در نخستین آیه مورد بحث پیامبرش را مورد عتاب قرار می دهد و می گوید:"خداوند تو را بخشید،چرا به آنها اجازه دادی که از شرکت در میدان جهاد خود داری کنند"؟!(عَفَا اللّٰهُ عَنْکَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ).

"چرا نگذاشتی آنها که راست می گویند از آنها که دروغ می گویند شناخته شوند"و به ماهیت آنها پی بری؟(حَتّٰی یَتَبَیَّنَ لَکَ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ تَعْلَمَ الْکاذِبِینَ).

در اینکه عتاب و سرزنش فوق که توأم با اعلام عفو پروردگار است دلیل بر آن است که اجازه پیامبر ص کار خلافی بوده،یا تنها"ترک اولی"بوده، و یا هیچکدام،در میان مفسران گفتگو است.

بعضی آن چنان تند رفته اند،و حتی جسورانه و بی ادبانه نسبت به مقام مقدس پیامبر(ص) گفته اند که آیه فوق را دلیل بر امکان صدور گناه و معصیت از او دانسته اند،و لا اقل ادبی را که خداوند بزرگ در این تعبیر نسبت به پیامبرش رعایت کرده که نخست سخن از"عفو"می گوید و بد"مؤاخذه"می کند رعایت نکرده اند و به گمراهی عجیبی افتاده اند.

انصاف این است که در این آیه هیچگونه دلیلی بر صدور گناهی از پیامبر ص وجود ندارد،حتی در ظاهر آیه،زیرا همه قرائن نشان می دهد چه پیامبر

ص: ۴۲۸

ص به آنها اجازه می داد و چه اجازه نمی داد این گروه منافق در میدان"تبوک" شرکت نمی جستند،و به فرض که شرکت می کردند نه تنها گرهی از کار مسلمانان نمی گشودند بلکه مشکلی بر مشکلات می افزودند،چنان که در چند آیه بعد می خوانیم:" لَوْ خَرَجُوا فِیکُمْ مٰا زٰادُوکُمْ إِلاّٰ خَبٰالاً ":"اگر آنها با شما حرکت می کردند جز شر و فساد و سعایت و سخن چینی و ایجاد نفاق کار دیگری انجام نمی دادند"! بنا بر این هیچگونه مصلحتی از مسلمانان با اذن پیامبر ص فوت نشد، تنها چیزی که در این میان وجود داشت این بود که اگر پیامبر ص به آنها اجازه نمی داد مشت آنها زودتر باز می شد و مردم به ماهیتشان زودتر آشنا می شدند ولی این موضوع چنان نبود که از دست رفتن آن موجب ارتکاب گناهی باشد، شاید فقط بتوان نام ترک اولی بر آن گذارد به این معنی که اذن دادن پیامبر ص در آن شرائط و در برابر سوگندها و اصرارهای منافقین هر چند کار بدی نبود اما ترک اذن از آنهم بهتر بود تا این گروه زودتر شناخته شوند.

این احتمال نیز در تفسیر آیه وجود دارد که:عتاب و خطاب مزبور جنبه کنایی داشته و حتی ترک اولی نیز در کار نباشد،بلکه منظور بیان روح منافقگری منافقان با یک بیان لطیف و کنایه آمیز بوده است.

این موضوع را با ذکر مثالی می توان روشن ساخت فرض کنید ستمگری می خواهد به صورت فرزند شما سیلی بزند،یکی از دوستانتان دست او را می گیرد شما نه تنها از این کار ناراحت نمی شوید بلکه خوشحال نیز خواهید شد،اما برای اثبات زشتی باطن طرف به صورت عتاب آمیز به دوستتان می گوئید:"چرا نگذاشتی سیلی بزند تا همه مردم این سنگدل منافق را بشناسند"؟!و هدفتان از این بیان تنها اثبات سنگدلی و نفاق اوست که در لباس عتاب و سرزنش دوست مدافع ظاهر شده است.

مطلب دیگری که در تفسیر آیه باقی می ماند این است که مگر پیامبر ص منافقان را نمی شناخت که خداوند می گوید:می خواستی به آنها اذن ندهی تا وضع آنها بر تو روشن گردد.

"پاسخ"این سؤال این است که"اولا"پیامبر ص از طریق علم عادی به وضع این گروه آشنایی نداشت و علم غیب برای قضاوت در باره موضوعات کافی نیست،بلکه باید از طریق مدارک عادی وضع آنها روشن گردد،و"ثانیا"هدف تنها این نبوده که پیامبر ص بداند بلکه ممکن است هدف این بوده که همه مسلمانان آگاه شوند،هر چند روی سخن به پیامبر ص است. ***سپس به شرح یکی از نشانه های مؤمنان و منافقان پرداخته می گوید:"آنها که ایمان به خدا و سرای دیگر دارند هیچگاه از تو اجازه برای عدم شرکت در جهاد با اموال و جانها،نمی خواهند"(لاٰ یَسْتَأْذِنُکَ الَّذِینَ یُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ أَنْ یُجٰاهِدُوا بِأَمْوٰالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ).

بلکه هنگامی که فرمان جهاد صادر شد بدون تعلل و سستی به دنبال آن می شتابند و همان ایمان به خدا و مسئولیتهایشان در برابر او،و ایمان به دادگاه رستاخیز آنان را به این راه دعوت می کند و راه عذرتراشی و بهانه جویی را به رویشان می بندد.

"خداوند به خوبی افراد پرهیزکار را می شناسد و از نیت و اعمال آنها کاملا آگاه است"(وَ اللّٰهُ عَلِیمٌ بِالْمُتَّقِینَ). ***سپس می گوید:"تنها کسانی از تو اجازه برای عدم شرکت در میدان جهاد می طلبند که ایمان به خدا و روز جزا ندارند"(إِنَّمٰا یَسْتَأْذِنُکَ الَّذِینَ

لاّ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ

:)

سپس برای تاکید عدم ایمان آنها می گوید:"آنها کسانی هستند که دلهایشان مضطرب و آمیخته با شک و تردید است"!(وَ ارْتابَتْ قُلُوبُهُمْ).

"به همین دلیل در این شک و تردید گاهی قدم به پیش می گذارند و گاهی باز می گردند و پیوسته در حیرت و سرگردانی به سر می برند"و به همین جهت منتظر پیدا کردن بهانه و کسب اجازه از پیامبرند(فَهُمْ فِی رَیْبِهِمْ یَتَرَدَّدُونَ) گرچه صفات فوق به شکل فعل مضارع ذکر شده است ولی منظور از آن بیان صفات و حال منافقان و مؤمنان است و ماضی و حال و مضارع در آن تفاوت نمی کند.

به هر حال مؤمنان در پرتو ایمانشان تصمیم و اراده ای محکم و خلل ناپذیر دارند راه را به روشنی دیده اند،مقصدشان معلوم،و هدفشان مشخص است،به همین دلیل با عزمی راسخ و بدون تردید و دودلی با گامهایی استوار به پیش می روند.

اما منافقان چون هدفشان تاریک و نامشخص است گرفتار حیرت و سرگردانی هستند و همیشه به دنبال بهانه ای برای فرار از زیر بار مسئولیتها می گردند.

این دو نشانه مخصوص "مؤمنان"و "منافقان"صدر اسلام و میدان جنگ "تبوک"نبود بلکه هم امروز نیز"مؤمنان راستین"را از"مدعیان دروغین"با این دو صفت می توان شناخت،مؤمن،شجاع و مصمم است و منافق بزدل و ترسو و متحیر و عذرتراش!

ص:۴۳۱

[سوره التوبه (۹): آیات ۴۶ تا ۴۸]

اشاره

وَ لَوْ أَرٰادُوا اَلْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَ لٰكِنْ كَرِهَ اَللّٰهُ اِنْبِعٰاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَ قِيلَ اُقْعُدُوا مَعَ اَلْقٰاعِدِينَ (۴۶) لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مٰا زٰادُوكُمْ إِلاّٰ خَبٰالاً وَ لَأَوْضَعُوا خِلاٰلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ اَلْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمّٰاعُونَ لَهُمْ وَ اَللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظّٰالِمِينَ (۴۷) لَقَدِ اِبْتَغَوُا اَلْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ اَلْأُمُورَ حَتّٰى جٰاءَ اَلْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اَللّٰهِ وَ هُمْ كٰارِهُونَ (۴۸)

ترجمه:

۴۶-اگر آنها(راست می گفتند و)می خواستند(به سوی میدان جهاد)خارج شوند وسیله ای برای آن فراهم می ساختند،ولی خدا از حرکت آنها کراهت داشت لذا (توفیقش را از آنان سلب کرد و)آنها را(از این کار)باز داشت،و به آنها گفته شد با"قاعدین"(کودکان و پیران و بیماران)بنشینید.

۴۷-اگر همراه شما(به سوی میدان جهاد)خارج می شدند چیزی جز اضطراب و تردید به شما نمی افزودند و به سرعت در بین شما به فتنه انگیزی(و ایجاد تفرقه و نفاق) می پرداختند و در میان شما افرادی(سست و ضعیف)هستند که بسیار از آنها پذیرا می باشند،و خداوند از ظالمان با خبر است.

۴۸-آنها پیش از این(نیز)اقدام به فتنه انگیزی کردند و کارها را برای تو دگرگون ساختند (و بهم ریختند)تا زمانی که حق فرا رسید و فرمان خدا آشکار گشت(و پیروز شدید)در حالی که آنها کراهت داشتند.

ص: ۴۳۲

تفسیر:

عدمشان به ز وجود!

در نخستین آیات فوق یکی دیگر از نشانه های کذب و دروغ آنها را بیان کرده و در حقیقت بحثی را که در آیات قبل گذشت و فرمود وَ اللّهُ یَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ تکمیل می کند و می گوید:"اینها اگر راست می گویند و آماده شرکت در جهادند و تنها منتظر اذن تواند می بایست همه وسائل جهاد را از سلاح و مرکب و هر چه در توان دارند فراهم ساخته باشند"در حالی که هیچگونه آمادگی در آنها دیده نمی شود(وَ لَوْ أَرادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً).

"اینها افراد تاریکدل و بی ایمانی هستند که خدا از شرکت آنها در میدان پر افتخار جهاد کراهت دارد لذا توفیق خود را از آنها سلب کرده و آنان را از حرکت باز داشته است"(وَ لکِنْ کَرِهَ اللّهُ انْبِعاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ) (۱).

در اینکه گوینده این سخن کیست؟آیا خداوند یا پیامبر است؟و یا نفس و باطن خودشان است؟ در میان مفسران گفتگو است،ولی ظاهر این است که یک فرمان تکوینی است که از باطن تاریک و آلوده آنها برخاسته و مقتضای عقیده فاسد و اعمال زشت آنها است و بسیار دیده می شود که مقتضای حال را به صورت امر یا نهی بیرون می آورند از آیه فوق به خوبی استفاده می شود که هر عمل و نیتی اقتضایی دارد که خواه ناخواه دامان انسان را می گیرد،و همه کس شایستگی و لیاقت آن را ندارند که در کارهای بزرگ و راه خدا گام بردارند،این توفیق را خداوند نصیب کسانی می کند که پاکی نیت و آمادگی و اخلاص در آنان سراغ دارد.

***

ص:۴۳۳

۱- ۱) -"ثبطهم"از ماده"تثبیط"به معنی توقیف و جلوگیری از انجام کار است.

در آیه بعد به این واقعیت اشاره می کند که عدم شرکت اینگونه افراد در میدان جهاد نه تنها جای تاسف نیست بلکه شاید جای خوشحالی باشد،زیرا آنها نه فقط مشکلی را نمی گشایند بلکه با آن روح نفاق و بی ایمانی و انحراف اخلاقی سر چشمه مشکلات تازه ای خواهند شد.

در حقیقت به مسلمانان یک درس بزرگ می دهد که هیچگاه در فکر افزودن سیاهی لشکر و کمیت و تعداد نباشند،بلکه به فکر این باشند که افراد مخلص و با ایمان را انتخاب کنند هر چند نفراتشان کم باشد،این درسی بود برای دیروز مسلمانان،و برای امروز و برای فردا.

نخست می گوید:"اگر آنها همراه شما به سوی میدان جهاد(تبوک) حرکت می کردند نخستین اثر شومشان این بود که چیزی جز تردید و اضطراب بر شما نمی افزودند"(لَوْ خَرَجُوا فِیکُمْ مٰا زٰادُوکُمْ إِلاّٰ خَبٰالاً).

"خبال"به معنی اضطراب و تردید"و"خبل"(بر وزن اجل)به معنی "جنون"و"خبل"(بر وزن طبل)به معنی"فاسد شدن اعضاء"است.

بنا بر این حضور آنها با آن روحیه فاسد و توأم با تردید و نفاق و بزدلی اثری جز ایجاد تردید و شک و تولید فساد در میان سپاه اسلام ندارد.

بعلاوه"آنها با سرعت کوشش می کنند در میان نفرات لشکر نفوذ کنند و به ایجاد نفاق و تفرقه و از هم گسستن پیوندهای اتحاد بپردازند"(وَ لَأَوْضَعُوا خِلاٰلَکُمْ یَبْغُونَکُمُ الْفِتْنَةَ) (۱)سپس به مسلمانان اخطار می کند که مراقب باشید"افراد ضعیف الایمانی در گوشه و کنار جمعیت شما وجود دارند که زود تحت تاثیر سخنان این گروه

ص: ۴۳۴

۱- ۱) -"اوضعوا"از ماده"ایضاع"به معنی سرعت در حرکت است و در اینجا به معنی تسریع در نفوذ میان سپاه اسلام آمده و"فتنه"در اینجا به معنی تفرقه و اختلاف کلمه است.

منافق قرار می گیرند"(وَ فِیکُمْ سَمّاعُونَ لَهُمْ).

"سماع"به معنی کسی است که حال پذیرش و شنوایی او زیاد است و بدون مطالعه و دقت هر سخنی را باور می کند.

بنا بر این وظیفه مسلمانان قوی الایمان آن است که مراقب این گروه ضعیف باشند مبادا طعمه منافقان گرگ صفت شوند.

این احتمال نیز وجود دارد که"سماع"به معنی جاسوس و سخن چنین بوده باشد یعنی در میان شما پاره ای از افراد هستند که برای گروه منافقان جاسوسی می کنند.

و در پایان آیه می گوید:"خداوند همه ستمگران را می شناسد"آنها که آشکارا و آنها که پنهانی ستم به خویش یا به جامعه می کنند از دیدگاه علم او مخفی نیستند(وَ اللّهُ عَلِیمٌ بِالظّالِمِینَ). ***در آیه بعد به پیامبر ص هشدار می دهد که این اولین بار نیست که این گروه منافق به سمپاشی و تخریب مشغول می شوند باید به خاطر بیاوری که آنها در گذشته نیز مرتکب چنین کارهایی شدند،و الان نیز از هر فرصتی برای نیل به مقصود خود استفاده می کنند،و چنین می گوید"این گروه منافقین قبلا هم می خواستند میان شما تفرقه و پراکندگی ایجاد کنند"(لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَهَ مِنْ قَبْلُ).

و این اشاره به داستان"جنگ احد"است که"عبد اللّه بن ابی"و یارانش از نیمه راه باز گشتند و دست از یاری پیامبر ص برداشتند،و یا اشاره به سائر مواردی است که توطئه بر ضد شخص پیامبر و یا افراد مسلمین چیدند که تاریخ اسلام آنها را ثبت کرده است.

"آنها کارها را برای تو دگرگون ساختند"،نقشه ها کشیدند تا اوضاع

مسلمانان را بهم بریزند و آنها را از جهاد باز دارند و اطراف تو خالی شود (وَ قَلَّبُوا لَکَ الْأُمُورَ).

اما هیچیک از این توطئه ها و تلاشها به جایی نرسید،و همه نقش بر آب شد و تیرشان به سنگ خورد"سرانجام فتح و پیروزی فرا رسید و حق آشکار گشت" (حَتّی جاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللّهِ).

"در حالی که آنها از پیشرفت و پیروزی تو ناراحت بودند"(وَ هُمْ کارِهُونَ).

اما خواست و اراده بندگان در برابر اراده و مشیت پروردگار کمترین اثری نمی تواند داشته باشد،خدا می خواست تو را پیروز کند و آئینت را به سراسر جهان برساند و موانع را هر چه باشد از سر راه بردارد و بالآخره این کار را کرد.

اما موضوع مهم این است که بدانیم آنچه در آیات فوق بیان شده همانند مطالب دیگر قرآن اختصاصی به عصر و زمان پیامبر ص نداشته،در هر جامعه ای گروهی منافق همیشه وجود دارند که سعی می کنند در لحظات حساس و سرنوشت ساز با سمپاشی و سخن چینی افکار مردم را به هم بریزند،روح وحدت را از بین ببرند،و تخم شک و تردید را در افکار بپاشند،اما اگر جامعه بیدار باشد مسلما با یاری پروردگار که وعده پیروزی به دوستانش داده است همه نقشه های آنها خنثی می شود و توطئه هایشان در نطفه خفه می گردد،به شرط اینکه مخلصانه جهاد کنند و با هوشیاری و دقت مراقب این دشمنان داخلی باشند.

ص :۴۳۶

[سوره التوبه (۹): آیه ۴۹]

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَ لاٰ تَفْتِنِّي أَلاٰ فِي اَلْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَهٌ بِالْكٰافِرِينَ (۴۹)

ترجمه:

۴۹-بعضـی از آنها می گویند بما اجازه ده(تا در جهاد شرکت نکنیم)و ما را به گناه گرفتار ساز،آگاه باشید آنها(هم اکنون)در گناه سقوط کرده اند و جهنم کافران را احاطه کرده است!.

شان نزول:

گروهی از مفسران نقل کرده اند هنگامی که پیامبران ص مسلمانان را آماده جنگ تبوک می ساخت و دعوت به حرکت می کرد یکی از رؤسای طائفه "بنی سلمه"به نام"جد بن قیس"که در صف منافقان بود خدمت پیامبر ص آمد و عرض کرد اگر اجازه دهی من در این میدان جنگ حاضر نشوم زیرا علاقه شدیدی به زنان دارم مخصوصا اگر چشمم به دختران رومی بیفتد ممکن است دل از دست بدهم و مفتون آنها شوم!و دست از کارزار بکشم!پیامبر ص به او اجازه داد.

در این موقع آیه فوق نازل شد و عمل آن شخص را محکوم ساخت،پیامبر ص رو به گروهی از"بنی سلمه"کرد و گفت بزرگ شما کیست؟گفتند "جد بن قیس"،ولی او مرد بخیل و ترسویی است،فرمود چه دردی بدتر از درد بخل،سپس فرمود بزرگ شما آن جوان سفید رو"بشر بن براء"است(که مردی است پر سخاوت و گشاده روی).

تفسیر:

منافقان بهانه تراش

شان نزول فوق نشان می دهد که انسان هر گاه بخواهد شانه از زیر بار مسئولیتی خالی کند از هر وسیله ای برای خود بهانه می تراشد،همانند بهانه ای که "جد بن قیس"منافق برای عدم حضور در میدان جهاد درست کرد،و آن اینکه ممکن است زیبارویان رومی دل او را بربایند و دست از جنگ بکشد و به"اشکال شرعی"گرفتار شود!.

گفتار"جد بن قیس"مرا به یاد گفته یکی از ماموران جبار می اندازد که می گفت:اگر ما مردم را تحت فشار قرار ندهیم حقوقی که دریافت می داریم برای ما شرعا اشکال دارد یعنی برای رهایی از این اشکال باید ظلم و ستم به خلق خدا کنیم.

به هر حال قرآن در اینجا روی سخن را به پیامبر ص کرده و در پاسخ این گونه بهانه جویان رسوا می گوید:"بعضی از آنها می گویند به ما اجازه ده که از حضور در میدان جهاد خودداری کنیم و ما را مفتون و فریفته(زنان و دختران زیبا روی رومی)مساز!(وَ مِنْهُمْ مَنْ یَقُولُ ائْذَنْ لِی وَ لاٰ تَفْتِنِّی).

این احتمال نیز در تفسیر و شان نزول آیه داده شده است که او(جد بن قیس)به عذر و بهانه زن و فرزند و اموال بی سرپرست خود می خواست از جهاد صرفنظر کند.

ولی به هر حال قرآن در پاسخ او می گوید:"آگاه باشید که اینها هم اکنون در میان فتنه و گناه و مخالفت فرمان خدا سقوط کرده اند جهنم گرداگرد کافران را احاطه کرده است"(أَلاٰ فِی الْفِتْنَهِ سَقَطُوا وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَهٌ بِالْکٰافِرِینَ).

ص:۴۳۸

یعنی آنها به عـذرهای واهی و اینکه ممکن است بعـدا آلوده به گناه بشوند هم اکنون در دل گناه قرار دارند و جهنم گرداگرد آنهـا را فرا گرفته است آنهـا فرمـان صـریح خـدا و پیامبرش را در باره حرکت به سوی جهاد زیر پا می گذارنـد مبادا به"شـبهه شرعی"گرفتار شوند!.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

۱-یکی از راههـای شـناخت گروه منافقـان در هر جامعه ای دقت در طرز اسـتدلال آنها و عـذرهایی است که برای ترک انجام وظائف لازم می آورند چگونگی این عذرها به خوبی باطن آنها را روشن می سازد.

آنها غالبا به یک سلسله موضوعات جزئی و ناچیز و گاهی مضحک و خنده آور متشبث می شوند تا موضوعات مهم و کلی را نادیـده بگیرنـد،و برای اغفال افراد با ایمان به گمان خود از الفبای فکری آنها اسـتفاده می کنند،و پای مسائل شـرعی و دسـتور خـدا و پیـامبر را به میان می کشـند،در حالی که در میان گناه غوطه ورنـد و شمشـیر به دست گرفته بر پیامبر ص و آئین او می تازند.

**۲-مفسـران در تفسیر جمله"و إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِیطَةٌ بِالْکافِرِینَ "گفتگوهای مختلفی دارند بعضی می گویند این جمله کنایه از آن است که عوامل و اسباب ورود به جهنم یعنی گناهان آنها را احاطه کرده است.

و بعضی گفته اند که این از قبیل حوادث حتمی آینده است که به صورت "ماضی"یا"حال"بیان می شود،یعنی به طور قطع در آینده جهنم آنها را در بر خواهد گرفت.

ولی این احتمال نیز وجود دارد که جمله را به معنی حقیقی اش تفسیر کنیم و بگوئیم هم اکنون جهنم موجود است و در باطن و درون این جهان قرار

دارد و آنها در میان جهنم هستند،اگر چه هنوز فرمان تاثیر کردن آن صادر نشده است،همانگونه که بهشت نیز هم اکنون وجود دارد و در باطن و درون این جهان به همه احاطه کرده است منتها بهشتیان چون تناسب با بهشت دارند با آن مرتبط خواهند بود و دوزخیان چون متناسب با دوزخند با دوزخ (۱).

[سوره التوبه (۹): آیات ۵۰ تا ۵۲]

اشاره

إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصِیبَهٌ یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنٰا أَمْرَنٰا مِنْ قَبْلُ وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ (۵۰) قُلْ لَنْ یُصِیبَنٰا إِلاّٰ مٰا کَتَبَ اَللّٰهُ لَنٰا هُوَ مَوْلاٰنٰا وَ عَلَی اَللّٰهِ فَلْیَتَوَکَّلِ اَلْمُؤْمِنُونَ (۵۱) قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنٰا إِلاّٰ إِحْدَی اَلْحُسْنَیَیْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِکُمْ أَنْ یُصِیبَکُمُ اَللّٰهُ بِعَذٰابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَیْدِینٰا فَتَرَبَّصُوا إِنّٰا مَعَکُمْ مُتَرَبِّصُونَ (۵۲)

ترجمه:

۵۰-هر گاه نیکی به تو رسد آنها را ناراحت می کند،اگر مصیبتی به تو رسد می گویند ما تصمیم خود را از پیش گرفته ایم و باز می گردند در حالی که خوشحالند.

۵۱-بگو هیچ حادثه ای برای ما رخ نمی دهد مگر آنچه خداوند برای ما نوشته است، او مولی(و سرپرست)ما است و مؤمنان تنها بر خدا توکل می کنند.

۵۲-بگو آیا در باره ما جز یکی از دو نیکی انتظار دارید(یا بر شما پیروز می شویم و یا شربت شهادت می نوشیم)ولی ما انتظار داریم یا عذابی از طرف خداوند(در آن جهان)یا به دست ما(در این جهان)به شما برسد،اکنون که چنین است شما انتظار بکشید ما هم با شما انتظار می کشیم.

۱- ۱) -این بحث شرح مبسوطی دارد که می توانید در کتاب "معاد و جهان پس از مرگ" در "فصل بهشت و دوزخ" مطالعه فرمائید.

تفسیر:

در آیات فوق به یکی از صفات منافقان و نشانه های آنها اشاره شده است و بحثی را که در آیات گذشته و آینده پیرامون نشانه های منافقان می باشد تکمیل می کند.

نخست می گوید:"اگر نیکی به تو رسد آنها را ناراحت می کند" (إِنْ تُصِبْکَ حَسَنَهٌ تَسُؤْهُمْ).

خواه این خیر و نیکی پیروزی بر دشمن باشد یا غنائم جنگی،و خواه پیشرفتهای دیگر.

و این ناراحتی دلیل عداوت باطنی و فقدان ایمان آنها است،چگونه ممکن است کسی کمترین بهره از ایمان داشته باشد و از پیروزی پیامبر خدا و یا حتی یک فرد با ایمان عادی ناراحت شود؟ "ولی در مقابل اگر مصیبتی به تو برسد و گرفتار مشکلی شوی با خوشحالی می گویند:ما از جلو پیش بینی چنین مسائلی را می کردیم،و تصمیم لازم را گرفتیم" و خود را از این پرتگاه رهایی بخشیدیم!(وَ إِنْ تُصِبْکَ مُصِیبَهٌ یَقُولُوا قَدْ أَخَذْنا أَمْرَنا مِنْ قَبْلُ).

"و هنگامی که به خانه های خود باز می گردند از شکست یا مصیبت یا ناراحتی شما خوشحالند"(وَ یَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ).

این منافقان کور دل از هر فرصتی به نفع خود استفاده و لاف عقل و درایت می زنند که این عقل و تدبیر ما بود که موجب شد در فلان میدان شرکت نکنیم و مشکلاتی که دامن دیگران را بر اثر نداشتن عقل و درایت گرفت دامان ما را نگرفت،این سخن را چنان می گویند که گویی از خوشحالی در پوست

نمی گنجند! ***اما تو ای پیامبر به اینها از دو راه پاسخگوی،پاسخی دندان شکن و منطقی نخست"بگو:هیچ حادثه ای برای ما رخ نمی دهد مگر آنچه خداوند برای ما مقرر داشته است همان خدایی که مولای ما"و سرپرست حکیم و مهربان ما است و جز خیر و صلاح ما را مقدر نمی دارد(قُلْ لَنْ يُصِيبَنا إِلاّ ما كَتَبَ اللّهُ لَنا هُوَ مَوْلانا).

آری"افراد با ایمان تنها بر خدا توکل می کنند"(وَ عَلَى اللّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ).

تنها به او عشق می ورزند و از او یاری می طلبند و سر بر آستان او می سایند و تکیه گاه و پناهگاهشان کسی جز او نیست.

این اشتباه بزرگی است که منافقان گرفتار آن هستند،خیال می کنند با عقل کوچک و فکر ناتوانشان می توانند همه مشکلات و حوادث را پیش بینی کنند و از لطف و رحمت خدا بی نیازند،آنها نمی دانند تمام هستیشان همچون پر کاهی است در برابر یک طوفان عظیم از حوادث یا همانند قطره کوچک آبی در یک بیابان سوزان،در یک روز تابستان،اگر لطف الهی یار و مددکار نباشد از انسان ضعیف کاری ساخته نیست. ***"و تو ای پیامبر این پاسخ را نیز به آنان بگو که شما چه انتظاری را در باره ما می کشید جز اینکه به یکی از دو نیکی و خیر و سعادت خواهیم رسید"یا دشمنان را در هم می کوبیم و پیروز از میدان مبارزه باز می گردیم،و یا کشته می شویم و شربت شهادت را با افتخار می نوشیم،هر کدام پیش آید خوش آید که مایه افتخار است و روشنی چشم ما(قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنا إِلاّ إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ).

ص:۴۴۲

اما به عکس "ما در مورد شما یکی از دو بدبختی،تیره روزی و بلا و مصیبت را انتظار می کشیم،یا در این جهان و جهان دیگر به مجازات الهی گرفتار می شوید، و یا به دست ما خوار و نابود خواهید شد"(وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللّهُ بِعَذابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينا).

"حال که چنین است شما انتظار بکشید،و ما هم با شما انتظار می کشیم" شما در انتظار خوشبختی ما باشید و ما هم در انتظار بدبختی شما نشسته ایم! (فَتَرَبَّصُوا إِنّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ).

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد:

اشاره

۱-مقدرات و کوششهای ما

شک نیست که سرنوشت ما تا آنجا که با کار و کوشش و تلاش ما مربوط است به دست خود ما است و آیات قرآن نیز با صراحت این موضوع را بیان می کند مانند(وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلاّ ما سَعى):"انسان بهره ای جز سعی و کوشش خود ندارد" (سوره نجم آیه ۳۹)و(كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ):"هر کس در گرو اعمال خویش است"(سوره مدثر آیه ۳۸)و آیات دیگر. (هر چند تاثیر تلاش و کوشش نیز از سنن الهی و به فرمان اوست).

ولی در بیرون دایره تلاش و کوشش ما و آنجا که از حریم قدرت ما خارج است،دست تقدیر تنها حکمران است،و آنچه به مقتضای قانون علیت که منتهی به مشیت و علم و حکمت پروردگار می شود مقدر شده است انجام پذیر خواهد بود.

منتها افراد با ایمان و خداپرست که به علم و حکمت و لطف و رحمت او مؤمن هستند همه این مقدرات را مطابق "نظام احسن"و مصلحت بندگان می دانند، و هر کس بر طبق شایستگیهایی که اکتساب کرده است مقدراتی متناسب آن دارد.

یـک جمعیت منـافق و ترسو و تنبـل و پراکنـده محکوم به فنا هسـتند،و این سـرنوشت برای آنها حتمی است،اما یک جمعیت با ایمان و آگاه،و متحد و مصمم جز پیروزی،سرنوشتی ندارند.

بنا بر آنچه گفته شـد روشن می شود که آیات فوق نه با اصل آزادی اراده و اختیار منافات دارد و نه دلیلی بر سـرنوشت جبری انسانها و بی اثر بودن تلاشها و کوششها است.

***

۲-در قاموس مؤمنان شکست وجود ندارد.

در آخرین آیه مورد بحث به منطق عجیب محکمی برخورد می کنیم که راز اصـلی همه پیروزیهـای مسـلمانان نخسـتین در آن نهفته شده است،و اگر پیامبر اسـلام هیچ تعلیم و دستوری جز این نداشت برای تضمین پیروزی پیروانش کافی بود، و آن اینکه مفهوم شـکست و ناکامی را به کلی از صـفحه روح آنها زدوده،و به آنها ثابت کرده که در هر حال شـما پیروزید،کشـته شوید پیروزید،و دشمن را بکشید باز هم پیروزید.

شما دو راه در پیش دارید که از هر کدام بروید به منزل مقصود خواهید رسـید،بیراهه و پرتگاه مطلقا در مسیر شما وجود ندارد یـک راه به سوی شـهادت می رود که نقطه اوج افتخار یک انسان با ایمان است،و بالاترین موهبتی است که برای انسان تصور می شود که با خـدا معامله کنـد جان را بدهـد و یک حیات جاویـدان و ابـدی در جوار قرب پروردگار و در میان نعمتهای غیر قابل توصیفش خریداری کند.

راه دیگر پیروزی بر دشـمن و در هم شکسـتن قدرت اهریمنی او و پاکسازی محیط زندگی انسانها از شر ظالمان و ستمگران و آلودگان است و این نیز فیضی است بزرگ و افتخاری است مسلم.

سربازی که با این روحیه وارد میدان مبارزه می شود هیچگاه فکر فرار و

پشت کردن به دشمن را در سر نمی پرورانـد،از هیچکس و هیـچ چیز نمی هراسـد، ترس و وحشت و اضـطراب و تردیـد در وجودش راه نـدارد،ارتشی که از چنین سـربازانی تشکیل شود ارتشی خواهـد بود شکست ناپـذیر! چنین روحیه ای را تنها از طریق تعلیمـات اسـلامی می توان بـارور ساخت و امروز نیز اگر با تعلیم و تربیت صـحیح،این منطق بار دیگر در روح مسـلمانان جلوه گر شود،عقب ماندگیها و شکستها را جبران خواهند کرد.

آنها که در باره علل پیشرفت مسلمانان نخستین، و علل عقب ماندگی امروز،مطالعه و بررسی می کنند،و گاهی این موضوع را معمایی لا ینحل می پندارند خوب است بیایند و کمی در آیه فوق بیندیشند تا پاسخ این سؤال را بروشنی در آن بیابند.

قابل توجه اینکه در آیه فوق به هنگامی که سخن از دو شکست منافقان می گویـد آن را شـرح می دهد و یک یک بیان می کند،ولی هنگامی که سخن از دو پیروزی مؤمنان می گوید،سر بسته گذاشته از آن می گذرد،گویی آن چنان روشن و واضح و آشکار است که اصلا نیازی به شرح و بیان ندارد.و این یک نکته زیبا و لطیف بلاغت است که در آیه فوق به کار رفته.

***

۳-صفات همیشگی منافقان

بار دیگر تاکید می کنیم که نباید این آیات را به شکل طرح یک مساله تاریخی مربوط به گذشته مورد مطالعه قرار دهیم،بلکه بایـد بـدانیم درسـی است رای امروز و دیروز و فردای مـا و همه انسانهـا! هیـچ جـامعه ای معمولا از یک گروه منافق،انـدک یا بسیار،خالی نیست و صفات آنها تقریبا یکسان و یک نواخت است.

آنها افرادی هستند نادان و در عین حال خود خواه و متکبر که برای خویش

عقل و درایت فوق العاده ای قائلند.

آنها همیشه از راحتی مردم در رنج و عذابند و از ناراحتیهایشان خوشحال و خندان.

آنها همیشه در میان انبوهی از خیالات واهی و تردید و شک و حیرت به سر می برند،و بهمین دلیل گامی به پیش و گامی به پس می نهند.

در مقابل آنها مؤمنان راستین با شادی مردم شاد و با غم آنها شریک و سهیمند، هیچگاه به علم و درایت خود نمی نازند،و هرگز خود را از لطف حق بی نیاز نمی دانند،دلی لبریز از عشق خدا دارند،و در این راه از هیچ حادثه ای نمی هراسند

[سوره التوبه (۹): آیات ۵۳ تا ۵۵]

اشاره

قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ (۵۳) وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلاّ أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ لا يَأْتُونَ اَلصَّلاةَ إِلاّ وَ هُمْ كُسالى وَ لا يُنْفِقُونَ إِلاّ وَ هُمْ كارِهُونَ (۵۴) فَلا تُعْجِبْكَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ إِنَّما يُرِيدُ اَللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِها فِي اَلْحَياةِ اَلدُّنْيا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كافِرُونَ (۵۵)

ترجمه:

۵۳-بگو انفاق کنید خواه از روی میل یا اکراه،هرگز از شما پذیرفته نمی شود چرا که شما قوم فاسقی بودید.

۵۴-و هیچ چیز مانع قبول انفاقهای آنها نشد جز اینکه آنها به خدا و پیامبرش کافر شدند و نماز بجا نمی آورند جز با کسالت و انفاق نمی کنند مگر با کراهت! ۵۵-و(فزونی)اموال و اولاد آنها تو را در شگفتی فرو نبرد،خدا می خواهد آنها را به وسیله آن در زندگی دنیا عذاب کند و در حال کفر بمیرند.

ص:۴۴۶

تفسیر:

این آیـات به قسـمتی دیگر از نشـانه هـای منافقان و نتیجه و سـرانجام کار آنها اشاره کرده و روشن می سازد که چگونه اعمال آنهـا بی روح و بی اثر است و هیچگـونه بهره ای از آن عائـدشان نمی شـود،و از آنجـا که در میـان اعمـال نیـک،انفـاق در راه خدا(زکات به معنی وسیع کلمه)و نماز(پیوند خلق با خالق)موقعیت خاصی دارد،مخصوصا انگشت روی این دو قسمت گذارده است.

نخست می گوید:"ای پیامبر به آنها بگو:شـما چه از روی اراده و اختیار در راه خدا انفاق کنید و چه از روی کراهت و اجبار و ملاحظات شخصی و اجتماعی، در هر حال از شما منافقان پذیرفته نخواهد شد"(قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ) (۱).

سپس به دلیل آن اشاره کرده می فرماید:"زیرا شـما گروه فاسقی بودید" (إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْماً فاسِقِينَ).نیتهایتان آلوده،و اعمالتان ناپاک،و قلبتان تاریک است،و خدا تنها عملی را می پذیرد که پاک باشد و از شخصی پاک و با تقوا سرزند.

روشن است که"فسـق"در اینجـا یـک گنـاه سـاده و معمولی نیست زیرا ممکن است انسـان مرتکب گنـاهی شود در عین حـال عملی خالص نیز انجام دهد،بلکه منظور از آن کفر و نفاق و یا آلوده شدن انفاقهای آنها به ریا و تظاهر است.

و نیز هیـچ مـانعی نـدارد که"فسق"در جمله بالاـ به مفهوم وسـیع کلمه،شامـل هر دو باشـد چنان که آیه بعـد نیز این قسـمت را توضیح خواهد داد. ***در آیه بعد بار دیگر عدم قبول انفاقات آنها را توضیح می دهد و می گوید:

ص: ۴۴۷

۱- ۱) -جمله"انفقوا"گرچه به صورت امر است ولی مفهوم شـرط دارد،یعنی اگر شـما انفاق کنید خواه به اختیار باشد یا اجبار در هر دو صورت پذیرفته نخواهد شد.

"هیچ چیز مـانع قبول انفاقـات آنهـا نشـده جز اینکه آنها به خـدا و پیامبرش کافر شـده انـد"و هر عملی توأم با ایمان به خـدا و توحید نبوده باشد در پیشگاه خدا قبول نیست (وَ ما مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقاتُهُمْ إِلاّ أَنَّهُمْ کَفَرُوا بِاللّهِ وَ بِرَسُولِهِ).

قرآن کرارا روی این مسئله تکیه کرده است که شـرط پذیرش اعمال صالح ایمان است،حتی اگر عمل از روی ایمان سـرزند و بعـد از مـدتی شـخص عمل کننـده راه کفر پیش گیرد عمل او"حبط"و نابود و بی اثر می شود(در این باره در جلد دوم تفسـیر نمونه از صفحه ۶۹ الی ۷۲ بحث کرده ایم).

پس از ذکر عـدم قبول انفاقهـای مـالی آنهـا به وضع عبـادات آنان اشاره کرده می گویـد:"آنها نماز را بجا نمی آورنـد مگر از روی کسالت و با ناراحتی و سنگینی" (وَ لا یَأْتُونَ الصَّلاةَ إِلاّ وَ هُمْ کُسالی).

همانگونه که"انفاق نمی کنند مگر از روی کراهت و اجبار"(وَ لا یُنْفِقُونَ إِلاّ وَ هُمْ کارِهُونَ).

در حقیقت به دو دلیل انفاقهای آنها پـذیرفته نمی شود یکی به دلیل آنکه از روی کفر و عـدم ایمان سر می زند،و دیگر اینکه از روی کراهت و اجبار است.

همچنیـن بـه دو علت نمـاز آنهـا پـذیرفته نیست نخست به علت کفر،و دیگر بخـاطر آنکه از روی کسـالت و کراهت انجـام می گیرد.

جمله های بالا در عین اینکه وضع منافقان را از نظر عـدم نتیجه گیری از اعمالشان تشریح می کند در حقیقت نشانه دیگری از نشانه های آنها را بیان می کنـد، و آن اینکه مؤمنان واقعی را از نشاطی که به هنگام عبادت دارند و از میل و رغبتی که نسـبت به اعمال نیک نشان می دهند و مخلصانه به دنبال آن می شتابند بخوبی می توان شناخت.

همـانگونه که به وضع منافقـان از طرز انجـام اعمالشـان می توان پی برد، زیرا معمولا ـ از روی بی میلی و دلسـردی و ناراحتی و کراهت اقدام به انجام کار

خیر می کنند،گویی کسی به اجبار دست آنها را گرفته و کشان کشان به سوی کار خیر می برد.

بـدیهی است اعمـال گروه نخست چون از عشق خـدا سر می زنـد و بـا دلسوزی توأم است همه آداب و مقرراتش رعـایت می گردد،ولی اعمـال گروه دوم چون از روی کراهت و بی میلی است نـاقص و دست و پـا شکسـته و بیروح است،بنا بر این انگیزه های متفاوت آنها دو شـکل متفاوت به اعمالشان می دهـد. ***در آخرین آیه روی سـخن را به پیامبر کرده می گوید:"فزونی اموال و اولاد آنها نباید تو را در شـگفتی فرو برد"و فکر کنی که آنها با اینکه منافقند چگونه مشـمول اینهمه مواهب الهی واقع شده اند(فَلا تُعْجِبْکَ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ).

چرا که اینها به ظاهر برای آنها نعمت است اما در حقیقت"خـدا می خواهد به این وسـیله آنان را در زندگی دنیا معذب کند،و به خاطر دلبسـتگی فوق العاده به این امور در حال کفر و بی ایمانی بمیرنـد"(إِنَّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُعَذِّبَهُمْ بِها فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا وَ تَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ کافِرُونَ).

در واقـع آنهـا از دو راه به وسـیله این اموال و اولاـد(نیروی اقتصـادی و انسـانی) معـذب می شونـد:نخست اینکه این گونه افراد معمولا فرزندانی ناصالح و اموالی بی برکت دارند که مایه درد و رنجشان در زندگی دنیا است،شب و روز باید برای فرزندانی که مـایه ننـگ و ناراحتی هسـتند،تلاش کننـد،و برای حفظ اموالی که از طریق گناه بـدست آورده انـد جان بکننـد، و از طرف دیگر چون به این اموال و فرزنـدان بالآـخره دلبسـتگی دارنـد و به سـرای وسـیع و پر نعمت آخرت و جهان پس از مرگ ایمان ندارند چشم پوشی از اینهمه اموال بر ایشان مشکل است تا آنجا

که ایمانشان را روی آنها گذاشته و با کفر از دنیا می رونـد،و به سـخت ترین وضـعی جان می دهند؟ مال و فرزند اگر پاک و صالح باشد موهبت است و سعادت و مایه رفاه و آسایش و اگر ناپاک و ناصالح باشد رنج و عذاب الیم است.

***

در اینجا به چند نکته باید توجه کرد

۱-بعضـی سؤال می کننـد که چگونه در آغـاز آیه اول گفته شـده است خواه از روی اختیـار یا اکراه انفاق کنیـد پـذیرفته نمی شود.

در حالی که در آخر آیه دوم تصریح شده که آنها جز از روی کراهت انفاق نمی کنند آیا این دو با هم منافات ندارد؟ ولی با توجه به یک مطلب پاسخ این سؤال روشن می شود و آن اینکه آغاز آیه اول در واقع به صورت یک "قضیه شرطیه"است،یعنی اگر از روی اطاعت و یا اکراه انفاق کنیـد بهر شـکل و بهر صورت باشـد پذیرفته نخواهد شد،و می دانیم قضـیه شـرطیه دلیل بر وجود شرط نیست،یعنی به فرض که از روی میل و اختیار هم انفاق کنند فایده ندارد چون بی ایمانند.

ولی ذیل آیه دوم بیان یک "قضیه خارجیه"است و آن اینکه آنها همیشه از روی اکراه انفاق می کنند(دقت کنید).

***۲-درس دیگری که از آیات فوق می توان گرفت این است که نبایـد تنها به نماز و روزه مردم فریفته شـد زیرا منافقان،هم نمـاز می خواندنـد،و هم به ظـاهر در راه خـدا انفـاق می کردنـد،بلکه بایـد نمازهـا و انفاقهـای منـافق گرانه را از اعمال پاک و سازنده مؤمنان راستین باز شناخت و اتفاقا با دقت و کنجکاوی در ظاهر عمل نیز غالبا شناخته می شود.

و در حدیث می خوانیم "

لاـ تنظروا الی طول رکوع الرجل و سجوده فان ذلک شیء اعتاده و لو ترکه استوحش،و لکن انظروا الی صدق حدیثه و اداء امانته ":"تنها به رکوع و سجود طولانی افراد ننگرید،زیرا ممکن است این "عبادت عادتی"باشد که از ترکش ناراحت شود و لکن به راستگویی و اداء امانت آنها دقت کنید"زیرا راستی و امانت از ایمان سرچشمه می گیرد در حالی که رکوع و سجود عادتی با کفر و نفاق هم سازگار است).

[سوره التوبه (۹): آیات ۵۶ تا ۵۷]

اشاره

وَ یَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ إِنَّهُمْ لَمِنْکُمْ وَ مٰا هُمْ مِنْکُمْ وَ لٰکِنَّهُمْ قَوْمٌ یَفْرَقُونَ (۵۶) لَوْ یَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغٰارٰاتٍ أَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا إِلَیْهِ وَ هُمْ یَجْمَحُونَ (۵۷)

ترجمه:

۵۶-و به خدا سوگند می خورند که آنها از شما هستند در حالی که از شما نیستند،ولی آنها گروهی هستند که می ترسند(و وحشت دارند لذا دروغ می گویند).

۵۷-اگر پناهگاه یا غارها یا راهی در زیر زمین بیابند به سوی آن حرکت می کنند در حالی که با سرعت و شتاب فرار می کنند.

تفسیر:

نشانه دیگری از منافقان

در آیات فوق یکی دیگر از اعمال و حالات منافقان به روشنی ترسیم شده است می گوید:آنها به خدا سوگند یاد می کنند که از شما هستند"(وَ یَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ إِنَّهُمْ لَمِنْکُمْ).

"در حالی که نه از شما هستند و نه در چیزی با شما موافقند بلکه آنها

گروهی هستند که فوق العاده می ترسند"و از شدت ترس کفر را پنهان کرده اظهار ایمان می کنند مبادا گرفتار شوند(وَ مٰا هُمْ مِنْکُمْ وَ لٰکِنَّهُمْ قَوْمٌ یَفْرَقُونَ).

"یفرقون"از ماده"فرق"(بر وزن"شفق")به معنی شدت خوف و ترس است،"راغب"در کتاب"مفردات"می گوید این ماده در اصل به معنی تفرق و جدایی و پراکندگی است گویی آن چنان می ترسند که می خواهد قلبشان از هم متفرق و متلاشی گردد.

در واقع چون تکیه گاهی در باطن ندارند همواره گرفتار ترس و وحشتی عظیم هستند و به خاطر همین ترس و وحشت هیچگاه آنچه در باطن دارند اظهار نمی کنند،و چون از خدا نمی ترسند از همه چیز می ترسند و دائما در حال وحشت به سر می برند،در حالی که مؤمنان راستین در سایه ایمان آرامش و شهامت خاصی دارند. ***در آیه بعد شدت بغض و عداوت و نفرت آنها را از مؤمنان در عبارتی کوتاه اما بسیار رسا و گویا منعکس می کند می گوید"آنها چنان هستند که اگر پناهگاهی(همانند یک دژ محکم)بیابند،یا دسترسی به غارهایی در کوه ها داشته باشند،یا بتوانند راهی در زیر زمین پیدا کنند،با سرعت هر چه بیشتر به سوی آن می شتابند"تا از شما دور شوند و بتوانند کینه و عداوت خود را آشکار سازند (لَوْ یَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغٰارٰاتٍ أَوْ مُدَّخَلاً لَوَلَّوْا إِلَیْهِ وَ هُمْ یَجْمَحُونَ).

"ملجا"به معنی پناهگاه است همچون قلعه های محکم و یا مانند آن.

"مغارات"جمع"مغاره"به معنی"غار"است.

"مدخل"به معنی راههای پنهانی است مانند نقبهایی که در زیر زمین می زنند و از آن وارد محلی می شوند.

"یجمحون"از ماده"جماح"به معنی حرکت شتابانه و شدیدی است که

هیچ چیز نتواند از آن جلوگیری کند،همانند حرکت اسبهای سرکش و چموش که نتوان آنها را متوقف ساخت و به همین جهت چنین اسبی را"جموح" می گویند.

به هر حال این یکی از رساترین تعبیراتی است که قرآن در باره ترس و وحشت منافقان و یا بغض و نفرت آنان بیان کرده که آنها اگر در کوه ها و روی زمین راه فراری پیدا کنند از ترس یا عداوت از شما دور می شوند ولی چون قوم و قبیله اموال و ثروتی در محیط شما دارند مجبورند دندان بر جگر بگذارند و بمانند!.

[سوره التوبه (۹): آیات ۵۸ تا ۵۹]

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ یَلْمِزُکَ فِی اَلصَّدَقاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا وَ إِنْ لَمْ یُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ یَسْخَطُونَ (۵۸) وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اَللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ قالُوا حَسْبُنَا اَللّهُ سَیُؤْتِینَا اَللّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنّا إِلَی اَللّهِ راغِبُونَ (۵۹)

ترجمه:

۵۸-و در میان آنها کسانی هستند که در(تقسیم)غنائم به تو ایراد می کنند،اگر از آن به آنها بدهند راضی می شوند و اگر ندهند خشم می گیرند(خواه حق آنها باشد یا نه).

۵۹-ولی اگر آنها به آنچه خدا و پیامبرش به آنها می دهد راضی باشند و بگویند خداوند برای ما کافی است و به زودی خدا و رسولش از فضل خود به ما می بخشد ما تنها رضای او را می طلبیم(اگر چنین کنند به سود آنهاست).

ص :۴۵۳

شان نزول

در تفسیر"در المنثور"از"صحیح بخاری"و"نسایی"و از گروهی دیگر چنین نقل شده که پیامبر ص مشغول تقسیم اموالی(از غنائم یا مانند آن) بود که یکی از طائفه"بنی تمیم"به نام"ذو الخویصره"فرا رسید صدا زد:

ای رسول خدا!عدالت کن!پیامبر فرمود:وای بر تو اگر من عدالت نکنم چه کسی عدالت خواهد کرد؟!"،"عمر"صدا زد ای رسول خدا به من اجازه بده تا گردنش را بزنم پیامبر ص فرمود:او را به حال خود واگذار!او یارانی دارد که نماز و روزه خود را در برابر نماز و روزه آنها کوچک می شمرید ولی با اینحال آنها از دین فرار می کنند همانگونه که تیر از کمان!.

در این هنگام آیات فوق نازل شد و به اینگونه افراد اندرز داد.

تفسیر:

خودخواهان بی منطق

در نخستین آیه فوق به یکی دیگر از حالات منافقان اشاره شده و آن اینکه آنها هرگز راضی به حق خود نیستند،و دائما انتظار دارند از اموال بیت المال و یا منافع عمومی هر چه بیشتر بهره ببرند،خواه مستحق باشند یا نه،دوستی و دشمنی آنها بر محور همین منافع دور می زند،هر کس جیب آنها را پر کند از او راضی هستند و هر کس به خاطر رعایت عدالت حق دیگران را به آنها نبخشد از او ناراضی می شوند.

حق و عدالت در قاموس آنها مفهومی ندارد،و اگر داشته باشد عادل کسی

ص:۴۵۴

است که هر چه بیشتر به آنهـا بدهـد و ظالم کسـی است که حق دیگران را از آنان باز دارد!و به تعبیر دیگر آنها فاقـد هر گونه شخصـیت اجتماعی هسـتند و تنها دارای یک شخصیت فردی و در چهار چوبه منافع خویش می باشند،و همه چیز را تنها از این زاویه می نگرند!.

لـذا می گویـد:"بعضـی از آنها در تقسـیم صـدقات به تو عیب می گیرنـد"و می گوینـد عـدالت را رعایت نکردی(وَ مِنْهُمْ مَنْ یَلْمِزُکَ فِی الصَّدَقاتِ).

اما در حقیقت چنین است که آنها به منافع خویش می نگرند"اگر سـهمی به آنها داده شود راضـیند و خوشحال"و تو را مجری عدالت می دانند هر چند استحقاق نداشته باشند(فَإِنْ أُعْطُوا مِنْها رَضُوا).

"اما اگر چیزی از آن به آنها داده نشود خشـمگین می شونـد"و تو را متهم به بی عـدالتی می کننـد(وَ إِنْ لَمْ یُعْطَوْا مِنْها إِذا هُمْ یَسْخَطُونَ): ***"ولی اگر آنها به حق خود راضـی باشـند و به آنچه خـدا و پیامبرش در اختیار آنها گـذارده رضایت دهنـد و بگوینـد همین برای ما کافی است و اگر هم نیاز بیشتری داریم خـدا و پیامبر ص از فضل خود به زودی به ما می بخشـند ما تنها رضـای او را می طلبیم و از او می خواهیم که ما را از اموال مردم بی نیـاز سـازد،اگر آنها چنین کننـد به سود آنها است"(وَ لَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا ما آتاهُمُ اللّهُ وَ رَسُولُهُ وَ قالُوا حَسْبُنَا اللّهُ سَیُؤْتِینَا اللّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُولُهُ إِنّا إِلَی اللّهِ راغِبُونَ).

آیا در جوامع اسـلامی امروز چنین کسانی یافت نمی شونـد؟ آیا همه مردم به حق مشـروع خود قانعند؟و هر کس تنها به مقدار حقش به آنها بدهد او را عدالت پیشه می دانند؟ مسـلما جواب این سؤالها منفی است،با نهایت تاسف هنوز بسیارند کسانی که مقیاس سنجش حق و عدالت را منافع شخصی خویش می پندارند،و به حقوق

خویش قانع نیستند،و اگر کسی بخواهد همه را-مخصوصا محرومان را-به حق مشروعشان برساند داد و فریادشان بلند می شود.

بنا بر این لزومی ندارد برای شناخت منافقان صفحات تاریخ را و رق بزنیم یک نگاه به اطراف خود و حتی نگاهی به خودمان بکنیم می توانیم وضع خود و دیگران را دریابیم.

***پروردگارا!روح ایمان را در ما زنده کن!و فکر شیطانی و نفاق را در ما بمیران! و به ما توفیق مرحمت فرما تا خود را آن چنان بسازیم که به حق خویشتن قانع باشیم!نه به دیگران اجحاف کنیم و نه عدالت را در غصب حقوق سایرین بدانیم.

همیشه خواهان عدالت باشیم و مجری عدالت!...

ص: ۴۵۶

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که مـا را در دستیـابی به این هـدف یـاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادنـد تقـدیر و تشـکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصـفهان -خیابان عبـدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شـهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹